

hankiss
ágnés
intézet

Bank Barbara

**A KOMMUNISTA
DIKTATÚRA
KÜLÖNBÖZŐ
„ARCA”**

PETŐFI
IRODALMI
MÚZEUM

Bank Barbara

A kommunista diktatúra különböző „arcai”

Hatalom és kultúra

Sorozatszerkesztő

Taller János

Bank Barbara

**A kommunista diktatúra
különböző „arcai”**

Habilitációs gyűjtemény

Szerkesztette
TALLER JÁNOS

Petőfi Irodalmi Múzeum
Hankiss Ágnes Intézet
Budapest, 2023

KIADÓ
PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ
DEMETER SZILÁRD
FŐIGAZGATÓ

LEKTORÁLTA
GERMUSKA PÁL
IZSÁK LAJOS

HANKISS ÁGNES INTÉZET
IGAZGATÓ
ŐZE SÁNDOR

1066 Budapest. Teréz körút 6. l. em. 1.
titkarsag@hankissagnesintezet.hu
hankissagnesintezet.hu

ISBN 978 615 5364 17 4
ISSN 3007-0674

© Bank Barbara, 2023
© Petőfi Irodalmi Múzeum, 2023

KIADVÁNYSZERKESZTÉS
Erőss Zsolt
FELELŐS KIADÓVEZETŐ

BORÍTÓ ÉS TIPOGRÁFIAI TERV
ANURI DESIGN

Tartalom

Előszó	7
Bevezetés	11
A déli „határok” története a 20. században (1918–1956)	15
„Semmi se marad elmondatlan”. A magyar kormány és a délvidéki elhallgatott razzia	47
A vármegyék általános helyzete Magyarországon 1944 végén és 1945 folyamán	56
Adalékok a veszprémi egyházmegye 1945-ös állapotához Mindszenty József volt veszprémi püspök, esztergomi érsek leveleiből	68
A „Szügyi-memorandum”	76
Emlékek a táborokból. Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor GULAG-rabok megpróbáltatásai	102
Adalékok a komáromi Csillagerőd internálótábor történetéhez 1945–1946	144
Internálótábor Csepelen	154
Ferenczy Pál és társainak pere	159
A Gyümölcsfalvi Imre és társai-per. Az Antibolsevista Gárda egyik csoportja	166
A „különleges védelmi” erők szerepe és működése a magyarországi internálótáborokban (1950–1953)	183
Recskiek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban	201
Takáts Endre és az 1956-os forradalom	212
És újra nyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között	223
Egykori recski internált emigránsok az állambiztonság célkeresztjében	230

Előszó

Bank Barbara munkája habilitációs kötetként látott napvilágot a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, 2021-ben. Ott, ahol negyedszázada elkezdte egyetemi tanulmányait és ma már oktatóként tanítja a 20. század történelmét. Gyűjteményes kötete válogatás az elmúlt öt év alatt megjelent tanulmányaiból, melyek tematikájukban, gondolkodásukban és módszertanukban összefüggenek.

Barbara a magyar 20. századot vagy legalábbis ennek első felét a kommunizmus arcaiként mutatja be nekünk. Az első világháború utáni összezavarodott világ juttatta először – 133 napra – hatalomra Magyarországon a kommunista ideológia képviselőit. A magukat forradalminak tartó és erőszakosan hatalmat gyakorló elit tagjai Magyarország történelmét meghatározó időszaknak tekintették a „dicsőségesnek” mondott napokat. Az utánuk jövő rendszer is innen datálta magát, nem tagadta ezt a forradalmiságot, hanem éppen ezt hangsúlyozva, azt negatív értékrendbe sorolva ellenforradalmi kormányzásnak nevezte azt a mintegy negyed századot, amely a kommunista uralmat követte. Így nem volt nehéz a második világháború utáni szovjet megszállásból újratерemtődő korszakot a Tanácsköztársaság diktatúrájának jogos folytatásaként kezelni.

A könyv első – *A déli „határok” története a 20. században (1918–1956)* – címet viselő tanulmánya szinte szimbolizálja ezt a folyamatot. Az erőszak folytatólagos tovább élését mutatja be a század folyamán a trianoni határ kialakulásától az 1950-es évek kitelepítéséig. Szintén a déli határhoz kötődik az ezt követő munkája is, a *„Semmi se marad elmondatlan”. A magyar kormány és a délvidéki elhallgatott razzia* címmel, amely a szerb partizánok által elkövetett délvidéki vérengzés és a magyar kormány reakálásának okait igyekszik feltárni. Közvetlenül a történetekkel tart kapcsolatot, de már a határ másik oldaláról világítja meg a megszállt országunkat *A vármegyék általános helyzete Magyarországon 1944 végén és 1945 folyamán* című fejezet.

A szerző idézi Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkijt az elfoglalt területek szovjetizálásával és a terror bevezetésével kapcsolatban. 1944-től a már elfoglalt magyar területen megalakult szovjet katonai parancsnokságok vezetői és a Szovjetunióból hazatért kommunisták megkezdtek hathatós közreműködésüket a vármegyék, városok, községek közigazgatási átalakításában, érte ez alatt akár a vármegyei, városi, járási vezetők lecserélését, a rendőrkapitányok kinevezését és leváltását.

Abból a generációból, amely az 1980-as években teljesített sorkatonai szolgálatot, sokan – egyetemi előfelvételiként – vonultak be a szombathelyi Garasin Rudolfról elnevezett lakta-

nyába, ahogyan mi neveztük, a „Hotel Garasinba”. Az ügyeletes tisztí épület előtt lehetett megtekinteni Garasin Rudolf mellszobrát, amely eszményített állapotában sem mutatott mást, mint egy csúnya, kopasz embert. Akkor kevesen tudtuk, hogy valójában ki is volt ő. Egyetemi tanulmányaink folyamán (Kun Miklós óráin) szembesültünk vele, hogy követendő hősünk a két világháború közötti magyar emigráció tagjaként, a Szovjetunióban ismerte meg a több lépcsőből álló átnevelő büntetőtábor és rabgazdaságot. Ő volt a rendszer magyarországi létrehozója.

Bank Barbara tanulmányai ennek az intézményrendszernek az egyes helyeire nyújtanak betekintést. A *Szügyi memorandum* című fejezet a Szovjetunióba hurcolt vagy ott hadifogságba esett magyar emberek életkörülményeiről és túlélési esélyeiről tájékoztatnak. Ugyanúgy, ahogyan az *Emlékek a táborokból. Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor GULAG-rabok megpróbáltatásai* című fejezet próbálja elmesélni az elmesélhetetlent. Az internálás intézményéről és a táborok kezdetéről Magyarországon, közvetlenül a szovjet megszállás indulásától ad képet: az *Adalékok a komáromi Csillagerőd internálótábor történetéhez 1945–1946* és a budapesti helyzethez ad értékes információkat az *Internálótábor Csepelen* című tanulmány.

A társadalom terrorizálásához a kezdeti lépéseket az idegen katonai megszállás adta, a nők ellen elkövetett tömeges erőszak, a polgári lakosság kifosztása, és fogolytáborokba és a Szovjetunióba hurcolása. Ezekről értesítenek bennünket Mindszenty József korabeli levelei: *Adalékok a veszprémi egyházmegye 1945-ös állapotához Mindszenty József volt veszprémi püspök, esztergomi érsek leveleiből*. Az egyházak és különösen a katolikus egyház mint a társadalmat befolyásolni tudó, lelki energiát adó intézmény a legkeményebb üldöztetésben részesült. A megtorló és koncepciós perekbe kapunk betekintést a *Ferenczy Pál és társai pere* című tanulmánnyal, ahogyan a *Gyümölcsfalvi Imre és társai-per*. Az *Antibolsevista Gárda egyik csoportja* című írással is.

Az internálótáborok őrségéről ad érdekes, ugyanakkor elszomorító képet: „*A különleges védelmi*” *erők szerepe és működése a magyarországi internálótáborokban (1950–1953)* című tanulmány. Az őrség társadalmi eredetét, iskolázatlanságát, morális szintjét elemzi e rész. Nagy Imre kormányrendelettel 1953-ban felszámolta az internálótáborokat. Ez azonban nem ment olyan könnyen. A legelhíresebb tábor 1955-ben újra kívánták nyitni. („*Semmi nem vész el, csak átalakul*” – *avagy a recski internálótábor újraindítására tett kísérletek 1955-ben.*)

Recskiek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban című írás három ember életét mutatja be. Földváry-Boér Elemér, Merényi Ernő, és Dudás József harcát és halálát meséli el a forradalom alatt. „*Három nagyon különböző személy lett kiemelve, más-más életúttal, beállítottsággal, elképzelésekkel és más indokkal, amiért a recski kényszermunkatáborba került. Azonban Recsk egy »közös« ponttá vált számukra és társaik számára is. Egyszerre volt közös és egyszerre egyéni sors ez. És ahogyan ezek a sorsok »összefutottak« Recskben, úgy összefutottak az 1956-os forradalom idején is*” – írja Bank Barbara.

Az 1956-os forradalom ugyan megrengette a táborok rendjét, de leverése után a benne résztvevők szervezési kísérlete, az ellenállók büntetése, életfogytig tartó szemmel tartása és presszionálása következett. Erre mutat esettanulmányt *Takáts Endre és az 1956-os forradalom* című írás. A táborokkal a forradalom után hatalomra jutott Kádár-kormány is számolt az

újrakezdődő terror éveiben (*És újra nyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között.*).

Ahogyan a kommunista állambiztonság kezelte, figyelte és értékelte további életükben az egykori internáltakat szinte a rendszerváltásig, az magában is egy dokumentáció és egy folyamatosan változó visszaemlékezés a kemény diktatúrára és a forradalomra (*Egykori recski internált emigránsok az állambiztonság célkeresztjében*). Félelmet jelentett mindez a hatalom részéről, de ugyanakkor változatlan ideológiáját is mutatja, miszerint továbbra is ellenőrizni akarta még az emlékezetet is.

Bank Barbara könyve szintén az emlékezetet erősíti, és figyelmeztet arra, hogy a kommunista diktatúra arcai bármilyen formában tűntek is fel, minden esetben az ideológiának alávetett egyén erőszakos átformálását célozták meg.

Budapest, 2023. szeptember

Őze Sándor

Bevezetés

A kötetbe rendezett tanulmányok gyűjteménye szükségképpen egy válogatás, amelynek legfőbb keretét a tudományos munkák megjelenési ideje határozta meg az elmúlt évekből. Ebből következik, hogy a kommunista diktatúra különböző „arcainak” bemutatása egy (1918)1945 és 1956 közötti válogatásra szűkül; az utolsó tanulmány kitekintést ad arról, hogyan figyelték és ellenőrizték a Rákosi nevével fémjelzett diktatúra idején kényszermunkatáborba hurcolt, majd az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével külföldre távozott „reakciós ellenséget”.

A válogatás egyfajta látteleletét mutatja az új „rend” kialakításának, amely hivatalosan az 1944. december 21-én, szovjet segítséggel megalakult Ideiglenes Nemzetgyűléssel és a másnap megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányral vette kezdetét. Abban nem volt és ma sincs vita, hogy ettől fogva egy új időszak, új korszak kezdődött Magyarország történetében. A kérdés akkor azonban az volt, hogy az új korszak milyen keretek között tud majd kiteljesedni. Sokan reménykedtek egy demokratikus Magyarország megszületésében, de a realitás – ahogy telt az idő – teljesen mást mutatott, ráadásul egyre nyersebben mutatta meg magát. A megalakított magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke K. J. Vorosilov marsall lett, és a Vörös Hadsereg által elfoglalt területeken létrejött közigazgatás újjászervezésében és felügyeletében szerepet játszottak a szovjet katonai parancsnokok. A korszakban erre politikai okokból és az értelmezési „versenyt” hosszú évtizedekre eldöntve a „felszabadítás” szót használták. Mindeközben a magyar civil lakosság egy jelentős részét a Szovjetunió GUPVI kényszermunkatáboraiába hurcolták „jóvátételi” munkára, egy másik részét – mind katonákat, mind civileket – szovjet katonai bíróságok ítélték kényszermunkára és szállították a szovjet GULAG táborrendszerébe. Egy lépést hátrébb lépve és a 20. századi nagy képet tanulmányozva azonban megállapítható, hogy a történet Magyarországon 1919 márciusában kezdődött. A kommunista diktatúra akkori letéteményesei a cselekvési tervük szerint gyorsan akartak átalakítani egy teljes országot, és ehhez a megfélemlítés és az elrettentés céljából felhasználták a fegyveres különítményeiket, az általuk használt kifejezéssel élve: a terrort. Akkor a kísérlet elbukott, azonban...

1944 őszétől, a Szovjetunióból Magyarországra érkezett moszkovita kommunisták vezetésével (Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Vas Zoltán, Nagy Imre stb.) a megerősödő Magyar Kommunista Párt (MKP) rátért arra az útra, hogy a korábbi kísérlethez képest lassabban, de annál biztosabban, lépésről lépésre szovjetizálja az országot, nem úgy, mint az ún. ’19-es „baloldali szektások”, akik 1945-ben is csak nehezen értették meg a követendő taktika lényegét, a türelmes kivárást. Ezt Münnich Ferenc megfogalmazta egy vele készített interjúban: *„Engem elküldtek Pécsre, nekem ott konkrét feladataim voltak. Igen erős proletariátusra találtam ott, amely rö-*

tön proletárdiktatúrát akart. Ezek is derék '19-esek, akiknek szerencsájuk volt, hogy én kerültem oda. Hamar megtaláltam velük a közös nyelvet, hamarosan leszereltem őket. Megmagyaráztam nekik, hogy először össze kellene gyűjteni az erőket, meg kell szervezni a pártot, és csak később érünk ahhoz a periódushoz, amikor proletárdiktatúra létrejöhet.”¹ A lassabb folyamat megindult, melynek következménye lett az 1947-es kék cédulás választás, a többpártrendszer felszámolása, a gazdaság szovjetizálásának elindítása (államosítások, tervgazdaság), és nem utolsósorban a politikai rendőrség létrejötte, amely egyre több jogot és hatalmat kapott a társadalom megfélemlítésére, az ún. reakcióskörök bővítésére. Az alaptétel és a személyi feltétel adott volt a kommunista vezetés számára. Ennek egyik megfogalmazása a hadtudomány területéről érkezett. Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij már az 1920-as években leírta: „Minden általunk bevett terület az elfoglalása után már szovjet terület, amelyen megvalósítjuk a munkások és a parasztok hatalmát.” Majd úgy folytatta, hogy „a háború bázisának kiszélesítése” az elfoglalt területek gyors szovjetizálásának folyamata a terror és az erőszak korlátlan alkalmazásának a módszerével, valamint az agresszió folytatásához szükséges tartalékok zsákmányolásával zajlik. Vlagyimir Kiriakovics Triandafillov részletesen kidolgozta egy támadás összes fázisát, melyhez még az elfoglalt területek igazgatási egységeinek irányításához szükséges politikai funkcionáriusok létszámát is kiszámította. Azt javasolta, hogy a Szovjetunióban élő külföldi kommunistákat használják fel a szemszögükből nézve „felszabadított” (és politikai vetélytársaktól megszabadítandó) területek szovjetizálásában, mivel erre a nagy területhódítások következtében a szovjet bürokráciának már nem lesz kapacitása. Ezen elméleti „hagyaték” alapján a gyakorlat megvalósítása következett: nemcsak a Szovjetunióban, hanem a második világháború alatt, a diplomáciai egyeztetések és nagyhatalmi döntések során felosztott Európában és a világ azon részén is, amelyet a Szovjetunió fennhatósága alá helyeztek. Ez az állapot, a politikai és gazdasági gyarmati helyzet a rendszerváltozásig jelen volt Magyarországon. Teljesen mindegy, hogy a „fenyegetett demokráciának” nevezett időszakról, a Rákosi-diktatúráról vagy a Kádár-rendszerről beszélünk, totális vagy „puha” diktatúrát használunk az 1944 vége és 1990 között eltelt majdnem fél évszázadra, egy dolog mindig közös a történetekben: a szovjet hadsereg magyarországi jelenléte, és a Szovjetuniótól függő gazdasági és politikai döntések meghozatala.

A tanulmányok Magyarország 20. századi történetéről szólnak. Arról, hogy mind az első világháborút, mind a második világhéget követően nagyhatalmak döntöttek Magyarország sorsáról, és mindez az ország természetes politikai és gazdasági fejlődését hosszú időre meghatározta. Ezek a döntések és a nyomukban kialakuló rendszerek működése pedig egyes területeket, tereket és helyszíneket politikai szempontból érzékeny szinterekké alakított, ahol nemegyszer egyéni vagy közösségeket érintő krízishelyzetek alakultak ki. A magyar történelem legfőbb 20. századi fordulópontjai ugyanígy – legtöbbször megnyomorító – hatást gyakoroltak a közigazgatásra, az egyházi igazgatásra és a vallásgyakorlás szabadságára, valamint az egyének életére. Ezeknek egyik legnehezebben megfogható formája a jogerős ítélet nélküli szabadságmegvonás, az internálás volt, melynek kutatását gyakorta az irathány erősen nehezíti. A táborokba való elzárásnak, a kényszermunka rendszerének mintázatait – mint megannyi más esetben – a Szovjetunióban működő GULAG/GUPVI-táborok ismerete nélkül nem lehet teljes egészében megérteni.

¹ PSZL 771. fond 18. ő. e.

A kommunizmus – beszéljünk akár az 1919-es Tanácsköztársaságról, akár az 1945 után kiépített diktatúráról – nagy ívű társadalomátalakító kísérletét mindig jellemezte az erőszak és a politikai szempontok szerint működő erőszakszervezetek működése, valamint az, hogy ellenségképét ideológiai szempontból határozta meg, még akkor is, ha időszakonként taktikai okokból más és más helyre helyezte a hangsúlyt. Mindkét válságos időszakban előretörtek a kommunista ideológia képviselői és cselekvési programjának végrehajtói, akik ugyan először 133 napig voltak csak hatalmon, de regnálásuk szörnyűségeire még fél évszázad múltán is csendesen, magukba fojtva emlékeztek az azokat elszenvedő családok. Második alkalommal hosszú időre rendezkedett be a kommunista hatalom, és az országon okozott sebek máig nem gyógyultak be.

A déli „határok” története a 20. században (1918–1956)

Vázlat egy monográfiához

A nagyhatalmi politika, az országos politika, a Budapesten történtek egyaránt befolyásolták a vidéken történt eseményeket, megmozdulásokat. Mindebből viszont duplán jutott azoknak a vidékeknek, ahol a Nagy Háború befejezését követően meghúzták az új határvonalakat. Ám mielőtt még ténylegesen „újraszabták” Magyarország határait, addig nagyon sok minden történt a déli részeken. Egyik pillanatról a másikra, egy tollvonással hogyan lett az ország belsejéből határvidék, és ezzel az ott élők hogyan, milyen módokon birkóztak meg? Miben változott a táj és az emberek, illetve ez hogyan alakult a továbbiakban a 20. században? A vizsgálat az ország déli határainak kialakítását, az előzményeket, az ellenállásokat és a „csonka”, öszszevont vármegyék két világháború közötti történetének vázlatos áttekintését célozta meg. Ebben a kontextusban, az 1918-as alaphelyzetet nézve Baranya,¹ Csongrád,² Csanád,³ Pest-Pilis-Solt-Kiskun⁴ vármegye déli részében történetekről szól.

Mi a határ?

Az államhatár az ország történelmi fejlődése során az államiságnak önálló, szerves elemévé vált. A magyar politikai földrajzban az államhatár kezdetben mint földrajzi fogalom volt jelen, erre használták a „jó határ” kifejezést, amely egyet jelentett a természetes határral, vagyis

- ¹ Baranya vármegyét 1918-ban elfoglalták a szerb csapatok és egy ideig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz tartozott (Baranya–bajai Szerb–Magyar Köztársaság néven). A trianoni békediktátum Baranya vármegye nagyobb részét meghagyta Magyarországnak, a kisebbik felét – a délkeleti részét – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak ítélte.
- ² Csongrád vármegye központja 1918-ban Szentés volt. A trianoni határmódosítás annyiban érintette, hogy Horgost és környékét akkor a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolták. Az 1950-es közigazgatási rendezés során Csanád megye délnyugati felét – amely magába foglalta az egykori Torontál vármegye Magyarországon maradt részét is – Csongrád megyéhez csatolták.
- ³ Csanád vármegye egésze 1918-ban román megszállás alatt állt. A románok ugyan az egész vármegyét szeretnék volna Romániához csatolni, de a trianoni békediktátum során csak Nagylak és környéke sikerült nekik. Az el nem csatolt rész 1923-ban egyesült Torontál vármegye Magyarországon maradt részeivel, így jött létre Csanád, Arad és Torontál (közigazgatásilag egyelőre egyesített) k. e. e. vármegye, melynek nevét 1945-ben Csanádra egyszerűsítették, majd az 1950-es megyerendezéskor területét felosztották Csongrád és Békés megyék között.
- ⁴ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét az 1950-es megyerendezéskor két részre osztották, északon Pest megyét, a déli területeket pedig Bács-Bodrog vármegye Magyarországon maradt részével egyesítve a Bács-Kiskun megye elnevezést kapta.

a hegygerincen végigfutó vízvázaló vonallal vagy folyamhatárral.⁵ Magyarország határait elsősorban természetes határként értelmezték, ami minden esetben nagyon fontos volt, az a könnyű felismerhetőség, mint a mocsaraknak, folyóknak, tavaknak, hegygerinceknek, erdőségeknek a jelenléte.⁶ Ezek a természetes határok nagyban megváltoztak a trianoni békediktátum következtében, és felváltotta őket a mesterséges határ hazánk esetében is. Mesterséges határoknak nevezzük azokat a határokat, amelyeket a föld felszínén a határkijelölés műveletei során pontosan bemérnek és a terep szárazföldi – ritkábban vízi – részén jól látható jelekkel megjelölnek.⁷ Hogyan alakították ki a határvonalat? Kik állapították meg?

Az ország „feldarabolása” – a déli határaink

A Magyar Királyság felosztására több térképet és változatokat készítettek. Az 1842–1919 közötti intervallumban 23 határtervezet készült.⁸

„A Romániával 1916. augusztus 17-én Bukarestben kötött titkos szerződés Erdélyt, a Bánátot és a Tiszántúl felét a románoknak ígérte ugyan, de ez a szerződés érvényét veszítette, amikor a román kormány 1918-ban a központi hatalmakkal különbékét kötött. Ami a szerbeket illeti, ők az 1917. július 7–20-iki korfui nyilatkozatban⁹ bejelentették ugyan igényüket az összes szerbek, horvátok és szlovének lakta területekre, de szerződéses biztosíték arra, hogy ezeket meg is fogják kapni, nem volt kezükben.”¹⁰

Gratz Gusztáv értékelése szerint az 1918. november 3-án az olasz főhadiszálláson létesült fegyverszünetnek, melyet a közös osztrák–magyar hadsereg nevében kötöttek meg, két hibája volt. „Először is az, hogy már létrejött előtt az Ausztria–Magyarországot alkotó népek, – csehek, lengyelek, jugoszlávok, sőt osztrákok és magyarok is – teljes függetlenségüket proklamálták. Másodszor az, hogy ez a fegyverszünet csakis Olaszország kívánságait vette figyelembe és annak igényeit elégítette ki.”¹¹ Ebből az következett – az antantpárti irodalom szerint –, hogy szükség volt a november 13-án Belgrádban létrejött második fegyverszüneti konvencióra, amely kimondta bizonyos, Magyarországhoz tartozó területek megszállását, és megálapította „a szövetségesek megszállási jogát minden stratégiai fontos pontra és helységekre”. Emellett elrendelte a magyar hadsereg hat gyalog- és két lovasdivízió felüli részének demobilizálását. A fegyverszünet igyekezett kielégíteni a szerbek kívánságait, és jelentős magyarországi területek megszállására biztosított nekik jogot. Ez a terület nagyobb volt annál, mint

⁵ Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, I–III. kötet, Budapest, 1863–1865.

⁶ Bővebben: Vedő Attila: Magyarország államhatárának megjelölése 1867–1918. In: Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis) 14 (2008) 17. sz. 106.

⁷ Vedő: Magyarország államhatárának megjelölése, 106.

⁸ Bővebben: Suba János: Magyarország területi integritásának helyreállítása 1919–1920. In: Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis), XVI. évf. (2009) 19. sz. 105–113.

⁹ Nikola Pašić szerb miniszterelnök és Ante Trumbić, a londoni Jugoszláv Bizottság elnöke Korfu szigetén közös megállapodást írtak alá. A korfui deklaráció a megalakítandó jugoszláv államot mint alkotmányos népképviselői királyságot határozta meg, amelynek élén a szerb Karadjorjević-dinasztia áll majd.

¹⁰ Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Budapest, 1935. 38.

¹¹ Gratz: A forradalmak kora i. m. 47. A paduai fegyverszünetnek a belgrádi fegyverszünettel való kiegészítése az antantnak az érdeke volt, de mégsem ők kezdeményezték a belgrádi tárgyalásokat, hanem a magyar kormány.

amit később a békeszerződés ítelt oda Jugoszláviának, sőt nagyobb a területi követeléseiknél is.¹² Megjegyzésre érdemes, hogy a belgrádi szerződés nem törődött a csehek igényeivel, és a románok kívánságait is csak kis részben vette figyelembe. Ennek részét képezte, hogy demarkációs vonalként a Marost jelölte meg, ameddig a románok előrenyomulhattak. A belgrádi fegyverszünet ezek után lehetővé tette a románoknak a Maroson inneni részek, a szerbeknek pedig a délvidéki területek a megszállását. És utóbbi esetben nemcsak a délvidéki területekét, hanem a Baranyába történt behatolást is.¹³ 1918. november 3-án a *Dunántúl* című napilapban a következő sorok olvashatók: „A mai híradások megnyugtatnak bennünket. A horvátok, szerbek ép úgy megunták már a háborút, mint mi, nem akarnak belénk kapni, ők is a békét akarják munkálni. A zöld gárdisták garázdálkodását maguk a horvátok részben már megfékezték. Déli határunk katonai megerősítése megtörtént. Ma már nincs helye az idegességnek, de legkevésbé van helye azoknak a valótlan híreknek, amelyeket szájról-szájra adnak, mintha csak a reakció visszajáró szelleme kísértene.”¹⁴ Ehhez a hírhez képest, november 12-én a *Dunántúl* első oldalán már az olvasható, hogy „Szerb és cseh csapatok az országban”, alcímként pedig az áll, hogy „Újvidéket kiűritik a megszálló szerb csapatok”. E cikk mellett a címdoldalon az áll, hogy „Nyolc nap alatt”, ami azt jelentette, hogy nyolc nap alatt katonailag a magyaroknak ki kell üríteniük Pécs városát és Baranya vármegyének a várostól délre eső részét.¹⁵ A kormány távirati rendeletben utasította a Pécsi Nemzeti Tanácsot és Pécs karhatalmi parancsnokát, hogy haladéktalanul kezdje meg a katonai kiűritést a fegyverszüneti feltételek értelmében. A rendeletben egyúttal benne van az is, hogy az egyes egységeket hova helyezték át. Így a karhatalmi parancsnok a 19. pótzászlóalj parancsnokságát Szekszárdra, a 6. gyalogezredét Dombóvárra, a 8. huszárezred osztagait Zalaegerszegre irányította.¹⁶ Három nappal később, 1918. november 15-én, pénteken Pécs városát és környékét megszállták a szerbek.¹⁷

Csongrád vármegye katonai megszállását a belgrádi katonai konvenció értelmében 1918 novemberében a szerb és a francia csapatok kezdték meg. 1918. november 20-án elfoglalták Szőreget, majd néhány nappal később Újszegedet. A francia csapatok 1918. december 10-én bevonultak Szegedre, amely mint hadászati hídfő szerepelt, külön hídfőparancsnokkal. A Tanácsköztársaság létrejötte után a francia csapatok Szegedet „semleges zónában lévő területnek” minősítették, a város köré pedig kordont építettek.¹⁸ 1919. április 16-tól Betrix ezredes, kinevezett városparancsnok vette át a város és a közigazgatás irányítását. Szeged különleges státusza miatt lehetett az „ellenforradalmi” szervezkedések egyik nagy gócpontja, illetve emiatt tudott itt megalakulni a szegedi ellenforradalmi kormány. A Károlyi-kormány tudomásul vette Horvátország elszakadását. Károlyi Mihály követet küldött Zágrábba Balla Aladár személyében. A belgrádi fegyverszünet ezt követően megállapította azt a demarkációs vonalat, amelyen túl a magyar kormány nem állomásoztathatott csapatokat. Ez a vonal a Maros torkolatánál kezdő-

12 A bácskai és baranyai területek szerb megszállására lásd továbbá: *Hornyák Árpád*: Impériumváltás(ok) Pécsen szerb szemmel. In *Limes*, 18. évf. 65. szám, 2005. 1. 21–40.

13 Bővebben: *Ernyes Mihály*: Szerb impérium Baranyában 1918–1920. In *Rendvédelem-történeti füzetek* 16. évf. (2009) 19. szám, 18–50.

14 *Dunántúl*, Pécs, 1918. november 3. VIII. évfolyam 250. szám, 1.

15 *Dunántúl*, Pécs, 1918. november 12. VIII. évfolyam 258. szám, 1.

16 *Dunántúl*, Pécs, 1918. november 12. VIII. évfolyam 258. szám, 3.

17 *Dunántúl*, Pécs, 1918. november 15. VIII. évfolyam 261. szám, 2. Bővebben: *Ernyes Mihály*: A szerb impérium pécsi történeteiből 1918–1921. In *Pécsi Szemle*, 2008. 11. évf. 3. szám, 70–83.

18 Legújabb kor 1919–1975. Szerk. Nagy István. Szeged, 1986. (Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv) 3.

dött és Szabadkától, Pécestől északra vonulva érte el a Drávát. 1918. november 13. és november 20. között a szerbek a demarkációs vonaltól délre eső területet, Szabadkát és Pécs városát is megszállták. Ezenfelül, december 25-én, a belgrádi fegyverszüneti szerződést megszegve, átkeltek a Dráván és megszállták a Muraközt, és azon túl egyes Zala megyei községeket is.¹⁹

A szerb megszállás a Tisza–Maros déli szögében 1921. augusztus 20-ig húzódott el. A Tanácsköztársaság ellen 1919. április 16-án kezdődött meg a román csapatok általános támadása. 1919. április 28-án a francia csapatok bevonultak Hódmezővásárhelyre, de másnapra felváltották őket a románok, akik ezt követően megszállták Szentest is. Április végére így a román haderő elérte a Tisza vonalát. A szerb csapatok 1919. április 27-én elfoglalták Makót, majd Nagylakot. 1919. május elejétől csak Csongrád, Kistelek, Balástya és néhány kisebb település és tanyaközpont volt magyar terület. Csongrád megye területének nagy része majdnem egy évig román megszállás alatt állt. A román katonaság csak 1920. március 29-én vonult ki Makóról, majd az egész Tiszántúlról.²⁰

Hódmezővásárhelyen 1918. november 1-jén a 48-as és a szociáldemokrata párt közös gyűlést tartott a Tisza szálloda nagytermében. Az összejövetelen kimondták csatlakozásukat a Magyar Nemzeti Tanácshoz. Ez azt jelentette, hogy a két pártból egy 16 fős intézőbizottságot választottak. Mindkét párt 8–8 főt delegált a bizottságba.²¹ Az elnöki tisztelet fenntartották Kun Béla részére – aki Budapesten tartózkodott –, alelnökké dr. László Jenő ügyvédet és Borsi Jenő építőmunkást, a MÉMOSZ helyi elnökét választották meg.²² A Nemzeti Tanács legfőbb feladata volt megakadályozni bármiféle atrocitást, ezért a lakossághoz és a katonákhoz kiáltványban fordult, és nyugalomra intett mindenkit. A nyilvános helyeket este fél héttől bezáratták, szesztilalmat és este hét órától kijárási tilalmat vezettek be, a hazatért katonákat jogosulatlanul magukkal hozott fegyvereik leadására szólították fel.²³ Másnap az áthaladó katonák és a hozzájuk csatlakozott tömeg feltörték és kifosztották a pályaudvaron lévő vagonokat. Hozzájuk csatlakozott az 50. pótzászlóalj legénysége is, akik megtagadták a katonai parancsot.²⁴ Ezek után a Nemzeti Tanács polgárőrséget szervezett, amely ezt követően felügyelte a közbiztonságot. Ez az önkéntesekből álló szakasz lett az alapja a nemzetőrségnek, amelynek 380 tagja tett esküt november 4-én.²⁵ A nemzetőrség őrséget állított fel fontos objektumok védelmére, éjjeli őrzőjáratot szervezett az utcák és terek biztosítására, illetve segítségüket kérték a közelben lévő községek és uradalmak is a rablások és fosztogatások megakadályozására például Mezőkovácsházán, Szentetornyán, Sámsonon, Tótkomlóson. Algyő községben ugyancsak a vásárhelyi nemzetőrség tett rendet és gyűjtötte be a fegyvereket.²⁶ Kun Bélát december 20-án a város kormánybiztosává nevezték ki, így a Nemzeti Tanács elnöki tisztségére Borsi János addigi alelnököt választották.²⁷ Kun Béla 1919. március 1-jén benyújtotta lemondását a kormánybiztosi tisztségről. A pozícióra a szociáldemokrata Jócsák Kálmánt

¹⁹ Gratz: A forradalmak kora i. m. 62–63.; Suba 2009. 105.

²⁰ Legújabb kor. Szerk. Nagy István i. m. 10.

²¹ Vásárhelyi Reggeli Újság (VRÚ) 1918. november 2.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ MNL CsML HVL, IV. 1406. a. V. 637/1918.

²⁵ VRÚ, 1918. november 5.

²⁶ Bővebben: Hódmezővásárhely története III. 1. rész. Szerk. Marjanucz László – Makó Imre. Makó Imre: Forradalom – Proletárdiktatúra – Megszállás (1918–1920). Hódmezővásárhely, Kézirat. 5.

²⁷ VRÚ, 1918. december 1.

kérték fel, hogy a továbbiakban ő töltsse be a kormánybiztos-főispáni állást.²⁸ Jócsák polgármesternek Szántó Aladár újvidéki tanácsnokot, tiszti főügyésznek Pirnitzer Mihály szegedi ügyvédet, tiszti ügyésznek Goldmann Mór vásárhelyi ügyvédet nevezte ki. Másnap táviratban értesítették Jócsák Kálmánt, hogy a Népbiztosok Tanácsa felmentette az állásából.²⁹ Az 1918. október 12-én Nagyváradon megalakult román nemzeti tanács október 27-én Aradra költözött át. A Jászi Oszkárral folytatott aradi értekezleten nem titkolta azt a szándékát, hogy Erdélyt és Magyarországnak Erdéllyel határos részét, ahol a románok többségben vannak, el akarja szakítani Magyarországtól. December 1-jére nemzetgyűlést hívtak össze Gyulafehérvárra, ahol kimondták az összes románok és a románlakta területek egyesülését.³⁰ 1919. január 8-án a szászok is kimondták Medgyesen a Romániához történő csatlakozásukat.

A román csapatok nyomban, már november 13-án megkezdték benyomulásukat Erdély területére, a belgrádi fegyverszünet miatt pedig a magyar kormány kötelezve volt, hogy a magyar csapatokat visszavonja Besztercétől Marosvásárhelyig és onnan a Maros mentén e folyó torkolatáig húzódó vonal mögé. November végére megszállták Csík és Háromszék vármegyét, valamint a Felső-Maros és az Olt völgyét. Decemberre bevonultak Brassóba. A megszállt területen mindenütt kisebb helyi nemzeti tanácsokat alakítottak, amelyek a benyomuló román katonaságot támogatták, emellett pedig „nemzetőrséget” szerveztek, megkezdődött az erdélyi románok toborzása. *„A románok azonban nem elégedtek meg a belgrádi fegyverszünetben megjelölt, a Maroson túl fekvő terület megszállásával. Amikor ennek legnagyobb része kezükre jutott és nyilvánvaló volt, hogy a terület még meg nem szállt része is ellenállás nélkül fog a hatalmukba kerülni, Presán tábornok november 29-én azzal az ürüggyel, hogy a demarkációs vonalon kívül eső, magyar közigazgatás alatt megmaradt területen a magyarok terrorizálják az ottani román lakosságot és nagy magyar csapategységeket szerveznek a románok ellen, engedélyt kért a dunai francia hadsereg parancsnokától, hogy a román csapatok átléphessék a Maros vonalát és megszállhassák Máramarosszigetet, Nagybányát, Szatmárt, Nagykárolyt, Dést, Kolozsvárt, Nagyváradot és Aradot. Presán tábornok december 4-én kelt távirata már hivatkozott arra, hogy Franchet d'Esperay és Berthelot tábornok egyetértőleg parancsot adtak a román csapatoknak, hogy átlépjék a Maros vonalát. December 8-án ez az előnyomulás a Maroson túl fekvő vidékeken meg is kezdődött.”*³¹ A magyar kormányt december 16-án értesítették arról, hogy az Antant hadvezetősége megváltoztatta a Belgrádban megállapított demarkációs vonalat. A románok engedélyükkel nyomulhattak előre a Szatmár–Nagykároly–Nagyvárad–Békéscsaba vonalig. Kratochvil Károly m. kir. ezredes, az erdélyi honvédkerület parancsnoka emberfeletti tevékenységet fejtett ki a Maros-vonal megvédése érdekében. Székely Gyula hadnagy és még néhány tiszt toborzott és Kratochvil ezredes engedélyével, a Kolozsvárra menekült székelyekből és más jelentkezőkből néhány ezer főnyi csapatot szervezett, amelyet a kolozsvári Fellegvárban helyeztek el. December közepén a Fellegvárban már kb. 1600-an³² voltak, ám fegyver csak 600 embernek jutott.³³ Kratochvil Károly m. kir. ezredes parancsnoksága alatt belőlük alakult meg

²⁸ VRÚ, 1919. március 22.

²⁹ VRÚ, 1919. március 23.

³⁰ Gratz: A forradalmak kora i. m. 58.

³¹ Gratz: A forradalmak kora i. m. 59–60.; Suba 2009. 105–109.

³² *szentkereszthegyi Kratochwill Károly*: Székely dicsőség. In: Koréh Endre: „Erdélyért” A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. I–II. kötet. Bp., 1929. Reprint: Budapest, 2000. 322. Kratochvil 1703 emberről beszél, akik a Fellegvárban jelentkeztek, és akik közül 604 fő kapott fegyvert.

³³ A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története 1883–1919. Szerk. Kelemen Béla. Budapest, 1931. 312.

a Székely Hadosztály, amely 1919. április 26-ig harcolt, és lassította a románokat. A magyar kormány tiltakozott a demarkációs vonal megváltoztatása ellen és kijelentette, hogy a belgrádi fegyverszünetben foglaltakon túlmenő újabb kötelezettségeket nem vállalhat. December 18-án utasították Kratochvil ezredest, hogy maradjanak a helyükön, de a románokkal szemben ne használjanak fegyvert és fokozatosan vonuljanak vissza. A vett utasítás értelmében Kratochvil ezredes december 21-én közölte a román katonai parancsnoksággal, hogy elrendelte a demarkációs vonal védelmének abbahagyását és a vonalat megszállva tartó csapatok visszavonását. Erre a románok december 24-én bevonultak Kolozsvárra. Apáthy István főkormánybiztos és Kratochvil ezredes azonban tovább is ott maradtak. December 13-án Berthelot francia tábornok már Kolozsvárott volt, ahol Apáthy főkapitány biztossal egy 15 kilométeres semleges zónában állapodott meg, amely a román és a magyar csapatokat elválasztotta egymástól. A románok itt megálltak, nem folytatták az előrenyomulásukat a Szatmár–Nagyvárad–Békéscsaba vonalig. Ebben valószínűleg kevés része volt annak is, hogy a Királyhágót a Székely Hadosztály védte, amelybe sok magyarországi tiszt is belépett. *„Ők voltak azok – mondja Kratochvil –, akik hiányos ruházatban és hiányos felszereléssel téli időben védték a magyar Alföldet – abban reménykedve, hogy kellő eszközökkel ellátva a magyarság támogatásával sikerülniök fog Erdélyt és a Székelyföldet visszaszerezni”.*³⁴ Sajnálatos módon ez a támogatás elmaradt, mert Budapesten – kivált a bolsevizmus proklamálását követően – a Székely Hadosztályt ellenforradalmi mozgalmak gócpontjának tartották. Kratochvil ezredes 1919. január 7-én előbb Bánffyhunadra, majd Nagyváradra tette át az erdélyi katonai parancsnokság székhelyét, és csapatainak nagy részét elküldte Debrecenbe azzal, hogy ott fogja majd megszervezni őket. A románok az új esztendőben folytatták az előrenyomulásukat, január 9-én Nagybányát, január 16-án Bánffyhunadot, január 17-én Máramarosszigetet szállták meg. Ezek azok a városok voltak, amelyek már az ún. Apáthy–Berthelot-féle semleges zóna mentén feküdtek.

További bonyodalmat és káoszt okozott a magyar kormánynak az antant Vix alezredes által 1919. március 20-án átadott jegyzéke, amelyben a békekonferencia egyik határozatát közzétette a magyar kormánnyal.³⁵ A jegyzék a románok kívánságára jött létre, akik nem elégedtek meg a számukra addig kijelölt demarkációs vonallal, ami Máramarosszigettől, Nagybányán keresztül Kolozsvárig, onnan Szászvárosig, majd ezt követően a Maros mentén annak a Tiszába torkollásáig terjedt. A románok ezt szerették volna kitolni a Szatmár–Nagykároly–Nagyvárad–Békéscsaba vonalig. A románok 1919. január 12-én újból sürgették a demarkációs vonalak előbbre tolását, amelynek legfőbb indoka az volt, hogy a román csapatok által még el nem foglalt területeken a magyarok terrorizálják a román lakosságot és kommunista eszméket terjesztenek. Hangulatkeltés céljából a francia napilapokat is elárasztották az állítólagos magyar atrocitásokról szóló tudósításokkal. *„Természetes, hogy Magyarország keleti részének megszállása erőszakos cselekményeket is kiváltott, amint hogy különböző atrocitásokat román oldalról is elkövettek. Az előbbieket felfűjása, az utóbbiak elhallgatása azonban teljesen hamis képet adott. Ha fel lehetne állítani az egyik és a másik oldalról elkövetett brutális erőszakoskodásoknak a mérlegét, alighanem jóval több esznék a román, mint a magyar számlára.”*³⁶ A békekonferencia nagytanácsa 1919. február 23-án és 26-án foglalkozott a románok kérésével és elhatározta, hogy megváltoztatja a belgrádi fegyverszüneti szerződésnek a demarkációs vonalat megállapító első

³⁴ Gratz: A forradalmak kora i. m. 61.

³⁵ Gratz: A forradalmak kora i. m. 85.

³⁶ Gratz: A forradalmak kora i. m. 86.

részét. A békekonferencia határozata szerint a románok jogot kaptak arra, hogy megszállják Magyarország keleti részét, az Arad–Nagyszalonta–Nagyvárad–Nagykároly–Szatmári vonalig, azonban úgy, hogy a felsorolt városokat kivették a megszállás alól.³⁷ Ezen a vonalon kívül pedig a francia csapatok által ellenőrzött semleges övezetet kell kialakítani, amely Vásárosnamény–Debrecen–Dévaványa–Gyoma–Orosháza vonaltól nyugatra húzódott Hódmezővásárhelyre és Szegedre. A tervezet szerint Aradot és Szegedet a francia csapatok szállják meg.³⁸

A Tanácsköztársaság napjai

Váry Albert *A vörös uralom áldozatai Magyarországon* című művének előszavában a következő mondatok olvashatók: „Októberi fölfordulás nélkül nálunk nem lehetett volna kommunista uralom. A proletárdiktatúra föltételeit az 1918. október 31-iki fölfordulás teremtette meg. Iszonyú felelősség terheli azokat, kik a magyar katona kezéből a fegyvert kiverték.”³⁹

Hódmezővásárhely,⁴⁰ Szentes és a többi települések lakosai 1919. március 22-én kaptak hírt arról, hogy Budapesten kikiáltották a Tanácsköztársaságot és megalakították a Forradalmi Kormányzótanácsot. Az információról és a történésekről az egyesült párt titkárságának körtáviratából értesültek. A körtávirat a Munkástanácsokat jelölte ki a helyi legfőbb hatalmi szervként és utasította őket, hogy az általuk megválasztott direktóriumok vegyék át a helyi ügyek irányítását. Március 22-én és 23-án Csongrád megye egész területén átvették a hatalmat. Szentesen háromtagú direktórium alakult, amely 1919. április 14-ig az egész vármegyét irányította. Vezetője Sima László volt, akit a Tanácsköztársaság bukása után börtönbüntetésre ítélték, és a fogsága alatt megírta a szentesi események történetét.⁴¹ A mindennapi intézkedéseken és eseményeken túl Sima leírta a hivatalosan parancsba kiadott túszszedési „akciót” is. „Húsvétkor jött a túsók szedésére vonatkozó rendelet, amely rettenetes meglepetést és megdöbbenést okozott. Panyik T. Dömével elképedve néztünk össze. Mi lesz most? Én a következő tervet gondoltam ki: nem hozunk végzést a túszszedésre, tíz exprimált régi politikust kinevezünk túsznak, megfigyeltetjük őket és semmi egyéb nem történik. Borzasztó nehezen tudtam keresztülvinni álláspontomat, hogy csak 10 tús legyen, mert keveselték, de végre sikerült. Megnyugodtam. Ám de ekkor (április 22.) reggel Hódmezővásárhely telefonon jelentette, hogy különvonaton szállítatja a túsokat, ha mi is szállítatni akarjuk, délelőtt 10–11 között a vonat Szentesen lesz, azzal szállíthatjuk. [...] Zárt ülésben jelentést tettem a dolgokról. De most jött a dolgok nehézsége igazán: egész sereg tanácsstag követelte, hogy a túsok száma

³⁷ Bővebben: L. Balogh Béni: „Romániának oda kell adni Erdélyt”. A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián. In: *Korunk*, 2020. III. f. szám, 31/5. szám, 14–24.

³⁸ Gratz: A forradalmak kora i. m. 86–87.; Bővebben: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. In: *Aetas*, 1993 (8. évfolyam) 3. szám, 76–118.; L. Balogh Béni: „Romániának oda kell adni Erdélyt”. A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián. In: *Korunk*, 2020 (III. f. szám 31.) 2020. 5. szám = Trianon 100. 14–24.; Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. In: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013. 37–86.

³⁹ Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. H. n., 1922. Előszó.

⁴⁰ A Hódmezővásárhelyi történekekről bővebben: Hódmezővásárhely. Szerk. Marjanucz–Makó i. m.; Makó: Forradalom i. m. 39.

⁴¹ Legújabb kor. Szerk. Nagy István i. m. 213–218. Sima László: Működésem a proletárdiktatúrában. 1920. január 20. című írása.

emeltessék föl s haladéktalanul tartóztassuk le őket, internáltassuk is. [...] Végre azt a kijelentést tettem, hogy a túsok elszállítása a gyengeség és gyávaság jele volt, erre én nem vagyok kapható, s miután szükség esetén kellő karhatalom áll rendelkezésemre, egy negyed óra alatt le lehet tartóztatni, ha kell, a túsokat, a Munkástanács határozatát most nem hajtanám végre, azt esetleg meg is akadályoznám, mert ez erősségünk és tekintélyünk kérdése. Erre engedtek és a túsokat nem szállították el.”⁴² Április 27-én éjjel mégis elvitték a túsokat, és nem tízet, hanem 72-t. A túsokat Stancz Gyula szedte össze fegyveresekkel, és állítólag Berezvai és Török írták alá a letartóztatási rendeletet. Hódmezővásárhelyen is április 21-én ismertették a kormányzótanács „az addigi vívmányok biztosítása, az ellenforradalom meggátlása és a proletárok védelme érdekében a polgári társadalom vezetőiből – a papok kivételével – túsok szedését és azonnali elszállítását”⁴³ elrendelő táviratát. A vásárhelyi politikai megbízottak összeállították a túsok névsorát, és a véglegesített lista alapján április 22-én a hajnali órákban a fegyveres nemzetőrök húsz vagyonos polgárt összeszedtek, köztük volt Soós István polgármester és Csáky István tiszti főügyész is. Az összegyűjtött embereket Budapestre, a Margit körüti fogházba, majd Rákospalotára szállították.⁴⁴

A Tanácsköztársaság különítményesei

Váry Albert könyvének előszavában összefoglalta a Tanácsköztársaság utáni felelősségre vonások statisztikáját, amely így szól: „Nálunk, bár a bűnvádi eljárás mintegy 70 000 ember ellen indult meg, körülbelül 15 000 ember került előzetes letartóztatásba, bíróságaink mindössze 6000 embert ítélték el, 2500-at fölmentettek, a többi ellen pedig, részben kegyelem folytán is, a bűnvádi eljárás megszűnt. Ha még hozzátesszük, hogy a 6000 elítéltből mintegy 2500 ember kegyelmet kapott s háromszáznál többet az oroszoknak kellett kiadniuk, s hogy a bírói ítéletek alapján kivégzettek száma alig haladja meg az ötvenet és ma már csak 400 kommunista elítélt ül letartóztatásban intézeteinkben, megállapíthatjuk, hogy a bűnvádi üldözés az átélt borzalmakkal szemben mértéket tartott. Bíróságaink a tömeg-bűncselekményekre tekintettel a gyorsított bűnvádi eljárás szabályai szerint ugyan, de öt tagból álló tanácsokban és a büntető-törvénykönyv alapján ítéleztek.”⁴⁵

A Tanácsköztársaság vezetői tisztában voltak azzal, hogy sem a polgárság, sem a falvak lakossága nincs velük. Ezért az első naptól kezdve az ún. „ellenforradalmi” tevékenység megfigyelésére intették a szerveiket és a követőiket. A vidéki direktóriumok legfőbb feladata ez volt. Budapesten ezzel a témával foglalkozott a vörös őrség, illetve ez volt a fő hivatása a belügyi népbiztosság politikai osztályának is, amelynek élén Korvin Ottó állt.⁴⁶ A diktatúra szervei könyörtelen szigorral, kegyetlenséggel léptek fel. Az első eset, amelyben „az általános elégtelenség kifejezésre jutott, április 7-én Sárospatakon történt, majd körülbelül ugyanebben az időben Füles sopron

⁴² Legújabb kor. Szerk. Nagy István i. m. 213–218. Sima László: Működésem a proletárdiktatúrában. 1920. január 20. című írása. 217–218.

⁴³ Hódmezővásárhely. Szerk. Marjanucz–Makó i. m.; Makó: Forradalom i. m. 35.

⁴⁴ VVÜ 1919. április 23., illetve Hódmezővásárhely. Szerk. Marjanucz–Makó i. m.; Makó: Forradalom i. m. 36. A Vásárhelyről elhurcolt túsok 1919. május–júniusban valamennyien hazatértek.

⁴⁵ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. Előszó. 2.

⁴⁶ Gratz: A forradalmak kora i. m. 127.

megyei községben hasonló okokból, elkeseredésből a vörösörség garázdálkodása miatt, szintén zendülés tört ki, amelyet a katonaság hamarosan elfojtott.”⁴⁷ „A megszállt területen – mondja a forradalmi kormányzótanácsnak április 20-án megjelent kiáltványa – szervezkedik már a fehér ellenforradalom. Összekötő szálai átnyúlnak a Tanácsköztársaság területére is. A proletárság nem várhatja be támadását. Nem tűrheti az ellenség megerősödését és szervezkedését.”⁴⁸ A budapesti Munkás- és Katonatanácsban Kun Béla irányította a figyelmet a „fehér ellenforradalom” állítólagos szervezkedésére és azt követelte, hogy a proletárság egész harci készségét szembeállítsa vele. Ezek a nyilatkozatok és a tömegeknek az „ellenforradalmárok” ellen való uszítása Gratz Gusztáv véleménye és megállapítása szerint arra voltak alkalmasak, illetve arra irányultak, hogy eltereljék a figyelmet a Tanácsköztársaságot fenyegető veszélyektől. Gratz szerint ekkor még komoly ellenforradalmi mozgalmak nem szerveződtek.⁴⁹ Kozma Miklós visszaemlékezésében egy kissé ellentmond annak, hogy nem jöttek létre erősödő ellenállások. 1919 februárjában ő már egy erősödő MOVE-ról írt, illetve az Ébredő Magyaroknál történt házkutatásokról.⁵⁰ Ennek ellenére 1919. április 20-án elrendelték a kávéházak bezárását, mert azok Kun Béla szavai szerint, „a burzsoázia gyülekezőhelyei, ahol ellenforradalmat szoktak csinálni”.⁵¹ Ezzel egy időben megtiltották a magán-telefonbeszélgetéseket, és akik ezt megszegték, azokat a forradalmi törvényszékkel fenyegették meg. Április végén Jancsik Ferenc, a Vörös Őrség katonai parancsnoka szigorúan betiltotta az utcai csoportosulásokat, és bevezették az éjszaka 11 óra utáni kijárási tilalmat. Ezenfelül a magánházakban a családi keretet meghaladó összejöveteleket is szigorúan tiltották, illetve este 11 óra után nem lehetett világítani. A későbbiekben pedig elrendelték, hogy a leveleket csak nyitott állapotban lehet feladni. Ezekkel a rendelkezésekkel egy időben mindinkább szerepet vállaltak a proletárdiktatúra terrorcsapatai, különösen a Cserny József vezetése alatt álló Lenin-fiúk.⁵² „A terrorcsapatban Cserny csak megbízható kommunistákat vett fel, erős fizikumú és elszánt embereket [...]. A belépés önkéntes volt, de rendszerint csak népbiztosok vagy teljesen megbízható kommunisták ajánlatára történt és az ajánlóknak az ajánlottakért személyes jótállást kellett vállalniuk. A belépőket Cserny figyelmeztette arra, hogy »feladatuk az ellenforradalom letörése lesz« és hogy ilyenkor a »burzsuj«-okkal szemben vadállatoknak kell lenniük.” Vak engedelmességet követelt és nyíltan megmondta, hogy »jöhet olyan parancs, hogy valakit haza kell küldeni, (ami a terrorfiúk zsargonjában azt jelentette, hogy valakit meg kell gyilkolni) ilyenkor nem szabad habozni, citerázni, hanem engedelmeskedni kell.”⁵³ A Cserny-féle különítmény kezdetben nyíltan a „Politikai Terrorcsapat” elnevezést használta,⁵⁴ majd „nevet” változtatva a Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának Különítményeként szerepelt. Az utasításokat Kun Bélától, vagy Kun irodájától, Vágó Béla és Seidler népbiztosoktól, a belügyi népbiztosság politikai osztályának vezetőitől, Korvin Ottótól és Szántó Rezsőtől, vagy a budapesti vörös őrség egyik parancsnokától, Jancsik Ferenctől kapta, kizárólag szóban vagy telefonon.⁵⁵ A lakosság állandó terrorizálása

47 Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 112–113.

48 Gratz: A forradalmak kora i. m. 128–129.

49 Gratz: A forradalmak kora i. m. 129.

50 Kozma Miklós: Az összeomlás, 1918–1919. Budapest, 1933. 118–121.

51 Gratz: A forradalmak kora i. m. 129. Négy nappal később ugyan a kávéházak megnyíltak, de csak meghatározott időben lehettek nyitva.

52 Gratz: A forradalmak kora i. m. 130. Cserny csapata eleinte kétszáz főből állt. Székhelyül a Teréz körúton lévő Batthyány-palotát foglalta el, másik különítménye pedig a Trefort utcában állomásozott.

53 Gratz: A forradalmak kora i. m. 130–131.

54 Gratz: A forradalmak kora i. m. 131. Kun Béla levetette a táblát a Batthyány-palotáról azzal, hogy „a terrort nem kiírni, hanem csinálni kell.”

55 Gratz: A forradalmak kora i. m. 132.

mindennapos volt mind a fővárosban, mind vidéken. A vidéki mozgalmak elfojtását Szamuely Tibor népbiztos vette a kezébe, amelyre külön megbízatást kapott a forradalmi kormányzótanácstól. Fel volt hatalmazva arra, hogy a rend és fegyelem fenntartására, ha szükséges, akkor a forradalmi törvényszékek mellőzésével is bármilyen eszközt felhasználhat.⁵⁶ Szamuely élet és halál ura volt. Egyik parancsa szerint *„aki a proletariátus hatalma ellen emeli fel kezét, aki nyílt vagy rejtett úton ellenforradalmat szít vagy elősegít, illetve elhallgat, aki a Forradalmi Kormányzótanács és a Hadseregfőparancsnokság minden rendelkezését végre nem hajtja, az a saját halálos ítéletét írja alá. Az ítélet végrehajtása a mi feladatunk. Én a rend fenntartására, minden ellenforradalmi megmukkanás csírájában való elfojtására nem fogok visszaradni semmiféle eszköztől.”*⁵⁷ Szamuely, Gábor Mózes joghallgatóval együtt, páncélvonaton Püspökladányba utazott, mert a forradalmi kormányzótanács attól tartott, hogy a polgárság *„különösen azon a vidéken fog hajlandóságot érezni a fellázadásra a népszerűtlen proletárdiktatúra ellen, amerre a román hadsereg közeledik.”*⁵⁸ Kun Béla utasítására Cserny József 40-50 embert adott Szamuely mellé teljes felszereléssel.⁵⁹ Ezek a vörös hadsereg rögtönítélő törvényszékének karhatalmi különítményeként működtek és Szamuely különvonatán laktak. Szamuely egyik első állomása Püspökladány volt, ahol elfogta Pongrácz Aladár csendőr századost és három csendőraltszert, akik a frontról való visszavonulásuk közben Berettyóújfaluban lefegyverezték a vörös őrköt. Szamuely mindhármat agyonlövete a püspökladányi temetőben.⁶⁰ Innen a különítmény Hajdúszoboszlóra ment tovább, ahol elfogatta Fekete László polgármestert, Körner takarékpénztári igazgatót és Tokay rendőrfogalmazót, majd mindhármat felakasztatta. Ugyanezen a napon, a Kecskemét melletti Szentkirályon a parasztok körében tört ki az elégedetlenség. Közöttük volt Francia Kiss Mihály is, akit a helybeli vörös örök kerestek. Francia Kiss Mihály barátait, hozzátartozóit megkínózták, hogy megtudják a tartózkodási helyét. 1919. április második felében a Kecskemét környékbeli pusztákon megindultak az „ellenforradalmi” mozgalmak. A direktórium kiküldte a szegedi vörös zászlóalj Kecskeméten tartózkodó egységét Szentkirályra, az ottani „szervezkedés” elfojtására. Vércse Gábor direktóriumi tag átvette a parancsnokságot és a gépfegyverekkel az emberek közé lövetett. A helyszínen két „ellenforradalmár” maradt, Csorba János vagy József földműves halva, Csík János pedig súlyosan sebesülten, akit Vércse parancsára a katonák agyonlőttek. Ezt követően pedig a még élők között megkezdődött a hajtóvadászat.⁶¹ A szentkirályi „ellenforradalom” leverését követően a kecskeméti kommunista vezetők a „fehér” értelműek ellen nyomoztatni kezdtek. Megbízták Wachtler Mihályt, hogy katonáival menjen ki Kisfáiba. Útközben, 1919. április 24-én betértek dr. Kiss Béla ügyvéd tanyájára, ahol Wachtler Kiss Bélától Francia Kiss Mihály, Barna Tibor és Szemerey Zsigmond „ellenforradalmárokról” kérdezősködött. Ezt követően Kiss Bélának azt mondták, hogy bekísérik Kecskemétre, de alig mentek háromszáz-négyszáz métert, Wachtler rendeletére Pancza Kovács István és Horváth Döme Kisst hátulról agyonlőtték. *„Sértett holttestét Wachtler azzal az üzenettel küldte be a városi intéző bizottság egyik tagjának, Vincénének.”*⁶² Hasonlóan halt meg két másik földműves Szentkirályon.⁶³

⁵⁶ Gratz: A forradalmak kora i. m. 136.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Gratz: A forradalmak kora i. m. 137.

⁵⁹ Gratz: A forradalmak kora i. m. 137. A teljes felszerelésen értendő, hogy kézigrántókkal, táborigyúval és gépfegyverekkel látták el őket.

⁶⁰ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 106–107.

⁶¹ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 79.

⁶² Uo.

⁶³ Gratz: A forradalmak kora i. m. 138.

Három nappal később Makóra küldtek egy különítményt, amelyiket a Cserny-csapatból válogattak össze. Ugyanis a gazdák Makón és vidékén is fellázadtak a vöröskatonák erőszakoskodásai ellen, és az egyik politikai megbízottjukat agyonütötték.⁶⁴ A különítményt Tóth Béla⁶⁵ vezette, aki a makói lakosok közül többeket Hódmezővásárhelyre hurcoltatott és ott öt személyt minden formalitás nélkül agyonlővetett. Útközben Földeákon letartóztatták Náway Iván földbirtokost és Náway Lajost,⁶⁶ a képviselőház volt elnökét, Eötvös József unokáját.⁶⁷ A különítmény Hódmezővásárhelyen kifosztotta az ékszerboltokat és „egyéb rablásokat” követett el, majd továbbállt Szentes felé. A vonaton Szentes felé agyonlőttek három zsidó kereskedőt, akiket Hódmezővásárhelyről hurcoltak el magukkal. Szentesen lefogták Kiss Béla szentesi ügyvédet, akit magukkal is hurcoltak. Ezt követően a vonattal Budapest felé vették útjukat, ahol útközben „véstörvényszéket” állítottak fel. *„Návaytól megkérdezték, tudja-e, hogy mi a kommunizmus. Hogy mit felelt, az sehol sincs feljegyezve, hogy mit gondolt, azt nem nehéz eltalálni. A kihallgatás után az egyik terrorista átadta a két Návayt és Kiss Bélát társainak azzal, hogy »vigyék és tanítsátok meg, mi a kommunizmus«.* A vasúti étteremmel szemben előre megásott gödör mellett mindhárom foglyot agyonlőttek. *Mivel Náway Iván nem halt meg azonnal, az egyik terrorista, Engi Lajos Sándor, rohamkését forgatta meg szívében.*”⁶⁸ Május elején az a hír járta, hogy a románok átkeltek a Tiszán és Budapest felé közelednek. A vörös csapatok sok helyen elmenekültek, voltak olyan helyek is, ahonnan elzavarták a „társaságot”. Visszatért egy rövid időre a régi közigazgatás, ám nagyon gyorsan kiderült, hogy a román csapatok megálltak a Tiszánál. Erre a hírre a vöröskatonák mindenhol visszatértek és bosszút álltak azokon, *„akik a válságos órákban ellenük foglaltak állást.”*⁶⁹ Szamuelyék szolnoki vérengzéseivel egy időben, ugyanazokban a napokban a vöröskatonák agyonlőttek három földművest Csongrád mellett.⁷⁰ 1919. június végére a Duna–Tisza közén is „elégedetlen hangokat” lehetett hallani a gazdák részéről a Tanácsköztársaság miatt. Az „ellenállás” főként Kalocsa környékén tört ki. A mozgalom leverésére kiküldött vöröskatonaságnak Dunapataj, Solt, Tass, Harta és Kecel községek határában szabályos harcokat, csatákat kellett vívniuk a parasztsággal. Dunapatajon 48 földműves, Kecelen 19, Soltvadkertben pedig kilenc paraszt esett el.⁷¹ Az ellenállás leverésére Szamuely Tibor vonult ki csapatával 1919. június 21-én. *„Először Soltra ment, ahová, mivel a sínek fel voltak szedve, autón érkezett. Még mielőtt beérkezett volna a faluba, agyonlőtt két parasztot. Solton gépfegyverekkel lővetett a menekülő emberekre és eközben 8 parasztot megölt. Azután a piacon vérbírótságot tartott. Jászfalussy Károly jegyzőt és három társát halálra ítélte és felakasztatta. A jegyző felesége, ki a legközelebbi napokra várta egyik gyermekének a születését, könyörgött Szamuelynek, hogy kegyelmezzen meg urának. Szamuely megígérte, hogy Jászfalussyt levéti a kötélről, ha az asszony maga húzza ki a széket ura lábai alól. Az asszony hitt neki, megtette, amit tőle kívántak, mikor azonban könyörgött, hogy most már vegyék le férjét a*

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Tóth Bélának Anocska András volt az álneve. Vö. Gratz: A forradalmak kora, i. m. 138.

⁶⁶ Náway Lajos (Földeák, 1870. szeptember 18. – Kiskunfélegyháza, 1919. április 29.) politikus, országgyűlési képviselő. A képviselőháznak a második, majd első alelnöke, végül elnöke volt.

⁶⁷ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 87.

⁶⁸ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 86–87.

⁶⁹ Gratz: A forradalmak kora, 139. Gyöngyösön, Cegléden, Szolnokon játszódtak le a legvéresebb megtorlások.

⁷⁰ Gratz: A forradalmak kora, 140. Számos kivégzés, gyilkosság, verés követte a terrorkülönítményeket Poroszlón, Tápióbicskén, Jászkarajenőn, Tiszavárkonyban, majd áttértek a dunántúli területekre is: Devecserbe, Nagybakónakba, Nagykanizsára, Muraszombatba és környékére, Tamásiba stb.

⁷¹ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 116–117.

kötélről, Szamuely szemébe röhögött.”⁷² Öt Soltról származó embert Szamuely Kecskemétre vitetett, ahol agyonlövete őket. Hartán sem kímélte a számára ellenségnek tulajdonított személyeket, hét embert végeztetett ki. Tass községben is hasonló dolgok történtek, ott két embert gyilkoltak meg. Ezek után Dunapataj következett, ahol az eléje állított gazdák közül tizennégyet és egy budapesti fiatalembert kihallgatás nélkül felakasztottak az útszéli fákra.⁷³ 1919. június 24-én Szamuely és csapata Kalocsán fejezte be a „gyilkos körútját”. Kalocsán tizenhat embert akasztatott fel, három személyt pedig főbe lővetett.⁷⁴ „Az akasztott emberekkel, kik egész éjjel a fákon lógtak, a vörös katonák és terroristák mindenféle durva tréfát követtek el. Mikor a kivégzések után a terroristák az érseki palotában vacsorára ültek össze, Szamuely mosolyogva jelent meg körükben és vizet kért. »Meg akarom mosni kezemet, mondta, mert hullaszagú«.”⁷⁵ A Duna–Tisza közti mozgalommal kapcsolatban Ráckevén is kivégeztek négy embert.⁷⁶ A Duna jobb partján pedig Tolnán, Akasztón és Madocsán gyilkoltak meg két-két földművest.

A Duna–Tisza közén zajló ellenállási mozgalmak leverése június 21-én folytatódott a hartai és solti területeken, ahol mintegy 25 embert folytonos ütlegetések között behurcoltak Kecskemétre. Ott a III. Tengerész zászlóalj forradalmi törvényszéke „fegyveres lázítás” büntette címen június 23-án öt embert halálra ítélt és rögtön kivégeztette őket.⁷⁷

A vörösteror nagy szerepet játszott a proletárdiktatúra bukásában. Hatására a vidéki lakosság szinte teljes egészében, de a fővárosi társadalom is szembefordult a Tanácsköztársasággal.⁷⁸

Az irredenta felkelő

Kik voltak a rongyosok? Irredenták? Felkelők? Félkatonai, irreguláris alakulatok tagjai? Ellenforradalmárok? A hazájukat megvédő magyar emberek? Nem voltak szentek, tagjaik közül többen biztosan elkövettek számos hibát, de az utókor magyarságának, ha másért nem, azért tisztelni kellene őket, hogy többszörös túlerővel, jól felfegyverzett katonasággal szemben ki mertek állni, és megvédték az ország határait, amikor rajtuk kívül senki nem tette azt meg. Hogy felvállalták ezt a küldetést, tudták nagyon jól, s ha nem tudták is, de sejtették, hogy a politikai időzítés, a kommunista propaganda nem nekik kedvezett. Ahogy feltűntek, – némi kivétellel –, úgy váltak láthatatlanná arra az időre, amikor megint „kellenek” majd.

Mi az irredenta feladata? A küldetést teljesíteni csendben, ha lehet, feltűnésmentesen, név nélkül. Leírni semmit nem szabad, vagy ha le van írva, meg kell semmisíteni, mert bármikor felhasználhatják ellened vagy társaid ellen. Dr. Héjjas Jenő azt írja: „a történelmet nem újság-

⁷² Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 114–115.

⁷³ Gratz: A forradalmak kora, 143. A fiatalember azért utazott Dunapatajra, hogy élelmiszert vásároljon a családjá számára. „Az akasztottaknak maguknak kellett a székét maguk alól kirúgniok, aki habozott, azt addig verték, pofozták, míg megtette.”

⁷⁴ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 70–73.

⁷⁵ Gratz: A forradalmak kora, i. m. 144.

⁷⁶ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 108–109.

⁷⁷ Váry: A vörös uralom áldozatai i. m. 114–115.

⁷⁸ Magyarország a XX. században. I. kötet. Főszerk. Kollega Tarsoly István et al. Szekszárd, 1996. <http://mek.oszk.hu/02100/02185>

*cikkek hasábjai és emlékművek leleplezései, hanem a cselekvések kíméletlen dátumszerűségei csinálják. Figyelj ránk: mi nem cikkezünk, nem nyilatkozunk és nem vitatkozunk. [...] Teljesített kötelességeink tudatában hallgattunk s ezt ajánljuk nektek is, magyar sors üldözte, helyüket nem találó fölkelők, mert a dátumszerűség elsőprő erővel igazolja a nyugatmagyarországi harcok történetét színes, tetszetős, az események valódiságát elhomályosítani iparkodó minden hangulatos leírással szemben.*⁷⁹

1945 után a Rákosi- és a Kádár-korszak propagandistái, az élükön Révai Józseffel, tökéletes munkát végeztek. Majdnem megsemmisítették az összes olyan könyvet, írást, amely a rongyosokat, ellenforradalmárokat, szabadcsapatosokat nem gyilkosoknak és terrorista különítményeseknek nevezi; és a társadalommal „elfeledtették”, szakszerűen átírták a „kommunista történetírás” szájíze szerint a történeteket. Így lettek az „Öreg Rongyosok” 1945 után háborús bűnösök és gyilkosok, így kapott Francia Kiss Mihály 1946-ban halálbüntetést az 1919–1921 közötti cselekedetei miatt. Az ítéletet – mivel Francia Kiss Mihály eltűnt – „csak” 1957-ben hajtották végre. De ezért végezték ki 1946-ban a másik „Öreg” irredentát, Raád Árpádot is.

A két világháború közötti Horthy-korszakban létezett egy hivatás, amit irredenta előadóművésznek hívtak. Járták a „megcsonkított” ország falvait, községeit, városait, iskolákat, műhelyeket, gyárakat, vállalatokat, laktanyákat, minden olyan helyet, ahol szívesen látták, meghívták és meghallgatták őket. Feladatuk volt bemutatni a nemzet történetét az államalapítástól napjainkig, elmondani és fotókkal illusztrálni, hogy mekkora volt az ország, mi történt 1918–1921 között Magyarországgal, illetve nemzettudatra, nemzetszeretetre nevelni a magyar embereket. 1945 után ezek az irredenta előadóművészek is túl „reakciónak”, „fasisztának” számítottak Rákosi Mátyás és társai „népi demokráciájának”, ezért elítélték és/vagy internálták őket, illetve a hozzájuk hasonló, hazájukat, nemzetüket szerető és tisztelő embereket.

Nem könnyű, szinte lehetetlen a történész feladata, aki ezzel az időszakkal és témával foglalkozik, egyrészt a dokumentumok, egyéni visszaemlékezések hiányosságából adódóan, másrészt azért, mert a dokumentumokban a féligazságoknak, a ferdtéseknek, a kommunista propagandának olyan mély nyomai találhatók, hogy ennyi év távlatából nehéz kihámozni az igazságot belőlük. A nehézségek másik oldala a két világháború közötti időszak egyoldalú interpretációja több mint 45 éven keresztül.

Az „első” Rongyos Gárda, 1918–1921

1918. november 17-én az osztrák államtanács (szociáldemokrata többséggel) nemzetiségi elvekre hivatkozva bejelentette igényét a nyugat-magyarországi területekre. Ausztria, az antant-hatalmakkal folytatott, majd egy évig tartó egyezkedésével elérte, hogy az 1919. szeptember 10-i Saint Germain-ben aláírt béke a magyar önrendelkezés jogát a hajdani társnemzet viszonylatában is kizárta. Egyoldalú döntést hoztak, így Ausztriának ítéltek Moson, Sopron és Vas vármegyék nyugati sávját 4000 négyzetkilométerrel és 50 ezer magyar lakossal. Ebben benne volt Sopron és környéke is. Mindezt azzal indokolták, hogy ne valósulhasson meg főleg a csehszlo-

⁷⁹ Héjjas Jenő: A nyugatmagyarországi felkelés. Kecskemét, 1929. 27–28.

vákok által sürgetett és általuk dédelgetett csehszlovák–délsláv korridor terve. 1918. november 20-án érkezett – zűrzavaros helyzetben – Budapestre Héjjas Iván repülő főhadnagy, akinek sikerült sértetlenül hazahoznia a repülőegységét és tisztikarát. Budapesten felmérte a helyzetet és az állapotokat, bizalmasabb emberivel szülőhelyére, Kecskemétre utazott, ahol röviddel később megkezdte az Ébredő Magyarok Egyesületének a szervezését. Az egyesület kitűzött célja volt a keresztény magyarság összefogása a nemzeti gondolat jegyében a „kommunista eszmék ellen”. Az ÉME-t „katonatisztek hozták létre [...] tömegbázisát a Magyarországtól elszakadóban lévő területekről menekülő köztisztviselők, értelmiségiek, diákok, kispolgári elemek alkották.” – utalt a tagok összetételére marxista szemüvegen keresztül Molnár Erik.⁸⁰

Héjjas Kecskeméten alakította meg az egyesület törzsét, majd szélesebb szervezési munkálatokba fogott.⁸¹ 1919. március 21-től „illegálisban”, rejtőzködve voltak kénytelenek tovább folytatni a szervezkedést. 1919. április 18-án, a kecskeméti tanyavilágban egybehívta a hozzá hűséges tiszteket, a környék nagygazdáit és a szegény, de magyar lakosságot. A gyűlésen megbeszélték az előttük álló feladatokat. Itt Héjjas már kidolgozott programot ismertetett az egybegyűlteket előtt. Programjának egyik fő iránya az volt, hogy kategórikusan kijelentette: „Harcolunk az országvesztő vörösuralom ellen”. Megfogalmazta többek között azt is, hogy „Magyarország a magyaroké...”, „A magyar fajunkért készen vagyunk bármely pillanatban életünket adni...”, „A magyar élet minden területén magyarok legyenek a vezetők!” stb.

A program jegyében Héjjas személyes irányítása alatt, Kecskeméten kívül is, az Alföld más városaiban, községeiben szintén megalakultak az ÉME-szervezetek. Szolnokon 1919 tavaszán, dr. Somogyi Béla és Gyulai Molnár Ferenc voltak az egyesület megszervezői. Ezen a területen azonnal akcióba is léptek, ugyanis fegyveresen megtámadták a románokkal hadakozó magyar vörös hadsereget, akiknek igen súlyos veszteségeket okoztak ezzel.

Héjjas Iván megszervezett csoportjai ellenére sem tudott nyíltan fellépni, mivel nem voltak megfelelő fegyverzettel ellátva. Elsőként ezért fegyverszerzési feladatokat adott. Az egyik formája ennek az volt, hogy az emberei beléptek az újonnan megalakított vörös hadseregbe, és a lehetőségeikhez mérten fegyvereket adtak ki a „rongyosok” részére.

Ilyen feladatot látott el a vörös hadsereg kötelékében Raád Árpád⁸² főhadnagy és Nagy Albert⁸³ hadnagy, akik jelentkeztek a kecskeméti huszárlaktanyába szolgálattételre. Ezután „beépülve”, sikeresen tudták fegyverhez juttatni a rongyosokat. Amikor már rendelkeztek minimális fegyverzettel, kisebb akciókat hajtottak végre, vagyis megtámadtak kis létszámú vöröskatonai egységeket és pártfunkcionáriusokat. Ilyen esetek megtörténtek Szentkirályon, Jakabszálláson, Kecskeméten és a környező településeken. A Rongyosok egyre elszaporodó rajtaütéseit nem nézhették tétlenül a vörös hadsereg vezetői sem, ezért Kecskemétre személyesen utazott el Szamuely Tibor, hogy „megfékezze a Héjjas-banda tevékenységét”.⁸⁴

⁸⁰ Magyarország története I–II. kötet. Szerk. Molnár Erik et al. Bp., 1967.

⁸¹ A kezdeti szervezés közben volt egy sikertelen fegyverszerzési kísérletük Budapesten. ÁBTL 4.1. A-884.

⁸² Raád Árpád (Rád Árpád): későbbiekben részt vett a Rongyos Gárdának az 1938. évi újjáalakulásában és a harcaiban, amiért 1946-ban halálra ítélték és kivégezték.

⁸³ Nagy Albert később a 2. Vkf. osztályánál teljesített szolgálatot.

⁸⁴ ÁBTL 4.1. A-884.

A rongyosok közül azokat, akiket letartóztattak, ha szerencsájuk volt, átadták a helyi bíróságoknak, ha nem, akkor vagy agyonverték kihallgatás közben, vagy egyszerűen csak lelőtték őket.

Héjjas Iván a szűkebb körébe tartozó tisztjeivel a sikertelen 1919. júniusi „láadás” kísérlete után Szegedre utazott. Szegeden az Antant tudtával és támogatásával – még a Tanácsköztársaság idejében – megalakult az „ellenforradalmi” kormány, melynek akkori vezetője gróf Károlyi Gyula volt, a Nemzeti Hadsereg vezetője és az ellenkormány hadügyminisztere pedig Horthy Miklós.

Héjjas 1919. augusztus 2-án érkezett Kecskemétre, ahol újra összehívta „katonáit”. A különítményt elnevezték Rongyos Gárdának. A toborzást az elsőtől képest már nyíltan szervezték. A hírre sok volt hadviselt, tartalékos katona, földművesek, polgárok, egyszerű magyar emberek jelentkeztek, a régiék mellé újak is. Héjjas Iván húsz csoportot szervezett meg, az egyes csoportok létszáma 10–12 fő volt. Ezen egységeket Kecskeméten és a város külső területén szállásolták el. Az alakulatokat csendőri feladatok ellátására szervezték meg, tekintettel arra, hogy az akkori román megszállás következtében a román hatóságok kizárólag közbiztonsági alakulatok létrehozására adtak csak engedélyt. A románok az egyes őrsökön 2-2 lőfegyver tartásához adták a beleegyezésüket, ám ennek ellenére Héjjas Iván és rongyosai sikeresen felfegyverezték csoportjaikat. A toborzott rongyosok, kb. 300 fő körül voltak akkor, névleg mint pótcsendőrök működtek, de ténylegesen a Szegeden székelő Hadügyminisztérium parancsai alapján megszervezett „karhatalmi” alakulat beosztott tisztjei voltak. A különítményekbe toborzott egységek elsőként Kecskeméten és környékén, majd a Dunántúlon vettek részt bevetésekben.

1919. szeptember 30-án éjjel Zbona János volt csendőr törzsőrmester vezetésével a különítmény tagjaiból alakult egy csoport, akik Kecskeméten összegyűjtötték azokat a rendőröket, akik aktívan együttműködtek a Tanácsköztársaság idején a kommunistákkal. Elvitték őket Orgoványra kihallgatni, majd állítólag felakasztották őket. Ők név szerint a következők voltak: Dózsa Emánuel, Szentgyörgyi Ferenc, Németh Imre, Sverteczy Mátyás, Zöldi János, Seres Imre.⁸⁵

Az ún. „titkos” szervezetek

1919. január 19-én megalakult az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME).⁸⁶ Az ÉME megalakulását követően számos ún. „titkos” szervezet „gombamódon” alakult meg és szerveződött. Egy részük a két világháború közötti rendes alapszabállyal működő, legális és látható szervezet volt, vagy legális egyesületeket használt fedőszervnek. Ilyen volt például a teljesség igénye nélkül a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet), a Területvédő Liga, a Turul Szövetség, az Etelközi Szövetség, a Turáni Vadászok Szervezete, a Magyar Közösség Földalatti Fővezérsege, a Baross Szövetség. Ezen szervezetek a második világháború végéig hathatósan részt vettek a nemzetnevelés, az összefogás és a revízió témái köré épülő nemzettudat-építésben és a hagyományok ápolásában. Ezeket az úgynevezett titkos szervezeteket a második világháborút követően

⁸⁵ Ez után még felsorolnak több atrocitást, amelyet állítólag Héjjasék és Francia Kiss Mihály különítményesei követtek el. Szerintük megtorló akciók voltak a Tanácsköztársaság idején működő aktív kommunisták ellen. Ezekben az ügyekben további kutatások szükségesek.

⁸⁶ Gratz: A forradalmak kora i. m. 83.

betiltották, tagjait B-listázták, felelősségre vonták, ellehetetlenítették, internálták, bebörtönözték. Kivételt ez alól a kommunisták vagy a kommunizmus szolgálatába szegődők képeztek.

A szegedi Nemzeti Hadsereg szervezése

A szegedi Nemzeti Hadsereg szervezése visszanyúlik 1919 nyarának az elejéig, amikor is az „ellenforradalmi kormány” megalakulásának hírére egyre több, az ország különféle területeiről érkező tiszt jelentkezett Szegeden. A Tanácsköztársaság elől Bécsbe emigrált tisztek kisebb-nagyobb csoportokban, főleg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén keresztül, titokban tértek vissza Magyarországra és felajánlották szolgálataikat a megalakult szegedi kormánynak. Az első egységek Prónay Pál őrnagy és Ostenburg Gyula őrnagy különítményeibe tömörültek. Ennek a hadseregnek az eszmei irányvonalát a kommunistaellenesség mellett a nemzeti eszme, a nemzeti gondolat képezte.

A szegedi magyar ellenforradalmi kormány hadügyminisztere, Horthy Miklós ellentengernagy 1919. június 6-án adta ki Szegeden a Károlyi Gyula-kormány rendeletét a Nemzeti Hadsereg felállításáról. Feladatául a vörösteror elleni küzdelmet és a rend helyreállítását tűzték ki. Horthy, mint ismert, az ellenforradalom szegedi és bécsi szárnya, sőt az antant számára is elfogadható személy volt. A hadseregben mint a legmagasabb beosztást elért katona, Ferenc József szárnysegéde és a Monarchia flottájának parancsnoka töltötte be a hadügyminiszteri, majd a nemzeti hadsereg fővezérségének augusztus 9-i megalakulása után annak főparancsnoki tisztét. A fővezérség feladata lett az új hadsereg szervezésével, alkalmazásával kapcsolatos valamennyi intézkedés, valamint a megszálló franciákkal, szerbekkel és románokkal való kapcsolattartás és tárgyalás.⁸⁷ A megalakult fővezérség vezérkarának főnöke Soós Károly gyalogsági tábornok, hadművelleti csoportfőnöke pedig Röder Vilmos alezredes lett. Egy hónap alatt a szegedi helyőrség egységeiből, az összegyűlt hivatásos és tartalékos tisztekből megalakult egy cirka háromezres létszámú csoport, mely öt zászlóaljra, két ütegre, egy lovasszázadra és több tiszti karhatalmi egységre tagolódott.⁸⁸

A Nemzeti Hadsereg 1919. augusztus 9-én indult el a meg nem szállt Dunántúlra, hogy ott egyesüljön a Dél- és Nyugat-Dunántúlon gyülekező, elsősorban Lehár Antal ezredes vezetése alatt álló csapatokkal. A fővezérség augusztus 13-án érkezett Siófokra, és azonnal hozzáfogott a csapatok szervezéséhez és létszámának növeléséhez. Augusztus 19-én Siófokon, Kaposvárott és Szombathelyen felállították a katonai körleteket, majd néhány nappal később a szegedit és a miskolcit is. A körletek parancsnokait teljhatalommal ruházták fel.

Eközben Budapesten 1919 augusztusában leverték a Tanácsköztársaságot, és a bekövetkezett árulások révén a románok bevonulása az ország belsejébe szinte akadály nélkül történt. Megszállták a Duna–Tisza közét, és a Dunántúl északi részét. Héjjas Iván ebben az időben érkezett Szegedre, ahol Horthy Miklóssal felvette a kapcsolatot.

⁸⁷ Magyarország a XX. században. Főszerk. Kollega Tarsoly István i. m.

⁸⁸ Uo.

A békediktátum előkészítése

E tanulmánynak nem célja a trianoni békediktátum ismertetése, ezért jelen esetben a két világháború közötti időszak egyik könyvismertetéséből idézném fel az események jellemzőit.⁸⁹ Mi is van ezekben a kötetekben? David Hunter Miller az amerikai delegáció egyik tagjaként percnyi pontosságú gyorsírói feljegyzései alapján vezette naplóját, amelyet húsz kötetbe rendezett.⁹⁰ Több kötetben is szó esik Magyarország területeiről, de a tizennegyedik kötetben *„mint egy valóságos film pereg le előttünk a világtörténelem ezen egyik legnagyobb külpolitikai zsonglőrködése, a békekonferenciának soha meg nem álmódott, egész rendkívüli szélhámoskodásban gazdag fejezete.”*⁹¹ A tanulmány második része foglalkozik a „bánati határral” és az „erdélyi határral” is. Miller feljegyzései szerint 1919. január 31-én játszódtott le az első hangos szóváltás Milenko Vesnić szerb és Ion Constantin Brătianu román delegátusok között.⁹² Különösképp Temesvár birtoklása állt a középpontban, de hosszas tárgyalást követően Ante Trumbić végül a délvidéki területek megosztását ajánlotta. A bánati albizottság három teljes ülésben tanulmányozta az új magyar határproblémát.

„Mint ismeretes, a Temesvárért és a Bánátért folytatott harc az oláhok és szerbek között végül is kompromisszummal végződött.

*Az erről szóló javaslatot Tardieu terjesztette elő a főbizottságban, amely ugyancsak az ő előadásában tárgyalta a Makótól nyugatra húzódó új határvonalat is. Alig pár percig tartott az ülés! A hozzászólás és kritika jogával senkisésem élt! A foliánsokra menő magyar ellenérveket és a magyar békedelegáció emlékiratait és térképekkel felszerelt részletes statisztikai adatait a későbbi békebírák itt sem vették figyelembe.”*⁹³ Az új erdélyi határ megállapítása szinte a bánati határproblémát tárgyaló albizottsággal párhuzamosan zajlott. 1919. február 1-jén került először a főbizottság elé Erdély határproblematikája, amikor is egy külön albizottság kiküldésében állapodtak meg. A bizottság munkájának eredményét Tardieu 1919. május 8-án vitte a főbizottság elé. Ott az előterjesztés kezdetén Lansing félbeszakította Tardieut és megkérdezte tőle, hogy *„hol volna a pontos etnikai határvonal?”*, mire Tardieu azt válaszolta, hogy *„Egy igazán pontos határvonalnak tulajdonképpen 20 kilométerrel keletebbre kellene haladnia, de azért úgy gondolom, hogy ez a határvonal megfelelő.”*⁹⁴ *„Végül is azzal az indoklással, hogy: »az albizottság által előterjesztett hatalmas anyag részleteinek vizsgálata oly feladat, amelyet a tanácsnak elvégeznie nem áll módjában, elfogadták a Magyarország és Oláhország közötti új határvonalat is.«*⁹⁵

⁸⁹ Czakó István: Gyorsírói feljegyzések a trianoni béke létrejöttéről – Egy amerikai memoár leleplezései. Magyar Szemle 8 (1930) 1–4. sz. (március) 301–308.; (április) 391–400.

⁹⁰ David Hunter Miller: My Diary at the Conference of Paris with Documents I–XX. kötet; a szerző kiadása, 1929.

⁹¹ Czakó: Gyorsírói feljegyzések, (március) i. m. 305.

⁹² Hornyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása. In Korunk, III. folyam, 31/5. szám, 36–46.; Suba János: A trianoni magyar–román határ kitzése 1921–1925. In Frisnyák Sándor (szerk.): Pótfüzet Az Alföld történeti földrajza című konferenciakötet. Nyíregyháza, 2000. Nyíregyházi Főiskola, 47–55.; A Sajtó Enikő: Impériumváltás a Délvidéken, 1918–1920. In Limes, 2005. 1. szám, XVIII. évf. 65. szám, 7–20.

⁹³ Czakó: Gyorsírói feljegyzések, (április) i. m. 392.

⁹⁴ Czakó: Gyorsírói feljegyzések, (április) i. m. 393.

⁹⁵ Czakó: Gyorsírói feljegyzések, (április) i. m. 394.; Miller: My Diary i. m. 214.

A Vitézi Rend

1920 augusztusában Horthy Miklós kormányzó hivatalosan a Csongrád és Szentes közötti Tisza híd újraavatására utazott Csongrád vármegyébe. Látogatásának fő célja azonban az ellenforradalmi rendszer legitimációjának megerősítése volt a térségben. A kormányzó 1920. augusztus 29-én délután érkezett Hódmezővásárhelyre. Köszöntését követően Horthy összefoglalta az előző hónapok eseményét, miszerint Vásárhelyen és környékén korábban sok volt a „felforgató elem”, „de mindenki láthatta, hogy a kommunizmus eszméi megvalósíthatatlanok és zsákutcába vezettek. Biztosította hallgatóságát arról, hogy »ami volt ebben az országban, az soha többé vissza nem jön.« Kijelentette, hogy a magyarságnak összefogásra van szüksége. Ezután a vitézi cím és a vitézi telkek létesítéséről szólt, majd az egykezés a földreform segítségével történő visszaszorításáról beszélt.”⁹⁶ A kormányzó másnap reggel Makóra utazott.⁹⁷

„Horthy Miklós szavaival élve: »A Vitézi Rendnek hármas célja van: jutalmazni a vitézséggel párosult honfi erényt, megtartani a nagy idők legjobbjait és biztosítani a hősök nemzetségének fennmaradását.«”⁹⁸ 1920. március 1-jén a Nemzetgyűlés kormányzóvá választotta nagybányai Horthy Miklóst. A kormányzó ugyan nemességet nem adhatott, de a személyéhez és a hazához hű emberek elismerése gyanánt létrehozták az 1920 augusztusában megjelent 6650/1920. M. E. számú rendelettel a különleges jogi minőségű ingatlanok, az ún. vitézi telkek adományozását, „a magyar állam védelmében kitűnt feddhetetlen férfiak részére, a haza el nem múló hálája jeléül”.⁹⁹ A Vitézi Rend alap gondolatának lényege „két nagy jelentőségű nemzeti feladat egybekapcsolt megoldását tartalmazza. Az egyik már a háború előtt felmerült szükséglet, a földbirtok helyes megoszlásának, a magyar nép földhöz juttatásának nagy horderejű kérdése, a másik feladat a világháborúban kitűnt magyar katonák megjutalmazása.”¹⁰⁰ A Vitézi Rend a Miniszterelnökség hatáskörébe tartozott, fennállása alatt főkapitánya a kormányzó volt, és ő volt az Országos Vitézi Szék elnöke is. A felvétel szabályai szerint vitéz lehetett minden magyar állampolgár, aki a magyar állam védelmében, a világháborúban kitűnt, és a forradalmak idején is hűséges maradt a hazához. Mindezekon túlmenően kritérium volt az erkölcsi feddhetetlenség is. A vitézek kötelezettségei között első helyen állt a haza védelme, és ezért katonai szolgálattal tartoztak külső és belső ellenség megjelenése esetén. Csak olyan más szervezetbe, egyesületbe léphettek be, amelynek céljai nem álltak ellentétben vitézi esküjükkal. A nem megfelelő életmódot élőket, vagy bűncselekményeket elkövetőket törölték a rendből.¹⁰¹ A Vitézi Rendbe való felvétel után a vitézek jogosultakká váltak a vitézi telekre. A vitézek földdel való ellátásának problémáját a kormány az 1930-as évek második felében a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936. XXVII. tc. keretében kívánta rendezni.¹⁰² A törvény telepítési célokra az állami elővásárlás

⁹⁶ Hódmezővásárhely. Szerk. Marjanucz – Makó i.m.; Makó: Forradalom i. m. 77.

⁹⁷ VRÚ 1920. augusztus 29.

⁹⁸ Szlovikné Berényi Márta: A Vitézi Rend. In: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_vitezi_rend (utolsó letöltés: 2018.04.17.)

⁹⁹ Ezt a rendeletet az 1920:XXXVI. tc. 77. paragrafusa megerősítette. In: <https://net.jogtar.hu; 1920. évi XXXVI. törvény-cikk.pdf> (1920. december 7-én hirdették ki.)

¹⁰⁰ Szlovikné Berényi: Vitézi Rend i. m.

¹⁰¹ Szlovikné Berényi: A Vitézi Rend i. m.

¹⁰² Erről bővebben: Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. In: Hadtörténeti Közlemények 113 (2000) 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm> (utolsó letöltés: 2018.04.11.)

és kötelező átengedés útján szerzett földeket, a vagyonváltságföldeket és a hitelintézetek földbirtokait vette igénybe. Az állam így körülbelül 420 ezer kh területen cirka 35 ezer önálló kisbirtok létesítését vette tervbe, melyet 25 év alatt kellett volna végrehajtani,¹⁰³ és ebbe a földbirtokrendezési és tervezési akcióba kapcsolódott be a Vitézi Rend is. Az Országos Vitézi Szék a telepítési eljárás során az 1930-as évek második felében nagyobb birtoktesteket szerzett meg, és ezekből alakították ki a vitézi települési rendszert. A földek vitézi telekké alakítása 1936-ban megkezdődött, és 1940 elejére már 400 vitézi család telepítésére alkalmas vitézi telek volt. Ezek kialakításában szerepet játszottak a visszatért területek is, csak a Felvidéken kb. 2000 kh földet szerzett az Országos Vitézi Szék.¹⁰⁴ „A telepítési törvény végrehajtása a háborús viszonyok és a területgyarapodás miatt eléggé elhúzódtott. 1943 februárjáig a Vitézi Rend összesen 28 869 kh föld birtokába jutott. A földterület egy része (9546 kh) a trianoni határokon belülre esett, nagyobb része (19 323 kh) viszont a visszacsatolások során a magyar állam tulajdonába került területekről származott (Erdély: 218 kh, Felvidék: 5660 kh, Délvidék: 13 445 kh). A 28 869 kh 101 község területén feküdt. 1943 februárjáig 38 tiszti és 1212 legénységi vitézt részesítettek telekadományban.”¹⁰⁵ A telepítések eredményeiről a vármegyei vitézi székkapitányok beszámolóit adnak képet. Az Országos Vitézi Szék működése mellett felállították a vármegyei vitézi székeket, székkapitányságokat. 1938 decemberében az Árpád fejedelem 7. számú törzsszék alá tartoztak Dél-Pest, Bács-Bodrog, Csongrád, Békés, Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegyék vitézei, míg a Zrínyi Miklós 8. számú törzsszék alá sorolták be Tolna, Somogy és Baranya vármegyék vitézeit.¹⁰⁶ A második bécsi döntés következtében a vitézi székek száma immár kilenc törzsszékre megnövekedett, és megváltozott a vármegyei vitézi székek beosztása is.

Hódmezővásárhely törvényhatósági bizottságának 1920. december 15-i közgyűlése a főispán előterjesztésére egyhangúlag kimondta, hogy „Horthy Miklós kormányzó és a nemzeti hadsereg iránt táplált hálája jeléül, különösen pedig arra tekintettel, hogy a vitézi rend létesítésével az ország jövőjét és nyugodt fejlődését, valamint a személy- és vagyonbiztonság megszilárdulását véli biztosítani, a város tulajdonát képező szikáncsi birtokból 30 magyar holdat ajánlott fel, mely a birtok jó minőségű részén hasítandó ki.”¹⁰⁷ A Széktartóság hirdetményét a vitézi telkekre történő jelentkezésre 1921 elején adta közre a helyi sajtó.¹⁰⁸

Szentesen 1921. július 28-án megalakult Csongrád vármegye vitézi széke, mely első intézkedései között a vásárhelyi vitézi telkek kijelölését kérte. Augusztus derekán adta hírül a helyi sajtó, hogy a kormányzó elrendelte Nagy Ede tartalékos hadnagynak – aki az előző hónapokban Vásárhelyen az államrendőrségnél nyert beosztást – a Vitézi Rendbe való felvételét, és részére vitézi telket adományozott. Újólaj felhívták a legénységi állományból mindazokat, akik személyes vitézségükért arany vagy első osztályú (nagy) ezüst éremmel kétszer, valamint a főtiszteket, akik legalábbis a legénységi vagy tiszti arany vitézségi éremmel vagy vaskoronarenddel lettek kitüntetve, hogy összeírás végett jelentkezzenek a városházán.

¹⁰³ Országgyűlési Napló, 1936. VI. k. 415.

¹⁰⁴ Tátrai: A Vitézi Rend i. m. 8.

¹⁰⁵ Tátrai: A Vitézi Rend i. m. 9.

¹⁰⁶ Vitézek Lapja, 1939. január 21. OVSZ 2871/Biz. I.

¹⁰⁷ MNL CsML HVL IV. 1405. a. Városi Tanács iratok, II. 4194/1920., Közgyűlési jegyzőkönyv. 254/1920.

¹⁰⁸ VRÚ, 1921. január 20., 22., 1922. április 22.

Budapesten a királyi várpalota kertjében ünnepélyes formák között 181 tisztet és katonát avatott vitézzé a kormányzó, a vitézek első választott kapitánya. A hónap folyamán Vásárhelyről 15-en jelentkeztek felvételre a Vitézi Rendbe.¹⁰⁹

A város által adományozott szikáncsi 30 magyar holdat a vármegye vitézi széke 1922-ben három egyenlő részre felosztva három, arany vitézségi érmes felavatott vásárhelyi közvitéznek ítélte oda. A kormányzó által augusztus 15-én nyolc vásárhelyi társával felavatott Erdős Mihályt, Kovács Bálintot és Szénási Imrét szeptember 10-én hazafias ünnepség keretében, vitéz Simonfalvy Tihamér vezérkari ezredes, a vitézek törzskapitánya jelenlétében iktatták be az adományozott birtokukba.¹¹⁰ A város katonai ügyosztályánál 1923. március 15-ig 71 személy adott be kérelmet vitézi telek előjegyzése ügyében.¹¹¹ 1924 nyarán a Margit-szigeten újabb 37 vásárhelyi polgárt ütött vitézzé a kormányzó, így a vásárhelyi vitézek száma 70 főre emelkedett. A felavatottak vitézi telekre tarthattak igényt, de annak teljes körű kielégítésére országosan és Vásárhelyen sem voltak adottak a feltételek, a földreform is csak részleges megoldást jelentett. A Vitézi Széknek átadott batidai vagyonváltási földet kizárólag legénységi állományú vitézek számára, tíz-tíz holdas telkekre akarták felosztani. A 266 holdból 24 fő kapott tíz-tíz holdat. Így jutott földhöz két arany vitézségi érmes tartalékos tiszt: Gábos Árpád polgármesteri fogalmazó, aki 14 holdat, Vida Ferenc bankigazgató pedig 12 hold földet kapott. A Keleti Adolftól megváltás útján leadott földből az arany vitézségi érmes Pető Sándornak 30, Kovács Sándornak pedig 20 holdat ígértek. Az előbbi telkeket 1926 őszén osztották ki.¹¹²

A Vitézi Rendbe később már mindazok felvehetők voltak, akik a háború alatt kitüntetést kaptak, és más formában sem merült fel ellenük kifogás. Hódmezővásárhely vitézi járást képezett, a járás hadnagya vitéz dr. Endrey Antal ügyvéd, majd királyi közjegyző volt, ki egyúttal a Frontharcos Szövetség helyi csoportját is vezette. A Rend tagjai élénk szervezeti életet éltek: ünnepségeket, hazafias estélyeket rendeztek, értekezleteiket a városháza közgyűlési termében tartották. 1930-ban, amikor 10 éves lett a Vitézi Rend, a vitézek kétharmada még nem rendelkezett vitézi telekkel, s a jövőre nézve sem lehetett várni az arány javulását.¹¹³ Az 1939-ben kiadott vitézek albuma vásárhelyi vonatkozással 156 vitézt nevezett meg.¹¹⁴ Első világháborús érdemeiért 1942-ben a háromszor sebesült és sokszorosan kitüntetett Igaz János újvárosi kereskedőt vették még fel a rendbe. Utoljára – várományosként – a gimnazista ifj. Kriván Pál tette le a vitézi esküt 1944 augusztusában.¹¹⁵ A megérdemelt és kiérdemelt vitézi címmel és/vagy telekkel rendelkezők a szovjet hadsereg megszállását és a kommunista térnyerést követően az elsők között voltak, akiket népbíróság elé állítottak vagy internáltak.

¹⁰⁹ VRÚ, 1921. augusztus 7., 14., 18., 23., 25., 27.

¹¹⁰ VRÚ, 1922. augusztus 13., 15., szeptember 10., 12.

¹¹¹ MNL CsML HVL IV. 1406. a. Hódmezővásárhely Polgármesterének iratai, V. 249/1923.

¹¹² VRÚ, 1922. augusztus 15., 29., 1924. június 19., 1925. szeptember 20., december 1., 1926. október 23.

¹¹³ A Vitézi Rend tényleges állományának száma 1930-ban 11 607 fő volt, és abból 3298-nak volt vitézi telke. VRÚ, 1930. május 16.

¹¹⁴ *Vitézek albuma*. [Bp., 1939.] A vásárhelyi vonatkozású adatokat Kovács Ferenc gyűjtötte ki.

¹¹⁵ VRÚ, 1942. december 2., 1944. augusztus 15. Bővebben: *Hódmezővásárhely története III.* 1. rész. Szerk. Marjanucz László – Makó Imre. Hódmezővásárhely, Kézirat. *Makó Imre: A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig 1918–1950. A Horthy-korszak a világháborúig (1920–1939).* Zeman Ferenc: Politikai élet a két világháború között. Közélet. 77–80.

Szovjet megszállás a térségben

A 2. Ukrán Front egységei 1944. szeptember 24-én lépték át Csongrád vármegye határát, és október 27-ig tartott végigvonulásuk. A vármegye ekkor 1885 km² kiterjedésű volt, lakosainak száma 1944-ben 350 000 fő körül lehetett. Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városként önálló kormányzattal rendelkezett, jelentős város volt a két világháború között a vármegye székhelye, Szentes és Csongrád is. A vármegye az átmenet évében három járásra, a csongrádi, kiskundorozsmai és Mindszenti járásokra tagozódott. A szovjet csapatok Szentest és Hódmezővásárhelyt 1944. október 8-án, Szegedet háromnapos harc után október 11-én, Csongrádot pedig 12-én, négynapos Tisza menti küzdelem után foglalták el.

A szovjet csapatok egyes városokba és községekbe történő bevonulását megelőzte a magyar közigazgatás és számos gazdasági termelő egység személyzetének kitelepülése, részleges vagy teljes személyzeti és anyagi kiűrtése, elmenekülése. A vármegyei intézményrendszer újbóli felállítása és működőképessége nem ment egyik napról a másikra. A szovjet katonai parancsnokság összehívta a helyben maradt tisztviselőket és pártembereket, és a Moszkvában technikai jellegű párt-, illetve igazgatásszervező munkával megbízott Vas Zoltán (MKP) közölte velük, hogy haladéktalanul foglalják el addigi hivatalukat és dolgozzanak tovább.¹¹⁶ Az alispáni teendőket helyettesi minőségben a rangidős tisztviselő, dr. Mátéffy László korábbi főjegyző látta el Szentesen.¹¹⁷ Bács-Bodrog vármegye Bajától délre eső részén a szovjet csapatok mögött egy időre a jugoszláv partizánok megszállták a határ menti községeket, ahol több esetben történtek atrocitások is. Bácsbokodot 1944. október 20-án foglalták el a szovjet csapatok. Hercegszántó 1945. április elejéig volt jugoszláv megszállás alatt.¹¹⁸

Az ország szovjet megszállásától kezdve meghatározó volt a szovjet befolyás, illetve a politikai rendőrség(ek) megszervezése is a szovjetek hathatós segítségével kezdődött. A magyar államvédelmi szervek kezdetől a Magyar Kommunista Párt és a szovjet hatóságok felügyelete alatt álltak. Ez vidéken sem alakult másképp, főként a határ menti megyékben, azok városaiban, községeiben. A vidék pedig nagyon jól emlékezett a Tanácsköztársaság alatti vörösterorra, a kommunisták pedig nem felejtették el a földművesek, földbirtokosok, közigazgatási tisztviselők, katonák, csendőrök ellenállási mozgalmait a „vörös uralom ellen”. Ezért sem meglepő, hogy a gépezet beindult és a megtorló, ellenállásokat felszámoló akciók már 1945-től megkezdődtek a térségben.

¹¹⁶ Korom Mihály: A népi bizottságok és a közigazgatás Magyarországon. Bp., 1984. 29. Vas Zoltán szegedi tevékenységére úgy emlékezett vissza, hogy a szovjet csapatok előrenyomulásával párhuzamosan a politikai osztályokkal egyeztetette munkáját, valamint az elvi útmutatásokat közölte a kommandánsokkal és a kijelölt városparancsnokokkal. Megjelölte az MKP programját is: „mi kommunisták népfrent politikát hirdettünk. Ez a politika kettős irányban volt hasznos. Először is, mi kommunisták az első időkben sohasem voltunk olyan erősek, hogy kezünkbe vehettük volna az irányítást. Ez csak a vörös hadsereg fegyvereire támaszkodva lett volna megvalósítható. Másrészt ez a politika megnyugtatta a polgárt, a haladó értelmiséget, a proletárt olyan értelemben, hogy megőrizzik a magántulajdont, tiszteljék a vallást, biztosítják a választójogot, a földreformot és a többi jogokat. A népfrent politika megteremtette a helyi kormányzás lehetőségét.” Rácz János (szerk.): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. Csongrád megye felszabadulása és az élet megindulása 1944. szeptember–1945. október. Szeged, 1970. 112–113.

¹¹⁷ MNL CsML SZL XXI. 4. b. 175. Csongrád vármegye alispánjának iratai, Dr. Mátéffy László helyettes alispán után maradt iratok. (1945) 1. doboz.

¹¹⁸ Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In: Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948. Szerk. Hornyák Árpád – Bíró László. Bp., 2016. 337–372.

Internálások, perek, kitelepítések

1945 márciusában országsszerte létrehozott internálótáborokat létesítettek, és a „gyanús” vagy gyanúsaknak vélt, bűnös, de elítélésre mégsem alkalmas személyeket és a politikai rendőrség által valamilyen okból internáltakat ezekbe a táborokba különítették el. 1945–1947 között internálótábor működött többek között – a teljesség igénye nélkül – Kecskeméten, Szegeden, Szentesen, Baján, Kiskőrösön, Kiskunfélegyházán, Hódmezővásárhelyen, Mezöhegyesen, Gyulán. Csak pár példát megemlítve: a háborús bűnökkel gyanúsítottak elleni nyomozások azonnal megindultak, a volt rongyosok elleni letartóztatások és az ún. makói kopjások elleni nyomozások megkezdődtek. Ez utóbbi ügy kifutásának végére 1950-ben több embert halálbüntetésre, még többeket sokéves kényszermunkára ítélték.¹¹⁹ Ilyen eljárás áldozataivá váltak a Szegedi Magyar Ellenállási Mozgalom tagjai,¹²⁰ vagy éppen a Kereszt és Kard Szövetség¹²¹ ellenállói, illetve a szegedi cserkészek,¹²² vagy a bajai szervezkedők és a hozzájuk kapcsolódó ügyek szereplői is.¹²³

Fehérgárdák

A térség talán legnagyobb és legtöbb embert börtönbe, internálótáborba juttató ügyei a Fehérgárda/Fehérgárdák elleni nyomozások, büntetőeljárások voltak. A Fehérgárdák magyarországi története szerteágazó, eltérő, de mégis egy ponton összefüggenek egymással: ellenállási mozgalmak voltak a szovjet megszállás és a kommunista diktatúra ellen. Másfelől nem teljesen spontán szerveződtek, illetve, ha zárt, kis körben létrehozták az ellenálló csoportokat, akkor az Államvédelmi Hatóság láthatatlan nyomatékositására provokatőrök, beszervezett ügynökök bevonásával egyre jobban kiterjesztették az elméletileg sejtekben megszerveződő ellenállást.

A „kezdetek” főként a Csongrád és Békés megyékben szerveződött Fehérgárdáktól indultak, azoknak elég nagy hírük volt már a korai időkben is. Csongrád megyében Hódmezővásárhely–Szentés–Székkutas–Gádosor–Orosháza vonalon létrejött a Blahó János vezette alföldi Fehérgárda ellenállás.¹²⁴ A Fehérgárda mozgalom egyik nagy gyűjtőpontja Békés megyében Füzesgyarmat központtal szerveződött Párdy Imre vezetésével¹²⁵ – a „Sárréti Sasok” –, a másik a Szeghalom és környékén létrejött „Vadásztársaság” volt Nagy József vezetésével.¹²⁶ Az alföldi Fehérgárdával és a Dunántúlon szerveződött Fehérgárdákkal ellentétben nem készítettek taglistákat, bélyegzőjük sem volt, és kiállított tagsági igazolvány sem bizonyította a szervezkedésük létét. A dunántúli és az alföldi szervezkedés eltérő módszerrel zajlott. Amíg a

¹¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-90033.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-44157.

¹²¹ ÁBTL 3.1.9. V-1420; 3.1.9. V-1420/1.

¹²² ÁBTL 3.1.9. V-22082; 3.1.9. V-22082/1.

¹²³ ÁBTL 3.1.9. V-112336+/1-27. Koppány József és társai

¹²⁴ Óze Sándor – Óze Sándorné: Magyar Parasztballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön. Hódmezővásárhely, 2005.

¹²⁵ A perben az I. rendű vádlott mégis Végh Imre lett, aki szervezkedésben való részvételéért életfogytiglani börtönbüntetést kapott. Párdy Imre „csak” a IV. rendű vádlottja volt a pernek.

¹²⁶ Óze Sándor – Óze Sándorné: Sárréti Sasok. Nemzeti ellenállási mozgalom Kelet-Magyarországon 1948–1953. Bp., 2012.

zalai Fehérgárdában a járási szervezők fogták össze a falvak lakosságát az ellenállási mozgalomban, addig a dél-alföldi Fehérgárdában nem a közigazgatási határ volt a lényeges, hanem a kapcsolatrendszerük mentén folytatták a szervezkedésüket.

Az ÁVH különböző fedőneveken nyitott dossziét ezen csoportok felderítésére, lebuktatására. A Veszprém megyében szerveződött Fehérgárda-csoportnak „Fekete sereg” fedőnéven nyitott dossziét a Veszprém megyei ÁVH.¹²⁷ A Baranya megyei Fehérgárdára is nyitottak dossziét,¹²⁸ de az előzővel együtt ez sincs meg a Történeti Levéltárban. A zalai Fehérgárda nyomozására nyitott csoportdossziét „Betyárok” fedőnévvel látta el a zalaegerszegi ÁVH,¹²⁹ illetve a Zala megyében szerveződött Fehérgárda ellenállási mozgalommal „Orvvadászok” fedőnév alatt¹³⁰ is foglalkoztak. A Budapesten és környékén szerveződött FG 111 nevű Fehérgárda-szervezkedés nyomozására pedig „Tigris” fedőnéven nyitott dossziét az ÁVH VI. Vizsgálati Főosztálya.¹³¹ A Fehérgárda ellenállási mozgalmak felderítésében igen hatékony volt az ÁVH, bármit megtett, bármilyen eszközhöz hozzányúlt, a lényeg az volt, hogy „leleplezzék a reakciós elemeket” és a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés” vezetőit és annak tagjait megbüntessék. A Fehérgárda-perek majdnem minden esetben legalább egy halálos ítélettel végződtek, illetve többen meghaltak a kihallgatások következtében, vagy a börtönbüntetésük letöltése alatt.

A Fehérgárdák mellett a másik „problémát” a határ és Jugoszlávia közelsége miatt a délszláv kisebbség jelenléte jelentette, a Rajk-pert követően pedig mindenhol ügynököket kerestek.¹³² Az egyházak „lefejezésében” pedig elkövetkezett Grósz József kalocsai érsek letartóztatása és pere is. A parasztok mint „ellenségek” ellen kuláklíkákat állítottak össze, és gazdasági szabotázs címen többek ellen indult eljárás.

Az sem véletlen, hogy Budapest kihallgató helyszíneivel – Andrássy út 60., Fő utca, Conti utca – brutalitásban vetekszik a kecskeméti politikai rendőrség, majd később Államvédelmi Hatóság működése, illetve a szegedi és a pécsi is hírhedt államvédelmi tisztek irányítása és felügyelete alatt álltak.

A déli határsáv kialakítása

1948 őszétől a Szovjetunió, katonai erejének növelése céljából és a nagyhatalmi szembenállás kiéleződése miatt a kelet-európai államok hadseregfejlesztésének meggyorsítását követelte. A magyar hadseregfejlesztés 1948 elején elfogadott elveinek megváltoztatására vonatkozó szovjet igényeket Németh Dezső vezérkari ezredes, moszkvai katonai attasé 1948. október–novemberi táviratában jelezte először. Németh ezekben a moszkvai vezetés „elvá-

¹²⁷ A „Fekete sereg” dosszié, az O-8574. irattári számot kapta. A dossziét 24-2013/51. számon nyitották 1951-ben.

¹²⁸ A Baranya megyei Fehérgárdára vonatkozó dokumentumokat az O-11923. számon irattárazták. A dosszié nyitószáma R-210 volt.

¹²⁹ ÁBTL 3.2.7. Cs-253, +/1. számon mint csoportdosszié lett nyitva.

¹³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-7421/1.

¹³¹ ÁBTL 3.2.7. Cs-138/1. Trieber Károly és társai.

¹³² Bővebben: Az izsáki kémper. ÁBTL 3.1.9. V-61487; 3.1.9. V-85216+/1,2,3,4.

rásait” továbbította a magyar katonai – és rajtuk keresztül a politikai – vezetés felé, vagyis szükségessé vált a kelet-európai hadseregek gyors és nagyarányú fejlesztése, a határőrizet és az elhárítás megerősítése. A szovjet katonai vezetés tagjai a magyar katonai attaséval történő megbeszélésen aggodalmukat fejezték ki a katonai titkok esetleges kiszivárgását illetően, mivel a hadseregfejlesztés megindításával, a szovjet tanácsadók jelenlétével, a fegyverek és haditechnikai eszközök szállításával a szovjet hadsereg féltve őrzött titkainak birtokába került. Ezért „javasolták” a védőintézkedések mindenre kiterjedő megszervezését, Magyarország határainak hermetikus lezárását az elhárítás és a határőrség révén. Legfontosabb javaslatuk a témában az úgynevezett „védőövezetek” kialakítása volt. Ezen azt értették, hogy a „határ egy bizonyos sávjában, a legfontosabb helyeken, csak tervszerűen kiképzett és szervezett, minden tekintetben »nemzethű« személyek lehetnek, amelynek hálózata a határ megközelítését és azon való ájtutását a nemkívánatos elemek részére igen megnehezíti.”¹³³

A műszaki határzár, vagyis a védelmi határsáv 1948 nyarán és őszén a magasfigyelők és drótkadályok telepítésével, aknamezők előkészítésével kezdődött.¹³⁴ Az egy- és kétsoros drótkadály, illetve az aknásítás 1950 végére, 1951 elejére fejeződött be. A tervzet szerint 567 500 darab akna telepítését akarták végrehajtani. A kijelölt osztrák, nyugati határszakasz 360 kilométert, míg a jugoszláv 630 kilométeres szakaszt tett ki. Ezután következett a hadművelleti objektumok létesítése, elsősorban az ország déli határszakaszától kiindulva, mélységi irányban Budapest határáig, ami a déli védelmi és erőrendszer kiépítésével folytatódott. 1952-ben, több védőövezeti sávra tagolva, megkezdődött és felgyorsult az akadály- és védelmi csomópontok, vasbeton építmények – bunkerek és lőállások – építése. Ezzel párhuzamosan folyt az erőltetett fegyverkezés és a hadsereg gyorsított ütemű bővítése, melynek folyamányaként 1952-re a hadsereg békéleltszáma meghaladta a 200 ezret, a mozgósítható állománya pedig 800 ezerre növekedett.

A határőrséget 1950-től átszervezték és az önálló Államvédelmi Hatóság kötelékébe olvasztották. Tagjait a köznyelvben „zöld ávosoknak” nevezték. „1949 elején, ha valaki valami el nem képzelt műbolygóról lenézett volna Magyarországra, azt láthatta volna, hogy az ország körül van kerítve magas falakkal, drótkadályokkal, őrtornyokkal, akárcsak egy börtön. Bekövetkezett az, hogy a »felszabadulás« után pár esztendőre Magyarország népe börtönben volt! A Párt sietve szolgált magyarázattal: mindez azért kellett, hogy megakadályozzák idegen, fasiszta, imperialista ügynökök beszivárgását és a nép ellenségeinek szökését. Arról persze nem beszélt senki, hogy miért lőttek agyon olyan ártatlan embereket is, akik kiábrándulva a Rákosi-féle szocializmusból, mindenüket hagyva igyekeztek elmenekülni az országból. Így jött létre a nagy börtön, amely tágas volt és az ország egyik szélétől a másikig terjedt. Az emberek nem viseltek ugyan rabruhát, nem éltek cellában, nem viseltek bilincseket, sőt őrök sem kísérték minden lépésüket és aránylag szabadon mozoghattak a nagy börtön területén. De a vasfüggöny, amely körülvette az országot, szimbolizálta a rendszert, azt a börtönrendszert, amelyet a kommunista párt Rákosi vezetésével honosított meg Magyarországon. A proletárdiktatúra, szocialista társadalom, szocialista egyenlőség, szabadság elcsépelt szölamai mögött ott volt a valóság, a drótkerítésekkel, robbanóaknákkal börtönbe kényszerített ország. A nagy börtönben új rendszert valósí-

¹³³ HL Magyar Hadsereg Vezérkara (MNVK) 2. Csfség 102/08/509. 37. illetve bővebben: Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Bp., 1998.

¹³⁴ Öt kilométerenként telepítették átlagosan. Kb. 60 magasfigyelőt építettek.

tottak meg. Mindenki megkapta a maga beosztását, munkahelyét, feladatát, életlehetőségét. A Párt mindenről gondoskodott, a Párt mindenkinek meghatározta a maga szerepét az új társadalomban, szabályozta az életet, kinyilatkoztatta, hogy mi a jó és mi nem, valamint éberrel gondoskodott arról is, hogy a tágas börtön lakói dolgozzanak, tapsoljanak, örüljenek. Felügyelettel és ellenőrzéssel a Párt kipróbált szervét, az Államvédelmi Hatóságot bízták meg, és jaj volt annak, aki nem dolgozott, aki kételkedett, vagy ellenkezett a Párt elhatározásaival szemben. A többmilliárdos költséggel megépített határsáv őrzésére negyvenezer válogatott katonából megszervezték a határőrséget. Szép és jól szabott khaki egyenruhájukon büszkén viselték a zöld ávosok váll-lapját és a tányérsapkájukon tündöklött a vörös csillag. Farkaskutyás járőrök, befelé irányított géppisztolyaikkal úgy álltak körös-körül az ország határán, mint az áldozatra váró sakálok. S az áldozatok egyre jöttek, százak és ezrek próbálkoztak, hogy kitörjenek a börtönből és keresztülhatoljanak a gyilkos aknamezőkön. Volt, aki robbanókna szilánkjaitól, volt, aki ezeknek a testvérgyilkosoknak a géppisztolytüzeiben fejezte be életét. De voltak szerencsések is, akik keresztüljutottak, bár sokan közülük széttrancsolt lábakkal, leszakított kezekkel, örökké vádlón hurcolják nyomorék testüket. A nagy és tágas börtön területén belül voltak a kisebb börtönök, internálótáborok, munkatáborok. Ezeket elkülönítve, szigorú felügyelet alatt tartották. Ezek voltak hivatva a büntetés és megfélemlítés eszközeinek sok évtizedes keleti tapasztalatok alapján bevált fizikai és lélektani alkalmazásával az emberekből, az egyénből az akaratot és egyéniséget kiirtani. A lealjasítás, a csúszó-mászó, akarat nélküli páriákká váló formálás volt a végcél, főleg azoknál, akik valami isteni csoda folytán mégis túléltek ezeket az »átnevelő« táborokat. Ami ezekben a börtönökben és táborokban lejátszódott, azokról keveset írtak a nagyvilágban megjelent lapok, a politikai tárgyalásokon nem kerültek szóba: azok a milliók, akik kommunista börtönökben embertelen körülmények között szenvedtek, nem érdekelték a világ sajtóját, a rádió és televíziók riportereit. Zavarta volna a kiegyezés szellemét, veszélyeztethette volna a világ békéjét, a leszerelési és fegyverkezés csökkentésére irányuló tárgyalásokat. Azokért, akik a múltban vagy a jelenben Isten és a Haza nevében indultak utolsó útjukra, nem kondultak meg Nyugaton a szabadság harangjai, azokért nem apelláltak a parlamentben, azokért nem indított mozgalmat a világsajtó és nem hirdettek gazdasági elzárást. A kelet-európai börtönök világa, a bebörtönzött milliók sorsa szomorú emlékként csak azok számára maradt meg, akik azt végigélték és végigszenvedték. Ez lett a vége: demokrácia és szocializmus helyett proletárdiktatúra. A háború befejezése után Magyarországon senki nem gondolt arra, hogy az új politikai rend ellen bármilyen formában fellépjen. A veszített háború és a velejáró megszállás elég ok volt arra, hogy mindenki tudomásul vegye, 1945. május 8-ával új korszak kezdődött a nemzet történelmében. A szó, hogy demokrácia, mindenkit megigézett, hittünk egy új, szabad társadalom és igazságosság kialakulásában. Valami mágikus hit élt mindenki-ben, hogy a győztes nyugati hatalmak atlanti kartájában, valamint az újonnan alapított Egyesült Nemzetek alapokmányában lefektetett szabadságjogokat maradéktalanul végrehajtják. Nem kellett azonban sokáig várni, míg mindenki előtt világossá vált, hogy az új demokrácia a proletárdiktatúra legsötétebb formája felé halad, s a kommunista párt, a megszálló szovjet hadseregre támaszkodva rövid időn belül átveszi a korlátlan uralmat.¹³⁵ Ennél hűebben senki nem tudja visszaadni azt a hangulatot, amely akkoriban érezhető volt az országban, illetve aki megtapasztalt és átélt egy-egy „bokorugrást”, az tudja, hogy is nézett ki a határőrizet ezekben az években.

¹³⁵ Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon 1945–1956. Budapest, 1990. 119–121.

Mi történt az országon belül?

Az országon belüli szabad mozgás egy modern államban magától értetődő dolog volt. A 20. században csak háború esetén volt arra példa, hogy jelentősebb, kiemeltebb belföldi területekre (mint például a főváros vagy a nyugati és déli határsáv) csak különleges engedéllyel lehetett utazni. Magyarországon azonban 1948-tól, „a tomboló demokráciában” és békeidőben megjelent ez a gyakorlat. 1948–1950 között a határvonal megközelítéséhez szükség volt határmegközelítési engedélyre, ami az ország egész területén a határvonaltól számított 200 méterre vonatkozott. Majd a helyzet „fokozódásával”, 1950-ben először Jugoszlávia felé hozták létre azt a határövezetet, amelybe a belépés magyar állampolgárok számára is külön engedélyhez volt kötve.¹³⁶ Erre ürügyként szolgált többek között a lengyelkápolnai gyilkosság, amelynek folyományaként a családtagokat, közös háztartásban élő hozzátartozókat 48 órán belül, vagyonuk elkobzása mellett áttelepítették az ország belsejébe.¹³⁷ A déli határsáv mélységét 15 kilométerben állapították meg, ami azt jelentette, hogy ebbe a sávba hat megye 15 járása került, közel 310 város és község.¹³⁸ A nyugati határövezet teljes kiépítése 1952-re jött létre. A hatékonyabb határőrizet érdekében kétkilométeres, de délen 500 méteres és egy 50 méteres határsávot is bevezettek, amelyben még szigorúbb feltételekkel lehetett csak tartózkodni, illetve engedélyt kérni erre. A 15 kilométeres övezetben lakók állandó igazolványt kaptak, amellyel saját megyéjük határövezetében szabadon mozoghattak. A nem határövezeti lakosok kérhettek állandó – letelepedési célú – és ideiglenes beutazási engedélyt is a lakhelyük szerinti elsőfokú rendőrhatalóságon. Ehhez a kérelemhez indoklást és munkahelyi igazolást is csatolni kellett, még magáncélú utazás esetében is. Azoknak a személyeknek, akik megkapták ezt az engedélyt, a határövezetbe való beutazásuk után és onnan való kiutazásuk előtt is jelentkezési kötelezettségük volt. Az ideiglenes engedélyk egy község területére szóltak.

A jugoszláv határövezet helyzetét 1952-ben újraszabályozták, majd 1954-ben, amikor bevezették a személyi igazolványokat, az állandó határövezeti tartózkodás jogát igazoló okmányt megszüntették, helyette a személyi igazolványban, a különleges bejegyzések rovatába pecsételték az erre vonatkozó engedélyt.

1950 nyarán a határsávot elvileg a külső támadások elhárítására és az illegális határmozgások megfékezésére építették ki, de gyakorlatilag ezzel indokoltá vált a „megbízhatatlan elemek” kitelepítése, eltávolítása is a déli és nyugati határsávból.

A déli határsávot érintő 1950. június 23-án bekövetkezett akció során az Államvédelmi Hatóság közreműködésével 2446 személyt áttelepítettek az ország belsejébe, Hajdú-Bihar és Szolnok megye területére, és úgynevezett kényszertartózkodási helyként jelölték ki számukra a különböző zárt táborokat. Gerő Ernő ezt az eljárást internálásszerű kitelepítésnek nevezte a későbbiekben. Ezzel megtörtént a hortobágyi–nagykunsági zárt táborrendszer megalapozása. 1950–1953 között 12 zárt táborközpontot hoztak létre, ahol összesen 2524 család, azaz

¹³⁶ Bővebben: *Orgoványi István: A déli határsáv 1948–1956 között.* In: Évkönyv. Bács-Kiskun megye múltjából. 17. Szerk. Tóth Ágnes. Kecskemét, 2001. 253–297.

¹³⁷ *Orgoványi: A déli határsáv* i. m. 256.

¹³⁸ *Orgoványi: A déli határsáv* i. m. 257.

7289 személy tartózkodott és dolgozott embertelen körülmények között. Őket mind a déli és nyugati határsávból, illetve a nagyobb városokból hurcolták el 1950–1953 között. A déli határövezet kialakítása Csongrád megyében 17 települést érintett. A makói járásban három település, a szegedi járásban pedig 14 helyiség került az övezetbe. Bács-Kiskun megye sem járt jobban, a megyében 22 települést érintett a határövezet kialakítása, a bajai járásban tíz, a bácsalmási járásban kilenc, míg a kiskunhalasi járásban három települést. Szeged és Makó városa ugyan „megmenekült” a határövezet alól, de Szeged városának polgárai nem menekültek meg a kitelepítési hullámoktól.¹³⁹ Szegedről 1951. szeptember 16-án hurcoltak el 12 családot Árkus zárt táborába. Ezt követte 1951 novemberében néhány család újabb internálásszerű kitelepítése az ebesi zárt táborba, majd 1952. július 2-ról 3-ra forduló éjjelen Szegedről, Szeged környékéről és a határsáv Csongrád megyei részéből hurcoltak el kb. 500 főt.¹⁴⁰ Magából Szeged városából több mint száz polgárcsaládot vittek el, akiknek a lakásait elvették és a szegedi lakásinség enyhítésére használták fel. Bútorait és holmijukat a Bizományi Vállalat értékesítette.¹⁴¹ A Dráva melletti településről, Lakócsáról két alkalommal telepítettek ki családokat. A déli határsávba és határövezetbe „került” megyékből vittek családokat Borsós, Tiszaszentimre, Kormópuszta, Ebes, Elep és Tedej zárt táborába is.

Tiszaszentimre (Pusztakilences, Erzsébet tanya) területén 1950 júniusában alakult az első zárt munkatábor, ahová 1950. június 24–25-én kerültek az első családok. Az „internálásjellegű kitelepített” családok mintegy kétharmada (70–80 család) Csongrád megye határövezeti községeiből került oda, de Somogy megye Dráva menti, horvát községeiből, illetve Baranyából is színesítették a munkatábort. A hatóságok 1950 júniusában a Bánhalmai Állami Gazdaság Nagykormány nevezetű majorját jelölték ki zárt munkatábornak. Kormópuszta lett a „bácskai telepesek” zárt tábor, ahová 81 bácskai családot „szállásoltak be” a Nagybaracska–Hercegszántó és Kisszállás–Kelebia közé eső határsáv 19 községéből.¹⁴² A 12 hortobágyi és nagykunági zárt tábor létszámát tekintve az Ebesi Állami Gazdaságban elhelyezett zárt tábor volt a legnagyobb. A zárt tábor első „lakói” Szegedről és Szeged környékéről, a Bács-Kiskun és a Zala megyei határ menti községekben bevagonírozott családokból alakult, akik 1951. november 23-án érkeztek a számukra kijelölt helyre. Így a zárt tábor létszámát növelték a déli megyékből Bajaszentistván, Hercegszántó,¹⁴³ Gara, Bácsbokod, Bácsborsód, Katymár, Madaras, Mátételke, Bácsalmás, Kunbaja, Csikéria, Tompa, Röske, Szeged, Szőreg „deklasztált” családjai.¹⁴⁴ A tedeji zárt tábor története 1951. december 7-ével kezdődött a nyugati határsávból deportált családokkal, és két héttel később megérkeztek a bácskai és somogyi családok is (150-150 fő). „Tedej gyűjtőtábor volt: sokféle táj, település, kultúra, foglalkozás, szakértelem gyűjtőhelye. A táborlakók több mint 80 százaléka négy határsáv megyéből

¹³⁹ Bővebben: Nagy Mária – Saád József: Amit már ismerünk, és amit még megismerhetünk ... Gondolatok a szegedi és a Csongrád megyei határsáv-kitelepítések kapcsán. In: <http://www.telepesek.hu/publikaciok.html> (Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 25.)

¹⁴⁰ Dubay Miklósné Bozsó Éva: Ebes 1951 november – 1953 október. In: *Kitasztatottak III.* Szerk. Hantó Zsuzsa. Budapest, 2007. 307. (Családok munkatáborokban) 2.

¹⁴¹ *Szeged története V. 1945–1990.* Szerk. Blazovich László. Szeged, 2010. II. A Rákosi-diktatúra éve. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/index.htm (Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 25.)

¹⁴² *Kitasztatottak III.* Szerk. Hantó Zsuzsa. Budapest, 2007. 451–454. (Családok munkatáborokban) 2.

¹⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-9553. (1-3) Hercegszántó község fennmaradt objektum dossziéiban több információt kaphatunk a „kitelepítendő” családokról és a község hangulatáról.

¹⁴⁴ *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában.* Szerk. Saád József. Budapest, 2015. 81–85.

érkezett: a vasi hegyhát községeiből, Őrségből, Göcsejből, a Kerka-Mura és a Dráva menti kisközségekből, Észak-Bácska népesebb falvaiból, sok esetben – Bácska esetében kizárólag – ugyanazokból a településekből, amelyeket a határövezet 1950. június 23-i kitelepítése is érintett. Anyanyelvüket, kulturális kötődéseiket tekintve: magyarok és – Vas–Zala–Somogy–Bácska sorrendjében – szlovének (vendek), horvátok, szerbek (rácok), svábok és bunyevácok.”¹⁴⁵ Az elepi zárt táborba Bajáról egy személyt, míg Szegedről egy családot hurcoltak el.¹⁴⁶ A borsósi zárt munkatábort 1952 nyarán hozták létre.¹⁴⁷ Nagyságát tekintve a második legnagyobb volt a hortobágyi zárt táborok között. Ide hurcoltak családokat Szakmárról, Algyőről, Ásotthalomról, Csongrádról, Domaszékről, Kistelekről, Röszkéről, Sándorfalváról, Békéssámszónról, Tótkomlósról, Kaszaperről.

Az 1953. július 4-én megalakult Nagy Imre-kormány még abban a hónapban hozzáfogott a tervezetekben már lerakott törvényesség és jogrend helyreállításához, a sérelmek orvoslásához. Június 30-ával az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletben létrehozta a Legfőbb Ügyészséget, elrendelte az ügyészi szervezet országos kiépítését. A Minisztertanács július 23-án megszüntette a belügyminiszter jogkörét a helyi tanácsok felett, majd július 25-én az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, amelyet a kijelölt és illetékes hatóságok október végéig – nagy részben – végrehajtottak. Megszüntették a rendőrhatalmátörvény alá helyezés (internálás) intézményét, feloszlatták az internálótáborokat, feloldották a fővárosból és a vidéki nagyvárosokból kitelepített és/vagy kitiltott ún. „osztályidegen elemek” kényszerlakhelyhez kötöttségét. 1953. augusztus 15-én kelt jelentés szerint addig a napig 221 család (554 személy) kényszerlakhelyhez kötöttségét szüntették meg.¹⁴⁸ Ebből 302 fő elhagyta a területet, a Hortobágyon 39 család (115 személy) kötött szerződést és a Hortobágyon maradt.¹⁴⁹ Az 1953. október 24-én elkészített jelentés szerint a hortobágyi zárt táborok felszámolására alakított bizottság augusztus 3-án kezdte meg a munkáját és október 22-én befejezte.¹⁵⁰ A 12 zárt táborban összesen 2524 család (7281 személy) volt elhelyezve. A gazdaságokkal egyéves szerződést kötött és a területen maradt 107 család (288 fő). „A déli, nyugati határövezetből nagyszámú kitelepített ellenséges elem jelentős része – mivel a fennálló rendelkezések értelmében a határövezetbe nem mehet vissza; – így a határövezetben és annak közvetlen közelében levő, de letelepedési engedélyhez nem kötött városokba (mint például Szeged, Baja, Pécs, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Szombathely, Kaposvár, stb.) özönlik vissza. [...] Így kitiltásra került fenti helyekről 397, Tyukodról 11, Porcsalmásról 14, Kunmadarasról 34, Etyekről 8, összesen 464 család.”¹⁵¹ A bizottság közölte a szabaduló családokkal, hogy a fennálló jogszabályok értelmében szabadon választhatták meg lakhelyeiket, azonban a déli és a nyugati határövezetbe, valamint a kiemelt városokba letelepedési engedély hiányában nem térhettek vissza. A kitiltás alá esett családokkal szintén közölték a fenti szabályokat és azt is, hogy a bizottság döntése értelmében honnan tiltották ki, ahova ideiglenesen is csak az arra illetékes rendőrkapitányságok előzetes írásbeli engedélyével térhettek csak vissza. „Valamennyi önálló bejelentésre kötelezett telepés figyelőlapját

¹⁴⁵ Hortobágy örökségei. Szerk. Saád József i. m. 91.

¹⁴⁶ Kítaszítottak III. Szerk. Hantó Zsuzsa i. m. 462.

¹⁴⁷ Bővebben: Kítaszítottak III. Szerk. Hantó Zsuzsa i. m. 397–428.; Hortobágy örökségei. Szerk. Saád József i. m. 49–56.

¹⁴⁸ ÁBTL 4.1. A-505. 45.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ ÁBTL 4.1. A-505. 160.

¹⁵¹ ÁBTL 4.1. A-505. 161.

megküldtük az Országos Rendőri Bejelentőhivatalnak.”¹⁵² A kitiltott személyek figyelőlapjára a kitiltás tényét is feljegyezték, amelynek alapján az illetékes rendőrhatsóságok figyelemmel kísérték a „szabadon bocsájtott kitelepítetteket”.

A déli megyék helyzetét, a lakosság sorsát meghatározta a nagypolitika alakulása és alakítása (trianoni békediktátum, a területek visszatérése, majd a párizsi béke) amely kialakította a határokat, befolyásolta az ottani lakosság életét, mindennapjait. Új helyzet alakult ki a Jugoszláviával történt szakítással és a határsáv, határövezet kialakításával, illetve az 1956-os forradalom és szabadságharc leverésével és az azt követő megtorlással. Az 1945 utáni helyzetben egyetlen dolog vált világossá, folyamatosan megbüntetni a társadalmat olyan dolgokért, amelyeket nem tudott irányítani. Az 1945 előtti múltat pedig kitörölni, kitöröltetni a társadalom minden rétegének emlékezetéből. Az, hogy a térségben ez milyen társadalmi, szociológiai változásokkal, torzulásokkal járt, azt további kutatásnak/kutatásoknak kell bemutatni.

Forrásjegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL)

Miniszterelnökség iratai

Külügyminisztérium idevonatkozó iratanyagai, Külügyminiszteri iratok

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltár (MNL CsML HVL)

IV. 1405. a. Városi tanácsi iratok

IV. 1406. a. Hódmezővásárhely polgármesterének iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltár (MNL CsML SZL)

Főispáni, Alispáni anyagok

XXI. 4. b.

Budapest Főváros Levéltára

Bírósági és ügyészégi iratok (Héjjas Iván, úzdróci Zadravetz István)

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Vizsgálati dossziék (V)

- 3.1.9. V-90033.
- 3.1.9. V-44157.
- 3.1.9. V-1420; 3.1.9. V-1420/1.
- 3.1.9. V-22082; 3.1.9. V-22082/1.
- 3.1.9. V-112336+/1-27.

¹⁵² Uo.

- 3.1.9. V-61487;
- 3.1.9. V-85216+/1,2,3,4.

Objektum dossziék (O) – Rongyos Gárda, Fehér Gárda, Szabadcsapatok; Baja város

- 3.1.5. O-7421/1.
- 3.1.5. O-9553.

Csoportdossziék (Cs)

- 3.2.7. Cs-253, +/1.
- 3.2.7. Cs-138/1.

Tanulmányi, módszertani dossziék (A)

- 4.1. A-884
- 4.1. A-505.

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Magyar Hadsereg Vezérkara (MNVK) 2. Csfség iratai

Napilapok

Dunántúl, Pécs, 1918. november 3. VIII. évfolyam 250. szám

Dunántúl, Pécs, 1918. november 12. VIII. évfolyam 258. szám

Dunántúl, Pécs, 1918. november 15. VIII. évfolyam 261. szám

Vásárhelyi Reggeli Újság (VRÚ) 1918. november 2. VRÚ, 1918. november 5.

VRÚ, 1918. december 1.

VRÚ, 1919. március 22.

VRÚ, 1919. március 23.

VRÚ 1920. augusztus 29.

VRÚ, 1921. január 20., 22., 1922. április 22.

VRÚ, 1921. augusztus 7., 14., 18., 23., 25., 27.

VRÚ, 1922. augusztus 13., 15., szeptember 10., 12.

VRÚ, 1922. augusztus 15., 29., 1924. június 19., 1925. szeptember 20., december 1., 1926. október 23.

VRÚ, 1942. december 2., 1944. augusztus 15.

Vásárhelyi Vasárnapi Újság 1919. április 23

Vitézek Lapja, 1939. január 21.

Kiadott források és segédletek. Monográfiák, önálló kötetek

A cs. és kir. 82. székely gyalogezred története 1883–1919. Szerk. Kelemen Béla. Bp., 1931.

Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920. Bp., 1935.

Fehérváry István: Börtönvilág Magyarországon 1945–1956. Bp., 1990.

Héjjas Jenő: A nyugatmagyarországi felkelés. Kecskemét, 1929.

Hódmezővásárhely története III. 1. rész. Szerk. Marjanucz László – Makó Imre. Hódmezővásárhely, Kézirat.

Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában. Szerk. Saád József. Bp., 2015.

- Hunfalvy János: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása, I–III. kötet. Bp., 1863–1865.
- Kitasztatottak III. Szerk. Hantó Zsuzsa. Bp., 2007.
- Koréh Endre: „Erdélyért”. A székely hadosztály és dandár története 1918–1919. I–II. kötet. Bp., 1929. Reprint: Budapest, 2000.
- Korom Mihály: A népi bizottságok és a közigazgatás Magyarországon. Bp., 1984.
- Kozma Miklós: Összeomlás, 1918–1919. Bp., 1933.
- Legújabb kor 1919–1975. Szerk. Nagy István. Szeged, 1986. (Csongrád megye évszázadai. Történelmi olvasókönyv 3.)
- Magyarország a XX. században. I. kötet. Főszerk. Kollega Tarsoly István et al. Szekszárd, 1996. <http://mek.oszk.hu/02100/02185>
- Magyarország története I–II. kötet. Szerk. Molnár Erik et al. Bp., 1967.
- Miller, David Hunter: My Diary at the Conference of Paris with Documents. I–XX. kötet. A szerző kiadása, 1929.
- Okváth Imre: Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945–1956. Bp., 1998.
- Országgyűlési Napló, 1936. VI. k.
- Őze Sándorné – Őze Sándor: Parasztballada. Fehérgárda a Dél-Alföldön. Hódmezővásárhely 2005.
- Őze Sándor – Őze Sándorné: Sárréti Sasok. Nemzeti ellenállási mozgalom Kelet-Magyarországon 1948–1953. Bp., 2012.
- Rácz János (szerk.): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. Csongrád megye felszabadulása és az élet megindulása 1944. szeptember–1945. október. Szeged, 1970.
- Szeged története V. 1945–1990. Szerk. Blazovich László. Szeged, 2010. II. A Rákosi-diktatúra évei. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/ind_ex.htm
- Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. H. n., 1922.
- Vitézek albuma. [Bp., 1939.]

Tanulmányok

- A. Sajti Enikő: Impériumváltás a Délvidéken, 1918–1920. Limes, 2005. 1. szám, XVIII. évf. 65. szám, 7–20.
- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. In: Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről. Csíkszereda, 2013. 37–86.
- Czakó István: Gyorsírói feljegyzések a trianoni béke létrejöttéről – Egy amerikai memoár leleplezései. Magyar Szemle 8 (1930) 1–4. sz. (március) 301–308.; (április) 391–400.
- Ernyes Mihály: A szerb impérium pécsi történéseiből 1918–1921. Pécsi Szemle, 2008. 11. évf. 3. szám, 70–83.
- Ernyes Mihály: Szerb impérium Baranyában 1918–1921. Rendvédelem-történeti füzetek, 16. évf. (2009.) 19. szám, 18–50.
- Hornyák Árpád: Impériumváltás(ok) Pécsen szerb szemmel (Forrásközlés). Limes, 18. évf. 65. szám, 2005. 1. szám, 21–40.
- Hornyák Árpád: A magyar–jugoszláv határ megvonása. Korunk, 2020. III. folyam, 31/5. szám, 36–46.

- L. Balogh Béni: „Romániának oda kell adni Erdélyt”. A magyar–román határ kijelölése a békekonferencián. *Korunk*, 2020. III. folyam, 31/5. szám, 14–24.
- Nagy Mária – Saád József: Amit már ismerünk, és amit még megismerhetünk... Gondolatok a szegedi és a Csongrád megyei határsáv-kitelepítések kapcsán. In: <http://www.telepesek.hu/publikaciok.html>
- Orgoványi István: A déli határsáv 1948–1956 között. In: *Évkönyv. Bács-Kiskun megye múltjából*. 17. Szerk. Tóth Ágnes. Kecskemét, 2001.
- Szlovikné Berényi Márta: A Vitézi Rend. In: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/a_vitezi_rend
- Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend története a harmincas évektől a felszámolásig. In: *Hadtörténeti Közlemények* 113 (2000) 1. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00012/07tatrai.htm>
- Tóth Ágnes: A „nagypolitika” erőterében. Délszlávok Magyarországon, 1945–1948. In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk. Hornyák Árpád – Bíró László. Bp., 2016.
- Vedó Attila: Magyarország államhatárának megjelölése 1867–1918. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)* 14 (2008) 17. sz. 106.

Megjelent: Bank Barbara: A déli „határok” története a XX. században (1918–1956). In: *Határmenti területek, migráció a XIX–XX. században tekintettel a XVII–XVIII. századi előzményekre*. Szerk. Őze Sándor – Kránitz Péter. Budapest, 2019. 369–410.

„Semmi se marad elmondatlan”¹

A magyar kormány és a délvidéki elhallgatott razzia

Bevezetés

1944. október 17-én Tito aláírta a Jugoszláv Népfelszabadító Katonaság Főparancsnokságának rendeletét, amelynek lényege az volt, hogy október 22-ével a Bácskában, Bánátban és a Drávaszögben bevezették a katonai közigazgatást, melynek parancsnoka Ivan Rukavina vezérőrnagy lett. A partizánosokkal faluról falura összegyűjtötték a magyar és német férfilakosságot, akiknek a nagy részét tömegsírokba lőtték vagy agyonverték. Egy részükről utólag ítéletet is kiállítottak. A gyermekeket, nőket, időseket internálótáborokba hajtották. És mindezt szótlanul nézték, soha senkit nem vontak felelősségre a magyarok és németek szisztematikus irtása miatt. Hiszen háború volt... Háborúban, mint ahogy azt Vasa Csubrilovics is leírta, „*az effajta nemzetiségi problémákat gyorsan és láthatatlanul végre lehet hajtani.*”² Tanulmányomban szeretném felvázolni azokat az eseményeket, történeteket vagy nem történeteket, amelyek a délvidéki magyarságot ért atrocitások híreire/rémtörténeteire reagáltak, vagy nem reagáltak a magyar politikai elit részéről, illetve a magyar hivatalos politika oldaláról 1944 végén és 1945-ben.

Mi is történt? és az elmaradt, avagy másfajta reakciók

1944 novemberétől Grósz József kalocsai érsek a naplójában³ többször beszámolt a Délvidékről érkezett hírekről, melyeket az őt meglátogatók hoztak. Ebből csak pár momentumot szeretnék megemlíteni a teljesség igénye nélkül.

„November 12. Ma nálam járt Cserhádi Gergely bajmoki plébános.⁴ Bajmok, Szabadka és úgy látszik, az egész Dél-Bácska Titoék kezében van, akik a szokásos recept szerint megkezdték a

¹ Alekszander Szolzsenyicin: A GULAG szigetcsoport. I. kötet, 1989. 10.

² Híd, 1996. 12. 1043–1060.

³ Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Budapest, é. n.

⁴ Cserhádi (Czrnkovich, Crnkovics) Gergely (Szabadka, 1901. október 6. – Székesfehérvár, 1977. január 16.) A gimnáziumot Szabadkán végezte 1911–1918 között. 1924. július 27-én szentelték pappá. Szolgálatát káplánként Zágrábban kezdte meg, majd következett Szenttamás, Bácskertes, Nemesnádudvar, Bácsalmás, Gara. 1932-ben helyettes plébános, majd plébános Dusnokon. 1933-ban magyarosította a nevét Cserhátira. 1944-től Bajmokon plébános,

magyarokkal együttműködők üldözését. Újvidéken állítólag 200 szerbet tartóztattak le, a többi között a szerb püspököt is. November 5-én elrendelték azok összeírását, akik 1941. április 11-e óta kerültek oda. A plébános, aki előzőleg egy pár fenyegető levelet kapott, a bíró tanácsára egyenlőre elhagyta a községet...⁵ Cserhádi „tudósítása” meg sem közelítette az akkor már körvonalazódó valóságot, amely megnyilvánult a magyar lakosság ellen. Október 30-án a Bácska-baranyai Katonai Körzet hadbírósága plakátokon tudatta a lakossággal, hogy 29-én halálra ítélték és kivégeztek 250 magyar nemzetiségű „háborús bűnöst, akik a három évig tartó megszállás idején részt vettek a délszláv népek ellen elkövetett öldöklésekben és terrorban Bácska és Baranya területén.”⁶ Ugyanebben az időben Csúrogon a partizánok agyonlőttek 130 magyar lakost a községháza előtt.⁷ Az Adorjánba érkezett partizánok kiválogatták a férfiakat, akiket napokig kínoztak, majd november 3-án a Tiszához terelték és a folyóba lőtték őket. Az öldöklésnek 56 halálos áldozata volt a halotti anyakönyvek szerint.⁸ November 2-án Mozsoron a partizánok meggyilkoltak 69 magyart, akiket előtte több napig kínoztak.⁹ Másnap, november 3-án Bezdánból a partizánok az isterbáci erdőhöz tereltek ötszáz embert, akik közül 122 személyt kivégeztek.¹⁰ Grósz érsek naplója további szörnyűségekről is tudósít: „November 16. [...] A tompai káplán szomorú híreket hozott a Bácskából, ahol erősen garázdálkodnak a szerbek. Petrányi óbcesei apátplébános az elszenvedett bántalmazások hatása alatt állítólag szív-szélhűdést kapott.”¹¹ Szabó Dénes tótfalusi plébánost¹² állítólag kivégezték. Werner martonosi apátplébánost¹³ is súlyosan bántalmazták. A szabadkai nővérek közül az anyaországiakat eltávolították; állítólag Szegeden vannak. A Kelebia Szent Anna-templomot teljesen kifosztották, a legméltóságosabb Oltáriszentséget is szétszórták a templomban. Szegény bácskai magyarok!”¹⁴ Másnap, november 17-én az újvidéki katonai bíróság mintegy 150 halálos ítéletet hozott a legvagyonosabb újvidéki polgárok ellen. Az ítéletet azonnal végrehajtották. Az áldozatok között voltak magyarok, németek, szerbek, férfiak és nők. A bíróság egyik tagja az a Lazar Brankov volt, aki a későbbiekben még szerepet kapott a magyar–jugoszláv kapcsolatokban.¹⁵ Grósz érsek naplója további atrocitásokról és halálesetekről számolt be: „November 20. [...] A Bácskában most a bosszú dolgozik. Az áldozatok száma, nemcsak a magyarok közt, hanem a

1945-ben áthelyezik Bácsbokodra helyettes plébánosnak, majd plébánosnak. 1953-tól kisegítő lelkész Foktón, majd Kecel Belterületen. Ezt követi Jánoshalma, Csátalja, Hercegszántó, majd 1964-ben újra Jánoshalma. 1971-ben nyugdíjazták.

5 Grósz, 46.

6 Vékás János: Magyarok a Vajdaságban 1944–1954. Kronológia. Zenta, 2011. 20.

7 Vékás, 20.

8 Vékás, 21.

9 Uo.

10 Vékás, 22.

11 Petrányi Ferenc (Baja, 1879. október 24. – Óbecse, 1944. október 14.) apátplébános. 1902. február 25-én szentelték pappá. 1918–1944 között Óbecsén plébános. 1944. október 9-én a partizánok elhurcolták, majd október 12-én belehalt a napokon át folyó kínzásokba.

12 Szabó Dénes (Horgos, 1893. március 22. – Tóthfalu, 1944. november) 1916. június 4-én Kalocsán szentelték pappá, majd ezt követően káplánként tevékenykedett Szenttamáson. 1929 októberében helyezték át Tóthfaluba plébánosnak. 1944. november elején idézést kapott a községházára, ahová többedmagával a városháza pincéjébe zárták. A begyűjtött embereket fogva tartóik napi szinten kínozták. Halálának pontos oka ma is vitatott a történészek körében, de megközelítőleg november elején több szerencsétlen társával együtt az éj leple alatt a helybeliek által elnevezett „Szigetre” vitték.

13 Werner Mihály (Bácsszentiván, 1883. május 20. – Martonos, 1944. november 21.) apátplébános. 1944. október 11-én hurcolták el a plébániáról az apátplébánost, akit többedmagával a városháza pincéjébe zártak be. Itt több mint egy hónapig kínozták a foglyokat, majd november 21-én meggyilkolták őket, köztük Werner Mihályt.

14 Grósz, 51.

15 Vékás, 24.

bunyevecok közt is.”¹⁶ Ezen a napon Horgoson több magyar lakossal együtt kivégezték Virágh István plébánost, azzal az indokkal, hogy 1941-ben tábori misét celebrált a Horgoson állomásozó magyar katonáknak.¹⁷ November 28-i bejegyzésében beszámolt arról, hogy Csipak Ferenc szabadkai esperes jelentkezett nála és „jelentést tett a délbácskai szomorú állapotokról. Immár biztosra vehető Szabó Dénes tótfalui, Varga Lajos moholi, Petrányi Ferenc óbecsze-belvárosi és dr. Takács Ferenc péterrévei¹⁸ plébánosok halála. Egész sereg plébánia pap nélkül van. Egy részükről elmenekültek, másik részükről elhurcolták, vagy munkaszolgálatra vitték el őket. A szerb partizánokhoz viszonyítva az oroszok majdnem angyalok.”¹⁹ December 5-i bejegyzésében a kalocsai érsek arról tudósít, hogy „[...] A Bácskából egyre szörnyűbb hírek érkeznek. Ma Milla Frigyes csonoplyai káplán jelentkezett. November 16-án hagyta el Csonoplyát, miután idegei már nem bírták az ottani életet. [...] A Bácskában a magyarok és németek nem mernek kimozdulni házukból, de a bunyevecok helyzete se rózsás. A magyar és német férfiakat munkaszolgálatra, a bunyevecokat katonai szolgálatra vonultatják be. [...] A Bácskában nincs törvény, nincs jog, csak partizán önkény és embertelen kegyetlenség.”²⁰ Grósz december 17-i naplóbejegyzésében arról számolt be, hogy Varró Dénes Moholról indult el december 11-én és 15-én ért Kalocsára. Az utat részben gyalog, részben kocsin vagy szovjet autón tette meg. „Ő is arról a borzalmas világról beszélt, amelyet a szerb partizánok (nem Titóék, hanem a helybeliek) teremtettek meg a Bácskában. Állítólag eddig 50 000 embert gyilkoltak meg, Moholon Varga Lajos plébánossal együtt 280-at. Itt az áldozatokat először összevissza verték, aztán alsóruhában kivitték őket a Tiszához 50-es csoportokban, a part legmeredekebb részén sorba állították őket és úgy lőtték agyon, hogy holttestük a folyóba esett. [...] Varró szerint a gyilkolási láz most már megszűnt, de egyébként a magyarok bántalmazása tovább tart. A gazemberek éjjel rájuk törnek, megverik őket és továbbállnak.”²¹ 1944 végén Rákosi Mátyás Újvidéken járva a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának titkárától, Jovan Veselinov Žarkótól kérte, hogy segítsen egy találkoztatást létrehozni Titóval. Rákosi a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének ügyében kérte Tito segítségét és a titkos találkozón kifejtette, hogy „mekkora kára lenne a Magyar Kommunista Pártnak, ha a magyarokat kitelepítenék Jugoszláviából”.²²

Az Ideiglenes Nemzeti Kormányban kormány szinten 1945 februárjában, két minisztertanácsi ülésen kerültek szóba a Délvidéken történt atrocitások, illetve a későbbiekben azok a menekülők és a jugoszláv kormány által „átrakott” magyarok, akikre nem lehet építeni az új Jugoszláviát. A február 1-jén megtartott minisztertanácsi értekezleten Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter számolt be arról, hogy Szegeden atrocitások történtek, amelyen az „Újvidékről megjelent egyének követelőleg léptek fel.” A Szegeden megjelent szerbek partizán parancsnokságot állítottak fel.²³ Majd Valentiny, tovább folytatva mondandóját, a partizánkérdésről

¹⁶ Grósz, 56.

¹⁷ Vékás, 25.

¹⁸ 1944. november 19-én Péterrévén a napokon keresztül kínzott dr. Takács Ferenc plébánost a templom falánál az egész falu jelenlétében agyonlőtték. Ezt követően a magyarokat csoportokban végezték ki, becslések szerint körülbelül hatszáz személyt. Vékás, 25.

¹⁹ Grósz, 62.

²⁰ Grósz, 67.

²¹ Grósz 76.

²² Jovan Veselinov Žarko: Az autonóm Vajdaság születése. Újvidék, 1984.; A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió és kisebbség: magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004. 331.; Vékás, 31.

²³ MNL OL XIX-J-1-k 70. doboz, 26798/pol.1945. Már 1944 novemberében jugoszláv fegyveres egységek megszálltak több Baja környéki települést. Ilyen település volt Hercegszántó, Gara, Csávoly, Deszk, Szőreg, amelyekben a helyi

beszélt. Baján, a szerb határokon, a Baranya háromszögben előfordult eseteket hozta fel példaként, és azt ajánlotta a jelenlevő tagoknak, hogy forduljanak az Ellenőrző Bizottsághoz. Gyöngyösi János külügyminiszter továbbította azt az információt, hogy a szerb követ²⁴ szerint Tito az embereit nem engedi át a határon. Továbbá Valentiny megemlítette, hogy a csángókat Zomborban internálták. Közülük csak keveset tudtak még Magyarországra hozni. Teleki a menekültek érdekében menekültügyi kormánybiztos kinevezését javasolta a Külügyminisztériumon belül.

Tudjuk, hogy 1944 végén és 1945 elején Draža Mihajlovič szerb tábornok csetnikjei és Tito partizánjai egyaránt etnikai „tisztogató” hadjáratot folytattak a Jugoszláviához csatolt területek magyar lakossága ellen, és több tízezer ottani lakost gyilkoltak le. A trianoni országhatárt átlépve Baja és Szeged környéki településeket is megszálltak, és azon voltak, hogy ezeket a részeket is Jugoszláviához csatolják. A magyar kormány már 1945. január 15-én panasszal élt Szuszajkov vezérezredesnél a Tompa községben előfordult atrocitások – a község elöljárójának és 13 magyar lakosának bunyevácok általi elhurcolása – ügyében.²⁵ 1945. március 15-én a magyar kormány jegyzékben tiltakozott a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a bezdáni vérengzések, a lakosság elhurcolása, kifosztása miatt.²⁶ Erről bővebben Sulyok Dezső is írt *A magyar tragédia* című könyvében.²⁷ Az, hogy Tito nem engedte át az embereit a határon, nem felel meg a megtörtént tényeknek. Ugyanis a valóságban a magyar kormány folyamatosan, még 1945 decemberében is tiltakozott a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál a jugoszláv fegyveres alakulatok sorozatos atrocitásai és magyar területeknek Jugoszláviához való csatolására irányuló akciói miatt.²⁸

Az 1945. február 3-i minisztertanácsi értekezleten Gyöngyösi János külügyminiszter újra felhozta a problémát, miszerint a jugoszláv határ mentéről beérkezett jelentések alapján partizánok garázdálkodnak.²⁹

1945. március 9-én Csukásy G. Lajos, a minisztertanács jegyzője olvasott fel a minisztertanács ülésén megjelentek előtt egy jelentést a bácskai partizánok kegyetlenkedéseiről. Gyöngyösi külügyminiszter pedig ezzel kapcsolatban kihangsúlyozta, hogy Tito csapatai ettől távol állnak. A jelentés nem található sajnos a jegyzőkönyv mellett, de annyi megtudható, hogy a témát a minisztertanács elé tárták.

Március 15-én Gyöngyösi János fogadta Oszokin szovjet követet, és megbeszélésük során szóba került ez a kérdés is. Feljegyzésében a következőket rögzítette: „Emlékeztetem a köve-

délszláv lakosságból helyi karhatalmat alakítottak, és kikiáltották a helységek csatlakozását Jugoszláviához. Bővebben: Vékás, 27.

24 Stanoje Simić moszkvai jugoszláv követ.

25 MNL OL XIX-A-1-j 1945-VIII-44.

26 MNL OL XIX-J-1-k 70. doboz. „SZEB-hez intézett szóbeli jegyzékek” c. dosszié 25 030/pol. 1945.

27 A szerző kiadása 1954. I. rész 156–157.; Mándics Mihály: Fejezetek Csávoly község krónikájából 1944–1964. Csávoly, 1969. 58.; Matuska Márton: A megtorlás napjai, ahogy az emlékezet megőrizte. Montázs Könyvkiadó, Budapest, é. n. című könyvében írt az eseményekről.

28 MNL OL XIX-J-1-k 70. doboz. „SZEB-hez intézett szóbeli jegyzékek” című dosszié 27 350, 27 602, 30 013, 32 499, 33 060/pol. 1945.

29 dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23. – 1945. november 15. A. kötet. Szerk. Szűcs László. Budapest, 1997. 174.

tet, hogy több szóbeli jegyzéket intéztünk Beljanov vezérőrnagyhoz. Oszokin követ közölte, hogy megkapták a szóbeli jegyzéket a partizánok betöréséről a Délvidéken, és a garázdálkodásairól. Ugyanakkor kapott a jugoszláv kormánytól egy panaszt »a magyar hatóságok túlkapásairól« címmel. Kijelentette, hogy ő a jugoszláv kormány panaszait nem tekinti komolynak. Nem hiszi, hogy a magyarok a jugoszláv partizánoktól akár élelmet, vagy más dolgokat elvettek volna.” Gyöngyösi megjegyezte, hogy Jánoshalmáról a jugoszláv partizánok és szovjet katonák húsz vagon élelmet vittek el, és kihangsúlyozta, hogy őrzászlóaljat kellene felállítani.

Oszokin követ megkérte Gyöngyösit, hogy a partizánok magyarországi garázdálkodásának egész anyagát foglalja össze. „Megkérdeztem Oszokin követet, hogy amikor az ügyet kivizsgálják, a magyar kormány képviselője a bizottságban részt vehet-e? A követ azt válaszolta: A helyi hatóságok (főispán, polgármester) mindenesetre képviselve lesznek. De ő továbbítani fogja a kérést, hogy a magyar kormány külön képviselővel részt vegyen-e ebben a bizottságban.”³⁰ A délvidéki helyzet „említés” szintjén az 1945. április 25-i minisztertanácsi értekezleten újra előjött, az „elmenekültek ügyének tárgyalásánál”.³¹ Nagy Imre földművelésügyi miniszter egy menekültügyi hivatal felállítását javasolta a külügyön vagy belügyön belül. Gyöngyösi külügyminiszter erre úgy reagált, hogy először a (SZ)EB-bel kellene ezt meg- és letárgyalni. Erdei Ferenc belügyminiszter a jugoszláviai nehéz helyzetről beszélt, „ahonnan eddig a csángók és kb. még 10 000-en lettek a határon áttéve”. A magyarokat népi elkeseredéssel kezelik, s ő – mármint Erdei – úgy látja jónak, hogy ez ellen nekünk is népi önvédelemmel kell szembeállni. „Bár Jugoszlávia a legfőbbnyesebb helyzetben van velünk szemben, azonban ott van Szlovákia, amelyik semmi esetre sincs kevésbé a fasizmus bűne által megvédekezve – sőt, és mégis hallatlanul üldözik a magyarokat.”³² Gyöngyösi mint külügyminiszter Jugoszláviát másképp látta, mint a belügyminiszter, s kijelentette, hogy „ott a helyzet nem annyira rossz”. Azt gondolom, hogy Gyöngyösi helyzetértékelése nem volt pontos és korrekt. Tito kormánya ugyan valóban tett intézkedéseket a helyzet konszolidálására, de a magyarelles helyi akciók folytatódtak, sőt helyenként Magyarország területére is áttértek. Az április 27-i minisztertanácsi értekezleten, ahol újfent a menekültek/áttelepítettek ügyével is foglalkoztak, Gyöngyösi ismételt kijelentette, hogy „szerinte Jugoszláviában a helyzet nem olyan rossz, hogy ezért a jó viszonyt kockáztatni lenne érdemes.”³³ Az 1945. augusztus 13-i minisztertaná-

30 MNL OL XIX-J-1-j 1945-IV-100.2

31 dálnoki Miklós Béla kormánya, A. kötet, 372.

32 Uo.

33 dálnoki Miklós Béla kormánya, A. kötet, 384. 25. 1945. április 27. 25/b. sz. melléklet (a 25/14. napirendi ponthoz) Minisztertanácsi előterjesztés; Erdei Ferenc aláírásával. I. „A belügyminiszterhez a legutóbbi napokban az 1937. december 31-i határok mellől tömegesen és állandóan érkeznek jelentések arról, hogy az e határokon túleső területekről rendszeresen, kényszer útján telepítenek ki magyar nemzetiségűeket. Úgy látszik, hogy a kitelepítést rögtönözve megalkított népi szervek intézik, amelyeknek gyakorlata természetesen nem egészen átgondolt, nem egészen egységes és nem egészen szenvedélymentes. Minthogy az áttelepített magyarok többnyire még a legszükségesebb ingóságukat sem hozhatják magukkal, a róluk való gondoskodás határozottan sürgős. Közjogi szempontból az áttelepítetteket két alapvető kategóriára oszthatjuk: a. közalkalmazottakra; b. egyéb áttelepítettek. ad a. Valamennyi minisztériumban naponta jelentkeznek ilyen közalkalmazottak szolgálatátétel végett. Beosztást nem nyernek, illetményekben nem részesülnek, ad b. Ez a csoport több különböző természetű alcsoportra oszlik: 1) A korábbi kormányok által Bukovinából a délvidékre, majd a múlt év során onnan ismét a Dunántúlra telepített csángók. Ezeket ideiglenesen elhelyezték, ügyük pillanatnyilag megoldást nem igényel. Számuk két csoportban 8000 + 1500. 2) Az Erdélyből német katonai kényszerintézkedéssel áttelepített, túlnyomórészt földművelő foglalkozású székeltek. Eddigi jelentések szerint Baján mintegy 2000-en vannak, Tolna, Vas és Zala megyékben összesen mintegy 10–12 000. 3) Jugoszláviából áttelepített, oda 1941 nyarat követően költözött magyar nemzetiségűek. Ezekből Baján 2500 tartózkodik, Kelebián 8000, és a legújabb jelentés szerint Tompa mellett tömeges áttelepítés folyik. Az az értesülés, hogy mintegy további 30–40 000

csi értekezleten pedig már Rákosi Mátyás nyilvánította ki, hogy „Jugoszláviában tiszteletben tartják a magyar demokrácia jogait”.³⁴ Rákosi Mátyás ekkor már javában levelezett Georgij Dimitrovvval, a Kommunista Internacionálé vezetőjével. Folyamatosan a magyar–jugoszláv kapcsolatok javulásáról és a két nemzet egymáshoz közeledéséről írt. 1945. március 17-én Rákosi Dimitrovnak írt levelében a következőket fogalmazta meg: „... a magyar kommunisták úgy érzik [...] arra hivatkoznak, hogy Erdélyben és különösen Jugoszláviában sokkal demokratikusabb politikát alkalmaznak a magyar kisebbséggel szemben.”³⁵ Május 5-én Rákosi a levelében azt írta, „most arra gondolunk, hogy felvesszük a kapcsolatot a szomszédos országok testvérpártjaival.”³⁶ Majd a június 11-i keltezéssel írt levelének mellékleteként Rákosi a következő terveiről számolt be Dimitrovnak: „[...] Belgrádba is elakarunk utazni, ahová éppen most hívták meg ifjúsági és nőszervezetünket. A tegnapi ifjúsági napra már delegációk érkeztek Jugoszláviából, Romániából, Csehszlovákiából. Úgy gondoljuk, itt az ideje, hogy a szomszédos pártokkal felvegyük a kapcsolatokat.”³⁷ A „jószomszédi” kapcsolatok felvétele és alakulása nagyon jól ment Rákosiéknak, ugyanis 1945. július 16-án Dimitrovnak írt levelében beszámolt, hogy „holnap Belgrádba utazom. Tito elvtársat már értesítettük és vár bennünket. Rajk László elvtárrsal utazom, aki a KB-Titkárságunk tagja, egyike azoknak a fiatalabb elvtársaknak, akiket előtérbe akarunk állítani.”³⁸

A jugoszláv–magyar kapcsolatok „rendezését” és a jószomszédi politikára törekvést folyamatosan érzékelteti a magyar kommunista párt lapja, a *Szabad Nép* is. Az atrocitásokról, amelyek a délidéki magyarsággal történtek, egy szó sem esik, de magyar–jugoszláv közeledésről és a jó viszony kialakításáról annál több.

A *Szabad Nép* 1945. április 17-i számában Gerő Ernő beszédében a következőket mondta Kispesten.³⁹ „Romániában Groza, az Ekés Frontnak, a nincstelen parasztság pártjának feje, demokratikus kormányelnök. Csehszlovákia huszonegy minisztere közül hét kommunista, Jugoszlávia élén Tito marsall áll. Tudjuk és valljuk, hogy minden országnak elsősorban önmaga a mértéke, de nem maradhatunk hátra a környező államok mögött a demokratizálásban. Éppen elég volt huszonöt évig a reakció bátyájának lenni.”⁴⁰ A Gerő-beszéd után két nappal, április 19-én Grósz érsek a naplójában újfent beszámolt a déli részekről kapott hírekről, miszerint a „Bácskából megdöbbenő hírek érkeznek. Egyes német községek egész itt maradt lakosságát egyszerűen elhajtották; hogy hová, senki sem tudja. Most a magyarok ezreit utasítják ki egy szál ruhában. Egyelőre olyanokról van szó, akik 1941 óta kerültek oda, és olyanokról, akik az oroszok közeledtére elmenekültek és utóbb visszatértek. A határon átvártak keserűen panaszzák, hogy ebben a szerb partizánok mellett nagy szerepet játszanak az ottani magyar kommunisták.

személy jugoszláviai gyűjtőtáborokban hasonló sorsra vár. 4) A csehszlovák területről szintén megindul az erőszakos kitelepítés. A nógrádi főispán szóbeli jelentése szerint a folyamat tovább erősödése várható. 5) A Kárpátaljáról szintén szórványosan történnek kényszer-áttelepítések. Ebben az esetben elsősorban nőkről van szó, az ottani magyar nemzetiségű férfiakat viszont táborokba viszik.”

34 dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23. – 1945. november 15. B. kötet. Szerk. Szűcs László. Budapest, 1997. 61.

35 MNL OL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 23.

36 184 MNL OL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 67.

37 MNL OL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 91.

38 MNL OL 274. f. 10. cs. 114. ő. e. 99.

39 *Szabad Nép*, 1945. 04. 17. 3.

40 Uo.

A kommunista ott is hitvány ember és ha magyar is, ellensége a magyarnak.”⁴¹ 1945. április 20-án Gyöngyösi János a következőket mondta többek között az új külpolitikai vonalról Budapes-
ten, a külpolitikai lapoknak megtartott sajtóértekezleten: „Jugoszláviával szemben sajnós, so-
kat vétkeztünk, de tudom, hogy a demokratikus magyarok iránt Tito marsall azzal a barátsággal
viseltetik, amely a Dunamedencében egymásmellett élő népeket áthatja egymásiránt.”⁴² Május
3-án Grósz József a következő sorokat jegyezte fel naplójába: „Jártam a külügy-⁴³ belügy-⁴⁴
és honvédelmi⁴⁵ minisztereknél. A külügyminiszternél a bácskai kiutasítások ügyét, a belügy-
miniszternél a letartóztatott papok és deportálások ügyét, a honvédelmi miniszternél a tábori
lelkészek ügyét tettem szóvá.”⁴⁶ Vagyis a kormány miniszterei információhiányban nem szen-
vedtek, tudomásul vették a híreket, eseményeket. Tito 1945. május 22-én elmondott zágrábi
beszédében a következőképpen fogalmazott a Jugoszláviában élő kisebbségekről: „Hány nép
él ebben az államban! Olyan népek, amelyek még csak nem is mind szlávok és ez nem gátolja
meg, hogy testvérekként és barátokként éljenek együtt.”⁴⁷

1945. május 29-én az újvidéki Szabad Vajdaság című lapban cikk jelent meg a Petőfi Brigádról,
ahol úgy írtak róluk, hogy ők azok, akik „Becsületet szereztek a magyarságnak”.⁴⁸ Az újság a
magyarok szerepével foglalkozott a jugoszláv felszabadító harcokban. „Az 1941-es felkelés
partizánosztagai között – írja a lap – egy maroknyi magyar szabadságharcos is volt, a sza-
badság legöntudatosabb és leghívebb magyar harcosai. Ezek híven kitartottak a minden népek
szabadságának eszméje mellett és vállalták érte az egyenlőtlen harcot. A népfelszabadító harc
fejlődésével ez a maroknyi csapat századdá, s azután dandárrá nőtt. A Petőfi-dandár a fősza-
badulás előtt a szabadság magyar harcosainak egyetlen dandárja volt, amely a megcsondult
magyar hírnevet védelmezte. A fősza badulás után a Vajdaság öntudatos, lelkes élcsapata ebbe
a Petőfi-dandárba tömörült és ezek a lelkes önkéntesek bátor kiállásukkal újra becsületet sze-
reztek a magyarságnak Jugoszlávia népei előtt.” Ezt követően pedig úgy fogalmaz az újság,
hogy a „Petőfi-dandár tette lehetővé, hogy ma a jugoszláviai magyarokat a teljes bizalom, jog-
egyenlőség és testvériség alapján besorozzák a jugoszláv hadseregbe. Akiknek fegyvert adnak
a kezébe, abban megbíznak. [...] Aki a mai jugoszláv hadseregben harcol, az új, demokratikus
Jugoszláviáért és benne minden nép s így a magyar nép szabadságáért és jogaiért küzd.”⁴⁹

1945. június 7-én ugyancsak a Szabad Népben olvasható „Elsőízben élnek szabadon a bánáti
magyarok” című cikk, amelyben a délbánáti nemzeti kisebbség Pancsován tartott nagygyű-
lésén Héjja Pál kifejtette, hogy az új Jugoszláviában minden nemzetiség egyenlő jogokkal
rendelkezik. „Mi, bánáti magyarok – mondotta – most elsőízben élünk valóban demokratikus
országban. Az új demokratikus Jugoszláviában reális ténnyé lett a demokratikus szabadság. A
belgrádi rádió Tito nyilatkozatát közölte, melyben a jugoszláv kormányfő hangsúlyozta, hogy a
kormány meg akarja teremteni a déli szlávok egységes családját, melynek keretei között a dél-

41 Grósz, 205.

42 Szabad Nép, 1945. 04. 20. 2.

43 Gyöngyösi János.

44 Erdei Ferenc.

45 Vörös János.

46 Grósz, 213–214.

47 Szabad Nép, 1945. május 29. 1.

48 Szabad Nép, 1945. május 29. 1.

49 Uo.

szláv népek barátságban élhetnek.”⁵⁰ Az újságcikk csak a délszlávokról beszélt, de a magyar kisebbség egyenlő státusát nem említette, nem is igen számolt vele.

1945. június 12-én a *Szabad Nép* hasábjain ugyancsak hasonló buzdító cikk jelent meg, miszerint „Jugoszlávia őszinte és becsületos szomszédot szeretne találni a magyar népben”.⁵¹ A cikk tovább folytatódik annak elemzésével, hogy „Ma, átérezve azokat a mélyreható változásokat, amelyek a magyar politikai életben lezajlottak, jogosan hihetünk a kölcsönös barátság és jószomszédi kapcsolatok megvalósíthatóságában. Az új Jugoszlávia a Vajdaságnak, – ahol a legtöbb áldozata volt a fasiszta terrornak – szabadságot és teljes önrendelkezési jogot adtak. A Vajdaságban élő magyar nemzeti kisebbség ama rétegének, amely nem vett részt a fasiszta gáztettekben és megőrizte emberi tisztességét, megadták az összes polgárjogokat. Ezt a jelentős tényrt feljegyezte a *Szabad Nép* is, amikor az autonóm Vajdaságnak a föderatív Szerbiához történt csatlakozásával kapcsolatban megállapította, hogy »a magyar nemzetiségű polgárok közül csak azokat vonják felelősségre, akik a reakciós-fasiszta uralom idején résztvettek az ottani szerbség kínzásában és lemészárlásában. A tisztességes magyarok ugyanazokat a jogokat élvezik majd, mint a Vajdaság többi lakosa.« Az út, amelyen a mai Magyarország halad, a demokratikus szellemű nemzeti újjászületés útja. Ez kedvező korszakot nyit a Szovjetunió és Magyarország viszonyának alakulásához, de ugyanakkor Magyarország és a szomszéd államok barátságos kapcsolatainak megteremtéséhez is.”⁵² Pár nappal később, június 17-én Belgrádban megnyitották a Jugoszláv Antifasiszta Nőfront első kongresszusát, amelyen Magyarországról is képviseltette magát a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének küldöttsége, élükön Tildy Zoltánnéval, aki beszédében kifejtette, hogy „Ez a nagygyűlés kezdete és útjelzője lesz annak a győzedelmes munkának, amellyel megőrizzük kivívott szabadságunkat, és megteremtjük népeink szabadságát.”⁵³

Az 1945. október 30-i minisztertanácsi értekezleten dr. Balogh István miniszterelnökségi államtitkár bejelentette, hogy az újvidéki tárgyalásra le szeretne menni két újságíró, és erre a célra 3 millió pengőre lenne szükségük. Másfél milliót a saját költségre vállalnak, a másik részét pedig állami támogatásként kérik. Ries István igazságügy-miniszter hozzájárult, de kérte, hogy a minisztérium népbírósi osztályából menjen valaki. Oltványi Imre pénzügy-miniszter ellenezte az újságírók kiküldetésének fedezését, ezért a javaslatot levették a napirendről azzal, hogy a Magyar Távirati Iroda a maga részéről is foglalkozhat a kérdéssel.⁵⁴ A Magyar Távirati Iroda 1945. november 2-i kiadása hírt adott arról, hogy az újvidéki hadbíróság 1945. november 2-án hirdetett ítéletet a magyar hatóságok által, a háború alatt elkövetett dél-bácskai atrocitások ügyében. Deák Leó⁵⁵ volt dél-bácskai főispánt, Popovics Milán volt jugoszláv szenátort, majd a magyar parlament volt tagját, Kramer Gyulát, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt elnökét és Zombory Gyulát, az újvidéki rendőrigazgatóság volt kapitányát golyó általi halálra ítélték.⁵⁶ A magyar újságírók erre a tárgyalásra kértek támogatást, hogy elutazzanak.

⁵⁰ *Szabad Nép*, 1945. június 7. 2.

⁵¹ *Szabad Nép*, 1945. június 12. 2.

⁵² Uo.

⁵³ *Szabad Vajdaság*, 1945. június 19. 2.; *Szabad Nép*, 1945. június 24. 3.

⁵⁴ dálnoki Miklós Béla kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei, B. kötet. 499.

⁵⁵ Deák Leó (Kúla, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 26.) politikus, jogász.

⁵⁶ MNL OL XXVI-A-14.; Felvidéki Népszava, 1945. november 3. 3. (163. sz.)

Ebben a kontextusban szólni kell még Lazar Brankovról, aki 1945-ben a magyar–jugoszláv kapcsolatok egyik bennfentese volt, hiszen tagja volt a Jugoszláv SZEB megfigyelő bizottságnak, és nem egyszer tolmácsolt Rákosi Mátyásnak, Rajk Lászlónak és másoknak. Ebben az időszakban személye fontos a magyar–jugoszláv kapcsolatok működésében és irányításában is. Ki is volt Brankov? Mindenekelőtt nem egy közönséges partizán, hanem a bácska-baranyai katonai bíróság egyik bírója. Tagja volt annak a háromtagú testületnek is (Pavle Gerenčevićtel és Bosa Klarićtal), akik 1944. december 29-én népelleniségnek nyilvánították és halálra ítélték Andrée (Árvey) Dezsőt, az újvidéki *Reggeli Újság* főszerkesztőjét és tizenegy magyar nemzetiségű társát. Valamennyiüket még aznap agyonlőtték. Korábban egy másik összetételű katonai bíróság tagjaként pedig halálra ítélte dr. Miloš Petrovićot, Újvidék város volt polgármesterét is.⁵⁷ Visszaemlékezők és történészek (például Pavle Šozberger, Mészáros Sándor) szerint a rögtönítélő bíróság, melynek Brankov egyik megkerülhetetlenül fontos láncszeme volt, előszeretettel ítelt halálra vagyonos újvidéki polgárokat nemzeti, faji és vallási megkülönböztetés nélkül. Pályafutását a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv jóvátételi albizottságának tagjaként folytatta, majd a jugoszláv követség felállítása után a követség első titkára lett Budapesten.⁵⁸ Brankov kiválasztásában fontos szerepet játszott kommunista múltja, második világháborús partizántevékenysége, de az is, hogy a világháborúban századosi rangban a Vajdasági Katonai Hatóság bácska-baranyai terület katonai főbiztosaként szolgált. A Jugoszláv Kommunista Párt Központi Bizottsága ugyanis egy, a vajdasági viszonyokat jól ismerő emberre kért javaslatot a vajdasági pártbizottságtól, így választották ki az Újvidéken tartózkodó Brankovot. A misszió tagjaként Brankov már ekkor kapcsolatba került a magyar vezetéssel, fogadta dálnoki Miklós Béla miniszterelnök, Vörös János honvédelmi miniszter, találkozott Erdei Ferenc belügyminiszterrel. Később Rajk Lászlóval is megismerkedett, de ismerte Nagy Imrét, Nagy Ferencet és gyakran találkozott Péter Gáborral is. A Tito–Sztálin-konfliktus idején kezdetben a moszkvai irányvonalat támogatta, később azonban a Rajk-perben őt is elítélték. De ez már legyen egy másik történet....

Összefoglalásként, a rendelkezésre álló dokumentumok, újságcikkek alapján azt lehet mondani, hogy a magyar kormány elegendő információval rendelkezett a délvidéki magyarokat ért atrocitásokról, gyilkosságokról, kivégzésekről, a magyar lakosság internálásáról és elűzéséről, de a Jugoszláviával, a Jugoszláv Kommunista Párttal, a „baráti és testvéri” jó viszony kialakítása és fenntartása miatt „mindent a szőnyeg alá söpörtek”.

Megjelent: *Délvidéki magyar Golgota 1944–1945. Tanulmánykötet a 75. évforduló alkalmából.* Budapest, 2020. 51–64.

⁵⁷ Vékás János: Magyarok a Vajdaságban 1944–1954.

⁵⁸ Bővebben: Vukman Péter: Barátból ellenség – ellenségből barát (?) A magyar–jugoszláv párt- és államközi kapcsolatok (1945–1956) In: http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/10294/1/VukmanP%C3%A9ter_dok03.pdf

A vármegyék általános helyzete Magyarországon 1944 végén és 1945 folyamán

Előzmények

Az 1920-as, 1930-as években két szovjet stratégia is foglalkozott elméleti munkájában a Vörös Hadsereg által meghódított területek kérdésével, a bennük foglaltakat a második világháború után rendre meg is fogadták. Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij¹ azt írta: *„Minden általunk bevett terület az elfoglalása után már szovjet terület, amelyen megvalósítjuk a munkások és a parasztok hatalmát.”* Majd úgy folytatta, hogy *„a háború bázisának kiszélesítése”* az elfoglalt területek gyors szovjetizálásának folyamata a terror és az erőszak korlátlan alkalmazásának a módszerével, valamint az agresszió folytatásához szükséges tartalékok zsákmányolásával.² Vlagyimir Kiriakovics Triandafillov³ részletesen kidolgozta egy támadás összes fázisát, még az elfoglalt területek igazgatási egységeinek irányításához szükséges politikai funkcionáriusok létszámát is kiszámította. Azt javasolta, hogy a Szovjetunióban élő külföldi kommunistákat használják fel a „felszabadított” területek szovjetizálásában, mivel erre a nagy terület-hódítások következtében a szovjet bürokráciának már nem lesz kapacitása.⁴

A stratégiai tervek mellett a világháború utáni rendről szóló konkrét elképzelések szinte már a háború kezdetétől formálódtak. Az első terveket Szolomon Lozovszkij külügyi népbiztoshelyettes 1941. december végén vetette papírra Sztálin számára.⁵ 1942. január végén a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának (SZK[b]P) Központi Bizottsága (KB) Politikai Bizottságának (PB) ülésén döntöttek egy bizottság létrehozásáról a majdani békekonferenciára való felkészülés érdekében, diplomáciai anyagok és különféle elemzések készültek a testület számára, amelyeket ugyanekkor hagytak jóvá.⁶ Az SZK[b]P KB PB 1943. szeptember 4-i döntésével a Külügyi Népbiztosság mellett még két bizottságot alakítottak, az egyik a Fegyverszüneti Bizottság volt Kliment Jefremovics Vorosilov vezetésével, a másik a Békesszerződések és Háború Utáni Rend Bizottsága, amelyet Makszim Litvinov volt külügyi népbiztos irányított. 1943 novemberében

1 Tuhacsevszkij, Mihail Nyikolajevics (1893–1937): szovjet marsall, a Szovjetunió Forradalmi Katonai Tanácsának elnökhelyettese, a kommunista párt Központi Bizottságának póttagja, a honvédelmi népbiztos helyettese.

2 Szuovorov 2014.

3 Triandafillov, Vlagyimir Kiriakovics (1894–1931): szovjet katonatiszt, teoretikus.

4 Szuovorov 2014.

5 Bővebben: Baráth 2014, 22. Szovjet elképzelések a második világháború utáni Magyarországról.

6 A bizottságot maga Molotov vezette, de tagja volt Varga Jenő közgazdász, illetve a külügyi népbiztosság több fontos pozícióban dolgozó munkatársa.

megalakult a Jóvátételi Bizottság is Ivan Mihajlovics Majszkij volt londoni nagykövettel az élen.⁷ Litvinov Sztálinnak és Molotovnak 1943. szeptember 9-én elküldött feljegyzése tartalmazta a bizottsága által összeállított problémákat, kérdéseket. Magyarországgal kapcsolatban négy kérdéskört vetett fel, az első három a szovjet–magyar, a magyar–román és a magyar–jugoszláv határral, a negyedik pedig az „új hatalom” megteremtésével foglalkozott.⁸ Majszkij 1944. januárban készítette el a memorandumát a háború utáni rendezés alapelveiről, amelyet elküldött Molotovnak, aki továbbította azt Sztálinnak. Ebben már megfogalmazta, hogy a „fél évszázados új béke” megteremtése érdekében bővíteni kell a Szovjetunió befolyási övezetét, a kontinentális hegemonia megszerzését. Majszkij feljegyzésében hazánkra alig tért ki, azt azonban kiemelte, hogy a „Szovjetunió nem érdekelt erős Magyarország létrehozásában [...] a Szovjetunió politikájának Magyarországgal kapcsolatban arra kell korlátozódnia, hogy megőrizze a magyar államot, de lehetőség szerint szűkítse területét, a néprajzi elvet szigorúan követve. Azokban az esetekben, ha az adott elv alkalmazásában valamilyen kétség merül fel, a kérdést Magyarország ellenére kell megoldani. [...] Magyarországot, legalábbis a háborút követő első években, nemzetközi elszigeteltségben kell tartani. Magyarországra ugyancsak jóvátételt kell kiróni.”⁹ Az SZK(b)P KB PB 1944. június 29-én döntött arról, hogy a fegyverszüneti bizottságot átalakítja a Németországgal kötendő fegyverszünetet kidolgozó testületté, és Vorosilov elnökletével létrehoznak egy négytagú bizottságot a Finnországgal, Magyarországgal és Romániával kötendő fegyverszünet előkészítésére.¹⁰ A megszállt országokban létrejövő új hatalom kialakításában jelentős szerepet kapott az SZK(b)P KB Nemzetközi Információs Osztálya, amely 1944 júliusától működött. Vezetője Georgi Dimitrov volt, aki közvetlenül Molotovnak jelentett. Az osztály azokat az információkat gyűjtötte kiemelt gondossággal, amelyek felhasználhatók voltak a háború után felmerülő és megoldandó problémáknál és azon országok kormányainak létrehozásában, amely országokba a Vörös Hadsereg bevonult.¹¹ Továbbá a Nemzetközi Információs Osztály „jelentős szerepet játszott a nemzeti bizottságok, nemzeti frontok és egyéb szervezetek létrehozásában, amelyek a Vörös Hadsereg által elfoglalt országokban létrejövő új hatalom csíráivá váltak.”¹² A Kommunisták Magyarországi Pártja Külföldi Bizottságának¹³ egyik legnehezebb feladata lett a szovjetunióbeli magyar emigráció életben maradt tagjainak összegyűjtése. Rákosi kérésére a szovjet pártvezetés engedélyezte, hogy a különböző nyilvántartásokban szereplő magyar kommunistákat megkeressék, és kiválogassák közülük „azokat, akik az otthoni pártfeladatok ellátására is alkalmasak, s akikre már a kezdeti időszakban is feltétlenül szükség lesz.”¹⁴ Eduard Mark véleménye szerint a Szovjetuniónak a háborút követően egész Kelet-Európában az volt a szándéka, hogy széles körű, de kommunista dominanciájú koalíciókkal kell növelni a „kis kommunista pártok hatalmát, miközben fenntartja” a polgári demokratikus berendezkedés látszatát.¹⁵

Richard Pipes azt írja, hogy a rendszer, amelyet Lenin a bolsevikok hatalomra jutása után létrehozott, semmilyen valaha létezett rendszerre nem hasonlított. Ezt Pipes azzal magyarázza,

⁷ Baráth 2014, 25–26., illetve Roberts, 2012. 242.

⁸ Bővebben: Baráth 2014, 26.

⁹ Baráth 1996.

¹⁰ Baráth 2014, 30.

¹¹ Baráth 2014, 33.

¹² Uo.

¹³ Tagjait Dimitrov választotta ki és hagyta jóvá a Komintern Végrehajtó Bizottságával.

¹⁴ Baráth 2014, 34.

¹⁵ Eduard Mark: Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947. CWIHP Working Paper No. 31. 7. Idézi: Baráth 2014, 37.

hogy ez a hatalom kettős volt. Egy magánszerv, a „párt” gyakorolt szélsőségesen diktatórikus hatalmat a szovjetek által képviselt népi öngazgatás színpala mögött. Lenin megoldása az volt, hogy – kielégítendő azokat, akik zajosan követelték a népi kormányzást – létrehozta a demokratikus intézmények formális rendszerét, amelyet a bolsevik párt által vaskézrel irányított.¹⁶ Egy-egy mensevik és eszer is részt vehetett az új kormányban, de csak ha szakított pártjával, és alávetette magát a bolsevik pártfegyelemnek. Hasonló törekvés figyelhető meg 1945 után Magyarországon is a kommunista párt részéről. Magyarra lefordítva, egy-két kigazda és szociáldemokrata részt vehet az új kormányban – lásd Szakasits Árpád és Tildy Zoltán, illetve a beépített kriptokommunisták, mint Erdei Ferenc vagy Ortutay Gyula.

Az egypárti állam megteremtése különféle intézkedéseket igényelt: destruktív és konstruktív természetűeket egyaránt. Legelőször is a bolsevikoknak – itthon a kommunistáknak – gyökerestül ki kellett irtaniuk mindent, ami a régi rendszerből – a cáriból és a burzsoából (demokratikusból) – megmaradt: az öngazgatás szerveit, a politikai pártokat és sajtójukat, a fegyveres erőket, a bírói rendszert, valamint az egész gazdasági építményt, amely a magántulajdon elvén alapult.¹⁷

A megszállt ország és a kommunista párt tervei

Az 1944–1945-ös vidéki Magyarország történetének tárgyalása során elengedhetetlen a közigazgatás, a közellátás, a földkérdés, a politikai pártok és szervezetek, a politikai rendőrség, az egyház és a szovjet hadsereg magatartásának vizsgálata. A Vörös Hadsereg már 1944 augusztusában – az akkori határokat figyelembe véve – magyar területre lépett, ezért a Szovjetunió az Ideiglenes Nemzeti Kormány felállításánál jóval korábban szembesült azzal a kérdéssel, hogy mit kezdjen az általa megszállt területtel, annak igazgatásával és megszervezésével. Ahogy az ország egyes területein a hadműveletek megszűntek, úgy kellett a falvakban, községekben, járásokban, városokban és vármegyei szinten újraindítani az „életet”. A szovjet Állami Védelmi Bizottság 1944. október 27-én határozatot hozott arról, hogy a „magyarországi közigazgatás kérdését a 2. Ukrán Front haditanácsa intézze el.”¹⁸ Ennek a katonai szervnek lett a feladata, hogy a szovjet és a szövetséges csapatok által ellenőrzött, elfoglalt magyar területeken a közigazgatást megszervezze, működtesse és ellenőrizze.¹⁹ Így jöttek létre az ország területén – városokban, nagyobb községekben – a szovjet katonai parancsnokságok. A szovjet katonai parancsnoknak a mellé beosztott tisztek és a legénység segítette a munkáját, amely katonai és polgári téren is kiterjedt és összetett volt. A szovjet „katonai parancsnokság gondoskodott az átvonuló és a pihenő csapatok ellátásáról, az egészségügyi létesítmények működtetéséről, az élelmiszerek összegyűjtéséről, a járművek, igásállatok pótlásáról, a hadiszállítások folyamatos biztosításáról, a közlekedési útvonalak, átkelőhelyek helyreállításáról.”²⁰ A szovjet katonai parancsnokok feladata és hatásköre az új közigazgatás megszervezésében való részvételen túl kiterjedt az úgynevezett demokratikus átalakulásra, és a mindennapi ügyekre is. A szovjet ka-

¹⁶ Pipes, 214.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Farkas 1992, 24., illetve Balogh–Jakab 1978, 9.

¹⁹ Uo.

²⁰ Farkas 1992, 25.

tonai parancsnokok jól tájékozottak voltak az adott település társadalmi, gazdasági és politikai helyzetéről. „Nagyobb horderejű kérdések megoldásában maguk intézkedtek.”²¹

1944 decemberére a kommunisták az előkészítő munkálatokkal megvoltak, a kitűzött stratégiai cél adott volt. A cél eléréséhez szükséges taktika kidolgozása és végrehajtása Rákosi Mátyásra és a Szovjetunióból Magyarországra érkezett társaira hárult – a Vörös Hadsereg, Moszkva és a „szovjet tanácsadók”²² támogatásával. A szovjetek által már elfoglalt magyar területen megalakult szovjet katonai parancsnokságok vezetői pedig megkezdhették hathatós közreműködésüket a vármegyék, városok, községek közigazgatási átalakításában, értve ez alatt akár a vármegyei, városi, járási vezetők lecserélését, a rendőrkapitányok kinevezését és leváltását. Ezenfelül pedig minden helyen, ahol a szovjet hadsereg alakulatai állomásoztak, kötelezően élelmiszerrel és nyersanyaggal kellett ellátni a lakosságnak a parancsnokságokat, nem beszélve a számukra végzendő ingyenmunkáról. Több vármegyéből is panaszt intéztek a belügyminiszterhez, hogy a szovjet katonaságnak dolgozó üzemi munkásoknak vagy egyáltalán nem, vagy pedig olyan bankjegyekkel fizettek, amelyeket nem lehetett beváltani, és ennek következtében értéküket veszítették.²³

A Magyar Kommunista Párt (MKP) 1945-ös tevékenységéről és szándékairól szemléletes összszegzést adnak Rákosi Mátyás Dimitrovhoz írott levelei, amelyek jelentésnek, beszámolóknak egyaránt tekinthetők. Rákosi egyrészt rögzítette, hogy hol tart az MKP a kitűzött céljainak elérésében, illetve útmutatást és moszkvai kádereket kért, hogy mélyrehatóbban végezhesse munkáját. Rákosi égető szükségét érezte Kovács János, Hont Ferenc, Háy László, Gábor Andor és Lukács György hazahozatalának, illetve számított még Szántó Zoltánra és Rákosi Zoltánra is. A vidéki funkcionáriusok és a vidéki szervezetépítés tekintetében – Rákosi megítélése szerint – a kommunisták elsősorban a szociáldemokratákra, a ’19-esekre és a kommunista szimpatizánsokra számíthattak, *„akiknek kommunizmusát részben csak a jövőben lehet alaposan megvizsgálni”*. Pártiskolát hoztak létre Debrecenben, Szegeden, Budapesten és Csepelen is néhány hónapos kurzusokkal, amelyeken egyszerre harminc-hatvan fő tanult. Ugyanakkor a „párt szilárd csontvázáról” ekkor még nem lehetett beszélni. A bizalmatlanság nem csupán a moszkoviták és az itthoniak „tudása”, „beavatottsága” közötti különbség miatt volt jelen, hanem a kiépülő, rejtett, illetve kettős hatalom sem állt még biztos lábakon.

A Vörös Hadsereg brutalitásai országszerte nagy problémákat okoztak, ezekről maga Rákosi is írt Dimitrovnak, külön kiemelve a nőkkal szemben elkövetett tömeges erőszakot, a fosztogatásokat és az elhurcolásokat. Úgy látta, hogy ennek elsősorban a párt látja a kárát, mind a társadalom megítélése miatt, mind pedig saját tagjai szempontjából. *„Még mindig folynak a razziaák, amelyeknek során munkásokat, közöttük jó párttagokat hadifogolytáborokba visznek, s azok ott eltűnnek”*²⁴ – foglalta össze 1945 februárjában. Ennek ellensúlyozására működésbe lendült a propaganda, és a politikai rendőrség által a központba küldött vármegyei, városi hangulatjelentések is sokkal pozitívabb képet nyújtottak a lakosság és a szovjet hadsereg kapcsolatáról.

²¹ Uo.

²² A szovjet tanácsadók, tisztek, szakemberek tevékenységéről bővebben: Baráth 2014, 102–136. „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon.

²³ MNL OL 274. fond 10. cs. 114. ő. e. 10.

²⁴ MNL OL 274. fond 10. cs. 114. ő. e. 9.

További problémát jelentett a kommunista pártszervezet és tagság számára, hogy a '19-es „baloldali szektások” nem értették meg a követendő taktika lényegét, a türelmes kivárást. Ahogy azt Münnich Ferenc is megfogalmazta egy vele készített interjúban: *„Engem elküldtek Pécsre, nekem ott konkrét feladataim voltak. Igen erős proletariátusra találtam ott, amely rögtön proletárdiktatúrát akart. Ezek is derék '19-esek, akiknek szerencséjük volt, hogy én kerültem oda. Hamar megtaláltam velük a közös nyelvet, hamarosan leszereltem őket. Megmagyaráztam nekik, hogy először össze kellene gyűjteni az erőket, meg kell szervezni a pártot, és csak később érünk ahhoz a periódushoz, amikor proletárdiktatúra létrejöhet.”*²⁵

1945-ben nemcsak a közigazgatás, a rendőrség, a tulajdonviszonyok átalakítása kezdődött meg, hanem új fogalmak, új propagandaelemek kerültek a gépezetbe, ezáltal pedig a társadalom mindennapi életébe.

Az egyik ilyen fogalom a „reakciós” volt, amelyet Révai József, a párt főideológusa 1945. július 22-én a *Szabad Nép* hasábjain némileg sarkosan úgy definiált, hogy *„reakciós az, aki antikommunista.”* Antikommunista pedig könnyen válhatott bárkiből. A „reakciós” gyűjtőfogalom alá tartoztak mindazok, akik akár napi törekvéseikkel, akár az MKP akkor még leplezett távlati céljaival szembekerültek. Őket a kommunisták a „haladás”, a „népi demokrácia” vagy egyenesen a „nép” ellenségeinek nyilvánították.

1944–1945 fordulóján elsősorban a német megszállókkal kollaborálók, a német nemzeti-ségüek és a nyilasok számítottak fő ellenségnek és reakciónak. Ekkor még „mindenki más” az „antifasiszta egység” keretein belüli szövetségesként szolgálta a „haladást”. A front háta mögött, majd később az egész „felszabadított” országban a „fasiszta”, a háborús és népellenes bűnös fogalmát egyre tágabban értelmezték, és mind többen kerültek rendőri és bírósági eljárás alá. Ellenségnek, „reakciónak” ekkor már azt nevezték, aki a „napirendre tűzött aktuális feladatokkal” – az MKP értelmezése szerinti „demokráciával” – nem értett egyet. Ezekkel a reakciókkal teltek meg vidéken is 1945 márciusától a folyamatosan létrejövő internálótáborok, ahonnan különböző helyekre ingyenmunkára vitték a fogvatartottakat. Az internáltak száma ebben az időben több tízezerre volt tehető. Rákosi Dimitrovnak küldött márciusi levelében így ír a megjelent „reakcióról”: *„Általában a reakció ébredése konstatálható. Az állami alkalmazottak felülvizsgálata számunkra világos vereséggel végződött. Ha a Nyugat-Magyarországra szökött állami és magántisztviselőket nem számítjuk, az itt maradt tisztviselőknek legalább 95%-a visszakerült a régi állásába. Ez természetesen új revíziót tesz szükségessé. A népbíró-ságok sem funkcionálnak jól. A mi nyomásunkra valami élet került ugyan a munkájukba, de az egész intézmény úgy van felépítve, hogy a halálos ítéletek végrehajtása nagyon lassan megy.*

*Most itt is közbe kell lépünk, s követeljük a gyorsabb ügymenetet, valamint a valóban nagy politikai bűnösök – és ne csak a kis gazemberek – felelősségre vonását.”*²⁶ Rákosi áprilisban arról számolt be, hogy már kérte a belügyminisztert, dolgozzon ki megfelelő terveket, amelyek alapján *„4-500 000 reakciótól elveszik a választójogot.”*²⁷ Bihar vármegye ideiglenesen megbízott rendőrfőkapitánya 1945 júliusában adott jelentésében így írt a reakcióokról: *„A vármegye*

²⁵ PSZL 771. fond 18. ő. e.

²⁶ MNL OL 274. fond. 10. cs. 114. ő. e

²⁷ MNL OL 274. fond 10. cs. 114. ő. e.

területén a reakciós bűnösök és a Nyilas Párt tevékeny tagjainak nyomozása és őrizetbe vétele állandóan folyik. A járási kapitányságok beszerzése után azonban ezen a téren az eredmény meg fog sokszorozódni, mert a járási kapitányságok politikai vezetőinek alkalma lesz községenként minden községet megtisztítani ezen elemektől. A letartóztatott foglyok és internáltak állandóan foglalkoztatva vannak.”²⁸

A vidéki nagyvárosokban és községekben is nagyon látványosan működött a pártok versengése. A közalkalmazottaknak és köztisztviselőknek a kinevezése legtöbb esetben a párthovatartozásától függött.

A vidéki politikai rendőrség vezetőinek a kinevezése szintén pártszempontok szerint történt, ugyanekkor a források alapján megfigyelhető, hogy az adott helyre kinevezett szovjet katonai parancsnokok beleszólhattak a személyi döntésekbe (vagy egyfajta „jóváhagyó” szerepet tartottak fenn maguk számára), ugyanúgy, mint a különböző gyűlések, összejövetelek megrendezésébe is. Rákosi Mátyás 1945 februárjában azt írta, hogy a Belügyminisztériumra és a rendőrségre erős befolyásuk van.²⁹

A levéltári dokumentumok mellett erre az időszakra vonatkozóan gazdagon rendelkezünk visszaemlékezésekkel, levelezésekkel, naplókkal is, amelyekben egyrészt kifejeződik egyfajta remény a demokratikus kibontakozásra, újrakezdésre, másrészt tudósítanak a szovjet hadsereg rémtetteiről, a kommunista párt agitátorainak visszas működéséről.

A minisztertanács – pártközi értekezletek és a vármegyék³⁰ igazgatása

Az 1944. december 22-én szovjet jóváhagyással megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 4-én tartotta meg harmadik értekezletét. Ezen Erdei Ferenc belügyminiszter

²⁸ MNL OL XIX-B-1-r 2. d. 77. 140.429/1945. 2. Házi Sándor ideiglenes vármegyei rendőrfőkapitány jelentése a vármegye általános politikai és közbiztonsági hangulatáról.

²⁹ MNL OL 274. fond 10. cs. 114. ő. e.

³⁰ A trianoni békediktátum átszabta az addigi vármegyéket, egyesek teljesen más államalakulathoz kerültek, másoknak a székhelyét kellett megváltoztatni. Ekkor összesen 33 részben, illetve egészben megmaradt vármegyéből az 1923. évi 25. tc. 25 vármegyét alakított ki. Hét új törvényhatóságot hoztak létre: Győr, Moson és Pozsony; Komárom és Esztergom; Nógrád és Hont; Borsod, Gömör-Kishont; Szabolcs és Ung; Szatmár, Ugocsa és Bereg; Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéket. Az első bécsi döntés következtében a visszatért területrészek kis vármegyei határmódosítással Bars és Hont, Nyitra és Pozsony közigazgatásilag – az ideiglenesség szándékával – egyesített vármegyét alakították ki. A vármegye önkormányzatát az 1942. évi 22. tc. felfüggesztette, majd 1944-ben, a német megszállás idején, a 3180/1944. ME. számú rendelet megszüntette. A háború befejeztével, az új közigazgatás megindulásakor, a 4330/1945. ME. számú rendelet szabályozta a vármegyék helyzetét, vagyis ennek értelmében helyreállították a vármegyék törvényhatósági önkormányzatát és a vármegyék határait és elnevezéseit újraszabályozták. Így lett a 25 vármegye elnevezése a következő: Abaúj, Bács-Bodrog, Baranya, Békés, Bihar, Borsod-Gömör, Csanád, Csongrád, Fejér, Győr-Moson, Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Hont-Nógrád, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár-Bereg, Tolna, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén. Ezt a közigazgatási beosztást követte a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányságának beosztása, területi eloszlása is, annyi korrigálással, hogy Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét két nagy egységre osztotta fel, a déli és az északi részre.

ismertette a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló rendeletet, amely szerint „*rendkívüli helyzetben az ideiglenes nemzeti kormány csak fokozatosan tudja végrehajtani az államszervezet helyreállításának és az önkormányzati szervek újjáalakításának óriási feladatait. Addig, míg ez megtörténik, felhívja az ország lakosságát, hogy községenként, városonként és vármegyénként önkormányzati úton gondoskodjék a közigazgatás szerveinek helyreállításáról.*”³¹ Erdei felhívta a már működő és ezt követően felálló községi, városi, járási és törvényhatósági nemzeti bizottságokat, hogy alakítsák újra az önkormányzatokat, a városi, községi képviselő-testületeket és a törvényhatósági bizottságokat. Felhívta rá a figyelmet, hogy a nemzeti bizottságok – mint politikai szervek – ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe. „*A képviselő-testületek taglétszámára nézve az a kívánatos, hogy községekben és megyei városokban annyi legyen a taglétszám, mint a régi képviselő-testületekben, törvényhatósági jogú városokban megközelítőleg fele, megyei törvényhatóságokban pedig negyede a réginek.*”³² Ugyanezen az ülésen Erdei foglalkozott azzal is, hogy a pártközi értekezleten a három párt egyhangúan megállapodott abban, hogy a betöltendő tizenhárom főispáni állást kik kapják. A pártközi egyeztetés értelmében, a kisgazdapárt és a kommunista párt négy-négy, a szociáldemokrata párt három, a parasztpárt két főispáni állásra nevezte meg jelöltjeit. A tizenhárom főispáni helyből akkor tíz helyre állítottak jelölteket a pártok. Heves vármegyébe Milasin Kornél kisgazda, Békés vármegyébe Szobek András kommunista, Csongrád vármegyébe, valamint Szeged és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú városokba Karácsonyi Ferenc kommunista, Hajdú vármegyébe és Debrecenbe Öry István kisgazda, Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyébe Nagy Zoltán parasztpárti, Szabolcs vármegyébe dr. Erőss János kisgazda, Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyébe Szabó József szociáldemokrata, Bihar vármegyébe Erdei Károly szociáldemokrata, Baranya vármegyébe és Pécsre pedig a dr. Boros István kommunista jelölt került. Erdei Ferenc a fennmaradó Szatmár, Bereg, Ugocsa vármegyék esetében kérte, hogy ne a pártok emberei kerüljenek be, hanem a belügyminiszter a saját emberét állíthassa a főispáni poszt-ra – ahogy Erdei fogalmazott, „*egy elsőrendű közigazgatási szakembert, mert itten nagyon zilált viszonyok vannak, és feltétlen szakemberre van szükség, aki az itten szükséges szervezést el tudja végezni.*”³³

A január 12-i minisztertanácsi értekezleten Faragho Gábor közellátásügyi miniszter a közel-látási kormánybiztosok kinevezését sürgette, mivel véleménye szerint a rossz közlekedési viszonyok szükségessé tették, hogy az adott helyszínen a felmerülő kérdésekre egy megfelelő fórum álljon rendelkezésre. Javasolta, hogy a közellátási kormánybiztosok teendőit a főispánok lássák el, minden külön díjazás nélkül. Indítványozta, hogy a jövőben kinevezendő főispánok kapják meg a közellátási kormánybiztosi kinevezést is, kivéve „*ha a főispán és közellátási kormánybiztos személye esetleg nem esik össze.*”³⁴ Az ülésen Erdei belügyminiszter Baja törvényhatósági jogú város főispánjává Herbolty Zoltánt, Borsod vármegye és Miskolc főispánjává Tóth Bélát (megbízva egyúttal a csonka Zemplén és Abaúj vármegyék irányításával

³¹ MNL OL XIX-A-83-a-3/1945. 3. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 4. 3.

³² Uo. A minisztertanács elfogadta a rendeletet.

³³ MNL OL XIX-A-83-a-3/1945. 3. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 4. 4. A Minisztertanács tudomásul vette az előterjesztést.

³⁴ MNL OL XIX-A-83-a-4/1945. 4. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 12. 8. Kisebbségi módosítások után a minisztertanács határozata alapján elfogadta a rendelettervezetet.

is), Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét város főispánjává pedig Márkus Ferencet javasolta kinevezni. Továbbá kérte, hogy Szatmár vármegye élére – Mátészalka székhellyel – sürgősen nevezzenek ki egy szakembert. A főispáni értekezletre pedig azokat rendelnék be, akik helyben vannak, a többiek írásban kapnák az utasítást négy melléklettel. Vagyis általános tájékoztatást kapnak a kormány programjáról, a főispáni fogadalomtételt, a beiktatásról és javadalmazásról szóló dokumentumot; a főispáni adminisztratív hatásköréről szóló anyagot; és a rendkívüli viszonyoknak megfelelő utasítást és tájékoztatást. Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a főispánok nagy tapasztalattal rendelkező fogalmazási gyakornokokat válasszanak titkáruknak.³⁵

Az 1945. április 18-án megtartott minisztertanácsi értekezleten újra szóba került a főispánok kinevezése. Erdei belügyminiszter bejelentette, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság a Dunántúlra is sürgeti a főispánok kinevezését. Ennek fényében a következő személyekre tett javaslatot: Tolna vármegye: Cser Sándor; Sopron vármegye és Sopron város: dr. Hám Tibor; Vas vármegye: dr. Jaczkó Pál; Esztergom és Komárom vármegye: dr. Jovanovics Emil; Győr, Moson és Pozsony vármegye: Katona János; Zala vármegye: B. Molnár József; Veszprém vármegye: ifj. dr. Rainprecht Antal; Fejér vármegye: Szabó István; Somogy vármegye: Vidovics Ferenc. Ezenkívül: Abaúj és Zemplén vármegye: Pálffy Gyula; Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye: dr. Balogh István. A főispánok száma pártállásuk szerint ekkor a következőképpen alakult: nyolc kispárti, hat-hat kommunista és szociáldemokrata, valamint öt parasztpárti, de a Polgári Demokrata Párti kinevezések még kérdésesek voltak akkor. A minisztertanács az előterjesztéshez azzal a megjegyzéssel járult hozzá, hogy a városi és a megyei főispáni posztot válasszák szét egymástól.³⁶ Az 1945. május 4-én megtartott minisztertanácsi ülésen Miklós Béla miniszterelnök Abaúj vármegye főispáni tisztségére a szociáldemokrata Szekeres Jánost javasolta, amihez a minisztertanács is hozzájárult.³⁷ Az 1945. július 4-i minisztertanácsi ülésen a belügyminiszter előterjesztette javaslatát a közigazgatási területek ideiglenes rendezése tárgyában. Vörös János honvédelmi miniszter hozzászólásában indítványozta, hogy hangsúlyozzák ki a rendezés ideiglenes jellegét, hiszen a végleges szabályozásra csak a békeszerződés megkötése után kerülhet sor. Nagy Ferenc újjáépítési miniszter javasolta, hogy a hidas körjegyzőség maradjon Baranya vármegyében, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéét osszák ketté, Nógrád vármegye székhelye Salgótarján, Békés vármegyéé pedig Békéscsaba legyen. Az 1945. szeptember 26-i minisztertanács-értekezleten dr. Balogh István előterjesztette a belügyminiszter javaslatát, miszerint Szobek András Békés vármegyei főispánt mentsék fel, és Keresztes Mihályt nevezzék ki a vármegye főispánjává és közellátási kormánybiztosává. Ezenkívül Karácsony Ferencet, Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely törvényhatósági jogú város főispánját és közellátási kormánybiztosát állásának fenntartása mellett mentsék fel Szeged város főispáni és közellátási kormánybiztosi tiszte alól, és Vörös József szegedi lakost nevezzék ki a posztra. A minisztertanács mindegyik javaslatot elfogadta.³⁸

³⁵ MNL OL XIX-A-83-a-4/1945. 4. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 12. 9.

³⁶ MNL OL XIX-A-83-a-21/1945. 21. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. április 18. 5.

³⁷ MNL OL XIX-A-83-a-26/1945. 26. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. május 4. 2.

³⁸ MNL OL XIX-A-83-a-57/1945. 57. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv, Budapest, 1945. szeptember 26. 3.

Közellátás és élelmiszer-ellátási kérdések

Az 1945. január 4-én megtartott minisztertanácsi ülésen Faragho Gábor a közellátás helyzetéről – a rendelkezésére álló adatok alapján – tartott beszámolójában kifejtette, hogy a kisebb községek és a tanyasi lakosság ellátása szűkösen biztosítható az új termésig. A közellátás helyzetéről a miniszterelnök a legfőbb szovjet parancsnokságot tájékoztatta. A városi lakosság élelmezéséről a szovjet katonai parancsnoksággal együtt kell gondoskodni. *„Egyes lefoglalt készletek felszabadítását kérte máris a kormány. Nagy készletek állnak rendelkezésre kenyérgabonából, de a malmok legnagyobb részét az orosz katonai parancsnokság vette igénybe. Az orosz legfőbb parancsnokság figyelmét felhívta a felszabadítandó főváros részére szükséges gabona biztosítására. Zsír az országban egyáltalán nincs. Az orosz katonai parancsnokságtól kérte ez okból az olajos magvak felszabadítását.”*³⁹ Faragho tudomása szerint cukorból egy vagonnal van az országban a lakosság részére, nagyobb készlettel csak a Vörös Hadsereg rendelkezik, míg só egyáltalán nincsen raktáron, csak a bányákban van, ám szállítási lehetőséggel nem rendelkeznek. Borsó és lencse nagy mennyiségben van, de lefoglalták a szovjet katonaság részére.⁴⁰ Burgonya Szabolcsban van 5 millió mázsa, de nagy része a földben van még. Faragho tudomása szerint Debrecen környékén 3500 vagon gabona és 2500 mázsa étolaj van.⁴¹

A téma és az ügy sürgősségére való tekintettel az 1945. január 18–19-i minisztertanácsi értekezleten Faragho újra előterjesztette az élelmiszerek összegyűjtésére vonatkozó rendelettervezetet, amelynek az elfogadását azonban elhalasztották.⁴² Beszámolt arról, hogy január 17-én Aszujkin helyettes követőtől kapott egy üzenetet, amely szerint a főváros ellátásánál kizárólag az összegyűjtött élelmiszerekre vannak utalva, annak ellenére, hogy a Vörös Hadsereg parancsnokságával már régen megegyeztek, hogy hány vagon élelmiszert kérnek kölcsön abból a készletből, amelyet a Vörös Hadsereg lefoglalt. Ezért újbóli átiratban fordult a minisztertanács a szovjet kormányhoz az élelmiszerek ügyében. A január 25–26-i minisztertanácsi értekezleten az egyik napirendi pont az élelmiszerek összegyűjtése és Budapestre szállítása volt. Eszerint Hajdú vármegyében 53 vagon terményt gyűjtöttek össze, Szegeden ötvagonnyi élelmiszer vár berakodásra a pesti lakosság ellátására. Miklós Béla miniszterelnök tájékoztatta a megjelenteket, hogy a vonatszerelvények csak Monorig közlekednek, onnan teherautóval kell megoldani az élelmiszerek továbbszállítását a fővárosba. A miniszterelnök tárgyalta a szovjet parancsnoksággal, hogy adjanak e célra kölcsön teherautókat. A kérését azzal utasították vissza, hogy a harcok miatt minden autóra szükségük van, oldják meg a magyar hatóságok az élelmiszerek továbbszállítását. Faragho azt mondta, hogy erre az akcióra négy teherautót tud biztosítani.⁴³

Az 1945. március 9-i minisztertanácsi értekezleten Vörös János honvédelmi miniszter tájékoztatta a megjelenteket, hogy a hajdúdorogi kommunista párt 13 kocsii ételmezt szállított a debreceni Pavillon laktanya honvédek részére.⁴⁴ 1945. szeptember 10-én jelentette Katona

³⁹ Uo.

⁴⁰ Faragho a tervezet szerint ismertette, hogy Budapest részére – ha „felszabadul” – naponta 40-50 vagon kenyér és hetenként 8-10 vagon liszt, 24 vagon zsír lenne szükséges.

⁴¹ MNL OL XIX-A-83-a-3/1945. 3. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 4. 5.

⁴² MNL OL XIX-A-83-a-5/1945. 5. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 18–19. 5.

⁴³ MNL OL XIX-A-83-a-6/1945. 6. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 25–26. 7.

⁴⁴ MNL OL XIX-A-83-a-15/1945. 15. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. március 9. 2.

János, Győr-Moson vármegye és Győr város főispánja, hogy a városban és a vármegyében az élelmiszerkészlet csekély, illetve a „közellátást a nagyfokú jóvátételi beszolgáltatások nagyon nehezítik. Különösen aggasztó a zsír- és cukorhiány, amely a lakosság munkaképességének laikusok által is könnyen észlelhető csökkenésében mutatkozik. Ehhez hozzájárul a vágási tilalmak következtében fellépő húshiány, amelyet azonban megszüntetni a katasztrofálisan leromlott vágóállat állomány miatt nem lehetett.”⁴⁵

Rendőrség, közbiztonság

Az 1945. január 18–19-i minisztertanácsi értekezleten Erdei Ferenc belügyminiszter a rendőrség ügyében tett bejelentést, miszerint a szovjetek megkönnyítik a rendőrség felfegyverzését, az önkormányzati rendőrségeknek pedig – az elképzelések szerint – egységesen nemzeti színű karszalagot adnak.⁴⁶ „Pestre 100 rendőrt, 50 detektívet, 5 tehergépkocsit küld be. Kerületenként ott tudakozó irodát állít fel, és egyes tárcák részéről, nemkülönben a pártok részéről néhányan beküldhetők lesznek (gyógyszer-, papírgyűjtés stb.). A belügyminiszter Asszujkin[na] és Susmanoviccsal megy először a városba.”⁴⁷ Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter sürgős bejelentése szerint Fazekas rendőrkapitány a szovjetek utasítására elrendelte az egyetem központi épületének déli 12 óráig történő kiürítését, mellyel az egyetem működése megszűnik.

A 1945. május 18-i minisztertanácsi értekezleten a rendőrség, a politikai rendőrség ügye, helyzete került napirendre.⁴⁸ Az ülés előtt már pártközi értekezleten is napirenden volt a téma, ahol már előkerültek a rendőrségnél előfordult többrendbeli visszasságok. Erdei azzal magyarázta a „kilengéseket”, hogy a rendőrség „még kezdeti stádiumában van, és ellenőrzés hiányában – saját fejük szerint intézték jól, rosszul a dolgukat.”⁴⁹ Erdei egyetértett azzal is, hogy az Igazságügy-minisztérium és a Belügyminisztérium közösen küldjön ki bizottságokat. Ő azonban ettől függetlenül küld bizottságokat, amitől javulást vár. Vásáry István pénzügyminiszter a bajt abban látta, hogy túl magas a rendőrség létszáma. Feltette a kérdést, hogy ki irányítja a politikai rendőrséget. „Nem emlékszik arra, hogy a minisztérium meghatározta volna azon eseteket, melyekben valakit le kell tartóztatni. A politikai rendőrségnek a kormány politikáját kell alátámasztani. Letartóztatnak igazolt embereket is, elhurcolják a szakembereket. Készített-e a belügyminiszter irányelveket a politikai rendőrség részére, és kérte-e a minisztertanács hozzájárulását ehhez?”⁵⁰ Vörös János honvédelmi miniszter a pénzügyminiszter hozzászólását kiegészítette azzal, hogy a megfegyverezett legénység feljelenti a tisztjeit, akiket éjjelente elhurcolnak.

Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter további példákat hozott a rendőri túlkapasokra. Elmondta, hogy több esetet tud, amikor egyes embereket a rendőrök összeverték, majd

⁴⁵ MNL OL XIX-B-1-r 5. d. 204. 271.536/1945. 2.

⁴⁶ MNL OL XIX-A-83-a-5/1945. 5. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. január 18–19. 6

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 27. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. május 18. 3.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 27. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. május 18. 4.

bocsánatkérések közepette elengedtek. „A rendőrség nincs kézben. Ez a kérdés nem tartozik a Pártközi értekezlet elé. Ha Budapesten megoldják a kérdést, magától rend lesz vidéken.”⁵¹ Ezt követően Valentiny Ágoston igazságügy-miniszter szólalt fel, aki kijelentette, hogy „Magyarországon politikai rendőrség nincs és nem is volt. Az államrendőrség keretében van politikai osztály. Ez nem áll az államban. A rendőrséget igenis a fasiszták elleni munkára kell ránevelni. Ez azonban egy bünszövetkezet felelőtlen munkája, amely mögött a fasiszták bújnak meg. Bejelenti, hogy figyelmeztetni fogja a rendőrséget, hogy mik a feladataik, jogaik és kötelességeik.”⁵² Nagy Ferenc újjáépítési miniszter egy Baranya vármegyei esetet ismertetett, amikor a járási polgárőrparancsnok az általa lefogottakat pénzért elengedte. A főispán megígérte, hogy rendet tesz, de amikor Nagy megint ott járt, azt látta, hogy ugyanaz a rendőr géppisztollyal van felszerelve. „A népet ne fegyelmezzük, hanem támogassuk.”⁵³ Miklós Béla miniszterelnök leszögezte, hogy a politikai rendőrség sok helyen kihallgatás nélkül alkalmaz testi fenyegetéseket. Kérte, hogy a belügyminiszter ebben az ügyben a legnagyobb szigorral járjon el.⁵⁴

A témában Erdei belügyminiszter szólalt fel utolsóként, s kijelentette, hogy a nagy létszámra szükség van, és egy erélyes központi irányítás kell. Állítása szerint ez a központi szerv rövid időn belül ki fog épülni. Ő is kijelentette, hogy politikai rendőrséget nem ismer, csak az államrendőrség politikai osztályát. „Azonban bizonyos, hogy a politikai rendőrség sok helyen önállósítja magát. Miután laikusak, sokszor van kilengés, azonban oktatásuk itt és vidéken folyik. A tisztogatást csak óvatosan lehet végrehajtani, azonban meg fog történni.”⁵⁵ Erdei az 1945. június 8-án megtartott minisztertanácsi értekezleten beszámolt arról, hogy több vármegyében megkezdtek a rendőrségi visszasságok kivizsgálását, ennek érdekében magas rangú rendőrtisztviselőket küldött ki tisztogatásra.⁵⁶ Az 1945. szeptember 25-én megtartott minisztertanácsi ülésen a miniszterelnök bejelentette, hogy Hódmezővásárhelyen a kisgazdapárt mintegy 120 tagját a rendőrség őrizetbe vette, és amikor a rendőrség vezetőségénél érdeklődtek hollétük felől, valamint arról, hogy kinek a rendelkezésére intézkedtek, a belügyminiszter szóbeli utasítására hivatkoztak. Erdei Ferenc belügyminiszter kijelentette, hogy az ügyről nincsenek részletes ismeretei, aki intézkedett, azt felelősségre fogja vonni.⁵⁷

⁵¹ Uo.

⁵² MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 27. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. május 18. 5.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ MNL OL XIX-A-83-a-27/1945. 27. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. május 18. 6.

⁵⁶ MNL OL XIX-A-83-a-33/1945. 33. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv. Debrecen, 1945. június 8. 2.

⁵⁷ MNL OL XIX-A-83-a-56/1945. 56. számú minisztertanácsi jegyzőkönyv, Budapest, 1945. szeptember 25. 8.

Források és irodalom

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-83-a – Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik

XIX-B-1-r – Elnöki Főosztály iratai

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL)

274. fond – Magyar Kommunista Párt iratai

771. fond – Münnich Ferenc iratai

Irodalom

Balogh Sándor–Jakab Sándor (szerk.): 1978: *A magyar népi demokrácia története, 1944–1962*. Budapest, Kossuth.

Baráth Magdolna (közread.): I. M. Majszkij feljegyzése „a jövő világ kívánatos alapelveiről”. *Külpolitika*, 1996/3–4.

Baráth Magdolna 2014: *A Kreml árnyékában. Tanulmányok Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatainak történetéhez, 1944–1990*. Budapest, Gondolat.

Farkas Gábor 1992: *A megye, a város és a község igazgatása Magyarországon, 1945–1950*. Budapest, Akadémiai.

Pipes, Richard 1997: *Az orosz forradalmak kora*. Budapest, Európa Könyvkiadó.

Roberts, Geoffrey: *Molotov. Stalin's Cold Warrior*. Shapers of International History Series. Washington D. C. 2012.

Szuovorov, Viktor 2014: *A jégtörő. Hitler mint eszköz Sztálin terveiben*. Budapest, Kairosz.

Megjelent: *Remény és realitás Magyarországon 1945*. NEB, Budapest, 2017. 247–265.

Adalékok a veszprémi egyházmegye 1945-ös állapotához Mindszenty József volt veszprémi püspök, esztergomi érsek leveleiből

Tanulmányom témája Mindszenty József¹ volt veszprémi püspök, hercegprímás és Bánáss László² veszprémi apostoli kormányzó információi a vármegye és az egyházmegye területén történekről, a gondokról, a megoldandó problémákról, a vármegye újjáélesztéséről és a területen tapasztalt atrocitásokról az 1945. évben.

1944. december elejétől Veszprém megye hadművelleti területté vált.³ A megye polgári közigazgatása a Balatonalmádiban, majd Farkasgyepűn táborozó 3. Magyar Hadsereg parancsnoksága mellé kirendelt M. kir. Hadművelleti Kormánybiztos irányítása alá került. December 6-án a kormánybiztos 104/1944. számú körrendeletében elrendelte Veszprém kiürítését,

¹ Mindszenty József 1892. március 29-én született Csehimindszenten, eredeti neve Pehm József volt. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, majd a szombathelyi premontrei gimnáziumban folytatta. Érettségi után a szombathelyi püspöki szemináriumba jelentkezett papnövendéknek. A Tanácsköztársaság idején Szombathelyre internálták. Kiszabadulását követően Zalaegerszegen plébános, 1924-től pornói címzetes apát, 1937-től pápai prelátus. 1944. március 5-én XII. Pius pápa veszprémi püspököknek nevezte ki. 1944. december 22-én Mindszentyt huzsonhat pappal és kispappal a sopronkőhidai fegyházba hurcolták. 1945. március 28-án szabadult a fogságból, de akkor már Sopronból, az Isteni Megváltó Leányai apácarend kolostorából. 1945. április 20-án érkezett vissza Veszprémbe. 1945. október 2-án XII. Pius pápa kinevezte esztergomi érsekké, 1945. október 7-én iktatták be az érseki székbe. 1946. február 21-étől bíboros. 1948. december 26-án letartóztatták, majd 1949. február 8-án a Budapesti Népbíróóság életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte. 1955. július 14-étől házi őrizetbe helyezték Püspökszentlászlóra, majd Felsőpeténybe az Almásy-kastélyba. 1956. október 31-én visszaérkezett Budapestre. 1956. november 3-án a Parlamentből rádióbeszédet tartott, végül november 4-ét követően az amerikai követségen kapott „menedéket”. 1971. szeptember 28-án elhagyta Magyarországot és a bécsi Pázmáneumban telepedett le. 1974. február 5-én VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította. 1975. május 6-án hunyt el Bécsben.

² Bánáss László 1888. október 14-én született Pozsonyban. Elemi iskolai tanulmányait is itt végezte, majd a középiskolai tanulmányait Budapesten, a piaristáknál fejezte be, itt is érettségizett. Egyetemi teológiai tanulmányait Innsbruckban a jezsuitáknál végezte, Rómában pedig egyházbjogot tanult, amellyel egy időben elvégezte a vatikáni diplomata főiskolát is. Mindezen felül hét nyelven beszélt. Egyetemi diplomáját már Budapesten szerezte meg, de doktori disszertációjának megvédése Belgiumban történt. 1912. augusztus 27-én szentelték pappá Budapesten a Jézus Szíve-templomban. Az első világháború alatt tábori lelkeszként szolgált, majd 1919-től Nagyváradon működött. Pápai titkos kamarás, karnagy, egyházmegyei tanfelügyelő volt, és még számos feladatot kapott és vállalt. Váradról áthelyezték Nagyszalontára, majd 1942-től Debrecenben, plébánosként folytatta papi hivatását. 1944 vége, 1945 eleje az ő életében is meghatározó jelentőséggel bírt. 1944. december elején szerepet vállalt Debrecen politikai életében, majd december végén az Ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottságának lett a tagja. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Budapestre költözésével visszavonult a politikai élettől. 1949. április 19-én hunyt el Budapesten.

³ Bővebben: Veress D., 1984., Veress D., 2000.

mivel a város hadművelleti területté vált. Az utakon felvonuló katonaság mellett a vármegye városai, községei, falvai katonai létesítményeket telepítettek, amelyek célponttá tették a megye lakott helyeinek nagy részét.⁴ Az 1945. január 26-án megindult szovjet offenzíva eredményeként február 10-én a vármegye főispánja kiadta a 84/1945. számú körrendeletét a megye járásainak kötelező kiürítéséről. A március 16. és 25. közötti időszakban a 3. Ukrán Front hadseregei áttörték a német védelmi vonalat a Duna és a Balaton között, majd 1945. március 30-ára befejeződött Veszprém megye felszabadítása a német csapatoktól, amely egyben a szovjet hadsereg által történő megszállást is jelentette.

Serédi Jusztinián 1945 márciusában bekövetkezett halálával megüresedett az esztergomi érseki székhely. Vélhetően az ideiglenes kormányval való kapcsolatának tulajdonítható, hogy Bánáss neve első helyen merült fel a megüresedett hercegprímási hely betöltésére vonatkozó kormány-előterjesztésben.⁵ XII. Pius pápa végül 1945 októberében Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. Mivel ezáltal a veszprémi püspöki székhely is üressé vált, ide Bánáss Lászlót jelölte a pápa, először a püspökség apostoli kormányzójának, majd 1946. szeptember 4-én hivatalosan is kinevezte veszprémi püspökké. 1946. december 8-án került sor beiktatására. Működése püspökként nem nyúlt hosszúra, mivel 1949. április 19-én elhunyt.⁶ Főpásztori évei viszont annál tevékenyebben teltek. Ezek illusztrálására néhány válogatott dokumentumot szeretnék az alábbiakban ismertetni, amelyek 1945-ből származnak, és az egyházmegye, a vármegye akkori állapotát mutatják be.

Bánáss hivatali elődje, Mindszenty József püspök 1945 áprilisában, székhelyére történő visszatérése után egész egyházmegyéjére kiterjedő, a háborús veszteséget felmérő jelentést kért papjaitól. Ezeket – körlevele alapján – a kerületi esperesek útján küldte ki minden plébániára.⁷ A nehézség abból adódott, hogy a korabeli viszonyok közepette nem volt egyszerű eljuttatni a kérdőíveket a rendeltetési helyeikre. Tovább hátráltatta a hatékonyságot az, hogy Veszprémben az egyházmegyei nyomdát a szovjet katonák felgyújtották, így az egységes nyomtatvány sokszorosítása is gondot okozott.⁸ A beszámoló a veszprémi egyházmegye különböző területeiről metszetet adnak az akkor történelekről, illetve az adott állapotokról. Ezekből kiderül, hogy a területen több hónapig állt a front, gyakoriak voltak a bombázások, a községeket először a német, majd a szovjet katonák fosztogatták. A jelentéseket sem azonos időpontban adták a plébánosok, ám az 1945-ös közállapotokról reális képet kaphatunk, így például a már elmúlt harcokról, a szovjet katonák viselkedéséről, a földek állapotáról, a földosztásról, a falvak bombázásáról, az újjáépítésről és az adott plébánia helyzetéről.

⁴ Veress D., 1970.

⁵ Az 1945. május 25-én, Budapesten megtartott minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve. Miklós Béla felkérte az akkori kultuszminisztert, Teleki Gézát, hogy a megüresedett hercegprímási hely betöltésére vonatkozó előterjesztését tegye meg. Teleki tájékoztatta az ülésen megjelenteket, hogy a három jelölttel kapcsolatban hatvan napon belül javaslatot kell tenni a Szentszék felé, különben az önálló döntést hoz. Teleki az első három jelöltet sorrendben nevezte meg, elsőként Bánásst, majd Márton Áront és végül Grósz Józsefet. Negyedik helyen volt Czapi, majd Mindszenty. Ekkor vita támadt a jelölési sorrendben, illetve Vörös János harmadikként Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapátot javasolta. Végül a minisztertanács döntött, és elsőként Bánásst, majd Márton Áront, végül Kelemen Krizosztomot ajánlották a hercegprímási méltóság jelölésére. Szűcs, 1997. 468.

⁶ Bővebben: Petrás, 2012.

⁷ Varga, 2015. 44.

⁸ Varga, 2015. 43.

Tóth Lajos mezőkomáromi plébánoshelyettes meglátása az volt, hogy „a háború szomorú nyomokat hagyott az emberek lelkében. Azt gondoltam, hogy a nyomorúság, megpróbáltatás közelebb viszi az embereket az Istenhez, de csalódtam. Soha ennyi irigység, gyűlölködés, egymás meg nem értése nem volt a faluban, mint most. A templomtól a négy hónapos front alatt – mikor mindig volt mise, de amelyre nem mertek jönni, részben a lövéstől való félelemben, részben pedig attól, hogy elhajtják robotba, noha ez soha sem történt – egészen elszoktak. A férfaink ilyen kevesen soha sem jártak templomba, mint most.”⁹ A Steixner Antal várpalotai plébános által leírtak sem pozitívan mutatták meg a megszálló szovjet csapatokat. Beszámolt arról, hogy a templomban agyonlőttek egy embert. A temetőben tankok forgolódtak, amely során ledöntötték az új kerítést, illetve több sírkeresztet, a sekrestyében pedig tüzet raktak.¹⁰ 1945. május 6-án Molnár György nagyvázsonyi plébános jelentette, hogy a községet és a plébániáját teljesen kifosztották. „A hívek nagy része 10–12 ember kivételével az erdőbe szökött be, és a szomszédos Pula községbe menekült. [...] A falu leányai és asszonyai közül igen sokat megbecstelenítettek. Németh György ny. plébánost, tb. esperest a pulai erdőben agyonlőtték. Holttestét exhumáltuk, és április 19-én Nagyvázsonyban örök nyugalomra helyeztük.”¹¹ Búcsúszentlászló plébánosa többek között azt írta, hogy „kirablás minden községben, valamint az erőszakátétel általános”.¹² Voltak azonban kivételek is.

Nemesbük plébánosa beszámolójában arról írt, hogy „a becstelenítésre nagyon elítélendő és életveszélyes magatartást tanúsítottak az orosz katonák, bár voltak közöttük tisztességesek is, tisztjeik mindent megtettek, ha jelentették, hogy a nők meg ne becsteleníttessenek, azért megtörtént, hogy a templomatyánkat összeverték, mert védte feleségét s leányait, és jó magamra, midőn nagypénteken este a templomnál hozzám menekült egy orosz elől egy nő, ránk is lőtt revolverből, de a fülem mellett fűtyült el egy golyó, és így sértetlen maradtam.”¹³ Devecserből is hasonló híreket kapott a püspök, miszerint a szovjetek március 25-e éjjelén szállták meg a várost. A plébánia kapuját másnap hajnalban bedöntötték, és kifosztották a plébániát. „Személyünkben nem bántottak sem minket, sem az ide menekített három apácát. Csupán engem zártak be 26-án kétszer, este sötétben pedig kivittek a grófi parkba, hogy lelőjenek. Egy eldugott üveg rumért vásároltam meg az életemet.”¹⁴ Iharost először a bolgár csapatok szállták meg, akik „szépen viselkedtek, de akik húsvét délután utánuk jöttek, annál felejtetlenebbé tették a húsvétunkat. Este az összes férfiakat összeszedték és a templomunkba kísérték. Én csak úgy tudtam ezt kikerülni, hogy az ép[er]len aznap meghalt Szörcsök halottas ágyánál tartózkodtam, amikor káplánomat elkísérték. Onnan visszajövet megmondták, hogy a házat el nem hagyhatom két napig. Ez volt a szerencsém, mert így megmenthettem a nálam levő néhány nőt – sajnos a községből 35% a fiatalabb nők közül áldozatul esett. De nem lehetett ellene semmit sem tenni. A nálam levő orosz parancsnokot kértem, hogy a katonákat ettől a szörnyűségtől tiltsák el, az volt a válasza, ez ellen nem tehetnek semmit, különben nem harcolnak. A fosztogatás igen nagymérvű volt.”¹⁵

⁹ Varga, 2015. 152. Tóth Lajos mezőkomáromi plébánoshelyettes 1945. május 14-i beszámolója.

¹⁰ Varga, 2015. 234. Steixner Antal esperes-plébános 1945. május 15-i beszámolója.

¹¹ Varga, 2015. 169.

¹² Varga, 2015. 77. Miholcsek Miklós OFM szerzetes, búcsúszentlászlói plébános jelentése 1945. május 22-én.

¹³ Varga, 2015. 170. Danassy György nemesbükí plébános 1945. május 18-i beszámolója.

¹⁴ Varga, 2015. 271. Nováky Lajos devecseri plébános 1945. május 3-i beszámolója.

¹⁵ Varga, 2015. 278. Andó Mihály iharosi plébános 1945. május 24-i beszámolója.

Hasonló tapasztalatait osztotta meg jelentésében dr. Rabb László tési plébánoshelyettes is.

„Híveim, kiábrándulva a németből és félve-remegve az oroszról, élik nehéz életüket. Amint nem tudott falunkban a nyilas éra pártot alkotni, ép[p] úgy meddő marad a kommunista párt törekvése is. Az oroszok nőgyalázása és fosztogatása bizonyos mértékben megdöbbenetette híveimet. Isten büntetése mindkettő: nőink nem akartak gyermeket, abortus, házasságtörés stb. mily szomorú bűnhődést hoztak. Fosztogatás: falum nem szentelte meg a vasárnapot, könnyen mentek vasárnap is a mezőre sokan, a többség, még a jobbak is. Most látják eredményét. Érdemes volt? Ezért törte magát vasárnap is. Minden munkája eredményét szeme előtt viszi el az orosz, és neki szó nélkül nézni kell.”¹⁶

Várvölgy községben Németh Béla adminisztrátor írta le az általa tapasztaltakat, miszerint „a külső károknál sokkal nagyobb az erkölcsi kár, amit ártatlan leányaink szenvedtek a bevonuló oroszoktól. Most pár hónap elteltével súlyosabb megbetegedésről nincs tudomásom.”¹⁷ Ezenfelül a jelentés kitért arra is, hogy a várvölgyi plébánián kaptak menedéket a kéthelyi és csíksomlyói irgalmas nővérek hatvanhét árvával. A fosztogatások mindennaposágát támasztja alá dr. Szemes József veszprémi plébános összefoglalója, aki beszámolt a templom kifosztása mellett a kriptá kirablásáról, sőt, dr. Rott Nándor¹⁸ püspök koporsójának felnyitásáról is.¹⁹ 1945. július 30-án Szabó Dávid OFM andocsi plébános jelentéséből kiderül, hogy „híveink és rendházunk nagyon sok menekültnek adott hosszabb-rövidebb ideig szállást és ellátást már 1944 októberétől kezdve egészen 1945. április hónapig. Bár elég sok aggodás között, de lassacskán a búcsújárások is elkezdődnek, és minden erőnkel iparkodunk vigasztalással, bátorítással, keresztény oktatással a háború okozta lelki sebeket gyógyítani.”²⁰ A bakonyjákói plébánoshelyettes 1945. április 28-i beszámolójában leírta, hogy a bakonyjákói és a farkasgyepői templomot a szovjet katonák március 26-ra virradó éjjelen feldúlták és kifosztották.²¹ Pósch Ferenc hidegkúti plébánoshelyettes a szovjetekkel kapcsolatos tapasztalatairól is beszámolt. Szerinte „olyan ügyesek, tapasztaltak voltak az orosz katonák, hogy majdnem mindent megtaláltak, ha a pénztárban, akár a kertben, vagy az erdőben, szántóföldön ásták is el.”²² Márkóról azt a hírt kapta Mindszenty püspök, hogy az ottani plébániát is teljesen kifosztották. A plébánost – jelentése szerint – naponta többször is kitzsigálták puskatussal a plébániáról, és csak az maradt meg, ami rajta volt. Az elásott, eldugott holmikat is megtalálták és mindet elvitték. Elpusztították a marhákat és a sertésállományt.²³ Ugyanerről számolt be a mernyei plébános is, hogy fosztogatás és kényszerleadás nagyon sok volt.²⁴ Zalabér plébánosa hírt adott arról, hogy a lakosság a hegyekből tért vissza a csapatok nagy részének átvonulása után, ami március végét jelentette.

¹⁶ Varga, 2015. 224. Dr. Rabb László tési plébánoshelyettes 1945. május 7-i beszámolója.

¹⁷ Varga, 2015. 235. Németh Béla adminisztrátor 1945. augusztus 17-i beszámolója.

¹⁸ Rott Nándor, dr. (Bodenstadt, 1863 – Veszprém, 1939) katolikus főpap, 1917. május 16. és 1939. március 3. között veszprémi püspök.

¹⁹ Varga, 2015. 237. Dr. Szemes József, a veszprémi Árpád-házi Szent Margit-plébánia plébánosának 1945. május 22-i beszámolója.

²⁰ Varga, 2015. 50.

²¹ Varga, 2015. 55. Fonyódi Vilmos bakonyjákói plébánoshelyettes közlése.

²² Varga, 2015. 109. Pósch Ferenc hidegkúti plébánoshelyettes 1945. május 11-i beszámolója.

²³ Varga, 2015. 146. Unger Ferenc márközi plébános 1945. május 25-i beszámolója.

²⁴ Varga, 2015. 147. Dr. Párdányi Emil mernyei plébános 1945. május 11-i beszámolója.

„Bár a munka rendesen folyik, de még mindig rettegésben élnek, amire sok okuk van. [...] A lakosságot szinte kivétel nélkül kifosztották ruháiból, élelmiszeréből, állataiból, felszereléséből. Sok nőt meggyaláztak, köztük kiskorúakat is. Zalavégen egy tizenhét éves leányt és egy asszonyt, Zalabéren két öreg embert megöltek.”²⁵ A zalaszentlászlói plébános is tragikus eseményről számolt be jelentésének utolsó pontjában, miszerint 1945. április 29-e éjjelén egy fegyveres orosz katona betört Pócza József kántortanító lakásába. A katona a kántortanító feleségét szerette volna megkapni. Dulakodás közben a tanító megfojtotta az orosz katonát, ezért Póczát letartóztatták és Zalaegerszegre vitték.²⁶ Vajay József jelentése Nagykanizsáról is hasonló állapotokat mutatott, miszerint „reggel öt órakor érkeztek a templom elé az oroszok. Kihívtak, hogy nyissam ki a templomot. Kikutattak mindent, a sekrestyében, raktárban, pincében mindent felforgattak. Ami itt el volt dugva, mind megtalálták.”²⁷

Szörényi Kálmán balatonboglári plébánoshelyettes jelentésében többek között a helyi földosztásról is írt: „több helyen a földimádó, kommunista és egyházellenes földosztók az egyháziakat ki akarják semmizni a földosztásban.”²⁸

Csatáron a plébános szerint a földosztás nagy izgalmat okozott, a földéhség azonban még mindig nincs lecsillapítva. Állítása szerint: „Féld, hogy az anyagiasság megint felülkerekedik a lelkiiségen”.²⁹ Vörös József plébános Böhönyéről arról számolt be, hogy a lakosság dolgozna, ha lehetne, de mindig robotra kell menniük gyalog és kocsival, már aki egyáltalán még rendelkezik lóval: „állatokban, kocsiban, gabonában, mindennemű ruhaneműben és szobafelszerelésben és élelmiszerekben azonban csaknem tökéletesen ki vagyunk fosztva.”³⁰ Kislődön a lakosok az állandó munkaszolgálat következtében csak részben tudják rendes foglalkozásukat művelni. „A mezőgazdasági munkák gyarlóan folynak, mert csak 1 drb állatja maradt minden birtokosnak. A kedélyek még nem nyugodtak meg, az állatbeszolgáltatás miatt állandó gyűlölködés a lakosság között. Egyik a másik megrontására törekszik. Viszálykodás, harag, gyűlölködés minden felé. Magántulajdon fogalma kiveszett, a falubeliek a fosztogatásban maradtak el az ellenséges betörést követő fosztogatástól. Mindenki ilyen módon iparkodik kárpótolni magát az elszenvedett kárért. A község a németek itteni utolsó ellenállása következtében elég tekintélyes kárt szenvedett az épületekben, kiváltképpen a gazdasági épületekben.”³¹ Több községből is megírták a plébánosok, hogy nagyon kevés a ruhanemű, ami pedig volt, azt a szovjet katonák elvitték. Homokkomáromban például az iskolába a gyerekek visznek fát, ha meleget szeretnének, mert pár száz pengőből nem lehet tüzelőt beszerezni az iskola részére, és annyiért az erdőről sem viszik be.³² Am előfordult olyan hely és eset is, amikor a plébános arról számolt be, hogy a papokat nem vitték el robotba, „sőt visszaküldték a munkáról azt a papot is, akit esetleg a magyar hatóság kirendelt.”³³

25 Varga, 2015. 242. Kovács József zalabéri plébános 1945. június 25-i beszámolója.

26 Varga, 2015. 250–251. Dr. Peidl Béla plébános 1945. május 27-i beszámolója.

27 Varga, 2015. 162. Vajay József, a nagykanizsai Jézus Szíve plébánia plébánosának 1945. május 27-i beszámolója.

28 Varga, 2015. 61. Szörényi Kálmán plébánoshelyettes 1945. május 15-én írt jelentése.

29 Varga, 2015. 80. Káuzli Gyula csatári plébános 1945. május 20-i jelentése.

30 Varga, 2015. 75. Vörös József plébános 1945. május 27-i beszámolója.

31 Varga, 2015. 131–132. Felki Viktor kislődi plébános 1945. május 7-i beszámolója.

32 Varga, 2015. 110. Rozmán Alajos homokkomáromi plébános jelentéséből 1945. szeptember 23-án.

33 Varga, 2015. 110. Dr. Kis György, a kaposvári Nagyboldogasszony plébánia plébánosának jelentése 1945. május 12-én.

A plébánosok jelentésein felül a közállapotokról, a települések helyzetéről, a lakosság általános hangulatáról a magyar államrendőrség járási kapitányai is jelentést tettek a vármegyei főkapitányságnak,³⁴ akik összefoglaló jelentést küldtek a vármegyében történekről a belügyminisztériumba. Ezenfelül az alispán és a főispán is kapott panaszokat, beszámolókat a vármegye helyzetéről.³⁵ Ezen jelentések ugyan túlmutatnak e tanulmány keretein, azonban a teljes kép megalkotásához Veszprém vármegye, illetve a veszprémi egyházmegye 1945. évi történéseiről a későbbiekben ezeket is számba kell majd venni. Bánáss László Mindszenty utóda volt a veszprémi püspöki székhelyben. Elképzeléseik a jövőre vonatkozóan – legalábbis kezdetben – különböztek. A visszaemlékezések szerint „Mindszentyvel szemben sokszor el-elmondogatta, hogy éles ellentétben vannak a jövő látását illetően. Ő mellett kardoskodott, hogy az Egyháznak meg kell találnia a *modus vivendi*.”³⁶ Mindszenty így emlékezett Bánássról: „A rezsim egyik nagy reménye Bánáss László, akit a Szentszék a magyar kormány iránti jó szándéka bizonyítására a korábbi tartózkodás dacára végre csakugyan kinevezett püspöknek. A marxista sajtó ujjongva jelenti, hogy Bánáss püspök kinevezése után »meleg hangú táviratban köszöntötte a köztársasági elnököt«, még nagyobb lelkesedéssel számolnak be a lapok arról, hogy az új püspök fogadta a kommunista párt helyi küldöttségének vezetőit, amely fogadás – a marxista sajtó szerint – »az idők változását jellemzően illusztrálja« [...] Minden törekvés arra irányul tehát, hogy apró sakkhúzásokkal, kitaró fűrészeléssel, rágcslással rombolják az Egyház és a prímás tekintélyét, kihasználva minden olyan alkalmat, amikor ezt megtehetik anélkül, hogy súlyosabb bonyodalom támadna belőle. Bánáss püspökben azonban mégis hamarosan csatlózik a rendszer: az új főpásztor, akit a rezsim voltaképpen a prímási tekintély ellen akar kijátszani, egyre kevésbé váltja be a hozzá fűzött reményeket, egyre inkább a bíboros prímás mellett foglal állást. A karácsonyi püspökkari pásztorlevelet, az abban foglaltakat maga is aláírja, és a kommunistáknak meg kell tanulniok, hogy az Egyház tekintélye mégis erősebb, mint a marxisták reményei: Pásztor és nyáj közé éket verni nem olyan könnyű, mint ahogyan azt elképzelték.”³⁷ Ugyan Mindszenty már nem tartózkodott Veszprémben, de attól még tájékozott volt régi egyházmegyéje történéseiről. A volt püspök már bíborosként, 1945. október 10-én készítette el beszámolóját a belügyminiszternek a veszprémi internálótáborban látottakról, amelyet előtte látogatott meg.

A Pajta-kerti táborról a következőket írta: „A foglyok és internáltak száma túl nagy. A nyilas világban 50-ed magammal voltam itt fogoly. Ez a szám 1000–1400 között mozgott az utóbbi hónapokban. Igaz, ebben a számban párszáz Volksbund-tag is van, de indokolatlan ennyi embert az amúgy sem ütemesen menő komoly munkától elvonni. Ami az elzártak foglalkoztatását illeti, ennek értéke igen vékony. A lelkiileg letört, táplálatlan emberektől komoly munkát várni nem is lehet. Ahol rendes élelmezést kapnának, oda nem engedik őket. Ahova mehetnek, ott nem kapnak ételmezt. A fakitermeléshez több esetben nem jutott ember belőlük, pedig oda szívesen mennének, mivel ellátást és meleget kapnának. A foglyokat hónapokon át tartják zártan, anélkül, hogy egyáltalán közölnék velük, miért foglyok. A család kereset, a tisztviselőknél fizetés nélkül él. Közöttük van például egy vezető tisztviselő, aki a nyilas korszakban egyszerűen végrehajtotta felsőbbjeje parancsát. Április 6-tól fogoly, felesége és négy kisgyermek azóta nem

³⁴ ÁBTL 1.1. 4. doboz. Veszprém vármegyéről kevés 1945-ben készült jelentés található.

³⁵ MNL VeML XXI. 4. a.

³⁶ Saád, 1983. 11.

³⁷ Mindszenty József feljegyzése Bánáss Lászlóról. Magyarországi Mindszenty Alapítvány Archivuma, 241. Egyháztörténeti adatok, történeti munkához.

kap fizetést. Feltéve, hogy az apa bűnös, az ártatlan kisgyermeknek mégis járna megélhetés. Az ellátás a foglyok számára siralmas, üres leves. Volt idő, mikor kenyeret se kaptak. A fogdák nem tiszták, a foglyok férgesek, fáznak, ruhátlanok. Szeptember végén az mégis tarthatatlan helyzet, hogy üres magtárban legyenek az internáltak. Valaki felel a várható tömeges elhullásért. A veszprémi kapitányságon 1945. szeptember 27-én a következő jelenet játszódott le: egy orosz tiszt két közlegénnyel a kapitányságon járt és németajkú internáltakat kért robotra. A kapitányság helyettes vezetője erre kijelentette, hogy nem ad robotosokat, mert az elmúlt napok folyamán nyolcvan internált szökött meg ilyen közmunkák alkalmával. Az orosz tiszt erre erélyes hangon azt felelte, hogy adjanak enni a foglyoknak és akkor nem fognak megszökni. Az ok, amiért megszöknek az, hogy egyáltalán nem kielégítő az ellátásuk. Itt már az emberi érzésnek a nem éppen érzélgős külföld által megállapított hiányáról van szó. Az internálótáborban az elhelyezés: emberségesnek nem mondható. Veszprémben a fogház alagsora elítélt bűnözők számára valahogy érthető, de el nem ítélték számára indokolatlan. Ugyancsak Veszprémben a káptalan magtára ilyen célra egyenesen botrányos. Az ablakok hiányoznak, napfény nincs, a padlón fekszenek, elegendő takaró nélkül. Akik itt vannak, mind közsvényes már, aztán jön a tüdőcsúcsshurut stb. Százakra egy vízcsap áll rendelkezésre. Az árnyékszék: nyitott árok az udvaron, tele ürülékkel.”³⁸

Az Arthur Schoenfeld amerikai követnek hat nappal később készített beszámolójából azt a le-
vélrészletet érdemes idézni, amelyben Mindszenty leírja az alábbi eseteket. „Devecserben, a te-
metőben, részeg orosz katonák összedöntöttek 48 síremléket és kriptát. Ugyanott a főtéren egy
művészi emlékművet 33 kolontári robotossal éjjel az oroszok szétverettek. A város egész lakos-
sága felhördült. Budapesti cipésmester a feleségével Devecser vidékére érkezik élelmiszerért.
Az úton, fényes nappal megtámadja őket két fegyveres orosz katona. Az asszonyt tarkón lövik,
kis pénzüket elrabolják, a férfinak késsel támadnak, de elmenekül. A rablógylkosokat mindenki
tudja, de senki nem találja. Tóson egy orosz tiszt agyonlő egy 25 éves magyar asszonyt, aki
ellenállt neki, férje és kisgyermeké siratja. Borszörcsökön oroszok félholtra vernek egy asszonyt,
mert nem állott érzéki vágyaiknak rendelkezésére. Kozma veszprémi szobafestő agyonlőtt Som-
lósöllősen egy oroszot, mert éjjel ½ 3-kor harmadmagával rátört. Jogos önvédelemből tette, de
most egy penészes pincében tartják.”³⁹ A jelentés továbbá beszámolt arról is, hogy a devecseri
kocsmárost, amikor Ajkáról bort vitt hazafelé, az úton két szovjet katona megtámadta. Egy hor-
dó bort és kb. 2000 pengőt elvettek tőle, majd a bor birtokában a két szovjet katona egymásra
lövöldözött, aminek az lett a végkifejlete, hogy egyikőjük holtan ott maradt.”⁴⁰

A felsorolt néhány példa jól tükrözi az 1945-ös esztendő történéseit az egyházmegyében. Kü-
lönösképpen arra példák, hogy a háború utolsó hónapjaiban, illetve a háború végét követően
milyen károkkal, veszteségekkel, csapásokkal kellett szembenéznie a megye lakosságának
és az egyházmegye papságának. Másrészt a források jól illusztrálják, hogy a megye életét
milyen módon befolyásolta a megalakuló új hatalom és az azt támogató szovjet katonai pa-
rancsnokság.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/17. 84–85. Hasonló, de rövidebb levelet Mindszenty még veszprémi püspökként is írt Nagy Imre
belügyminiszternek, melyben beszámolt a veszprémi internálótáborban tapasztaltakról, 1945. augusztus 25-én.
ÁBTL 3.1.9. V-700/56. 177–178.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-700/10. 4012/1945. számon. Mindszenty József hercegprímás levele Schoenfeld követ részére,
1945. október 18-i keltezéssel.

⁴⁰ Uo.

Források és irodalom

Források

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest

- 1.1. = Állambiztonsági (államvédelmi) szervek szervezetével, működésével kapcsolatos iratok, Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztályának (PRO) iratai
- 3.1.9. = Hálózati, operatív és vizsgálati iratok, A Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék, Vizsgálati dossziék

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém

- XXI. 4. a. = Vármegyei Törvényhatóság, Veszprém vármegye főispánjának iratai, Általános iratok

Irodalom

- Petrás, 2012. = Petrás Éva: „Clara pacta, boni „amici.” Adalékok Bánáss László veszprémi püspök 1946 karácsonyi körleveléhez. In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből*. Pécs, 2012. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis VIII.) 195–204.
- Saad, 1983. = Saad Béla: *Tíz arckép*. Bp., 1983.
- Szűcs, 1997. = Szűcs László (szerk.): *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23. – 1945. november 15.* A kötet. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 28.)
- Varga, 2015. = Varga Tibor László (szerk.): *Folytonos fegyverroponógás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről. I.* Veszprém, 2015. (A veszprémi egyházmegye múltjából 27.)
- Veress D., 1970. = Veress D. Csaba: Veszprém megye felszabadításának története (1944. december 3. – 1945. március 30.). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 9 (1970) 275–328.
- Veress D., 1984. = Veress D. Csaba: *A Dunántúl hadi krónikája 1944–1945*. Bp., 1984.
- Veress D., 2000. = Veress D. Csaba: *A balatoni csata*. Bp., 2000.

Megjelent: Bank Barbara: Adalékok a veszprémi egyházmegye 1945-ös állapotához Mind-szenty József volt veszprémi püspök leveleiből. In: *„Nehéz időkben dönteni kell” – A veszprémi püspökség a második világháború idején*. Szerk. Karlinszky Balázs – Varga Tibor László. Veszprém, 2016. 45–54.

A „Szügyi-memorandum”

„Tudnotok kell azt is, hogy az egyén élete rövid, csak a haza örök. Ennek tudatában vajjon [sic!] mi lehet szebb a katona számára, mint küzdeni a Haza örökkévalóságáért és – ha kell – az életet is feláldozni érte? Elemünk legyen a harc és a munka, de kettős legyen erőnk és akaratunk akkor, ha másnál csökkenni látjuk azt.”¹

(vitész nemes kisbarnaki Farkas Ferenc)

Bevezetés

Jelen írás inkább forrásközlés. Egyszer a memorandumot egy kutató már publikálta a *Lapok Pápa történetéből* című újságban.²

Úgy gondolom, hogy a memorandum és vitész Szügyi Zoltán vezérőrnagy megérdemli, hogy szélesebb körben is megismerjék gondolatait. Ami a memorandumon felül van és unikális jelentőséggel bír, azok az összefoglalás mellékletei, melyeket eddig még nem publikáltak.³ Magáról vitész Szügyi Zoltán személyéről nagyon kevés szó esik azon tanulmányokban, amelyek vagy a pápai magyar királyi Bertalan Árpád ejtőernyős zászlóalj történetével, vagy a Szent László hadosztály történetével foglalkoznak.⁴ Pedig vitész Szügyi Zoltán életének és munkásságának, katonai és emberi példamutatásának nem szabad a múlt homályába veszni. A második világháború alatt mind az ejtőernyősökből, mind a Szent László hadosztályból mondhatni elit alakulatot faragott, mindkét alakulat példamutatásáról és hősiességéről volt híres, csak az 1945 utáni Magyarországon és a magyar történelemből úgymond kitörölték, amit pedig nem sikerült elfeledtetni, azt megbélyegezték a „fasiszta”, „reakciós” stb. szavakkal. A propaganda és a „rádiózás” majdnem sikerült is.

- 1 Megjelent: Ludovikás évkönyv. A M. Kir. Honvéd «Ludovika» Akadémia Zrínyi Körének évkönyve. Kiadta: a M. Kir. Honvéd «Ludovika» Akadémia. Szerk. dr. Mathia Károly százados, XX. évfolyam, Budapest, 1942. 76–77. Vitész nemes kisbarnaki Farkas Ferenc vezérőrnagy, akadémiaparancsnok búcsúszavai a felavatásra váró hadnagyokhoz (1942. június 18.).
- 2 Mészáros Gyula: A vitész Szügyi Zoltán vezérőrnagy 1945. július 1-i memorandumának története. In: *Lapok Pápa történetéből*. 2003. 5–6. szám (Panniculus ser. C. No. 166.) 427–439.
- 3 A Mészáros Gyula által közölt memorandum az ÁBTL 3.1.9. V-73175/1. számú dosszié 287–296. oldalán található. Ebben nem szerepelnek a memorandum mellékletei, míg az ÁBTL 3.1.9. V-122262. számú dossziében az írás után ott vannak a hozzá csatolt és az angoloknak átadott mellékletek is.
- 4 Martin Kornél – Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. *Hadtörténeti Közlemények*, 108. évf. 3. szám (1995); Martin Kornél – Ugron István: Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből, II. rész. *Hadtörténeti Közlemények*, 109. évf. 4. szám (1996); Huszár János: A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben. *Hadtörténeti Közlemények*, 34. évf. 2. szám (1987); Huszár János: A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. *Hadtörténeti Közlemények*, 35. évf. 3. szám (1988).

Vitéz Szügyi Zoltán élete és az általa írt memorandum előtörténete

Szügyi Zoltán⁵ nem végzett Ludovika Akadémiát. Ahogyan Györkei Jenő találóan fogalmazott tanulmányában, „*Öbelőle a háború csinált katonatisztet. Hadiakadémia nélkül került a honvédezerkar állományába. Ez ritka kivételnek számított, ezért az akadémiát végzett vezérkari tisztbajtársak nem nagyon szerették.*”⁶ 1941. augusztus 1-jével kinevezték a pápai ejtőernyős zászlóalj parancsnokának, majd ezredparancsnokának. Amikor átvette a zászlóalj parancsnokságát, azt a feladatot kapta, hogy fejlesszen ki a zászlóaljból egy teljes értékű ejtőernyős ezredet.⁷ 1942. október elejétől harcolt a keleti fronton, majd a doni áttörést követően, a felbomlott magyar hadsereg visszavonuló katonáiból alakulatot szervezett és továbbra is eredményesen gátolta a szovjet csapatok gyors ütemű előrenyomulását, amely lehetővé tette, hogy a magyar hadsereg szétvert és felbomlott alakulatai visszavonulhassanak anélkül, hogy fogságba kerültek volna.⁸

5 vitéz Szügyi Zoltán (Huszt, 1896. február 8. – Budapest, 1967. november 23.). Édesapja cserzővarga volt, a 13 gyermekéből Szügyi Zoltán volt az egyetlen fiú. Mérnöknek készült, de a család azt a tandíjat nem bírta kifizetni, így tanítóképzőt végzett. 1914-ben képesítőzött, ám tanítói állást már nem tudott vállalni, mert beleszólt a Nagy Háború kitörése, és a korosztályát mozgósították. Szügyi bevonult a szatmári 12. honvéd gyalogezredhez. 1914 decemberéig tartalékos tiszti iskolára vezényelték Miskolcra. Ott soron kívül hadapródi előléptetést kapott. 1915. február 4-től az olasz, majd az orosz fronton teljesített szolgálatot. 1915 februárjában megkapta az arany vitézségi érmet, és soron kívül zászlóssá lépett elő. 1915 júliusában már hadnagyi rangban volt és hivatásos tiszti állományba került. Öt alkalommal sebesült, kétszer nagyon súlyosan. Az első világháború alatt összesen 38 hónapot töltött harctéri frontszolgálatban, a háborút pedig főhadnagyi rangban fejezte be. 1919. március 1-jétől november 1-jéig román hadifogságban volt, majd azt követően 1928-ig a honvédelmi minisztérium, a debreceni vadászszázlój, majd a budapesti 2. gyalogezred állományában szolgált. A Vitézi Rendbe 1921. augusztus 21-én vették fel. 1924. november 1-jén századosná léptették elő. 1928. augusztus 1. és 1930. augusztus 1. között nyugdíjazták (tűdővérzést kapott), majd 1930. augusztus 1. és 1938. május 1. között a 10. honvéd gyalogezred századparancsnoka. Ebben az időben letette a vezérkari vizsgát, majd a vezérkari törzstiszti vizsgát. 1938. május 1-jével előlépett őrnagyi rangba, és ezzel egy időben osztották be vezérkari szolgálatra a szolnoki dandárhoz, majd a szegedi V. hadtest parancsnokságához. 1940. május 1-jével alezredes, október 1-től a kolozsvári IX. hadtest vezérkaránál az anyagi osztály vezetője volt. 1941. augusztus 1. és 1944. október 3. között a pápai ejtőernyős zászlóalj parancsnoka, majd az átszervezés után ezredparancsnok lett. 1942. október 1-jétől 1943. március 15-ig a keleti arcvonal első vonalában harcolt. 1942. november 1-jével ezredessé léptették elő, és ideiglenesen átvette a 43. gyalogezred parancsnokságát. 1944. júniusában a kormányzó jóváhagyásával Vörös János vezérkari főnök és Csatay Lajos honvédelmi miniszter elrendelte a Szent László hadosztály felállítását, mely létrehozásának legkésőbbi időpontjaként 1944. november 1-jét jelölte meg. Szügyit 1945. február 1-jével vezérőrnaggyá léptették elő. 1945. május 11-én Twinbergnél a 46. angol hadosztálynak rendelték alá a Szent László hadosztályt „leszerelés és internálás végett”. 1946. március 15-én az angolok átadták a magyar politikai rendőrségnek. 1946. március 15-től április 3-ig az Andrassy út 60-ban volt, majd május 20-ig a Vilma királyné úton, a szovjet politikai rendszetben hallgatták ki. Onnan május 20-án átszállították az Andrassy út 60-ba, ahol május 22-ig volt újra. 1946. május 2-án a Politikai Rendőrség átadta a Katonapolitikai Osztálynak, és átszállították a Nádor utca 9. alá. 1948. február 23-án a Budapesti Népbíróóság háborús bűntett vádjával első fokon 10 év fegyházbüntetésre ítélte, melyet a Népbíróóságok Országos Tanácsa a tényállás érintetlenül hagyása mellett mint elsőfokú ítéletet megsemmisített és Szügyit életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélte. 1956. november 1-jével kiszabadult a börtönből, majd a forradalom leverését követően visszahívták büntetésének letöltésére. 1957. november 22-i dátummal a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az életfogytig tartó fegyházbüntetésének hátralévő részét kegyelemből elengedte. 1967. november 23-án hunyt el. 1994. március 31-ével a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Szügyi Zoltánt az ellene felhozott háborús bűntett vádjá alól felmentette.

6 Györkei Jenő: *Vae victis. Tábornokok meghurcolása 1945–1948.* Accordia Kiadó, Budapest, 2002. 136–153., 137.

7 Györkei, i. m. 140.

8 Györkei, i. m. 142.

A hadműveleti területről 1943. február 18-án tért vissza⁹ a pápai ejtőernyőseihez. 1943. szeptember 1-jével Szügyi Zoltán ezredest a vezérkarhoz vezényelték a „*jelenlegi beosztásában való meghagyása mellett*”¹⁰ 1944. május 16-ával hadi szolgálatra osztották be, majd augusztus 3-án orosz hadműveleti területre vonult. 1944. október 12-ével a Szent László hadosztály parancsnoki teendőinek ellátásával bízták meg.¹¹ A Szent László hadosztály létrehozását a kormányzó jóváhagyásával Vörös János vezérkari főnök és Csatai Lajos honvédelmi miniszter rendelte el 1944 júniusában. „*A rendelkezésre álló magyar katonaságból önként jelentkezés alapján egy elit hadosztály felállítását rendelem el, mely szellemben, kiképzésben a hadosztály első ezredével, az eje.*”¹² ezreddel legyen azonos. *A gránátoszred önként jelentkező legénységének és tisztjeinek gyűjtésével, kiképzésével a várpalotai gyalogsági lőiskolát; a repülő lövészesred kiképzésével a jutasi altisztképző iskolát;*¹³ *a hadosztály közvetlen alakulatok kiképzésével és felállításával a megfelelő szakkiképző táborokat bízom meg. A hadosztály-parancsnokság és törzse felállítását az I. hadtestparancsnokság foganatosítja. A hadosztály felállításának legkésőbbi időpontja 1944. november 1.*” Így 1944. október 16-án Szügyi Zoltán vezérkari ezredest felmentették az 1. ejtőernyős zászlóalj parancsnoki szolgálati állásából és azon a napon kinevezték a Szent László hadosztály parancsnokává.¹⁴ Szügyi október 14-én érkezett Budapestre, ahol a parancs szerint Vörös János vezérkari főnöknel kellett lejelentkeznie, de őt nem érte el. Budapesten tartózkodása alatt Szügyi többek között találkozott Lajtos Árpád vezérkari őrnaggyal, a Szent László hadosztály vezérkari főnökével és Ruttkay Jenő¹⁵ vezérkari századossal, az anyagi osztály vezetőjével. Illetve báró Atzél Ede¹⁶ a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága¹⁷ nevében ezekben a napokban többször meglátogatta Szügyit a Károly király lak-tanyában lévő hadosztály parancsnoki irodájában. Báró Atzél az MNFFB vezetőségének az üzenetét továbbította a Szent László hadosztálynak és vezetőjének.¹⁸ 1944. november 1-jével

⁹ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Levéltár (HM HIL) 2727/1896. Szügyi Zoltán személyi okmánygyűjtője.

¹⁰ Uo.

¹¹ 1944. október 12-én távbeszélőparancsot kapott, hogy személyesen jelentkezzen Huszton, a hadsereg-parancsnokságon. Ott, október 13-án reggel Kéri Kálmán vezérkari ezredes, az 1. hadsereg vezérkari főnöke közölte vele, hogy az ejtőernyős ezredet azonnal vonja ki az arcvonalból, Munkácson vagonírozassa be őket és menjenek Budapestre. Szügyi Zoltán pedig gépkocsival menjen előre és jelentkezzen Vörös Jánosnál, a honvéd vezérkar főnökénél, aki közli vele a továbbiakat. Győrkei, i. m. 143.

¹² Ejtőernyős.

¹³ Veszprém.

¹⁴ HM HIL HL 2727/1896. Szügyi Zoltán személyi okmánygyűjtője.

¹⁵ Ruttkay Jenő (1913. január 5. – ?) vezérkari tiszt, gyalogság. 1934. augusztus 20-tól lépett tényleges katonai szolgálatba.

¹⁶ Atzél Ede, báró (Budapest, 1906. október 10. – eltűnt 1945.?) erdélyi magyar politikus, földbirtokos, az ellenállási mozgalom tagja. A Wesselényi Lövész Egyesület elnöke, a náciellenes Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségének egyik vezetője. A 2. magyar hadsereg 1944. szeptember 5-ei támadásakor egy vállalkozás végrehajtásával elfogott egy teljes román hadosztály-parancsnokságot. A kormányzóság felkérésére elvállalta egy nem hivatalos fegyverszüneti delegáció (Dudás József, Faust Imre, Glässer Aladár) vezetését a magyar békeszándék bejelentésére, és a szovjet feltételek megismerésére. 1944. szeptember 22-én indultak, majd az 1. magyar hadsereg vonalain át szeptember 24-én Moszkvába vitték őket, ahol Kuznyecov vezérezredes, a Vörös Hadsereg Vezérkarának helyettes főnöke közölte velük a Szovjetunió készségét a fegyverszüneti tárgyalásokra. Október 15-e után részt vett a fegyveres ellenállásban. December 3-án az ellenállástól kapott megbízatással átment a fronton. A szovjet szervek átadták a magyar rendőrségnek. A románok (állítólag) kikérték, de nyoma veszett.

¹⁷ Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB). 1944. november 9-én alakult meg a Bizottság titokban, Bajcsy-Zsilinszky Endre vezetésével.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-122262/1. 6. Báró Atzél Ede és vitéz Szügyi Zoltán a megbeszéléseken a következőkben állapodtak meg: 1. A Szent László hadosztály maradjon együtt, tartson ki német oldalon. Összeomlás esetén, ha kell, harc árán is menjen át az angolokhoz. Igyekezzen Szügyi az oda menekült magyarokat is befolyásolni angol irányban.

mint ugró tisztet áthelyezték az 1. ejtőernyős zászlóalj állományából a Szent László hadosztály állományába.¹⁹ A hadosztály felállítása 1944. december elejére befejeződött, majd Magyarországon nyugati területein vetették be őket folyamatosan mint német seregtesteknek alárendelt hadosztályt.²⁰ Közben 1945. február 1-jével Szügyit soron kívül előléptették vezérőrnaggyá, „az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért, és az ellenség előtt való eredményes vezetéséért.”²¹ 1945. május 11-én a hadosztály Twinbergnél beérkezett a klagenfurti medencébe, ahol vitéz Szügyi Zoltán jelentkezett a 9. angol páncélos hadosztály kötelékébe tartozó ír brigád parancsnokánál, majd a 46. angol hadosztály parancsnokánál. A Szent László hadosztályt leszerelés és internálás végett e hadosztály alá rendelték. 1945. május 17-én a 46. angol hadosztály parancsnoka a Szent László hadosztály számára Lölling és Guttaring körzetét jelölte ki leszerelő és internáló körzetnek, majd május 21-e körül elrendelték, hogy a hadosztályból fegyvernemre tekintet nélkül alakítsanak munkás ezredet. Június elejére a Szent László hadosztály parancsnokságát és a megmaradt két munkás ezredét kirendelték mezőgazdasági munkára.

A memorandumról

Június első napjaiban hívták Szügyit a 46. angol hadosztály parancsnokságára, a hadosztály lovainak és gépjárműveinek leadása végett, „amikor is a hivatalos pcs-ok [parancsok – B. B.] átvétele után az egyik angol vk-i őrgy. [vezérkari őrnagy – B. B.] »mellékesen« megkért a következőkre: őket érdeklik a magyar ügyek, nem-e tudnám őket tájékoztatni Magyarország elmúlt 6 évi politikájáról és arról, hogy én mint vk. tiszt, hogyan látom a kibontakozást. Ha igen, úgy egyik délután meghívnak teára s ott szóval elmondanám a tájékoztatómat. Azt válaszoltam, hogy ennek semmi akadálya, de szívesebben teszem ezt írásban. Erre azonban kérek pár nap haladékot. Megkérdezte, hány napra van szükségem. 10 napot kértem, amiben meg is egyeztünk. (Később megtudtam, hogy Vasvári József altábornagyot is felkérték hasonlóan, a 70. angol honnál [hadosztálynál – B. B.]. Bár a szóbeli tájékoztató sokkal egyszerűbb, s nyom nélkül maradt volna, mégis az írásbeli megoldást választottam. Ugyanis egy olyan messzemenő elgondolásom megvalósíthatóságát láttam lehetségesnek ezen keresztül, mely elgondolásomnak kivitelezésén már napok óta törtem a fejem. Elhatároztam, hogy a menekült magyarság hazatérésének propagálását csak akkor kezdem meg, ha kétséget kizáróan meggyőződom arról, hogy a megszálló hatalom vagy hatalmak Magyarországnak az alkotmányos keretek közötti önálló állami életét feltétlenül biztosítják. Amikor a Magyarországról kiszivárgó és családjaikat kereső különböző pártállású emberektől és a rádióból megtudtam, hogy a megszálló hatóság öt politikai párt szabad szervezkedését engedte meg, s összeírták a választást az általános, titkos választójog alapján, azonnal elhatároztam, hogy a választásokra hazajuttatom a mene-

2. Ha Magyarország angol megszállás alá kerülne, akkor a Szent László hadosztály az angolokkal mint fegyveres karhatalom jön vissza Magyarországra. 3. A karhatalom feladata az, hogy elsősorban a magyarországi szocialisták és kommunisták ellen fegyveresen lépjen fel.

¹⁹ HM HIL HL 2727/1896. Szügyi Zoltán személyi okmánygyűjtője.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-122262/1. 267–268. 1944. december 12-től a hadosztályt alárendelték a 22. német páncélos hadtestnek, majd december 16-án az 56. német hadtest alá került és átcsoportosították a Párkány, Nána és attól keletre fekvő Ipoly-szögletbe. 1945. március 21. és április 5. között a hadosztály a 2. német lovas hadtest visszavonulását fedezte a Mura vonaláig, majd 1945. május 6-án a hadosztály megkezdte a visszavonulását a Mura vonaláról mint a 2. német páncélos hadsereg utóvédje.

²¹ HM HIL HL 2727/1896. Szügyi Zoltán személyi okmánygyűjtője.

kült magyarság ama rétegét, akiknek van hova hazamenniük. Miután azonban a kiszivárgó magyarok jelentései a hazai állapotokról annyira ellentétesek és túlzónak látszóak voltak, egymás után két tisztemet küldtem haza, a tényleges való helyzet megállapítására. Egyik tiszt kb. ebben az időben érkezett vissza. Tárgyilagos jelentése megállapítja, hogy a kiszivárgó, túlzó jelentései nem fedik a valóságot. Bár egyáltalán nem megnyugtató a hazai helyzet, de minden remény megvan arra, hogy a gyűlölködés lecsillapításával, a megbékült magyarság egy oly demokratikus és szociális berendezkedésű hazát tud felépíteni, melyben minden magyar otthont tud találni. Az otthoniak ebben minden esetben nagyon reménykednek. Elhatároztam tehát, hogy az angoloknak szánt tájékoztatót memorandum alakjában úgy szerkesztem meg, hogy a történeti hűség és tárgyilagosság mellett, benne legyen mindaz, ami menekült magyar tömegek irányítására szükséges, a nélkül, hogy az angolok politikai propaganda vádjával gyanúsíthatnának. Miután tudtam, hogy a menekült magyar tömegek az exponált nyilasok és pángermánok kivételével föltétlenül hazavágyanak, és hazatörekednek, úgy fogalmaztam a memorandum bevezető, kommentáló és javaslati részét, hogy abban azok is lelki alátámasztást találjanak elhatárolásukhoz, akik haza akarnak menni, azok is, akik a konszolidáltabb viszonyokat várják, továbbá azok is, akik úgy érzik, hogy nincs mit otthon keresniük, a nagy világban akarnak elhelyezkedni. Mint vk. tiszt az elmúlt 6 év katonai, politikai részével tisztában voltam, civil politikai részhez a támpontokat, saját magam ellenőrzése képen, Tasnády Nagy András,²² volt igazságügyi miniszter és képviselőházi elnöktől kértem ...”²³

A memorandumot saját kézzel, Eberndorfban, a hadosztály parancsnokságon írta meg. A memorandum angol nyelvre fordítását Szőke százados, Szentiványi hadnagy és Nagyiványi zászlós tette meg.²⁴ Szügyi az elkészült memorandumot átadta Szőke tüzér századoson keresztül Lawrence angol vezérkari őrnagynak, és ekkor még küldött húsz angol nyelvű példányt az „ismert magasabb rangú angol tiszteknek is. Ezt még kb. száz példányban sokszorosított a magyar nyelven, és megküldte az összes menekülttábornak. Körülbelül húsz példányt az amerikaiak által megszállt területekre is eljuttatott akkor, amikor maga ment két alkalommal családjának a felkutatására.”²⁵

²² Tasnády Nagy András (Budapest, 1882. január 19. – Budapest, 1956. július 1.) ügyvéd, MÁV főügyész. 1938. november 15. és 1939. november 9. között igazságügy-miniszter. 1939. november 9. és 1945. március 28. között a Parlament elnöke. A Budapesti Népbíróság 1946. augusztus 1-jén halálra ítélte, melyet a NOT 1946. december 28-i II. fokú ítéletével életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatott.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-122262/1. 270–271.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-2000/30. 293–295.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-122262/1. 271.

A vitéz Szügyi Zoltán által megírt memorandum szövege

M. Kir. Szent László hadosztály parancsnoka

vitéz Szügyi Zoltán vörgy
Bizalmas!

A Magyar Állam politikája és a magyar
politika eseményei 1938-tól 1945-ig.

Dél – Ausztria területét megszálló angol erők parancsnokának!
Kegyelmes Uram!

Amikor a magyar állam politikájáról és a magyar politika 1938-tól 1945-ig tartó eseményeiről egy tájékoztató jellegű felterjesztéssel fordulok nagyméltóságodhoz, ki kell jelentenem, hogy ezt mint magánember teszem, akit ezzel a feladattal a magyar részről senki sem bízott meg.

Ezen lépésem indoklására az alábbiakat jelentem:

- A. Elöljáró angol parancsnokságtól engedélyt kaptam feleségem és kisfiam felkutatására, akiknek sorsáról már hónapok óta nem tudtam semmit. Eme kutatóutam során úgy az angol, mint az amerikai csapatok által megszállott részek különböző táboraiiban alkalmam volt a menekült magyarság minden rétegével érintkezésbe jutni. Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy amíg a menekült magyarság kb. 95%-a egységes állásfoglalással sorsának irányítását az angol nemzet jóindulatára bízta, s egy angol érdekerületnek számító Magyarországra akar hazamenni, addig egy kb. 5%-os kisebbség, támogatva a magyarországi kommunista párt által kiküldött agitátorokkal, mindenképpen meg akarja bontani ezt az egységes felfogást. Fegyelmetlenségekkel, törvényellenes cselekedetekkel, tömeges szökésre való csábítással igyekeznek a menekült magyarságot az angol és amerikai megszálló hatóságok előtt kompromittálni.

Propaganda jelszavunk a közkatonák és egyszerűbb munkások felé: „Menjetek haza, otthon minden jól van, az angol és amerikai hatóságok mindenkit hazaengednek, csak a tisztjeitek akarnak itt tartani, hogy a németeknek továbbra is rabszolgamunkát végezzetek.”

A tiszt kar és az intelligensebb réteg felé más eszközökkel dolgoznak. Itt az alábbi érveket hangoztatják:

„Mit vártok ti az angoloktól, hiszen látjátok, hogy szóba sem állnak veletek, vezető embereitekkel nem tárgyalnak. Előbb-utóbb úgyis kiszolgáltatnak benneteket a bolsevistáknak, hogy megszabaduljanak élelmezésetekkel járó gondjaiktól.”

„A bolsevista Magyarországnak szüksége van vezető emberekre, menjetek haza önként, akkor semmi bántódásotok nem lesz. Az elkövetkező században úgyis a bolsevizmus lesz az úr Európában, mely az angolokat is el fogja seperi. Ha a magyar intelligencia nem [megy] elébe

a bolsevizmusnak s nem lesz már most bolsevista, úgy ki fogják irtani, és a magyarság vezető réteg nélkül marad” stb.

Miután meggyőződése, hogy a jövőben a bolsevista törekvések még a germán hegemoniánál is nagyobb veszélyt fognak jelenteni Európa, de különösen Anglia részére, s a fenti aggasztó propagandatevékenység nemcsak a magyarság soraiban, hanem a többi menekült nemzetiségek köreiben is erősen jelentkezik, szükségét érzem erre felhívni a figyelmet.

A menekült magyarság köreiben különösen az okoz nyugtalanságot, hogy egy pár – különben jó magyar hazafi – volt liberális politikusunk is erősen hajlik ama lehetőségek felé, hogy Magyarország véglegesen bolsevista érdekeltségben fog maradni. Ennek a bizonyítására csatolom Nagy Vilmos²⁶ volt miniszter és Henneyi Gusztáv²⁷ volt külügyminiszter eredeti másolatban megszerzett memorandumát, amelyet az amerikai megszálló erők parancsnokához nyújtottak be. (1. sz. melléklet)

- B. Az 1914–18-as világháborúba Magyarország, mint az Osztrák–Magyar Monarchia tagállama, akarata és érdekei ellenére sodródott bele, s bár e háború előidézésében Magyarországnak semmi bűnös szerepe nem volt, a Trianoni Békeszerződés a háborúban elbukott nemzetek között minket sújtott legkegyetlenebbül – megfosztva 1000 éves hazánk területének 2/3-ad részétől –, mert a győztes nagy nyugati nemzetek közül senki sem ismert bennünket s eme nagy nemzetek között senki sem volt barátunk, védelmezőnk.
- C. A világháborút követő húsz esztendőben, mint vezérkari tisztt láttam és magam is tevékeny munkása voltam annak a hallatlan erőfeszítésnek, amellyel elesett, megcsónkított és kifosztott kis nemzetünk saját erejéből igyekezett talpra állni s kapcsolatokat keresni a nagy nemzetekkel, főleg az angol birodalommal. Sajnos eredménytelenül, mert megakadályozott egyben először a kisantant, majd földrajzi helyzetünk, mely reánk nézve végzetesen megerősödött Germán Nemzeti Szocialista és szláv bolsevista malomkövek közötti reménytelen őrlődésre és pusztulásra ítélt bennünket.

²⁶ vitéz lófő nagybacsoni Nagy Vilmos (Parajd, 1884. május 30. – Piliscsaba, 1976. június 21.) vezérezredes, honvédelmi miniszter, katonai szakíró. A Ludovika Akadémián 1905-ben hadnaggyá avatták. 1909–1912 között elvégezte a bécsi Hadiiskolát. 1914-ben vezérkari százados. Az első világháború idején különböző vezérkari beosztásokat töltött be csapatoknál és a Honvédelmi Minisztériumban. 1919-ben vezérkari őrnagy, 1927–1931-ben az I. vegyesdandár vezérkari főnöke, majd 1931–1933-ban a honvédség főparancsnokának szárnysegéde. 1935–1936-ban a Honvédelmi Minisztérium Katonai Közigazgatási Csoport főnöke, 1937-től altábornagy. 1938–1939-ben az I. hadtest parancsnoka, 1939–1940-ben gyalogsági szemlélő, 1940-től 1941-es nyugdíjazásáig az 1. hadsereg parancsnoka volt. 1942. szeptember 24-től 1943. június 12-ig a Kállay-kormány honvédelmi minisztere. Szálasi hatalomra kerülése után letartóztatták, 1945. április végén szabadult.

²⁷ Henneyi (Erb) Gusztáv (Kolozsvár, 1888. szeptember 25. – München, 1977. június 14.) vezérezredes, külügyminiszter. 1907-ben végzett a hadapródiskolán. Az első világháborúban csapat és vezérkari beosztásokban szolgált. 1925-ig a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott, utána 1933-ig katonai attasé Párizsban, Belgrádban és Athénban. 1933–1937-ben a vezérkari főnökség 2. osztályának a vezetője. 1938. november 1-jétől vezérőrnagy, az 5. gyalogdandár parancsnoka. 1941–1942-ben a II. hadtest parancsnoka, altábornagy, 1942–1943 között a gyalogság felügyelője. 1943–1944-ben a Honvédelmi Minisztériumban csoportfőnök. 1944. augusztus 29-től október 15-ig külügyminiszter, vezérezredes. A nyilasok október 15-e után letartóztatták. 1945-ben Bajorországban szabadult, és haláláig Münchenben élt.

D. Bár a földrajzi adottságunkból származó helyzetben, tehetetlenségünkől kifolyólag, a most befejeződött háborúban is, mint történelmünk folyamán számtalanszor, ismét földönfutók lettünk, világosan látom, hogy a germán óriás leterítésével most kb. egy évszázadra megnyílt a lehetőség, hogy végre a kis magyar nemzet nyugat felé is érzelmi politikát kezdessen. Vagyis kormányzó urunk és a magyar nemzet túlnyomó többségének ama résztörekvése, hogy sorsát az angol nemzetre bízva, megvalósulhat, ha eme törekvésünk megértésre és támogatásra talál.

E. Az angol hadsereg tagjaival érintkezve tapasztaltam, hogy a tisztikar és a legénység zöme vajmi keveset tud rólunk, helyzetünkről és küzdelmeinkről, bár 14 millió[s] lélekszámunk és földrajzi helyzetünk folytán a kis nemzetek között számottevő tényezők vagyunk. Amit tudnak, azt a háborús propaganda tükrében látják, erről pedig tudjuk, hogy egy nemzet igazságos megítéléséhez nem elegendő és nem alkalmas. Az angol hadsereg tagjai lépten-nyomon felteszik a kérdést, hogy ha a németek ellenségünk volna, miért harcoltunk a bolsevizmus ellen, miért nem láttunk bennük felszabadítókat és miért menekültek a magyar tömegek a bolsevizmus elől. Erre a kérdésre is választ kell adjon jelen felterjesztésem, bár véleményem szerint erre a legmeggyőzőbb válasz az a személyes tapasztalat lesz, melyet az angol hadsereg tagjai szerezni fognak, ha a megszállási zónát kelet felé, az oroszok által kiűrtendő területekre terjesztik ki.

Fenti indokok után az alábbiakban logikus sorrendben ismertetem a magyar politika eseményeit 1938-tól 1945-ig, majd vázolni fogom a kibontakozás lehetőségét abban az esetben, ha az angol diplomácia terveibe Magyarországnak angol érdekerületbe való bevonása beilleszthető.

1. A Magyarországon 1938 óta lezajlott történelmi események megítéléséhez ismerni kell azokat a földrajzi és politikai adottságokat, melyek Magyarország helyzetét 1919–1938 között megszabták.

1/A. Magyarország földrajzilag az európai szlávok ölelő gyűrűjében fekszik (északról csehek, szlovákok, ruténok, délről szerbek, horvátok, szlovének). A múlt század közepén megindult pán-szláv mozgalom apostolai (Frantisek Palacky²⁸, Stur²⁹, Moyzes³⁰ stb.) a magyarságot a szlávok első számú ellenségének minősítették, amely helyzeti fekvésénél fogva legfőbb ellensége a szlovák egyesülésének és a pán-szláv törekvések megvalósításának.

1/B. A német törekvések „Drang nach Südosten” vonalában – éppen függetlenségéhez való törhetetlen ragaszkodása miatt – Magyarország volt az első akadály, amely ellenállt az imperialista törekvéseknek.

²⁸ Palacký, František (Hodslavice, 1798. június 14. – Prága, 1876. május 26.) cseh történétíró, politikus, író, a cseh tudományos élet és közélet egyik szervezője, kiemelkedő alakja, az ausztrioszlávizmus hirdetője. A modern cseh történetírás atyjának tartják.

²⁹ Štúr, Ľudovít (Zayugróc, 1815. október 29. – Modor, 1856. január 12.) politikus, költő, író, újságíró, tanár, filozófus és nyelvész. A szlovák nemzeti mozgalom vezetője, a szlovák irodalmi nyelv megteremtője. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc ellen harcoló szlovák önkéntesek résztvevőinek toborzója.

³⁰ Moyzes, Štefan (Vígvár, 1797. október 29. – Barsszentkereszt, 1869. július 5.) besztercebányai római katolikus szlovák püspök, belső titkos tanácsos, pedagógus, a szlovák nemzeti mozgalom kiemelkedő alakja. A Matica slovenská első elnöke.

Ily módon Magyarország földrajzi helyzete következtében a pán-szláv és német imperialista törekvések ütközőpontjába került.

2. Ebben a szerencsétlen földrajzi adottságban a magyar politikát három alapelv vezette:

- A. A bolsevizmus 1919. évi rémuralma megismertette Magyarországgal ennek a politikai rendszernek minden borzalmát, annyira, hogy a magyarság örökre irtózzék a bolsevizmustól.³¹
- B. A Trianoni Békediktátum alapján az egységes magyar néprajzi területből kiszakított és idegen – ellenséges érzelmű – uralom alá kényszerített 4,5 millió magyar visszacsatolása Magyarországhoz. Magyarország ezt az emberileg jogos és igazságos kívánságát, melyről egyetlen valamirevaló nép sem mondhat le, a népek önrendelkezési joga alapján hangsúlyozottan és mindig kifejezetten békés úton kívánta megoldani, erre a Trianoni Békediktátum egyik pontja elvileg módot nyújtott.
- C. A magyar politika harmadik alapvető törekvése volt, hogy a földrajzi helyzetéből folyó szerencsétlen helyzetet a nyugati hatalmakkal kiépítendő baráti együttműködéssel ellensúlyozza. Sajnos, ebben a törekvésben úgyszólván semmi megértésre nem talált.

Nagy-Britannia, amelyhez Magyarország először fordult, és amelynek közvéleményét mély szimpátiától vezetett következetességgel igyekezett a magyar ügynek megnyerni, teljes érdektelenséget tanúsított Magyarország irányában (Rothermere-akció.³²)

Franciaország elvakultan a Kis-Entente mellett állott.

Egyedül Itália értette meg Magyarország közép-európai kulcshelyzetének fontosságát és baráti magatartásával kiemelte Magyarországot az elszigetelődésből.

- D. A német–olasz tengely kialakulásakor így módon Magyarország mintegy automatikusan a német törekvések körébe került.
- E. Amikor aztán a szláv bolsevizmus és a germánság között 1941-ben kirobbant a háború, a magyarságot a szláv bolsevizmus, vagy a germán elnyelés fenyegette. Ebben a szerencsétlen helyzetben a magára hagyott Magyarországnak választania kellett. Természetes, hogy ilyenkor mindenki igyekszik a kisebbik rosszat választani, ami Magyarország esetében a szláv bolsevizmus elleni védekezés érdekében (ez volt a nagyobb

³¹ Tanácsköztársaság.

³² Rothermere, Harold Sidney lord, (Dublin, 1868. április 26. – Bermuda, 1940. november 26.). Konzervatív angol sajtómágnás. A *Daily Mail* című angol lapkonszern tulajdonosa. 1927. június 21-én „Magyarország helye a nap alatt” címmel cikket közölt lapjában. Ebben azt a véleményét fejtette ki, hogy Közép-Európa békéjét csak a trianoni határok etnikai revíziója teremtheti meg, és Magyarországnak vissza kell kapni az elcsatolt – többségében magyarlakta – határ menti területeket. A lord írása nagy lelkesedést váltott ki Magyarországon. Rothermere lordnak a határrevízió mellett nyílt kiállását részben a szlovákiai magyar kisebbség helyzete és a földreform során elszenvedett sérelmei váltották ki. A csehszlovák hivatalos politika heves ellenakcióba kezdett. A kormány és különféle társadalmi egyesületek (Szlovák Liga, Matica slovenská) szervezésében Szlovákia-szerte nemzeti tiltakozó gyűléseket tartottak, amelynek kicsúcsosodását az 1927. augusztus 20-án Pozsonyban rendezett tömegdemonstráció jelentette.

veszély) a német oldalon való elhelyezkedést jelentette, annál is inkább, mert egyedül a német–olasz tengely támogatta Magyarországot a Trianonban elszakított magyarlakta területek visszacsatolásában.

3. Tehát a hitleri Németországnak mi nem érdekszövetségei voltunk, hanem kényszerszerzői. A magyarság, sem az egész nemzet, sem a legutolsó magyar ember, a németek eljárását nem helyeselte még a csehekkel szemben sem, akik pedig velünk ellenséges magatartást tanúsítottak. A német–lengyel vitát pedig 1939-ben kormányzónk a pápa vagy a nyugati nemzetek ítélőszéke elé javasolta vinni a béke érdekében. Minden háborús akcióba akarataink ellenére kényszerültünk bele, mert Németország hatalma velünk szemben még a háború második szakaszában is olyan nyomasztóan erős volt, hogy a szembehelyezkedés a magyar állam és nemzet teljes tönkretételét vonta volna maga után. A kormányzó és a parlament nagy többségének akarata és célja az volt, amit a Teleki-, Kállay-, Lakatos-kormányok a lehetőség szerint akadályoztak. [sic!]

A magyar külpolitika célja mindenkor a Duna völgyében egy olyan egészséges politikai csoportosulás létrehozása és az abban való lojális együttműködés volt, mely Németországgal szemben kellő ellensúlyt jelenthetett volna, és amely Angliára támaszkodva biztosíthatta volna Közép-Európa és a Balkán súlyát még egy esetleges német–orosz együttműködés esetén is.

(Ez azonban még ma sem vált időszerűtlenné.) Ezt az egészséges csoportosulást azonban lehetetlenné tette a Kis-entente rövidlátó, elvakult és csak magyargyűlölő politikája, amellyel tisztán magyar területeken is a magyarság lassú de teljes elnyomását akarták elérni és ezzel a csonkaországi közvéleményt állandóan vérgigézték, ugyanakkor (nem is egyszer) a szövetség eredeti céljával s feladatával ellentétben Németországgal együttműködtek – Románia, sőt Jugoszlávia is. Pl.: Dollfuss³³ meggyilkolásakor, amikor Olaszország Ausztria védelmére felvonult a Brennerre, Jugoszlávia viszont Ausztria ellen mozgósított stb.

Pedig a magunk részéről többször tettünk – önmagunkat, nemzeti elkeseredésünket legyőzve – baráti lépéseket a szomszéd népek felé. Pl. a kormányzó mohácsi beszéde 1926-ban, Bethlen akciója az erdélyi kérdésben, stb. Ugyanezeket még egyszer megisméltük már a háború folyamán is, az első bécsi döntés után, amely Anglia, Franciaország, Lengyelország és Olaszország befolyására, a németek ellenkezése ellenére valóban az igazság és a néprajzi elv alapján alkalmas lett volna arra, hogy a szlovák és a magyar nép között a békét örök időkre létrehozza. Baráti jobbot nyújtottunk Szlovákiának, amit az éppen a német befolyásra visszautasított. Létrehoztuk a Jugoszláv[–]Magyar Békét, amely nem német, hanem a két nép érdeke mellett elsősorban angol érdek volt. Ezt a németek

³³ Dollfuss, Engelbert (Texing, 1892. október 4. – Bécs, 1934. július 25.) osztrák politikus. 1933–1934-ben Ausztria diktátora. Az erdészeti és földművelésügyi miniszteri posztot töltötte be, mielőtt 1932-ben a válságban lévő konzervatív kormány kancellárja lett. 1933-ban feloszlatta a parlamentet, betiltotta az osztrák náci pártot és diktatórikus hatalomra tett szert. 1934 februárjában az osztrák polgárháborúban legyőzte a szocialistákat és megszilárdította az ausztrófasiszmus rendszerét a május elsejei alkotmánnyal. Az osztrák náci 1934. július 25-i sikertelen puccskísérlete során lelőtték.

hiúsították meg erőszakos és durva közbelépésükkel. (Teleki Pál miniszterelnök emiatt lett öngyilkos).

Mindezt részleteiben láthatjuk az események alábbi ismertetésénél.

Események

1938:

A kormányzó Kielben visszautasítja Hitler azon felszólítását, hogy vegyünk részt a csehek ellen tervezett háborúban. Ennek megtorlásául a németek csak hosszú huzavona után voltak hajlandók támogatni bennünket a felvidéki magyarlakta területek visszacsatolása ügyében.

Csak amikor az olaszok után az angolok is bíralták csehszlovákiai magyar kérdés megoldását, akkor vállalták az első bécsi döntést.

1939:

A magyar nemzet azon általános kívánságára, hogy a magyar–lengyel közös határ érdekében Kárpátalja kerüljön vissza Magyarországhoz, mikor Csehszlovákia a szlovákok elszakadása és a németek ellenőrzése dacára szállottunk meg. [sic!] (A németek a hozzájárulásukat csak március 14-én este, az utolsó órákban adták meg, amikor az angol kormány, amelyet szintén megkérdeztünk, már régen a beleegyezését adta). Előzőleg azonosan a Volosin-féle kárpátaljai köztársaságot Németország elismerte, sőt hozzá követet is küldött.

Egyébként a ruszinoknak őszinte és teljes autonómiát adtunk – még az ott lévő magyarság rovására is –, és a magyar uralom öt éve alatt olyan prosperitást és virágzást élveztek, amilyenben a testvér csehek alatt sohasem volt – és a földrajzi okok miatt nem is lehetett – részük. Ez természetes is, mert Kárpátalja ezer szállal van a magyarlakta Alföldhöz hozzánőve, ezzel szemben semmi szerves kapcsolatban nincs a cseh-morva területtel, sőt a szlovákokkal sem!

2. Amikor a danzigi kérdés miatt a feszültség fokozódott és úgy látszott, hogy a németek erőszakosan teremtenek befejezett tényeket, önkéntes magyar szabadcsapatok (ama Héjjas Iván „rongyos gárda”-ja) mentek a magyar kormány hallgatólagos tudtával a lengyelek mellett küzdeni.

A lengyel háború kitörése előtt a németek újból felszólítottak a fegyveres együttműködésre és ellenértékképpen a drohobyczi olajvidéket ajánlották fel. Amikor azt visszautasítottuk azzal, hogy nekünk Lengyelországgal semmi ellentétünk nincs, azt kívánták, hogy legalább engedjük át a déli hadseregcsoportjukat Magyarországon és Kárpátalján, ennek fejében visszaadják Szlovákiát. (Néhány hónappal megelőzően vállalt Németország 25 év tartamára szavatosságot a független Szlovákia függetlenségéért és biztonságáért.) Amikor erre sem voltunk hajlandók, Szlovákiához fordult, amely ezután át is engedte őket.

Ennek fejében a magyargyűlölő szlovák politikusok[at] segítették uralomra. Erre mondta gróf Csáky³⁴ külügyminiszter a parlamentben, hogy „a becsületes nemzet elszigetelődik”.

A lengyel összeomlás után a lengyel hadsereg részeit és a polgári menekülteket befogadtuk, lefegyvereztük ugyan, de nem hadifogolyként kezeltük, s a németek többszörös követelése ellenére sem adtuk ki nekik, sőt titokban elősegítettük, hogy egyes vezető férfiak Nyugat-Európába menekülhessenek, a zöme pedig Jugoszlávián át a Közel-Keletre az ott felállított lengyel hadosztályokhoz.

1940:

Amikor az oroszok a nagy részben orosz lakosságú Besszarábiát megszállták (amely egyébként is csak az első világháború után került Romániához), a románok 20 éves magyarüldözésétől végsőkéig felizgatott magyar közvélemény hevesen követelte az erdélyi kérdés megoldását. Hitler ezt ellenezte, mert akkor már Romániával tárgyalt és csak azzal tudtuk a kérdés békés megoldását kicsikarni, hogy az egész magyar haderőt mozgósítottuk. A második bécsi döntés azonban – bár első tekintetre igazságosnak tűnt fel és visszajuttatta a magyarlakta területek túlnyomó részét – közelebbről vizsgálva erősen rosszindulatú volt reánk nézve.

Egyébként azt az ismételten visszatérő német felszólítást, hogy kössünk Romániával meg nem támadási szerződést – amely a románok hátát volt hivatva biztosítani egy román–orosz háború esetén – végig ki tudtuk kerülni. Ezzel a németek politikáját és célkitűzéseit ezen a területen igen nagy mértékben megnehezítettük.

1941:

1. Amikor úgy látszott, hogy hosszú idő után végre létrejött egy őszinte jugoszláv–magyar kibékülés és néprajzi elv alapján (Bácskában a Ferenc-csatorna képezte volna a határt, tovább pedig a Dráva, illetve a Mura), s a két állam barátsági szerződést kötött, a németek, akik ezt az egész fejlődési folyamatot nem nézték jó szemmel, rá akartak kényszeríteni bennünket arra, hogy vegyünk részt a Jugoszlávia elleni háborúban. Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossága ezzel függ össze. Teleki halála után az új kormány, hogy elkerülje a németekkel való kenyértörést, belement a német követelésekbe és így részt vettünk a volt magyar területek megszállásában, de csak a Dunáig és a Dráváig. A volt Horvátország területére már nem voltunk hajlandók lépni, még kevésbé Jugoszlávia belsejében a hadműveletekben részt venni, amit pedig a német hadvezetés (List tábornagy) határozottan követelt. Ezt később is megtagadtuk, pl. amikor az olasz fegyverszünet után Németország azt kívánta tőlünk, hogy a jugoszláv területeket mi szálljuk meg és mi pacifikáljuk! Mindezeknek az volt a következménye, hogy a németek nem engedték meg a Bánát megszállását, ahol pedig a szerb és német lakosság mellett igen jelentékeny számú magyarság is él.

1942 márciusában a kormányzó helyzetének megerősítésére idősebb fiát – a németek erős ellenőrzése mellett – kormányzó-helyettessé tettük. Röviddel ezután Bárdossy mi-

³⁴ Csáky Imre, gróf (Szepesmindszent, 1882. február 16. – Kanári szigetek, 1961. május 22.) diplomata, külügyminiszter.

niszterelnök, aki alatt léptünk be a német–orosz háborúba, lemondott és helyére az angolokkal szimpatizáló Kállay, Bethlen egyik legbizalmasabb embere lépett, aki ezután egész kormányzása alatt a németek részéről a leghevesebb támadásoknak volt kitéve „kétkulacsos” politikája miatt.

2. Az oroszok elleni háborúban egyébként csak az ún. „megszálló csapatok”-kal vettünk részt (mégpedig olyan emberséges módon, hogy a lakosság, és pedig nemcsak a lengyelek, hanem az ukránok és fehér oroszok is) mindenütt feltűnő rokonszenvvel vette körül a magyar csapatokat. Még az orosz partizánok is különbséget tettek a németek és a magyarok közt annyira, hogy mindezek folytán a németek valósággal féltékenyek voltak ránk. Csak később, amikor már látszott, hogy a németek terve, Oroszország gyors leverése nem sikerült, jött Keitel Budapestre azzal a követeléssel, hogy nagyobb erővel és közvetlenül vegyünk részt a hadműveletekben. Eleinte mereven szembehelyezkedtünk, később a német hatalom ereje és a belpolitikai helyzetünk miatt a követeléseknek kitérni nem lehetett. Így került ki a 2. magyar hadsereg a Don-fracsontra, ahol azután a németek a magyar politika retorziójaként áldozatul dobták oda a sztálingrádi hadseregért, szembeszállva az orosz őrszemmel, hogy az 1943. januári nagy orosz ellentámadás csaknem teljesen megsemmisítette. Ezután újból csak a megszálló csapatok voltak kinn, amelyeket azonban a németek teljesen szétszórta az egész arcvonalon, Zaporozsjiétől egészen a brjanszki erdőig. Amikor a magyar kormány ismételtén kérte ezek összevonását, hogy a mind valószínűbb orosz támadással szemben a Kárpátok vonalában a magyar hazát védhessük, az OKW³⁵ egy titkos rendeletében, amelyet a Heeresgruppe Südhez³⁶ intézett és amely egy szerencsés véletlen folytán tudomásunkra jutott, elrendelte, hogy a magyar csapatok és a Kárpátok között mindig legyenek nagy német erők. A viszony a két kormány és a katonai vezetés közt mindig hidegebb lett és a németek mind erőszakosabban léptek fel. 1944. március havában a megszálló erők parancsnokát, Lakatos vezérezredest Hitler magához rendelte és durván nekitámadt, hogy miért akarják a magyarok mindig visszavonni a magyar csapatokat, valamint, hogy miért tárgyal a magyar kormány az angolokkal? Lakatos már azzal a gyanúval tért haza, hogy a németek valamire készülnek Magyarország ellen. Mikor ennek Greifenberg, a budapesti német katonai attasé előtt méltatlankodva kifejezést adott (március 17-én), az a gyanúsítás ellen felháborodva tiltakozott. Ugyanakkor megbeszélésre kérte Hitler a kormányzót és vele szemben is csaknem ilyen górnban lépett fel, követelte egy teljesen német beállítottságú kormány kinevezését és a hitlerizmushoz való rend bevezetését. Mikor a kormányzó a magyar belügyekbe való ilyen durva beavatkozást visszautasította, Hitler megfenyegette. Egyébként nem is engedték vissza mindaddig, míg a német csapatok bevonulása meg nem kezdődött. Két nap múlva a németek minden oldalról megrohanták Magyarországot, a Kállay-kormányt lemondásra kényszerítették, sőt egyes tagjait elhurcolták (Kállay maga csak úgy tudta ezt elkerülni, hogy a török követségre menekült). Amikor a kormányzó vonakodott más kormányt kinevezni, azzal kényszerítették, hogy a románokkal, horvátokkal és szlovákokkal szálaltják meg az egész Magyarországot.

³⁵ OKW – Oberkommando der Wehrmacht (Fegyveres erők vezetősége)

³⁶ Dél Hadseregcsoport (HG) a Wehrmacht egyik magasabb egységét nevezték így a második világháború alatt.

3. Ezzel megkezdődött nálunk is a Gestapo uralma. (Eddig ugyanis a német kormány a NSDAP, valamint a Gestapo minden beavatkozását a magyar belügyekbe el tudtuk hárítani.) Megkezdődött a zsidóság teljes kikapcsolása a gazdasági és közéletből, valamint vagyonuk elkobzása, gettóba kényszerítésük és Németországba való kihurcolásuk. Minden intézkedést határozott német parancsra és a kormányzó, valamint az országgyűlés akarata ellenére hajtott végre a kormány. A kormányzó annyira ment annak kifejezésében, hogy nem ért egyet a kormány politikájával, hogy nem is engedte a zsidó rendeleteket az országgyűlés elé vinni és azért nem is hívta össze a parlamentet, mondván: viselje csak egyedül a kormány a felelősséget ezekért az intézkedésekért.

A Gestapo mindezek retorziójaként nemcsak a nevesebb zsidó közéleti férfiakat emelte ki egymásután, hanem komoly és nagynevű magyar politikusokat is elhurcolt. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Malasics Géza³⁷ országgyűlési képviselőket, gróf Sigray Antal³⁸, gróf Csekonics³⁹ és őrgróf Pallavicini⁴⁰ felsőházi tagokat, sőt a kormányzó ellen is puccsot készített elő. A kormányzó azonban időközben a helyzet ura lett és (a) puccsban érintett minisztereknek, majd az egész Sztójai [sic!] kormánynak távoznia kellett. E kormánynak egyébként is nehéz helyzete volt, mert a németek ama követelését, hogy az egész magyar ipar német vezetés és ellenőrzés alá kerüljön, még ő sem fogadta el.

Ebben az időben volt a magyar kormány és (a) magyar vezérkar a legváltáságosabb gondokban a magyar nemzet sorsát illetőleg.

A magyar vezérkar már régen tisztában volt azzal, hogy a németek elvesztették a háborút, s hogy Göbbels nagyhangú ígéretei a csodafegyvereket illetőleg csak blöffök és üres fenyegetések, melyek nem is annyira külföldön [értsd: külföldhöz] szóltak már, hanem saját hadseregén belül a Wehrmachtnak. A Wehrmacht-csapatok ebben az időben legálább annyira gyűlölték a saját SS-eiket, mint mi, magyarok. Kilátástalannak láttak minden

³⁷ Malasits Géza (Budapest, 1874. –?) magántisztviselő, politikus. 1893 óta tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. Tagja volt az Ipari Munkások Élelmezési Bizottságának és a Panaszbizottságnak is. 1924-ben választották meg először nemzetgyűlési képviselőnek.

³⁸ Alsó- és felsőúrányi Sigray Antal Mária Fülöp Alajos, gróf (Ivánc, 1879. május 12. – New York, 1947. december 26.) politikus. Tanulmányait Angliában és Budapesten végezte. 1904-től főrendiházi tag. 1919-ben Bécsben az Antibolszvista Comité egyik vezetője. 1919 augusztusában a Friedrich-kormány Nyugat-Magyarország fő kormánybiztosának nevezte ki. 1920-ban Svájcban teljesített diplomáciai szolgálatot. 1939-től a Felsőház tagja volt. 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásakor elhurcolták és a mauthauseni koncentrációs táborba zárták. A tábor felszabadulásakor már súlyos betegen került Svájcba, onnan az USA-ba, ahol fogsága alatt szerzett betegségében elhunyt.

³⁹ Csekonics Iván Mária Keresztély János Endre, gróf (Zsomboly, 1876 – ? 1951) politikus, diplomata, nagykövet. A Budapesti Tudományegyetemen állam- és jogtudományokból doktorált 1900-ban. Még ebben az évben az Osztrák–Magyar Monarchia vatikáni követségi attaséja. Követségi titkárként dolgozott a Monarchia szentpétervári, párizsi, londoni, washingtoni, stockholmi, és berlini nagykövetségén. 1913–1914 között Bukarestben szolgált, majd az első világháború előtt rövid ideig a varsói főkonzulátuson, végül a konstantinápolyi nagykövetségen dolgozott. Ő hozta létre Magyarország varsói nagykövetségét, 1919–1922 között vezetője is volt. A Parlament mindkét házában tagja. 1944. március 19-én, Magyarország német megszállásakor elhurcolták és a mauthauseni koncentrációs táborba zárták.

⁴⁰ Pallavicini Alfonz Károly, őrgróf (Bécs, 1883 – ? 1958) gazdálkodó, örökös felsőházi tag. Középiskoláit Bécsben végezte. Önkéntesi évének letöltése után két évig a müncheni egyetem erdészeti karának a hallgatója. 1907-től a saját és hitbizományi uradalmakat vezette az első világháború kitöréséig. 1944. március 19-ét követően elhurcolták és a mauthauseni koncentrációs táborba vitték.

további vérontást s csak a Gestapo és az SS-ek drákói retorziói tartották úgy ahogy bennük a fegyelmet.

A bolsevisták azonban már a határainkon voltak, s a magyar közvélemény irtózott a bolsevista megszállástól.

A magyar vezérkarnak dönteni kellett, de a vélemények különbözők voltak. Egyik vélemény – éppen a közvélemény hatása alatt – javasolta, hogy minden erőnket totálisan mozgósítva, mindaddig védjük a bolsevizmus ellen a Kárpátok gerincét, míg a németek a nyugati arcvonalakon összeomlanak, s az ország nyugat felől angol megszállás alá kerülhet. A másik vélemény szerint minden értékünket, a fiatalságunkat és asszonyainkat nyugat felé kellett volna menteni, hogy az összeomlásnál ne a bolsevisták hanem az angolok kezébe kerüljenek.

Az első terv a németeken bukott meg – bár mit sem sejtettek eme elgondolásunkról –, mert általában voltak bizalmatlanok a magyar hadsereggel szemben, hogy ellenük fordul.

A második tervet részben a németek segítették elő, amikor minden fegyverforgató és munkabíró embert erőszakkal ők maguk telepítettek ki – részint, hogy az SS csapatokba kényszerítsék, részint, hogy munkába állítsák őket.

Hogy a németek akkor már milyen durván intézték a magyar ügyeket, mutatják a következők:

- A. A mozgósítást március 19-én az orosz támadásra való tekintettel ők kívánták, mikor azonban a magyar kormány el akarta rendelni az egész magyar haderő mozgósítását, ezt már nem engedték meg, hogy a kormány helyzete erősödjék.
 - B. Bár az orosz támadásnak a Kárpátokhoz való közeledése éppen azt kívánta volna, hogy minden magyar fegyveres erőt a Kárpátalján és Észak-Erdélyben vonjuk össze, kifejezetten (írásban) megtiltották, hogy a Kolozsvár–Máramaros sziget vonaltól keletre magyar csapatok legyenek.
4. Amikor augusztus 23-án a román átállás bekövetkezett, és ennek folytán az orosz erők Dél-Erdélyen keresztül a magyar Alföldre benyomultak, a magyar kormány természetesen ismételten kérte a német hadvezetést, hogy megfelelő erőt helyezzen erre az arcvonalra és engedjen át fegyverzetet a magyar haderő felszerelésére. Bár Hitler erre több ízben személyesen ünnepélyesen ígéretet tett, egyik sem történt meg. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a németek vagy nem tudják, vagy nem is akarnak bennünket komolyan segíteni. Magyarországot áldozatul akarják dobni a bolsevizmusnak, csak annyi magyar területet akarnak megtartani, amennyi szükséges ahhoz, hogy a háború német földre ne érhesse. Így mindjárt augusztus végén a Tisza, később a Duna, majd hamarosan a Balaton vonalról beszéltek, mint amelyet feltétlenül tartani szándékoznak. A magyar haderőt pedig nyilvánvalóan el akarták sorvasztani. Így már augusztusban azzal az ötlettel álltak elő, hogy állítsunk fel magyar SS hadosztályokat, amelyek Hitlernek is tegyenek esküt, ők azokat teljesen felfegyverzik. (Két ilyen hadosztály volt alakulóban, amelyeket kiképzésre

kivíttek az országból.) Ugyanakkor viszont a honvédség felszerelése elől azzal tértek ki, hogy a hadianyagra nekik is szükségük van. A magyar arcvonalra küldött német hadosztályok (túlnyomó részben páncélosok) pedig ahelyett, hogy az orosz ellen küzdöttek volna, lassan körülvették a fővárost. Adataink voltak arra nézve, hogy a vár megrohanását már október 15-e előtt gyakorolták. Az egész akció vezetője egyébként ugyanaz a Skorzeny⁴¹ volt, aki Mussolinit kiszabadította!

5. Mindezt látva, és hogy az ország pusztulását elkerülje, határozta el magát a kormányzó a fegyverszüneti tárgyalásokra. A magyar katonai vezetést akkor már úgyszólván teljesen kikapcsolták a németek. Sok helyen nemcsak a hadtest- és hadosztály parancsnokokat állították félre, elvevén egységeiket, hanem az ezred- és zászlóalj parancsnokokat is a magyar csapatok századonként felosztatták [értsd: felosztották] a német kötelékek közt. A németek eme intézkedése minden különösebb magyar befolyás nélkül a magyar hadsereget teljesen szétbomlasztotta.

A látszat megóvására, s különösen Németországba erőszakkal kitelepített százezres tömegek és a bolsevisták elől menekülő családok érdekében csak a Szent László hadosztály kapott parancsot, hogy mindaddig tovább harcoljon a bolsevizmus ellen, míg a német védelem teljesen össze nem omlik, s csak akkor mentse át legénységét és tisztikarát az angolokhoz.

Hogy értelmetlen harcukat pár hónapig még folytathassák, a németek az utolsó erőszakos eszközt is igénybe vették: a fővárost nehéz páncélosokkal, SS és Gestapo alakulatokkal megszállták, a kormányzót lemondásra kényszerítették és elhurcolták, s hatalomra pedig a magyar parlament legkisebb pártját, Szálasival a nyilas-keresztes pártot ültették mindenféle ígéretekkel. Hogy a végén az ezeknek tett ígéletüket sem tartották meg, az természetes volt, s hogy Budapestet és az ország nyugati felét minden cél és értelem nélkül a teljes pusztításnak tették ki, az csak a németek brutális önzését jellemzi.

Gyalázatos eljárásuknak utolsó szégyenteljes mozzanata volt, mikor a bolsevisták előtt menekülő magyar családokat a határon teljesen kifosztották.⁴²

Eme gyalázatos tettüket is egy hazug parancs kiadásával indokolták, melyet a 6. német hadsereg vezérkari főnöke adott ki. Ebben a parancsban (2. sz. melléklet) arra való hivatkozással, hogy a Szent László magyar hadosztály a bolsevistákhoz átalált, rendelték el a menekülő magyarság teljes kifosztását, holott a Szent László hadosztály nemzete érdekében kapott parancs értelmében még május hó 9-én is harcolt, fedezve a menekülő magyar családok visszavonulását, mert a német csapatok akkor már napokkal előtte teljesen szétzüllöttek.

⁴¹ Skorzeny, Otto (Bécs, 1908. június 12. – Madrid, 1975. július 6.) a Waffen-SS tisztje volt. A második világháború alatt több kommandós akciót irányított, többek között az olasz diktátor, Benito Mussolini kiszabadítását, valamint Horthy Miklós magyar kormányzó fiának elrablását. 1943. április 20-án SS-Hauptsturmführerré léptették elő. 1945. május 15-én Stájerországban feladta magát a szövetséges erőeknek, akik mint háborús bűnöst bíróság elé állították.

⁴² Lásd Szügyi beszámolóját. ÁBTL 3.1.9. V-122262.

Íme egy kis nemzeti pusztulásnak története – nem diplomata, hanem egy hazáját szerető katona szemszögéből nézve –, mely kis nemzetnek egyetlen bűne, hogy honfoglaló ősei 1049 évvel ezelőtt Európa útközpontján a „Hadak útjában” alapítottak hazát népünknek.

C. A menekült magyarság tájékozottsága a bolsevista megszállás alatt lévő magyarországi állapotokról.

1. A megszállás óta hazuról visszaszököttek jelentései eleinte teljesen ellentétesek és túlzóak voltak. Azóta a megszálló bolsevisták gátlás nélküli borzalmas tobzódása alábbhagyott, a kedélyek lehiggadtak. A csatolt 3. számú mellékletben feltüntetett három vöröskeresztes nővér jelentése, akik június hó 19-én indultak Budapestről, már meglehetősen tárgyilagosnak látszik.
2. A kormányzó urunk bölcs előrelátása folytán az otthon maradt magyarság sorsának enyhítésére visszahagyott magyar hazafiak (akiknek neveit érthető okokból nem áll módomban jelteni), sokat tudtak segíteni népünkön, bár a nagy tömegek elhurcolását Oroszországban ők sem tudták megakadályozni.
3. A menekült magyar tömegek – bármennyire is vágytak haza – föltétlen meg akarják várni az angol és amerikai csapatok bevonulását a magyarországi területekre.
4. Az a jelenség, hogy az utóbbi időben a kevésbé intelligens magyar elemek mind nagyobb és nagyobb számban próbálkoznak meg a hazaszökésekkel, a magyarországi kommunista párt által kiküldött agitátorok munkájának tudható be, továbbá annak, hogy az aratási munkák megkezdődésével a magyar paraszti tömegek honvágya egész betegessé fokozódott.

D. Javaslatok ama esetre, ha az angol diplomácia terveibe Magyarországnak angol érdekerületbe való vonása beleilleszthető.

1. Hogy a jövőben Magyarország sorsát eldöntő kérdésekben a szövetséges diplomácia magyar részről kikkel tárgyaljon, ebben mi, a menekült magyarság alsóbb vezetői javaslatot tenni nem vagyunk illetékesek.

Ettől függetlenül szükséges lenne Németország területén, tehát az összes angol és amerikai megszállási zónákban lévő összes menekült magyarság ügyeinek intézésére és képviselésére egy közös magyar katonai parancsnokságot kijelölni, akit úgy az angol, mint amerikai legmagasabb megszálló hatóságok menekült ügyekben meghallgatnának.

Eme megbízatásra – ismerve a menekült magyarság nagy többségének óhaját – vitéz Farkas Ferenc ezredest tartjuk alkalmasnak, aki a magyar tábornoki karnak egyik legkiválóbb tagja, az angol orientálódásnak régi harcosa, magyar országos főcserkész, s akinek éppen a cserkészlet révén régi angol és nemzetközi kapcsolatainak vannak. (Lakik: Johanneskirchenben, Bajorország.)

Az ő személye mellett lenne felállítva egy bizottság, mely hivatva volna addig is, amíg az angol–amerikai diplomácia sorsunkról dönt, megállapítani, felkutatni és biztonságba helyezni a Németországba kiszállított magyar eredetű

Mezőgazdasági készleteket,

Ipari intézményeket,

Bankok és azok készleteit,

Pénztárakat (devizákat),

a Nemzeti Bank aranyfedezetét, valamint a magyar koronát és koronázási ékszereket és

Szent István jobbját, mint a legnagyobb magyar ereklyét.

2. A menekült magyarság vezető rétegének általános véleménye, hogy hazatérésünk a teljes megbékélés jegyében történjék. A nagy tömegek, az utóbbi években különböző irányokból megnyilvánuló féktelen propaganda hatása alatt, lelkiileg kibillen-tek egyensúlyukból. A mindenki a mindenki elleni lelki hadakozást le kell higgasz-tani. Ehhez:
 - a. semmiféle hatóság névtelen feljelentés alapján senkit le nem tartóztathat és el nem ítéltet.
 - b. Akiknek jogos panasza van, a panaszát az illetékes hatóságok előtt írásban, vagy szóban előadhatja, panaszának jogosságáért és igazáért személyesen helytáll. Minden panaszügyben csak a törvényes bíróságok ítélezhetnek.
 - c. Törvényes bíróság előtt legyenek felelősségre vonva mindazok – tekintet nélkül arra, hogy jobb- vagy baloldali pártokhoz tartoznak –, akik gyilkoltak, vagy bár-mi törvénybe ütköző bűncselekményt követtek el az elmúlt években. A háborús bűnösség kérdése különbíróság előtt legyen tárgyalva (ebben való döntés ter-mészetesen a győző hatalmak joga).
3. Az angol csapatok bevonulása után az átvett magyar vörös csapatok és rendőr-ség le legyenek szerelve. Magyar fegyveres rendfenntartó (karhatalmi, határőr és rendőr, csendőr) alakulatok csak a kedélyek lehiggadása után legyenek szervezve. Ennek időpontját a megszálló angol erők parancsnoka határozza meg.
4. A magyar közigazgatás bevezetésének időpontját a megszálló erők parancsnoka határozza meg, a most működő vörös közigazgatás átszervezése azonban termé-szetesen szükséges.

5. A magyar országgyűlés törvényes működése névlegesen az oroszoknak Sopronba való bevonulásával – amikor az országgyűlés tagjai nyugat felé elmenekültek – ténylegesen azonban már 1944. október 15-én megszűnt, amikor a Kormányzó urat a németek letartóztatták.

Függetlenül attól, hogy az angol–amerikai diplomáciának mik a szándékai a jövőre magyar államformát illetően, szükséges lenne a jogfolytonosság helyreállítása végett az alábbi eljárás:

- a. Amint a régi országgyűlés tagjainak hazatérése lehetővé vált, üljön össze és válassza meg a kormányzót.

Horthy kormányzó urat ugyanis amikor a németek letartóztatták és lemondatták, fegyveresen kényszerítették, hogy lemondását írja alá. Ugyanakkor kényszerítették az országgyűlést, hogy Szálasit nemzetvezetővé válasszák. Az országgyűlés Szálasit azonban csak addig az időpontig volt hajlandó megválasztani, míg a kormányzóválasztás törvényesen ismét lehetővé válik. Az országgyűlés törvényes joga ehhez a magyar alkotmány szerint föltétlen megvan.

- b. A megválasztott kormányzó azután nevezze ki a kormányt és oszlassa fel a már 1939 óta fungáló országgyűlést.

- c. Az új országgyűlés összehívását az új választások megejtése kell megelőzze. Az új választások megejtése természetesen csak akkor volna végrehajtható, ha a kedélyek már megnyugodtak és lehiggadtak s a választás tisztasága általános és titkos választójog alapján minden külső behatás nélkül törvényes keretek között lefolytatható. Ennek időpontját a kormánnyal egyetértésben a megszálló erők parancsnoka határozza meg.

- d. Javaslatok ama esetre, ha Magyarország bolsevista érdekeltségben maradna.

Ha a magyarságra nézve eme legszerencsétlenebb lehetőség bekövetkezne, úgy a menekült magyarság nagy többsége (gazdálkodók, munkások, sőt még az intelligencia nagy része is), akik feleséget, családot hagytak otthon, a kényszer hazaszállítás során beletörődne sorsába. Ismerte a bolsevik módszereket, ezeknek hazaszállítása csak nemzetközi bizottság védelme alatt történhetne meg, diplomáciai úton kikényszerített védelmi garanciával.

Nagy tömegek fognak azonban maradni, akik nem mehetnek haza, mert exponált bolsevista ellenesek, vagy nem tudják elképzelni életüket a bolsevista rendszerben, ezek további sorsának biztosítása a legnehezebb feladat, s a következő lehetőségek jöhetnek számításba. (Annak leszögezése mellett, hogy Németország területén, de különösen Ausztriában, ahol a menekült magyarság kifosztása történt, a kölcsönös gyűlölet miatt nem maradhatnak.)

- a. ipari szakmunkások, műszaki szakemberek elhelyezése francia ipari központokban.
- b. Telepes községek alakítása angol, francia vagy amerikai gyarmatokon (Kanada, Új-Zéland, Madagaszkár stb.) az illetékes államok támogatásával.
- c. A fiatalabb korosztályú kiváló katonaanyagának az angol gyarmati hadseregben való elhelyezése. Ennek megszervezését személyesen vállalnám.

Exelenciádnak

Alázattal

Völkermarkt, 1945. VII. 1.

Vitéz Szügyi Zoltán vörögy. s.k.

1.sz. melléklet⁴³

Fordítás eredeti angolból

Bizalmas!

A Németországot megszálló erők Parancsnokának.

Kegyelmes Uram!

Az U.S. rádió pár nappal ezelőtt megemlítette, hogy nekünk magyar politikai foglyoknak mindaddig várunk kell, amíg a kompetens szövetséges képviselők részéről ügyünk kivizsgálása meg nem kezdődik és ügyünkben döntés nem történik.

Míg mi jelenlegi helyzetünket türelmesen elviseljük, egyideig kötelességünknek tartjuk felhívni a figyelmet nemcsak azokra a kérdésekre, amelyek személyünket illetik, hanem azokra is, amelyek a most német megszállt területen élő többi magyar polgári lakosokra vonatkoznak.

Bennünket alulírott politikai foglyokat a Gestapó fogott el és később a magyar nácik csukta[k] be Sopronkőhidán, majd kiszállítottak Németországba, ahonnan végül is a koncentrációs táborból az amerikai hadsereg megszállásának napján sikerült kimenekülnünk.

Mi több ízben jelentkeztünk az amerikai M. G.-nél⁴⁴, Hennyey Gusztáv lemondott magyar külügyminiszter és később politikai fogoly útján.

Alulírott Nagy Vilmos szolgálaton kívüli vezérezredes, korábban honvédelmi miniszter, már régen összeütközésbe kerültem a német és magyar nácikkal, ami ezután fő oka volt annak, hogy 1943 júniusában visszaléptem a miniszteri székből. Én már régen követtem az Önök

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-122262. 38–40.

⁴⁴ M. G. – Major General, vagyis vezérőrnagy (amerikai szárazföldi haderő).

figyelmeztetését és utaltam arra, hogy milyen értékeket hurcoltak ki a németek Magyarországból. Ezeknek az értékeknek a pusztulása most folyamatban van és ezeknek megmentése nemcsak magyar életkérdés, hanem egyben nemzetközi érdek is!

A Magyarországból kiszállított legfontosabb anyagok kimutatását mellékelten csatoljuk.

A jelenlegi helyzettel kapcsolatban az a megítélésünk, hogy sokan vannak a magyarok között asszonyok, gyerekek és csecsemők, akiknek jelenlegi helyzete egyeseket annyira elkeserít, hogy a jelenlegi helyzet gyors beavatkozás nélkül katasztrófához fog vezetni.

Azoknak a magyaroknak sorsa, akik ma német megszállt területen élnek, egészen különleges és nem hasonlítható azok helyzetéhez, akik akár, mint háborús foglyok, akár mint más polgári lakosok kerültek megszállt területre. Ennek a különleges helyzetnek az az oka, hogy sok magyar polgár, akik most Németországban kényszerülnek élni, a legkülönbözőbb osztályokhoz és foglalkozási ágakhoz tartoznak. Azonkívül vannak katonai személyek és családtagok is, akik mint katonai foglyok jönnek tekintetbe, holott erőszakkal lettek kitelepítve Magyarországból Németországba. Benyomásunk szerint a jelenleg németországi munkaadók, munkások stb. akik Németországba Magyarországból erőszakkal lettek kitelepítve. Hangsúlyozzuk és felhívjuk az illetékesek figyelmét arra a tényre és csak saját lelkiismeretünkre hallgatunk, nem akarunk senkit sem kimenteni, sem senkinek felelősségre vonását nem szorgalmazzuk, azonban a fegyelem fenntartása általában igen ártalmas, hogy egyes egyének, akik közismerten náci barátok és bűnösök képviselői, még most is teljesen szabadon és akadálytalanul mozoghatnak. Tekintettel arra, hogy Magyarország teljes kizsárolása német érdek volt, szükségesnek mutatkozott Magyarországról Németországba minél több munkaképes magyart kitelepíteni. Ezek az emberek magukkal hozták utolsó értéküket is! Megérkezve a határra a németek kirabolták őket és elvették a legértékesebb holmijukat csomagjaikból. Ugyanakkor tudtak róla a németek, hogy ezeknek a Magyarországból erőszakkal kitelepítetteknek a nagy része ellensége a magyar Quisling-kormányzatnak⁴⁵, amelyet Szálasi vezetett a német érdekek szempontjából, ez a réteg nem megbízható. Ezért a németek bizalmatlanok lettek a teljes magyar hadsereggel szemben. Ugyanis a magyar csapatok mihelyt alkalmuk nyílt, átálltak az orosz hadsereghez. Ezért a németek a magyar csapatokat – kevés politikai balgaságtól fűtött egység kivételével – lefegyverezték. Ugyanekkor kifosztották élelmiszerkészletünket és elrabolták többi értékeinket.

Amikor a szövetséges hadsereg megérkezett, a szövetséges erők által megszállt területen élő magyar állampolgárok elvesztették még azt a tökéletlen államformát a különleges gondoskodásnak is [sic!], amelyet a magyar polgári közigazgatás Szálasi és kormánya által Németországba kiszállítva – ezen időpontig megadni igyekezett.

A politikailag megbízhatatlan magyar nácibarátok ma ugyanolyan körülmények között élnek és ugyanolyan elbánás részesei, mint a többi magyarok – amikor arra lehetőség nyílt – Szálasi és kormánya ellen fellázadtak.

⁴⁵ 1944. március 22-én kinevezett Sztójay Döme volt berlini nagykövet, miniszterelnök kormányát nevezték magyar Quisling-kormányának, amely együttműködött a német megszállókkal. Általánosságban a kifejezés a megszálló el-
lenséges hatalommal együttműködő, hazaáruló (kollaboráns) politikus, illetve kormányzatot jelölte.

Jelenlegi helyzetünkben nincs egyetlen olyan szerv, vagy hatalom, amely a magyar ügyet, a polgáriak és a német megszállt területen élő magyarság ügyét, mint közös és megoldandó kérdést, összhangba tudná hozni a megszállók érdekeivel. Ennek a kérdésnek a fontossága nem volna olyan nagy, hogyha remélhetnénk, hogy a jelenlegi magyar kormány rövid időn, talán egy-két napon belül közbelépne. Mivel azonban ez a közbelépés nem lehetséges, azok a magyar politikai foglyok, akik soha nem vettek részt a politikai életben és csak azért lettek üldözve, mert az erkölcstelen és erőszakos német próbálkozásoknak ellenálltak és ezen cselekmények miatt kerültek a „politikai foglyok” kategóriájába, ez a csoport most felajánlja önzetlen és jó szolgálatait az amerikai M. G.-nek.

Ilyen higgadt, tapasztalt egyének jelenleg rendelkezésre állanak, akik a politikai élettől félretolva éltek mindaddig, eddigi magatartásuk alapján feltehető, hogy a jelenlegi magyar kormány személyük ellen semmi kifogást sem fog emelni. Ezeknek a megbízható magyar polgároknak szolgálatait az amerikai M. G., amennyiben saját érdekében kifolyólag szükségesnek tartja, eredményesen tudná hasznosítani.

Ezeknek segíteni tudnának az amerikai M. G.-nek a következő, az illetékességhez tartozó feladatok végrehajtásában:

1. Megállapítani, megkülönböztetni, valamint biztonságba helyezni a Németországba kiszállított magyar eredetű mezőgazdasági készleteket.
2. Megállapítani, megmenteni és előkészíteni a hazatelepítéshez a kitelepült ipari intézményeket és mezőgazdasági értékeket, amelyeket Magyarországból Németországba kiszállítottak.
3. Megállapítani és biztos őrizetbe venni a kitelepült magyar bankokat és azok készleteit, amelyeket Németországba a legkülönbözőbb magyar polgári és katonai hatóságok szállítanak ki. Itt különösen fontos, hogy ezeket a készleteket megfelelő és megbízható emberek vegyék számba és őrizzék.
4. Pénztárakat (devizákat) elosztani olyan formában, hogy a magyar katonai és polgári személyek átveheték fizetésüket az amerikai hatóságok által meghatározott és lerögzített nemzetközi törvény előírásai szerint addig a fokig, ameddig azt az élet szükségessége megköveteli.
5. Eltávolítani azokat a nem megfelelő embereket, akik még most is hivatalos ügyeket intéznek és megfelelő embereket tenni a helyükbe.
6. Együttműködni és adatokat rendelkezésre bocsájtani azoknak az egyéneknek a segélyezésére, akik a jelenlegi helyzetbe saját kenyerüket nem képesek megkeresni, külön tekintettel a munkás és sokgyermekes családokra.
7. Általános információkat adni minden magyar kormányzási jog, személyi és vitás kérdésekben.

8. Lehetőséget kérünk Excellenciáddal vagy képviselőjével való személyes összeköttetés felvételére az előbb említett gondolatok részletes megbeszélése végett.

Excellenciádnak

Zimmern, 1945.VI.8.

Hennyey Gusztáv, lemondott vezérezredes,
lemondott külügyminiszter.

alázattal

Nagy Vilmos, lemondott vezérezredes,
lemondott honvédelmi miniszter.

2.sz. melléklet⁴⁶

Német összekötő törzs a
m. kir. 1. hds. pság.-nak
(DVST. 6.)

[...]s. Nr. 410/45.biz.

M. kir. 1. hadseregnek
Nachr.
AOK.6.⁴⁷
Stellvertr.Kdr.Generál XVIII. A.K.
Ber.Offz.d.Wehrkreis XVIII.
Korück. AOK.6.

Az AOK.6. vezérkari főnöke Balck tábornok⁴⁸ rendeletére 1945. III. 31-én 11 h-kor a következő parancsot adta ki:

1. A m. kir. Sztn. László ho. 1945.III.30-án teljes egészében átment az oroszokhoz és orosz vezetés alatt az ellen [...] a németek ellen megkezdte. Ezen szörnyűséges tény alapján a 6. hds. a következő rendszabályokra látja magát kényszerítve:
 - a. Az összes, a 6. hds.⁴⁹ körletében levő magyar egységeket azonnal le kell fegyverezni, az összes fegyvereket és lőszert a német haderőnek, ill. a Reichsverteidigungs-kommisar szerveinek kell leadni.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-122262. 43.

⁴⁷ AOK 6. – Armee Oberkommando 6 (Wehrmacht).

⁴⁸ Balck, Hermann (1893–1982) német tábornok. Már az első világháborúban is harcolt, majd a második világégés során szinte minden fronton teljesített szolgálatot. 1944. december 23-án Magyarországra helyezték. A háború végén amerikai fogságba esett, ahonnan 1947-ben szabadult. Németországban 1948-ban 3 év börtönbüntetésre ítélték.

⁴⁹ Hadsereg.

b. Az összes magyar gépjárműveket egyenesen a német haderőnek kell átadni. Gyűjtőhelyeket fegyver és anyag számára a [...] egyetértésben a Korück. AOK.6.-al fogja meghatározni.

c. Fogatolt járművek a magyar csapatoknál ma[...]

2. Az összes AOK. 6. területén található csapat[...] beleértve a családtagokat is, rövid úton, gyalogmenetben át kell [...] [...]ni egy, az eddigiektől 40 km.-rel Ny-ra fekvő elhelyezési körlet[...] [...] mozgásokhoz a főútvonalakat használni tilos. Új elhelyezési körlet[...] [...]natvonalakat a DVST.6. egyetértésben a stellv.Kdr.Gen.XVIII. [...] állapítsa meg.

von Roeder sk.

vk. ezredes.

A másolat hiteles!

1935.VII.16.

dr. Széki Miklós hadnagy sk.

3. sz. melléklet⁵⁰

Három vöröskeresztes nővér érkezett Passaubá június 29-én. Budapestről indultak június 19-én. Az ápolónők neve:

Nagy Béláné, Karsay Jánosné, Miskovics Jenőné.

Az oroszok nem engedtek ki senkit Magyarországról. Beeresztenek azonban bárkit, de az illetőt azonnal fogolytáborba viszik, ahonnan még a magyar kormány sem tudja őket kiszabadítani. Általában az oroszok még mindig nagyon bizalmatlanok. Csomagolnak hazafelé. Figyelmeztetnek az ápolónők mindenkit, hogy senki ne menjen addig haza, míg a hazamennetel hivatalosan meg nem lesz szervezve, mert életveszélynek teszik ki magukat. Hatan indulnak, de csak folytatják fásasztó útjukat. A magyar rendőrség és a katonaság rendfenntartó szolgálatot végez. Fegyvert is kaptak már. Egyenruhájuk olyan, mint a milyenk, nemzetiszínű karszalagot hordanak, rajta egy vörös csíkkal. A földreformot végrehajtották. Az iskolák, a műegyetem működnek. Aki lakását március végéig el nem foglalta, azoknak a lakását elhagyott lakosnak minősítették és leltár szerint kiosztották a lakásnélkülieknek. Megkötés csupán az, hogy aki időközben visszatér, azok részére a saját lakásból rendelet szerint a kiszabottat rendelkezésre bocsájtják. Három személy után egy szoba jár. Minden személyt leigazolnak odahaza a vizsgálóbizottságban. Kommunista, szociáldemokrata és kigazda pártok vannak. A neveket 8 napig függesztik ki. Aki ellen kifogás van, azt különböző büntetés alá vonják. Eddig csak 30 embert akasztottak az igazolás során. A fizetések rendezés alatt állnak. A nyugdíj a legutolsó élvezett fizetés 100%-a lesz. A legerősebb párt a szociáldemokrata párt. Az oroszok nem tesznek különbséget zsidó és nem zsidó között. Várja mindenki az oroszok kivonulását. A gyárakat az oroszok megkezdték leszerelni, azonban ezt leállították. Hírek szerint amerikaiak keze van a dologban. Állítólag Magyarország helyett fizették volna a jóvátételt.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-122262. 44.

Az oroszok a polgári személyekkel már nem foglalkoznak. A hírek emberpusztulásokra vonatkozóan túlzottak! Tehát nem igaz, hogy az Andrassy úton lógtak volna az emberek tömegei. Két alezredest akasztottak föl, akik zsidó internálótáboroknak voltak a parancsnokai. Az ostrom alatt kb. 5000 polgári személy halt meg. A németek vesztesége az Olasz fasornál megkísérelt kitörésnél 20.000 ember volt. A nyilasok raboltak és fosztogattak az ostrom utolsó napjaiban. A választások szeptember végén lesznek. A vitézi rendet eltörölték. Háromféle pénz van forgalomban. A régi, az új és az oroszok által kiadott pengő. A régi és az új pengő között különbség alig van. A drágaság igen nagy, de akinek pénze van úgy élhet, mint békében. Mindent lehet kapni. 4 p. egy átszálló, 100 p. a telefon alapdíja, egy mosónő 150 p. a munkások napi kereste 150-200 p. Egy zsír kb. 300 p. Elsőrendű bűnösök a nyilasok voltak. Már nagyon várnak bennünket haza, de addig senki se menjen, amíg az orosz ott van. A társadalom és a nemzet java kijött, tehát szükségünk van reánk otthon.

Almelléklet.⁵¹

Kimutatás

azokról a magyar értékekről, amelyek Németországba lettek kiszállítva.

1. Értékek, melyek a magyar állam tudta nélkül lettek kiszállítva	40.000 gk ⁵² .
2. Értékek, melyek a magyar állam tudtával biztonságba helyezés végett lettek kiszállítva	25.000 gk.
3. Szarvasmarhák, melyek önkényesen lettek német csapatok által kihozva	400.000 drb.
4. Lovak, melyek önkényesen lettek a német csapatok által kihozva	100.000 drb.
5. Lovak, melyek a magyar menekülőkkel jöttek	60.000 drb.
6. A németek átengedtek a magyar és német állam között létrejött szerződés értelmében – bár ezt a németek erőszakolták ki –	
élelem	50.000 gk.
olajos magvak	10.000 gk.
cukor	2.000 gk.
dohány	200 gk.
szarvasmarha	100.000 drb.

Ezek 1944. őszétől kerültek Németországba kiszállításra.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-122262. 41–42.

⁵² gépkocsi.

7. Német intézkedésre magyar tényészménekből Németországba körülbelül. 1.000 db.
8. Továbbá értékek nemesfémekből, drágakövekből és értékpapírok (részvények), majd később a Magyar Nemzeti Bank, hitelszövetkezetek és bankok lettek kiszállítva.
9. A fontos gyáarak, ipari intézmények gépeivel együtt, felszereléseivel és értékeivel kerültek kiszállításra.
10. A 65.000 db. gk. kiszállított értékéből 2/3 része élelem, 1/3 része textil, bőr és más anyag volt.
11. Azon értékek, amelyek a magyar állam tudtával lettek Németországba kiszállítva, Bécsben, majd később nyugatabbra fekvő területen lettek elraktározva. A magyar állam kívánságai ellenére azokat az értékeket, amelyeket Németországba kiszállítottak – hivatkozással a rossz vasúti helyzetre – a németek sürgős intézkedéssel az élelemkészleteket későbbi elszámolásra a gazdasági életben helyezték el. Így pld. a magyar Mauthner cégtől az összes magvakat, összesen 240 waggont Németországba szállítottak ki és egyrésze St. Salvator-i Landrat parancsára Griesbachban osztottak szét. Amennyiben ezek a jelenségek vezető részről nem lesznek megállítva, a magyar gazdasági élet újjáépítése a legnagyobb nehézségekbe fog ütközni.

Megjelent: Bank Barbara: A „Szügyi memorandum”. In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján.* Főszerk. Marinovich Endre, szerk. Anka László – Hollósi Gábor – Tóth Eszter Zsófia – Ujváry Gábor. Veritas – Magyar Napló, Budapest, 2016. III. kötet, 21–49.

Emlékek a táborokból

Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor GULAG- rabok megpróbáltatásai

Út a fogságba –

Kényszermunka- és büntetőtáborok világa a Szovjetunióban

A kényszermunkatábor „átnevelő-, javító-” és büntető rendszere a Szovjetunióban egyidős a kommunista hatalom megszületésével. Miután Lenin és a bolsevik párt 1917-ben átvették a hatalmat Oroszországban, gyors ütemben megszervezték a tömeges, politikailag számukra nem „korrekt”, a „nép ellenségének”, „árulónak” bélyegzett valós és vélt „ellenségeik” eltávolítását a kényszermunkatáborok rendszerébe. Első körben azokat hurcolták hosszabb-rövidebb időre „túszként” büntető munkatáborba, akiket politikai hatalmuk szempontjából ellenségnek nyilvánítottak. De nem állt itt meg a bolsevik hatalom, nem sokkal később már a saját embereit sem kímélte.

Az oroszországi polgárháború lezárulása után rendezettebb körülmények között módszeresen megkezdődött a kísérletezés az emberekkel és a munkatáborok létrehozásával. A Szolovki-szigeteken felállított kísérleti jellegű kényszermunkatelepek után 1928. március 26-án megjelent egy rendelet a Szovjetunióban, amely kisebb bűncselekmények esetében rövid tartamú elzárás helyett javadalmazás nélküli „javítómunkát” írt elő. Az 1929. június 27-én kiadott újabb rendelet értelmében minden, három évnél hosszabb időre elítélt rabot a börtönökből át kellett szállítani a munkatáborokba. Ekkortól kezdve a „nagy szocialista építkezéseken” – például a Fehér-tengeri csatorna létrehozásánál – tíz- és százazrek végeztek kényszermunkát. 1934-ben létrehozták az ULAG-ot, a Lágerek Parancsnokságát, majd a létszám és a feladatok bővülésével a GULAG-ot, a Lágerek Főparancsnokságát.

A kényszermunkatáborok világa lassanként a Szolzsenyicin által leírt „szigetvilággá” változott, mindenhol ott volt. A lágereken belül nagy volt a halandóság, az örök néha kifejezetten könyörtelenül, szadistaként viselkedtek. A lágerekben az őrség kegyetlenkedésein, az éhségen és az időjárásen kívül a köztörvényes bűnözők terrorja is pokollá tette a foglyok életét.

A második világháború kitörésével szinte egy időben jött létre a Szovjetunió másik nagy táborrendszer-gépezete, az UPVI, a Hadifogoly- és Internáltügyi Parancsnokság, amely 1945 januárjában, amikor már ebben a lágerrendszerben is milliók voltak, GUPVI-vá, vagyis Főpa-

rancsnoksággá alakult. Ide ítélet nélkül hadifogoly és internált státuszban kerültek az emberek. A felosztott Kelet-Közép-Európából százezreket hurcoltak el, lengyeleket, baltiakat, moldáv-románokat stb. Ekkorra már a szovjet légervilágban milliók sínylődtek. Ez volt az egyik lágerrendszer, amellyel a magyarok is megismerkedtek.

Magyarok a szovjet lágerekben

A háború előtt is voltak magyarok szovjet táborokban, de ők elsősorban azon kommunista emigráció soraiból kerültek ki, akiket utolért a saját rendszerük bosszúja. Az úgynevezett Nagy Terror idején a Szovjetunióban tartózkodó külföldiek tömegével estek áldozatul a sztálini tisztogatásnak.

Hadifoglyok és Internáltak (Fő)Parancsnoksága

Lavrentyij Berija belügyi népbiztos, közvetlenül a Lengyelország elleni szovjet támadás megindulását követően – előrevetítve százezrek és milliók sorsát –, 1939. szeptember 19-én elrendelte a Hadifogoly- és Internálótáborok Igazgatóságának a felállítását, a GUPVI-t. Stefan Karner történész kutatásai szerint a GUPVI táborvilág összesen kb. 340 főtáborból és 4000 melléktáborból állt. A fő- és melléktáborokon kívül léteztek még speciális munkabrigádok, büntető munkatáborok, politikai elkülönítőtáborok és börtönök.

Stark Tamás kutatásai alapján a hadifogoly- és internáltügyi táborrendszernek a háború első napjaiban történő – vagyis igen korai – felállítása bizonyítja, hogy a szovjet vezetés eleve nem tett különbséget a civil és a katonai foglyok között, továbbá azt is, hogy a háború jó alkalom a szovjet érdekszféra kiterjesztése mellett a munkaerő-szükséglet kielégítésére is. Külön figyelemre méltó, hogy az elhurcolások hátterében ott volt a kollektív büntetés és az etnikai tisztogatások célja is. Varga Jenő professzor, a Szovjet Tudományos Akadémia Világgazdasági és Világpolitikai Intézetének igazgatója vetette fel azt az elképzelést, miszerint az ellenséges, legyőzött országok ne csak anyagi kártérítést fizessenek, hanem a munkaerejükkel közvetlenül is járuljanak hozzá a háború utáni újjáépítéshez.¹

„Tényleges hadifoglyok”

A Honvédelmi Minisztérium illetékes osztálya felmérte a háborús katonai veszteségeket, melyek szerint 1941. június 26. és 1943. december 31. között 18 852 katona halt hősi halált, és a sebesültek száma 40 551 fő volt. Szemtanúk által bizonyíthatóan fogságba esett 2 747 katona, és 80 549 honvéd került eltűntként nyilvántartásba. A Don menti harcokban egyes

¹ Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 16. (továbbiakban: Stark, 2006.)

jelentések szerint 26 ezer fő került fogságba, ám Gallyas Ferenc 40 ezer fogoly nevében írta a felhívást 1943. február 9-én. 1941. június 26-tól, Magyarország hadba lépésétől 1944. november 1-jéig a veszteségi lajstromok alapján 65–70 ezerre becsülhető az emberveszteség. 1944 novembere és 1945. február eleje között körülbelül 250 ezer ember került szovjet hadifogságba, a háború befejezéséig ez a létszám megkétszereződött. A Honvédelmi Minisztérium jelentései alapján a háború utolsó bő fél évében a Vörös Hadsereg összesen körülbelül 510–530 ezer katonát ejtett fogságba.²

Kollektív bűnösök – „Malenkij robot”

Lavrentij Berija Sztálinnak írott 1944. november 24-i jelentésében már a munkaképes német nemzetiségűek elhurcolásának előkészületeiről, megkezdéséről számolt be. A 2., 3. és 4. Ukrán Frontokhoz kiküldött NKVD-s³ tisztek addigra már felmérték, hogy mely területekről nagyjából mennyi személyt lehet elszállítani. Berija eredetileg csak a férfiak munkaerejével számolt, később azonban az Állami Honvédelmi Bizottság 1944. december 16-án kiadott, 7161. számú határozatában már a női lakosság elszállítása is szerepelt. A délkelet-európai németység munkára hurcolását hárman irányították: Apollonov vezérezredes, az NKVD belügyi csapatok főigazgatóságának vezetője, Mojszej Szladkievics altábornagy, az NKVD belügyi csapatainak helyettes vezetője, és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagy, az NKVD frontok mögött működő biztonsági csapatainak parancsnoka. A megszállt területeket tíz zónára osztották, ebből két zóna esett Magyarországra. Az egyik valószínűleg a 2. Ukrán Front, a másik pedig a 3. Ukrán Front által ellenőrzött területet jelentette.⁴

Elsők között a Székelyföld, majd Észak-Erdély és Kárpátalja magyar és német nemzetiségű lakossága esett áldozatul. 1944. november 12-én a 4. Ukrán Front Katonai tanácsa – vagyis a Kárpátalját megszálló szovjet hadseregcsoport vezetése – kiadta az elhíresült 0036-os számú hadparancsot, amely arról szólt, hogy „kis munká”-ra kell jelentkeznie minden 18–50 év közötti magyar és német férfinak. Az ügy nem egyszerűen a fogolytömeg kiegészítéséről szólt, hanem etnikai tisztogatásról. A Szolyva községben berendezett gyűjtő- és tranzitábor hamarosan „haláltáborrá” változott a szándékosan tombolni hagyott tifuszbajjárvány miatt. A túlélőket és a tábor életben maradt foglyait gyalogmenetben hajtották át a Kárpátok hágóin az ukrán területek felé.

Erdélyben hasonló sors várt a magyar férfiakra, itt egyedül Kolozsvárról és környékéről mintegy 7 000 embert szedtek össze. A dél-erdélyi magyarok közül sokan, akiket a román hatóságok már előzőleg is munkaszolgálatra hívtak be, abban a reménytelen helyzetben találták magukat, hogy egyszerűen átadták őket a szovjeteknek. A többi elhurcolttal együtt legalább 30 ezer embert tett ki a szovjetek által elhurcoltak száma. Nagyon sokan veszítették életüket a barcaföld-

² Stark, 2006. 29.

³ NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel – Belügyi Népbiztosság. A Szovjetunióban 1934 és 1946 között az államigazgatás belügyi ágának legfőbb szerve. Az NKVD szerteágazó feladatkörrel volt felruházva, hozzá tartozott a bünyügyi rendőrség, a közlekedésrendészet, a tűzoltóság, a határőrség, az állambiztonsági szervezetrendszer irányítása, így a GULAG is.

⁴ Stark, 2006.

vári haláltáborban is, ahol szintén tifuszcikázás tört ki, és az őrség egyszerűen lezárta a tábor. Kelet-Magyarországról elsősorban a németnek „nyilvánított” lakosokat hurcolták el, de – mint ahogy látni fogjuk – ezt a kategóriát meglehetősen rugalmasan kezelték. Budapestről és környékéről elsősorban hadifogolynak nyilvánítva mintegy 100 000 főt szedtek össze és vitték el a szovjetek, akik így egészítették ki a Sztálinnak lejelentett ellenséges erők számát.

1944. december 22-én adta ki a Magyarországon harcoló 2. és 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa a 0060-as szigorúan titkos parancsát, amelyben elrendelték a német származású munkaképes személyek összegyűjtését közvetlenül a front mögötti közmunkára, illetve szovjetunióbeli kényszermunkára. Ez a férfiaknál a 17–48 év közötti, a nőknél a 18–30 év közötti életkort jelentette, de végrehajtói nem törődtek a korhatárokkal, hiszen 16–65 éves korig vitték a lányokat, fiúkat, nőket és férfiakat. A német származásúak elhurcolása Magyarországról az addig megszállt országrészben 1944. december 22. és 1945. február 2. között történt, kb. 60–65 ezer embert hurcoltak el e parancs alapján szovjetunióbeli kényszermunkára, akiknek mintegy harmada nem élte túl a borzalmas körülményeket és a túlfeszített munkát.

Hadifoglyok és internáltak – civil foglyok

A halál a magyarországi gyűjtőtáborokban is aratott. Valószínűleg soha nem fogjuk megtudni a már itthon elhunytak számát, és azt sem, hogy mennyien haltak meg a kiszállítás során, vagy a romániai, kárpátaljai tranzittáborokban. Stark Tamás 600 ezerre,⁵ míg Bognár Zsolt 900 ezerre⁶ becsüli a korabeli Magyarország területéről szovjet fogságba esettek, illetve elhurcoltak számát. Közülük nagyjából 250–300 ezren voltak a civilek.

A magyar foglyok közel harmada civil volt. A polgári lakosság elhurcolása két nagyobb hullámban történt. Az első közvetlenül a hadműveletek befejezésével kezdődött, úgy, hogy egy-egy nagyobb település elfoglalása után két-három nappal a szovjet katonák rendszerint a romok eltakarítása ürügyén gyűjtötték össze az embereket, majd elhurcolták őket.⁷ Általában Budapestet szokás példaként említeni, ugyanis Malinovszkij marsall a főváros elfoglalását követően 138 ezer hadifoglyról tett említést. Mivel a valódi hadifoglyok száma a német katonákkal együtt kb. 40 ezer főt tett ki, így nagy valószínűség szerint a hiányzó létszámot a budapesti, illetve a főváros környéki polgári lakossággal pótolták. Kicsit elvontabban szemlélve azt is lehetne állítani, hogy a Szovjetunió és hadserege nemcsak a vele szemben álló haderő ellen viselt háborút, hanem a megszállása alá eső társadalom ellen is. Az elhurcolások második hulláma egy-két hónappal később kezdődött. Ez már sokkal szervezettebben előkészített akció volt, de nem terjedt ki az ország egész területére.

⁵ Stark, 2006.

⁶ Bognár Zsolt: Hadifoglytáborok és hadifoglyorsók a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon (1944–1945). Kairosz Kiadó, Budapest, 2013.

⁷ Az elhurcoltak számáról még mindig vita folyik, a kutatás folyamatosan tart, ezért erről nem tudunk végleges számadatokat írni.

Az elfogott magyarokat szovjet katonák és magyar rendfenntartók kísérték a fronttól 25–30 km-re levő felvevőtáborokba. Magyarországon területén mintegy nyolcvan ilyen tábor állítottak fel. A felvevőtáborok mögött üzemeltek a gyűjtőtáborok. Az ország területén ebből a típusból tíz működött: Baján, Kecskeméten, Szegeden, Gyulán, Debrecenben, Jászberényben, Ceglédén, Vácott, Gödöllőn, Székesfehérvárott. Ezekben a gyűjtőtáborokban 20 ezernél több foglyot őriztek kizárólag szovjet katonák. Innen a foglyok útja a Románia területén levő úgynevezett tranzittáborokba vezetett. Brassóban, Temesváron, Szamborban, Bjelcban és lasiban is voltak ilyen tranzittáborok, ám a két legnagyobb átmenőtábor Máramaroszigeten, illetve Focșani-ban állították fel. Ezek a leghírhedtebb táborok közé tartoztak, melyekben az emberhalandóság iszonyatos méreteket öltött.

Az átmenőtáborokból a hadifoglyok és a polgári internáltak többhetes, marhavagonokban való „utazást” követően kerültek a Szovjetunió valamelyik büntetőtáborába. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) a szovjet területeken, valamint a magyarországi harcokban és az 1945. március–áprilisi visszavonulás során német területeken fogságba esett magyar katonák lehetséges létszámát is figyelembe véve összesen 600 ezerre becsülte a szovjet fogságba került magyarok számát. Ehhez még hozzá kell tenni az országból munkaszolgálatra kiszállított svábokat. Ezenfelül a fogságba esett, elhurcolt magyarokról csak hozzávetőleges adatok vannak. A KSH jelentésében viszont nincs szó a Kárpátaljáról és Erdélyből elhurcolt magyarokról. A szovjet belügyminisztérium adatai szerint 1945. október 31-én 541 530 fogoly volt a Szovjetunióban, a szám azonban csak az 1945 őszi nyilvántartásban lévőkre vonatkozik, nem tartalmazza – tartalmazhatta – azoknak a neveit, akik korábban estek fogságba és 1945 októberében már nem voltak életben. Ezenkívül ez a szám nem fedi az átmenőtáborokban és a szállítás következtében elhunytak számát sem. Szállítás közben a foglyok 10–20%-a meghalt. A haláleseteket senki nem regisztrálta.

*„A Szovjetunióba szállított magyarok sorsa közvetlenül a második világháború után az ország legfontosabb kül- és belpolitikai kérdései közé tartozott. Akkor még nem lehetett tagadni azt a tényt, hogy meghatározatlan időre magyar állampolgárok százezrei kerültek a Szovjetunió munkatáborába.”*⁸ A magyar kommunista párt és az ellenőrzése alá tartozó sajtó úgy próbálta elferdíteni a helyzet értelmezését, hogy az elhurcolt polgári személyek sorsát egyszerűen „hadifogolyügyként” kezelte, elhurcolt civilekről – mintha ilyen kategória nem is létezett volna – egyszerűen nem beszélt.

A Szovjetunióból visszatért foglyok rendszerint „hadifogoly”-igazolványt kaptak, névsoraik megjelentek a *Hadifogoly Híradóban*, segélyezésükkel pedig a Népjóléti Minisztérium „hadifogolyosztálya” foglalkozott, a kommunista párt hadifogoly-irodájával együttműködésben.

1948 őszi, a szovjet–magyar kölcsönös barátsági és együttműködési egyezmény megkötése után a magyar kommunista kormány lezártak tekintette a hadifoglyok kérdését. Arra hivatkoztak, hogy már csak a szovjet bíróságok által elítélt „háborús bűnösök” maradtak kint. A magyar hadifoglyok és polgári internáltak többsége a GUPVI táborába került. A magyarok hozzávetőlegesen kétezer táborban szóródtak szét.

⁸ Stark Tamás: Magyarok szovjet kényszermunkatáborokban. In: Kortárs, 46. (2002.) 2–3. szám, 69–81. (továbbiakban: Stark, 2002.)

Azerbajdzsánban 44, Belorussziában 131, a Baltikumban 158, a Kola-félsziget térségében 53, Észak-Oroszországban 119, Grúziában 65, Kazahsztánban 39, Moldáviában 15, Közép-Oroszországban 627, Leningrád térségében 53, az Urál-hegységben 276, Szibériában 64 táborban voltak magyarok. Ezeket az adatokat a visszatérő foglyoktól kapott információk alapján azonosították a Honvédelmi Minisztériumban.

Átnevelő és Javító Kényszermunkatáborok Főparancsnoksága (GULAG)

A szovjet megszálláshoz hozzátartoztak a politikai tisztogatások. Az elhurcoltak között tanárok, papok, gazdálkodók, köztisztviselők voltak, olyan személyek, akiket potenciális ellenségnek tekintettek. A „politikailag megbízhatatlan”, „ellenséges” személyeket Magyarországon is a szovjet kémelhárítás különleges alakulatai tartóztatták le.

Letartóztatásokra és a különleges hadbíróóságok ítéleteire az ország csaknem egész területén sort kerítettek. Talán ezek a magyarok jártak a legrosszabbul: ők nem a GUPVI, hanem a még szigorúbb GULAG lágerrendszerébe kerültek, és ráadásul megőrző ítéletet is kaptak a „nyakukba”. Rehabilitálásukra csak évtizedek múlva kerülhetett sor.

Elsősorban olyan politikusok, közéleti személyek kerültek őrizet alá, akikről a szovjet hatóságok feltételezték, hogy tevékenységük – vagy csupán jelenlétük – akadályozhatja a sztálini rendszer magyarországi kiépülését. Közéjük tartoztak olyan politikusok, mint például Bethlen István vagy Kovács Béla.

A politikai elítéltek másik nagy csoportját a katonai vezetés tagjai, valamint a titkosszolgálati múlttal rendelkező személyek alkották. Werth Henriket, a Honvéd Vezérkar volt főnökét lakásáról hurcolták el. A katonai hírszerzés és kémelhárítás 1943–1944 közötti vezetőjét, Kádár Gyulát azután tartóztatták le, hogy visszatért Magyarországra a német koncentrációs táborból, majd tizenöt évi „javító-nevelő munkára” ítélte a szovjet hadbíróóság.

A magyar katonai felső vezetés tizennyolc tagját ítéltek el szovjet katonai bíróságok. Abt Ottó vezérőrnagyot és Bakay Szilárd altábornagyot, valamint Bartha Endre vezérkari ezredest kivégezték. A többi elítélt általában 15–25 évi „javító-nevelő” kényszermunka büntetést kapott. Az 1960-as, 1970-es évektől a szovjet hatóságok „elkövetett bűncselekmények hiányában” nagyon sok ártatlanul elítéltet rehabilitáltak.

Az elítéltek legnagyobb csoportját azonban olyan fiatal leventék alkották, akik különböző magyarországi kisegítő és ifjúsági alakulatokban szolgáltak. A rosszul felszerelt, gyakran fegyvertelen fiatalokat a szovjet kémelhárítás potenciális partizánoknak tekintette. Általában nem harci tevékenység során tartóztatták le őket. Az NKVD emberei besúgóik révén megszerezték az ifjúsági alakulatok nyilvántartását, és az alakulataiktól leszakadt, vagy a háború végeztével hazatért fiatalokat gyakran otthonukból hurcolták el.

Magyarországon az elítélteket a szovjet állambiztonság elhárításának és ideiglenes hadbíróságának az épületeiben és börtöneiben tartották fogva. Sok magyart ítéltek el a szovjet katonai bíróság Baden bei Wien-i központjában, valamint Grazban és Szörényváron (Turnu Severin/Szörénytorna). A tárgyalások rövidek és formálisak voltak. A visszaemlékezők beszámolóí szerint a magyarul rendszerint csak gyengén tudó „tolmács” az ujjai feltartásával jelezte, hogy a „vád-lottat” – ha elkerülte a halálbüntetést – 10, 20 vagy 25 évre ítéltek-e. Azokat a foglyokat, akiket elítéltek, a GULAG felügyelete alatt működő táborokba szállították, ezért nem kerültek bele a hadifoglyok és internáltak nyilvántartásába. A GULAG-táborokba került magyarok számáról megközelítő adatokkal rendelkezünk. Egy 1947-ben adott szovjet jelentésben 8 200 fő szerepel, de ez nem a végleges szám, ugyanis még 1948-ban és 1949-ben is ítéltek javító-átnevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre embereket. A magyar állampolgárként elítéltek száma 14 ezer fő körül volt.⁹ Ez nem jelentette azt, hogy hadifogoly és internált státusból ne lehetett volna a GULAG táborrendszerbe, vagyis a Javító, Átnevelő Munkatáborok Főparancsnoksága által felügyelt munkatáborokba kerülni ítélettel. Elítélt magyar hadifoglyok 1946-tól 1950 nyaráig folyamatosan kerültek a GUPVI rendszeréből, vagyis a hadifogolytáborokból a GULAG büntetőtáborába. Az elítélt hadifoglyok további sorsáról az MVD¹⁰ 1946. augusztus 31-én kelt 219. számú direktívája határozott, amelynek értelmében a háborús bűnösöket a GULAG vorkutai táborrendszerébe küldték kényszermunkára. Kezdetben a kiszabott büntetési idő letöltésének helyére vonatkozóan három csoportot különböztettek meg. Vagyis a „más bűncselekmény” miatt elítéltek közül az I. és II. munkaképességű foglyokat a GULAG norilszki büntetőtáborába, a munkaképteleneket a tomszki és a poniszki táborokba szállították.¹¹ A GUPVI hadifogolytáborainak harmadik csoportjába tartoztak a kisebb bűncselekményeket elkövetők, akiket a helyszínen letöltendő büntetésen kívül kényszermunkára is elítélhettek. Ebben az esetben a kényszermunka-büntetés letöltését a karabaszi (Karlag), a mariiszki (Sziblag) javító-nevelő munkatáborba rendelték el. A legrosszabb viszonyok a visszaemlékezések szerint a három leghírhedtebb táborkörzetben, a kolimaiban, a norilszkiben és a vorkutaiban voltak.

1947. november 21-én az MVD rendelete egyszerűsítette a szabályozást és előírták, hogy valamennyi elítélt hadifoglyot és internáltat egységesen a vorkutai büntetőtáborba kell szállítani.¹² A vorkutai büntetőtábor javító-nevelő munkatáborként működött – különböző elnevezéseken. Varga Éva Mária orosz levéltári kutatásai alapján négy kategóriában különböztette meg a GULAG vorkutai táborrendszerébe zárt magyar nemzetiségű személyeket. Az első csoportba azokat a magyarokat sorolta, akik a két világháború között a Szovjetunióban éltek. Ők az 1930-as években beindult politikai tisztogatások áldozataivá váltak. A második csoportba tartoznak azok a személyek, akiket tiltott határátlépés miatt ítéltek el. Ezek elsősorban zsidó származású, baloldali érzelmű emberek voltak, akik 1940–1941-ben hagyták el Magyarországot a zsidótörvények miatt. Ebben az esetben is az NKVD különleges bizottságai hozták meg az ítéletet. A harmadik csoportba tartoznak azok az elítélt személyek, akiket többnyire Magyarországon fogtak el. A vádpontok között legtöbb esetben a háborús bűncselekmények és a kémkedés szerepeltek. Az ebbe a kategóriába besorolt személyek többségét az 1926. évi

⁹ Stark Tamás Menczer Gusztáv kutatásaira hivatkozva körülbelül 20 ezer elítéltről beszél. Stark, 2006. 103–104.

¹⁰ Minisztversztvo Vnutrennyih Gyei (MVD) a Szovjetunió belügyminisztériuma 1953-tól.

¹¹ Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Budapest, 2009. 198–199.

¹² A parancs egészségi és fizikai állapottól függetlenül rendelkezik az elítéltekről és az internáltakról.

szovjet büntető törvénykönyv 58. §-ának pontjai alapján ítélték el.¹³ A negyedik kategóriába tartoznak az elítélt hadifoglyok, azok, akik már hadifogságban voltak, és elsősorban az 1943. április 19-i rendeletre hivatkozva háborús bűntettek elkövetése miatt lettek elítélve.

Sztálin halálát követően a GULAG táborrendszert lassan számolták fel, a magyar elítélteket 1956–1960-ra átadták a magyar hatóságoknak, ám a saját, „másként gondolkodó” szovjet állampolgáraik részére egyik-másik tábor fennmaradt az 1980-as évek végéig.

A tábor

A magyarok mintegy kétezer táborban szóródtak szét. A magyar foglyok zöme a donyeci iparvidéken, a Krím-félszigeten és Ogyessza környékén, az Uralban (szverdlovszki és cseljabinszki területek), a Volga mentén (sztálingrádi és szaratovi területek), valamint a moszkvai, minszki, kijevi, voronyezsi területeken és a krasznodári kerületben, továbbá Azerbajdzsánban végezte kényszermunkáját.

A táborokban a lakóhelyül szolgáló építményeket a már odahurcolt kényszermunkásokkal építették fel. A legkezdetlegesebb barakkok földbe vájt bunkerek voltak. Az állandó szálláshelyül szolgáló, általában 300–450 személy számára készült barakkok félig földbe ásott, kohósalakkal kibélelt, egyszerű deszkaépítmények voltak. A nagyobb, 1000–1500 fős fogolytömegek elhelyezésére téglából építettek szálláshelyeket. Az alacsonyabb helyiségekben egyemeletes, a magasabbakban két- vagy háromemeletes deszkasor volt. A barakkok zsúfoltak voltak. Gyakran olyan sokan feküdtek egymás mellett, hogy ha valaki meg akart fordulni, akkor az egész sornak meg kellett mozdulnia. Takarót, matracot, szalmát a foglyok nem kaptak. Nem volt tűzhely sem. Esetenként maguk a foglyok készítettek kályhát téglából és vaslemezből, amin – ha valahonnan sikerült tüzelőt „szerezniük” – vizet is forralhattak. A kényszermunkásokat nemcsak kiépített táborokban helyezték el, lágerré alakítottak romos gyárépületeket, raktárokat, csűröket, kifosztott kolostorokat, templomokat és laktanyákat is.

A rendszerint jó ruhában, bakancsban érkező civilek és hadifoglyok ruházatát a lágerparancsnokság általában elvette, s a foglyok halott szovjet és német katonákról lehúzott koszos rongyokat kaptak helyettük. A foglyok lábbelije fatalpra dolgozott vászoncipő volt, de ha tehették, gyakran maguk is készítettek „cipőt” gumi- és vászonhulladékból. Fehérneműjük nem volt. Télire általában vattás nadrágot, pufajkát, halinacsizmát kaptak, vagy maradt a faklumpa. A bányában dolgozók kaptak egy zsákvászon nadrágot, amelyet – derékszíj híján – madzaggal, dróttal kötöttek fel, valamint egy nyakon megköthető inget, pufajkát, lábbelinek pedig kalucsnit, illetve faklumpát. Előfordult, hogy több fogolynak csak egy kalucsni jutott, ilyenkor a lábbelit műszakonként váltották egymás között.

A lágerélet mindenhol a nyomort, a kiszolgáltatottságot, a reménytelenséget és a tömeges halálozást jelentette. A fogolytábor általában négy sor szögesdrót kerítés vette körül. Két ma-

¹³ Varga Éva Mária i. m. 2009. 201. Az esetek többségében a hadbíróságok az ítéleteiket nem a Szovjetunió területén, hanem Magyarországon, vagy a Vörös Hadsereg útját követve a nyugati területeken hozták.

gas kerítés állt 3-4 méterre egymástól, majd 4-5 méterre a két párhuzamosan futó kerítéstől kifelé és befelé is egy-egy méternyi magas védelmi fal húzódott. A belső, alacsony védelmi fal volt a határ, annál tovább a foglyok nem mehettek. A két magas drótkerítés között mozogtak az örök. A tábor sarkaiban megfigyelőtornyok álltak.

Az örök általában durvák voltak: vállukról gyorsan lekerült a puska, ha gyorsabb mozgásra kellett kényszeríteni a munkahelyük felé vánszorgó foglyokat. A puska csövével fenyegették, a puska tusával megütötték a lelemaradozókat, gyengén teljesítőket. Gyakran konkrét ok nélkül, pusztán elrettentésként is verték a rájuk bízottakat.

A munka

A magyar foglyok zöme szénbányákban, nehézipari létesítmények építésénél, vaskohászati üzemekben és szénkokszoló művekben dolgozott. A visszaemlékezések szerint a szén ki-termelése különösen keserves és veszélyes fizikai munka volt. A bányákban különböző vas-tagságú szénrétegek voltak. A 40 centis rétegben csak hason kúszva lehetett dolgozni. A 2-3 méteres rétegekben állva csákányoztak, de ezekben a nagyobb járatokban volt a leggyakoribb a beomlás is. A foglyok, illetve a velük dolgozó orosz munkások biztonságára, testi épségére senki nem ügyelt. A kibányászott szenet kézben hordták a csillékhez, amelyeket a munkások maguk toltak ki a bányából.

A visszaemlékezésekből kiderül, hogy a munkaidő valójában 8–12 óra volt. A Donyec vidéki szénbányákban időnként 16 órát is dolgoztak a foglyok. Sokszor előfordult, hogy a kényszer-munkások csak akkor hagyhatták abba a munkát, ha teljesítették az aznapra előírt feladatot. Ez gyakorlatilag mindig munkaidő-hosszabbítást jelentett.

Reggelire általában 200 gramm kenyeret és fél liter híg levest, vagy „teának mondott forró vizet” kaptak a foglyok. Az ebéd 200 gramm kenyérből, levesből és kevés kásából állt. Híg le-ves és 200 gramm kenyér volt a vacsora. A leves és a főzelék csalánból, lucernából, korpából, kölesből, káposztából, cukorrépából, zöldparadicsomból, uborkából, krumpliból és gersliből készült. Nem minden táborban volt ekkora „választék”, a táplálkozás rendkívül egyhangú volt, vagyis a foglyok hónapokig ugyanazt az ételt kapták. A mindig éhes foglyok mindent meg-tettek annak érdekében, hogy kiegészítő élelemhez jussanak, és megették mindent, amiről azt gondolták, hogy ehető.

Az állandó éhezéstől, nehéz munkától legyengült és a hazamenetel reményét elvesztett fog-lyok könnyen megbetegedtek. Legtöbbjük szervezete nem bírta ellenállni a fertőzéseknek, így gyakoriak voltak a járványok, amelyek tömeghalálhoz vezettek. A leggyakoribb betegségek a krónikus gyomorbélhurut, fagyási sérülés, verési sérülés, tüdőgyulladás, végelgyengülés, skorbut és tífusz voltak.

A halál olyan állandó kísérője volt a foglyok életének, hogy például a cserepoveci körzetben lévő Vozsega tábor kórházbarakkjának parancsnoka minden reggel felhívta a foglyok figyelmét, hogy „Mindenki tapogassa meg a szomszédját, hogy él-e még.” Nemcsak a kórházakban, ha-

nem a lakóbarakkokban is gyakori volt a halálozás. A tömeges halálozás fásulttá tette a táborok lakóit. Társaik halálát, ha tehették, csak késve jelentették, hogy felvehessék ételadagjaikat.

A halálozásokról elvben minden táborban készült nyilvántartás. Feljegyezték az elhunytak nevét és azonosítási számát. A halottak azonban sokszor felismerhetetlenek voltak, ezért adataikat gyakran hibásan vagy egyáltalán nem jegyezték fel. Amikor járvány következtében tömegesen haltak meg a foglyok, a regisztráció szünetelt. A halálozás valódi okát sohasem tüntették fel a halotti jegyzőkönyvekben. A halottakat a barakkok hátsó végébe, majd onnan a tábor halottasházába vitték. A halandóság a tél végi járványos időszakokban volt a legnagyobb. A legtöbb táborban a koporsót csak a halott szállítására használták. Ahol nem volt koporsó, ott általában deszkalapon húzták ki a halottakat a sírhoz, s előfordult, hogy még jelképes sírt sem kaptak.

Hazatérés? – hadifoglyok, internáltak és elítéltek

„Nyomatékosan tudtunkra adták, ők tisztában vannak azzal, ki kicsoda, és miért volt a Szovjetunióban. Erről azonban nem szabad beszélni, ha bárki megkérdezi, hogy milyen minőségben, akkor azt kell mondani, hogy hadifogolyként.”¹⁴

Dálnoki Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnöke először 1944. december 26-án, majd 1945. január 7-én is panaszt tett a megszálló szovjet hatóságoknál a civilek elhurcolása miatt. Nagy Ferenc miniszterelnök 1946 áprilisában moszkvai tárgyalásai folyamán Sztálin előtt felvetette a hadifoglyok hazaszállításának kérdését. Bár a szovjet kormány már 1945 augusztusában bejelentette a foglyok elbocsátását, szervezett hazaszállításukat csak 1946 júniusában kezdték meg. A vonatszerelvények azonban csak 1946 novemberéig futottak be rendszeresen a debreceni átvevő-szűrőtáborba. Hosszú szünet után Sztálin csak 1947 májusától engedélyezte ismét a foglyok hazaengedését.

A Szovjetunióból hazaszállított foglyokat 1946 júniusától regisztrálták hitelesen és „precízebben”. Az addig hazaérkezettek számát a legtöbb forrás 100–150 ezer ember közé teszi. 1946. június és 1948. december között a Debrecenben működő Hadifogoly Átvevő Bizottság 202 ezer hazahozott foglyot könyvelt el. 1949 és 1951 között körülbelül 20–25 ezren tértek vissza Magyarországra. Ezt követően, az 1951 után az országba szállított volt foglyok száma nem ismert. 1953 és 1955 novembere között pedig ismét kb. 3 000 magyar volt foglyot adtak át a szovjet hatóságok. A magyar források alapján a hazatért volt foglyok létszáma 330–380 ezer főre tehető.¹⁵

A szovjet kormány – némi cinizmustól sem mentes – nyilatkozatot tett, hogy minden magyar hadifogoly hazajött 1948 végén. Ehhez képest ettől kezdve 1956-ig körülbelül még 24 ezer magyar érkezett haza a szovjet lágerekből.

¹⁴ Menczer Gusztáv: A Gulág rabtelepei. A bolsevizmus népiirtásának színtere. Budapest, 2007.

¹⁵ Stark, 2002. 80.

1945-ben a magyar hatóságoknak átadott magyar hadifoglyok és internáltak száma 209–219 ezer fő körül mozgott. A belügyi szervek 1946. március végén készített jelentése szerint a Szovjetunió területén 235 799 magyar fogoly volt. Ennek a létszámnak 40%-át húszy nagy táborban helyezték el, amelynek létszáma meghaladta a 3 000 főt. A legnagyobb létszámban a 62. számú kijevi táborban és az ehhez kapcsolódó táborrészelegekben voltak magyar foglyok, majd a Donyec-medencében levő táborban és táborrészelegeiben, illetve a 148. krasznodari lágerben tartották őket fogva. A hadifoglyok kb. 60%-a 182 más táborban volt szétszórva a Szovjetunió területén.

A magyar hadifoglyok átadását 1947-ig közvetlenül a belügyi szervek intézték, majd ezt a feladatot 1947 májusától a Repatriációsügyi Bizottság vette át, amely a Minisztertanács mellett működött. 1946 márciusától nemcsak a focsani táboron keresztül szállítottak Magyarországra volt hadifoglyokat, hanem a máramarosszigeti táborba is vittek magyarokat.

1946 decemberére a szovjet táborrendszerben levő magyar hadifoglyok száma – az internáltak nélkül – 213 751 főre redukálódott. Ez a szám 1947 közepéig nem is változott lényegesen. Egy 1947. április 1-jén kelt kimutatás szerint 210 118 hadifogly, illetve 19 293 internáltként nyilvántartott magyar – G csoportba tartozó – volt regisztrálva a Pest környékén összeszedett 13 ezer főn kívül.¹⁶ 1948. március végére kb. 115 000 magyar fogly maradt a szovjet hadifoglytáborokban és a munkás zászólaljakban. 1948 áprilisában minisztertanácsai rendelet határozott a magyar hadifoglyok repatriálásáról, melyet az MVD végrehajtási utasítási parancsba adott. Az eredmény a következőképp alakult: 89 228 hadifogly és megközelítőleg 3 229 magyar állampolgár internált szabadult a táborokból.

1949 januárját követően is több mint 12 ezer magyar volt még szovjet táborok foglyja. Ebben a számban benne foglaltatnak azok a rabok, akiket a szovjet elhárítás nem engedett szabadon, vagy kórházi kezelés alatt álltak, és azok, akiknek az ügyük már a vizsgálati, illetve az ítéleti szakaszban volt. Az így visszamaradt magyarok többségét a 62. számú kijevi táborban tartották fogva, itt 1948-ban 7 506 magyar volt.

G. V. német hadifogly a következőképp emlékezett vissza magyar foglytársaira: „A fegyverletételtől szabadulásomig sok szovjet foglytábort megjártam, de magyar hadifoglyokkal mindenütt találkoztam. A Szovjet 1945 óta számtalanszor megígérte számukra a közeli hazatérést. Mi németek szilárdan meg voltunk győződve arról, hogy magyar bajtársaink jóval mielőttünk, németek előtt, hazatérhetnek, különösen azután, hogy a nagyhatalmak 1947 elején a békét Magyarországgal megkötötték. Ma már nyilvánvaló, hogy a Szovjet részéről ezek csak üres ígéretek voltak. A legszomorúbb az egészben az, hogy arról kellett meggyőződnünk: maga a jelenlegi magyar kormányzat az, amely nem akarja a még szovjet hadifogságban levő hadifoglyokat viszontlátni.”¹⁷

¹⁶ A mai kutatások állása és a Vojennije Memoriali (Orosz Háborús Emlékbizottság) adatbázisa szerint 66 277 elhunyt magyar személy adatait ismerik.

¹⁷ Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. Szerk. A Magyar Harcosok Bajtársi Közössége Hadifoglyszolgálat a Hungária közreműködésével. Hungária Kiadás. 68. 49. sz. tényállás.

1950. október 17-én az SZK(b)P KB Politbüro ülésén tárgyaltak 7 900 magyar hadifogoly és internált repatriálásáról. 1950. december 4-től december végéig több mint kétezer volt hadifoglyot szállítottak a budapesti Mosonyi utcai Toloncház, akkor már Állambiztonsági Fogház-ként működő és az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) által kezelt hadifogoly-szűrőtáborba. Itt a kihallgatásokat követően a volt hadifoglyok nagy részét, 1 200–1 300 főt 1951 februárjában a tiszalöki internálótáborba vitték.¹⁸ Ezt követően 1951 tavaszán további volt hadifoglyokat a kazincbarcikai internálótáborba szállítottak, mely 1953 szeptemberéig üzemelt.¹⁹ A tiszalöki és a kazincbarcikai internálótábor is 1953 őszéig, a táborok felszámolásáig működött. A két táborból ekkor megközelítően 2 300 volt hadifogoly szabadult.

Szabadulások – Elítéltek

A Sztálin halálát követően, 1953-ban megjelent amnesztiarendeletek értelmében 1 398 magyar állampolgár, a börtönökben levők közül pedig 144 fő szabadulhatott. 1953-tól az illetékes szovjet szervek a külföldi állampolgárok repatriálását együtt kezelte, ami annyit jelentett, hogy a hadifogságban elítélt személyek hazajuttatása a GULAG felügyelete alá tartozó büntetőtáborokba került polgári személyekkel együtt történt. 1955 őszén adta ki a Legfelsőbb Tanács Elnöksége az utolsó rendeletét, amely a még a táborrendszerekben levő magyar állampolgárokat érintette. Ekkor 607 fő szabadult két szakaszban. 1955. október 24-én a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 5096/X. 24./1955. számú határozata döntött a „Szovjetunióból hazaengedett magyar állampolgár bűnözők ügyével kapcsolatban”.²⁰ Ebben beszámoltak arról, hogy a Szovjetunió hazaengedi táboraiából a háborús és egyéb büntetellel elítélt magyar állampolgárokat. A Szovjetunióban már amnesztiarendelet alá eső hazaengedett személyeket egy bizottság név szerint felülvizsgálta, és a javaslata alapján a Belügyminiszter döntött a további sorsukról. A kommunisták által csak „hazaengedett bűnözőknek” tartott emberek másik csoportját azok alkották, akik amnesztia alá nem estek, ők magyar börtönökben folytatták büntetésük kitöltését. 1955. november 18-án 96 magyar állampolgárt adott át Csapon a szovjet belügyminisztérium képviselője, akiket a szovjet belügyi szervek különösen veszélyesnek ítélték, így „az általuk elkövetett súlyos bűncselekményekért elítélt bűnösöket” a magyar kormány rendelkezésére bocsátották. Ugyanezen a napon további 120 olyan magyar állampolgár érkezett Csapra, akiket a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa az 1955. szeptember 7-i törvényerejű rendelet értelmében a határidő – azaz az ítélet – letelte előtt szabadított ki, majd két nappal később Csapon ugyancsak 238 magyar állampolgárt adtak át a magyar szerveknek a szovjet büntetőintézetekből. Ezen a napon további 153 magyar állampolgár került a magyar belügyi szervek felügyelete alá, akiket a szovjet belügyi szervek „különösen veszélyes bűnözőnek” nyilvánítottak. Az átadott foglyok többségét a jászberényi börtönbe vagy a Budapesti Gyűjtőfogházba szállították, ahol további őrizetben tartották őket, és csak az 1956-os forradalom idején szabadulhattak.

¹⁸ Bővebben: Bank Barbara – Őze Sándor: A „német ügy” 1945–1953. – A Volksbundtól Tiszalökiig. Budapest–München–Backnang, 2005.

¹⁹ Bank Barbara: Az internálás és kitelepítés dokumentumai. In: Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2004. Szerk. Gyarmati György. 121.

²⁰ ÁBTL 4.1 A-508/b. 5. Hegedűs András, a Minisztertanács elnöke írta alá a határozatot, amely Szigorúan Titkos minősítést kapott.

A 20. századi diktatúrák fellépése az egyházak ellen

A 20. századi diktatúrák – legyen az a nemzetiszocialista vagy a kommunista – határozotlan és keményen felléptek az egyházakkal, különösen azon papokkal, lelkészekkel szemben, akik nem voltak hajlandók megalkudni, együttműködni, akik ellenálltak és fenntartásaikat, kritikáikat megfogalmazták a diktatúrák vezetői felé. Az egyházi személyek jelentős része nem osztotta azokat az ideológiákat, amelyet ezek a pártok, politikusok képviseltek. De nem elsősorban ideológiai viták voltak ezek, hanem azt az embertelen faji, vallási megkülönböztetést, öldöklést, pusztítást ítélték el, amely jellemző volt mind a barna, mind a vörös diktatúrákra. Természetesen nem hallgatjuk el, hogy voltak olyan lekipásztorok, akik egyéni meggyőződésből, hatalom, karrier, pénzügyi előny érdekében, vagy erkölcsi zsarolásnak köszönhetően beálltak és hallgatólagosan vagy nyíltan támogatták ezeket a rendszereket. Volt olyan, aki a fasiszta vagy a kommunista rendszer mellé állt oda, de akadt olyan is, aki mindkettőt támogatta. Ám a többség az ellenálló, a szembeszálló, vagy csak a hivatását, a küldetését csendben végző egyházi személy volt.

A diktatúrák különösen felléptek az egyházak ellen, hiszen a két évezredes intézményi rendszer szervezettsége, az evangéliumi tanítás, az anyagi erő, a felekezetekhez kötődő hívekkel való kapcsolatuk egy sajátos szerepet, helyzetet biztosítottak számukra. Jelentős befolyással bírtak a társadalomra, ezért ellenséget láttak bennük, amit megsemmisíteni, eltörölni, megszüntetni, de legalábbis alárendelni és együttműködésre kényszeríteni akartak. Minden eszközt megragadtak, hogy ezt elérjék. Voltak olyan lelkészek, papok, akiket egyszerűen meggyilkoltak vagy halálra ítélték, de akadtak olyanok is, akiket letartóztattak és bírósági eljárás keretében elítéltek és bebörtönöztek, internáltak, házi őrizetbe helyeztek.

A náci Németország vezetői elsősorban a zsidóság, de más nemzetiségek dolgoztatása és elpusztítása céljából haláltáborokat hoztak létre. Itt embertelen körülmények között dolgoztatták a rabokat és minimális ellátást biztosítottak számukra. Ezek sokszor azt eredményezték, hogy a rabok legyengültek és elhaláloztak. A legismertebb megsemmisítő táborok a Harmadik Birodalom határain belül, vagy a Lengyel Főkörmányzóság területén jöttek létre, ilyen volt például Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau, Mauthausen-Gusen. Létrehoztak tranzittáborokat, amelyekbe olyan foglyok kerültek, akiket később megsemmisítő táborokba zártak. Ifjúsági koncentrációs táborok is létesültek külön fiúknak és lányoknak, és voltak nevelő munkatáborok, katonai foglyotáborok és kényszermunkatáborok is.

Külön érdemes kitérni Németország első koncentrációs táborára, a dachau táborra, amit a náci hatalomátvétel után nyitottak meg. Ez a Harmadik Birodalom több megsemmisítő táborának lett mintatábor. Negyven országból több mint kétszázezer ember raboskodott itt, köztük német, lengyel, magyar és más országból származó 2 579 katolikus pap, és lelkészek, akiket a többi rabtól külön, két papi barakkban szállásoltak el. A papi barakkban létrehoztak egy lágerkápolnát, ahol a papok misézhettek. Nyilván nem minden pap misézhetett naponta, hanem beosztották, hogy ki mond misét, és ezen a többi pap részt tudott venni. Sőt! Még papszentelésre is sor került a dachau tábor szörnyű borzalmai között. 1939 novemberében hozták a táborba Karl Leisner schönstatti lelkiséghez tartozó teológushallgatót, aki később előrehaladott tbc betegséget szenvedett el. 1944 őszén került a táborba a francia Piguet püs-

pök, aki a többi pap közreműködésével pappá szentelte a 29 éves Karl Leisner teológushallgatót, aki a következő évben elhunyt.²¹

Közép-Kelet és Kelet-Európában, azokban az országokban, ahol a kommunista ideológiát magukénak tudó pártok diktatúrát alakítottak ki, az egyházak mindenütt rendszeridegen elemként léteztek. Az egyházak ellen folytatott fellépések, kampányok erőssége, a marxista-leninista pártok egyházpolitikája nem volt egységes, az egyes országokban és a különböző korszakokban változott.

Vázlat az 1945 utáni magyarországi egyházüldözésről

Magyarországon a szovjet megszállás pillanatától folyamatosan érték retorziók az egyházi személyeket, papokat, szerzeteseket²² anélkül, hogy bűncselekményt követte volna el, többször bírói ítélet nélkül internálták, vagy börtönbe zárták őket. Emellett gyakran megfigyelték, és folyamatosan ellenőrizték az egyházak képviselőit. Magyarországon az államhatalom és az egyházak között 1945 után kibontakozó „kultúrharc” az 1948-as politikai fordulat bekövetkeztével erőteljes egyházüldözéssé változott. A koncepciók perek és eljárások, internálások, kitelepítések, az anyagi ellehetetlenítés és a mindennapok terrorja elsősorban az egyházi vezetés megtörését célozta. Hazánkban nem 1948-tól, az egypártrendszer kiépülésétől, hanem már 1945-től zajlott egyházüldözés. 1945 után a keresztény egyházak és a vallásosság az egyik első számú ideológiai ellenséggé lépett elő, a „klerikális reakció” – az egyházak – a szocializmus építését akadályozó „erők” gyűjtőfogalma lett. A Magyar Kommunista Párt (MKP) szovjet mintára akarta végrehajtani – egy előre elkészített forgatókönyv alapján – a katolikus, református, evangélikus egyház, a többi felekezetek, szerzetesrendek önállóságának, létének teljes megsemmisítését, hogy létrehozzák az állam által felügyeletet gyakorló és őt kiszolgáló egyházi testületet és rendszert. Ennek a gyakorlatnak a mintája a szovjet vallásügyi törvényhozás által 1929. április 8-án elfogadott rendelet volt, mely a vallási egyesületekről szólt.²³ Ezt követte az 1931. január 16-án kiadott végrehajtási utasítás a vallásügyi törvényekről.²⁴

Magyarországon 1945 után a keresztény egyházak és a vallásosság az egyik első számú ideológiai ellenséggé lépett elő, a „klerikális reakció” – az egyházak – a szocializmus építé-

²¹ Feldmann, Christian: Isten szelíd forradalmára. Szent István Társulat, 2008.

²² Szántó Konrád OFM: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Mécses Kiadó, Budapest, 1992.

²³ A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának és a Népbiztosok Tanácsának rendeletében megfogalmazták az egyház és az állam szétválasztását: „Ezt mindjárt megvalósították a kommunista (bolsevik) párt uralomra jutásakor, majd az elvet megerősítette az 1936-os sztálini alkotmány. A 124. szakasz a következőket mondja ki: a lelkiismereti szabadság biztosítására a Szovjetunióban az egyház el van választva az államtól és az iskola el van választva az egyháztól. Mindenki számára elismert a vallásgyakorlatnak és a vallásellenes propagandának a szabadsága.” Ebből következik, hogy az egyháznak semmi szerepe sem lehet az iskolában. ÁBTL. 3.1.9. V- 700/10a

²⁴ Az állami ellenőrzés az egyház felett, miszerint „szétválasztáskor államosították az összes egyházi javakat (1918. jan. 23. rendelet 13.§-a). Nemcsak a földbirtok és más ingatlanok, hanem az egyházi épületek is (templomok, kolostorok, szemináriumok berendezésükkel, egyházi felszerelésükkel, liturgikus könyvekkel együtt) állami tulajdonba kerültek.” ÁBTL 3.1.9. V-700/10a. Bővebben: Bank Barbara: Mindszenty József bíboros és hercegprímás, esztergomi érsek ügyével kapcsolatos személyek sorsa (börtön, internálás, kitelepítés) – azaz a magyar egyházügy 1945–1956 között. In: „Isten szolgálja” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról. Szerk. Soós Viktor Attila. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2007.

sét akadályozó „erők” gyűjtőfogalma lett. Az 1948-ban létrejött diktatúra egyházpolitikájának célja az volt, hogy belátható időn belül felszámolja a vallásosságot és annak közvetítőit, az egyházakat.

Az egyházak működését korlátozó intézkedések sorát az 1945-ös földreform nyitotta meg, amely elvette az önállóságot biztosító anyagi alapot. Bár a földreform a katolikus egyházat érintette a legérzékenyebben, még a katolikus püspökök – így Mindszenty József, az új prímás – is elfogadták.

1946. március 24-én a Magyar Kommunista Párt (MKP) országos értekezletén Rákosi Máttyás „önkritikusan” kijelentette, hogy a „klerikális reakció elleni harcot” elhanyagolták: *„Az eredmény az lett, hogy ezt a tartózkodásunkat gyengeségnek tekintették és ettől még szemtelenebb lett a klerikális reakció.”*²⁵ 1946. szeptember 29-én az MKP III. kongresszusa már pártprogram-má tette az egyházak megsemmisítésének feladatát azzal az indoklással, hogy *„a magyar egyházak kezdettől fogva ellenszenvvel nézték a demokráciát”*.²⁶

A „klerikális reakció” fogalmának ideológiai kidolgozása és elterjesztése Révai József nevéhez köthető. Ehhez a párt főideológusa, egyszersmind a pártlap, a *Szabad Nép* főszerkesztője személyes írásaival, beszédeivel nagymértékben hozzájárult. Az összetétel az egyházak elleni támadás idején, a diktatúra kiépítésének időszakában jelent meg a politikai közbeszédben. E megbélyegzőnek szánt fogalom szigorúan politikai minősítést tartalmazott. Elsődleges jelentése szerint azokat az egyházi személyeket jelölte, akik szemben álltak a marxista (kommunista) történelemszemlélet szerinti haladással. A történelemben kibontakozó fejlődés, progresszió meghatározását, illetve a nyilvánosság fórumait a kommunista párt 1949-re monopolizálta. A Magyar Dolgozók Pártja azonosította magát a haladással, így reakcióssá válhatott mindenki, aki a kommunista törekvésekkel szembekerült.

Valamennyi egyházat sújtotta 1946-ban számos egyesület betiltása. A Rajk László²⁷ belügyminiszter által elrendelt feloszlátás érintette a felekezeti alapon szerveződő társadalmi egyesületeket (például a KALÁSZ, a KALOT és a KIOE), valamint az egyházakkal együttműködő Cserkészszövetséget is.

Az egyházak elleni „akciókat”, jeleket, mesterkedéseket Mindszenty bíboros nagyon jól látta, amelyről beszámolt az 1947. október 8-án Vácott megtartott püspöki konferencián. Első napirendi pontként tárgyalták az egyházpolitikai helyzet alakulását, melyet Mindszenty négy időszakra osztott fel:

²⁵ Rákosi Máttyás: Válogatott beszédek és cikkek. Budapest, 1950. Folytassuk a harcot! 115.

²⁶ Szabad Nép, 1946. október 1. 2. A győzelem biztos tudatában! Rákosi Máttyás hatalmas beszédével az MKP III. kongresszusa vasárnap reggel megkezdte tanácskozásait.

²⁷ Rajk László (1909–1949) tanár, kommunista politikus. 1946. március 20. és 1948. augusztus 5. között belügyminiszter, majd külügyminiszter (1949. május 30-ától őrizetben volt) 1949. június 11-ig. A Budapesti Népbíróság 1949. szeptember 24-én halálra ítélte, október 14-én a Népbíróságok Országos Tanácsa helybenhagyta ítéletét, kivégezték. A Legfelsőbb Bíróság 1955. november 25-én rehabilitálta.

„1. szakasz: 1945. november 1-ig annak elhitési kísérlete, – sűrűn jelentkező sérelmek – hogy ne féljen az Egyház, sőt örüljön, hogy a németeket jobb megszállóval, a faji irányt be nem vallott fajuralommal és marxizmussal cserélhette fel.

2. szakasz: 1945. november 1. – 1947. április 15-ig offenzíva az Egyház ellen: Iskolai összeesküvések, gyilkosságra felbújtás vádja, egyesületeink felosztatása, államosítása, fakultatív hitoktatás, tankönyvmonopólium, főpásztorok sajtógyaláztatása, az Egyház és reakció azonosítása, az alsó papság felé negédedesség, utcán viszik a hercegprímás koporsóját, papjaink, híveink lefogása, stb.

3. szakasz: 1947. április 15. – augusztus 31. A béke olajága az Egyház felé, viszonyrendezési készség, [...] a sajtó támadás enyhülése a főpapsággal szemben, [...] kommunista harang, erősödő templomjavító kampány a megfőzés és a választási többség érdekében. Emelett folyt a népi kollégium fejlesztése, a pozíció-harc tovább.

4. szakasz: 1947. augusztus 31. – után kezdődött a IV. időszak. Ezt jellemzi a beismerés, hogy az offenzíva és a megfőzés nem sikerült; a kifelé való szebb képre már erősebb törekvés: körmeneteken megjelenik a kormány, sőt az alantasabb közegek, az Egyház és állam jogviszonyát fényképekkel bizonyítják, [...] a hercegprímást immár két vidéki útján üdvözlik a kormány nevében. Napilapot ígérnek. Emellett szavazatirtás, választási csalás, a K.P-ba [Kommunista Párt – B. B.] beléptetés 3 tagú vándorbizottsággal 5 perc alatt elbocsátás terhe mellett. A kínzással faggatások szaporodnak [...] A pozíciók erősebb megszállása, felélenkülő papverések, üldözések, sajtótámadások. Hogy a két kártyából melyik az igazi, a társadalom nem tudja. Nekünk nincs kétségünk, hogy a kultúrharc erősödik. Mennél erősebben nyugtalanítják a külső élesebb lehetőségek, a rendszabályok annál erősebbek lesznek. Ne higgyünk semmiféle ígérletnek. Harcoljunk, ha a helyzet kívánja, dolgozzunk állandóan és imádkozzunk szüntelen. El ne felejtjük, hogy közöttünk azok is, akikre legkevésbé gondolnánk, egész kém-hálózattal vannak körülvéve. Az egységre nagy szükség van, vezérkari tag vezérkari ügyet csak a vezérkarban tárgyalhat meg.”²⁸

Az 1948-as évet a klerikális reakció elleni harc döntő évének tekintette a kommunista párt. 1948. január 10-én Rákosi Mátyás, a párt főtitkára az MKP budapesti funkcionáriusainak értekezletén nyíltan kijelentette, hogy „a klerikális reakcióval az év végéig végezni kell”. Nem köntörfalazott a pártfőtitkár: „a hatalom elérkezettnek látja az időt az egyházak elleni harc végző szakaszához”. A politikai élet fokozatos átalakítása után most az egyházak következtek. Az 1948-ban létrejött diktatúra egyházpolitikájának célja az volt, hogy belátható időn belül felszámolja a vallásosságot és annak közvetítőit, az egyházakat. A legnagyobb csapás azonban a felekezeti iskolák államosítása volt 1948-ban. Ezzel az egyházat megfosztották társadalmi befolyásának egyik legfontosabb bázisától. A terv ellen számos helyen tiltakoztak, így Pócsperiben is, ahol egy rendőr saját fegyverétől életét veszítette. A „gyilkosokat” statáriális

²⁸ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 63–64. Lásd bővebben: Bank Barbara: Mindszenty és az internálótáborok. In: Havi Magyar Fórum, 2013. január. Közli: A magyar katolikus püspökhatalmi tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Válogatta, bevezette, sajtó alá rendezte: Beke Margit. Magyar Történelmi Emlékek, Okmánytárak, Egyháztörténeti források 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 317–318.

bíróság elé állították, és az egyik vádlottat kivégezték. 1949-ben azután fakultatívvá tették az iskolai hitoktatást, majd rövidesen teljesen ellehetetlenítették. Ezzel az egyházat megfosztották társadalmi befolyásának egyik legfontosabb intézményétől.

A protestáns egyházak és az izraelita hitfelekezet kitértek a kilátástalannak ítélt konfrontáció elől, és kényszeredetten bár, de az állammal kötött 1948-as egyezményekben hozzájárultak iskoláik átadásához. Ugyanebben az évben az egyházak éléről eltávolították azokat a vezetőket, akik szembeszálltak a kommunistákkal. Tisztségéből elmozdították Ravasz László református püspököt, koholt vádak alapján két évre ítélték és bebörtönözték Ordass Lajos evangélikus püspököt. Mindszenty bíborost is letartóztatták, majd 1949-ben egy koncepció perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Sokakat letartóztattak, internáltak vagy bebörtönöztek azok közül, akik az ifjúsági közösségek betiltása, a fakultatív hitoktatás bevezetése vagy az egyházi iskolák államosítása ellen felléptek, illetve kiálltak Mindszenty József mellett. Néhányan, mint Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök, vértanúságot is szenvedtek.

1950 nyarán – a Tito-ellenes hangulatban – került sor a szerzetesek kitelepítésére a déli és a nyugati határsávból. A szerzetesrendek érdekében ült tárgyalóasztalhoz a püspöki kar küldöttsége a pártállam képviselőivel. A kommunisták úgy is nyomást akartak gyakorolni a püspökökre, hogy elősegítették a békepapi mozgalom beindítását. Végül Grösz József kalocsai érsek a katolikus püspöki kar nevében aláírta a magyar állam és a katolikus egyház közötti egyezményt. A püspökök kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a szerzetesrendek működését az állam – néhány kivétellel – nem engedélyezi.

Az egyházpolitika elméleti megalapozását és ennek gyakorlati kivitelezését szovjet mintára az állampárt – a Magyar Dolgozók Pártja, majd 1956-tól a Magyar Szocialista Munkáspárt – vezető szerveiben helyet foglaló és annak belpolitikáját meghatározó politikusok dolgozták ki. Az állampárt határozatainak végrehajtásában, megvalósításában minden párt-, állami és társadalmi szervezet részt vett. Az egyházak működésének ellehetetlenítését elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) volt hivatva végrehajtani, azonban komoly feladat hárult az Elnöki Tanács, a Minisztertanács, a Belügyminisztérium, a Külügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Hazafias Népfront szerveire, az ott dolgozó káderekre is.

Az egyházi „reakció” megzabolázásának, az ellenük való fellépésnek az intézményi megvalósítás területén a kommunista diktatúra időszakában több útja mutatkozott, melyek közül a két legfontosabb, legmarkánsabb az ÁEH-hoz és a Belügyminisztériumhoz (BM) köthető. Az egyik, az ÁEH adminisztratív fellépése, legális, államilag formalizált és többé-kevésbé ismert működése, a Hivatal helyzeténél, erejénél fogva történő nyomásgyakorlás az egyház tagjai, különösen annak vezetői felé.

A másik a BM-hez, az állambiztonsági szervekhez köthető, mely kevésbé ismert, a társadalom szempontjából illegális eszközökkel megvalósított fellépés volt. A BM megfelelő osztályának, alosztályának operatív nyomozását követően vizsgálati, majd bírósági eljárás keretében vonták ki a társadalomból az adott egyházi személyt.

A két szerv aktív együttműködése, tevékenysége szoros egyeztetést igényelt, de azt is elmondhatjuk, hogy az irányítás, az útmutatás a BM kezében volt. Megfigyelhető az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő időszakban, egészen az 1960-as évek első harmadáig – ahol a határközi az 1964. szeptember 15-i részleges megállapodás –, hogy a BM szabta meg az útírányt, ő volt irányító, döntő szerepben.

Ahogy 1945 elején a Magyar Államrendőrségben belül létrejött a Politikai Rendészeti Osztály vidéki és budapesti részlege, úgy kezdték el a felekezetek szemmel tartását és ellenőrzését. Az államvédelmi/állambiztonsági területen 1946-tól mindig külön csoport, alosztály vagy osztály foglalkozott az egyházak ellenőrzésével, a „klerikális reakció” megfigyelésével. A budapesti központban 20 és 50 fő között mozgott a specifikusan az egyházi elhárítással foglalkozó belső elhárítók száma. Hozzájuk csatlakoztak az 1960-as évektől egyre aktívabb hírszerzők, valamint az egyes megyei szerveknél dolgozó, az egyházakkal is foglalkozó állambiztonsági tisztek, ezek száma megyénként 2-3 fő körül mozgott. Az egyházakkal foglalkozó elhárítás speciális terület volt, hiszen a rendszer egyházpolitikájának gyakorlati megvalósítása az egyházak működésére és felépítésére vonatkozó sajtóságos ismereteket követelt meg az e területen dolgozóktól.

1956 májusában szabadon engedték az 1951-ben letartóztatott és elítélt Grösz József²⁹ kalocsai érseket, hogy Czapik Gyula³⁰ egri érsek halála után átvehesse a katolikus püspöki kar vezetését. Október elején előbb állami, majd egyházi részről is rehabilitálták Ordass Lajos evangélikus püspököt. A forradalom napjaiban számos egyházi személy szabadult ki a börtönből, házi őrizetből, köztük Mindszenty bíboros is. Mindszenty november 3-i rádióbeszédében a törvényességre szólította föl az ország népét. Kérte az egyházi intézmények visszaadását, de nem kívánta az egyházi nagybirtokok visszajuttatását. A forradalomban a papok és lelkészek elsősorban a sebesültek ellátásában és az emberek lelki gondozásában vettek részt. Mindszenty november 4-én az USA követségére menekült, ahol 1971-ig maradt. Ő és püspöktársai igyekeztek elmozdítani helyükről a békepapokat. Ebben segítségükre volt XII. Pius pápa, aki egyébként a forradalmat több megnyilatkozásában is támogatta. 1957 folyamán a Szentszék több békepapot elmozdított hivatalából, ezenkívül kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy papok vagy szerzetesek országgyűlési képviselői vagy más közéleti funkciót vállaljanak. Az '56-os forradalom után az állam ismét keményebben lépett fel az egyházak ellen. 1957-ben kiadtak egy törvényerejű rendeletet, amely kimondta, hogy a jelentősebb egyházi állások betöltéséhez állami hozzájárulás szükséges, majd több püspököt internáltak, illetve visszavonulásra kényszerítettek. Számos, a forradalom alatt szabadult papot ismét bebörtönöztek, és sor került újabb letartóztatásokra is.

²⁹ Grösz József (1887–1961) győri egyházmegyes pap, 1928-tól orthosiai felszentelt püspökként győri segédpüspök. 1933. október 6-tól a győri egyházmegye káptalani helynöke, 1936. január 10-től a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátora, 1939. július 10-től megyés püspöke. 1943. május 7-től kalocsai érsek.

³⁰ Czapik Gyula (1887–1956) egri érsek. 1910-ben szentelték pappá, Szegeden és Temesváron teológiai tanár. 1939-től veszprémi megyés püspök, 1943-tól egri érsek. Segítséget nyújtott a hazai papi békemozgalomnak. Tagja volt a Béketanácsnak és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének.

Egyházi személyek a GULÁG-on

Egyházi személyek ellen – a kiépülő kommunista diktatúra kezdeti szakaszában, amikor létezett ugyan többpártrendszer és demokrácia, de az erőszakszervezetek és a legfontosabb rendvédelmi funkciók a Kommunista Párt kezében voltak – a szovjet hatóságok, illetve a politikai rendőrség és a katonapolitikai osztály járt el. A szovjet hatóság ítéletével magyarországi börtönbüntetést vagy szovjet kényszerszolgálatot, ítélet nélkül szovjet kényszerszolgálatot kaptak az elfogott és megvádolt személyek. Magyarország szovjet megszállása után számos pap került összetűzésbe a jelenlévő szovjet katonasággal. Ilyen esetekben határozott, gyors, kemény fellépés következett, mely ügyekben általánosan elmondható, hogy ha szovjet katona életével történt valami, akkor a büntetés arra irányult, hogy a vélt elkövetői körből is kerüljön sor halálbüntetésre, illetve kényszerszolgálatra. Felekezetek szerint vázlatosan áttekinthetjük azokat az ügyeket, amelyekből kifolyólag egyházi személyek a GULAG-ra kerültek.

A „Gyöngyösi-ügy” – Páter Kiss Szaléz ügye

1945 végén több orosz katonát megöltek, és több rendőrpáncsnokságot megtámadtak Gyöngyösön és környékén. Kiss Szaléz ferences szerzetes 1944 novemberében Gyöngyösön bekapcsolódott a Független Kisgazda- és Polgári Párt munkájába, 1945 tavaszán hozzákezdett a katolikus ifjúság megszervezéséhez. A Katolikus Agrárfiújsági Legényegyesületek Országos Testülete (KALOT) mintájára létrehozta a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). A népszerű, kitűnő szónokot többször följelentették. A KEDIM tagjai közül néhányan (bosszút állva az anyjukon, hűgukon vagy az apjukon esett gyalázaton) két szovjet katonát halálosan, hármat súlyosan megsebesítettek, fegyveresen megtámadták a nagyrédei és a gyöngyössolymosi rendőrbiztosságot.

1946. április 18-tól a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztály munkatársai és a szovjetek közösen megkezdtek a letartóztatásokat, azzal vádolva a KEDIM tagjait, hogy szovjetellenes szervezkedésben és partizántevékenységben vettek részt. Összesen 42 letartóztatásra került sor. Őrizetbe vették Kiss Szaléz ferences szerzetest is, mivel nem jelentette fel a fiatalokat, holott gyónás által tudott tevékenységükről. Mivel ismeretségi köre széles volt, a politikai rendőrség olyan „összeesküvést” tudott kreálni, amelynek szálai a kisgazdapárti képviselőkhez, a hatvani ferences rendházba és más helyekre is elvezettek.

Ebből az ügyből kifolyólag Budapesten a Conti utcában lévő Szovjet Hadsereg Katonai Bírósága 1946. szeptember 14-én 28 személyt ítélt el, ebből négyet halálra, tizenegy embert tíz év, tizenhárom vádlottat nyolc év Szovjetunióban a GULAG-on letöltendő kényszerszolgálatra. Páter Kiss Szalézt Sopronkőhidán 1946. október 20-án – más források szerint december 10-e körül – kivégezték.

Antal József Lajos joghallgatót, a Kisgazda Párt Központi Országos Szervezési titkárát, Kizmann Ottó és Borosi László 17 éves, és Kiss Sándor 16 éves mezőgazdasági szakközépiskolásokat ugyancsak Sopronkőhidán 1946. október 20-án végezték ki.

Az alábbi személyek a Szovjetunió GULAG-táborában hunytak el:

- Lukács László Pelbárt³¹ ferences szerzetes. 10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélték.
- Berényi Illés³² egyetemista, a Független Kisgazdapárt hatvani titkárát 10 év kényszerszermunkára ítélték.
- Gyöngyösi Attila gimnáziumi tanulót 10 év kényszerszermunkára ítélték, 1952 márciusában halt meg a medvezsegorszki láger kórházában.
- Huszár József gimnáziumi tanulót 25 évi kényszerszermunkára ítélték, a finn-karéliai Medvezsegorszk lágerkórházában halt meg 1948 telén.
- Pócsy Frigyes mezőgazdasági szakközépiskolást 8 év kényszerszermunkára ítélték.
- Tamás Pál szakmunkástanuló, 10 év kényszerszermunkára ítélték.

Ítélet után a GULAG-táborokban raboskodtak:

- Béres György szakmunkástanuló.
- Borosi Kálmán szakmunkástanuló.
- Dr. Puskás Rezső tisztségviselőt 10 év kényszerszermunkára ítélték.
- Fillér László kisgazdapárti országgyűlési képviselőt 10 év kényszerszermunkára ítélték.
- Király György gimnáziumi tanulót 7 év kényszerszermunkára ítélték.
- Király Zoltán mezőgazdász tanulót 8 év kényszerszermunkára ítélték.
- Kiss Endrét munkatáborban letöltendő kényszerszermunkára ítélték, további sorsa ismeretlen.
- Kovács László mezőgazdász-tanulót 10 év kényszerszermunkára ítélték.

³¹ Lukács László Pelbárt (1916–1948) ferences szerzetes. A hatvani ferences rendházban volt szerzetes. 1946. április 18-án tartóztatta le a Katpol. A Péter Kiss Szaléz és társai koncepció perben a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1946. szeptember 14-én, a Conti utcában 10 évi javító munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre ítélte. Sopronkőhida, majd a lemergi börtön után Finn-Karéliába hurcolták. A medvezsegorszki láger központi kórházában halt meg 1948. április 18-án.

³² Berényi Illés (1923–1950) a Független Kisgazdapárt hatvani titkára. 1946. április 18-án a Katpol letartóztatta szovjetellenes szervezkedés vádjával. Miután átadták a szovjet szerveknek, a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1946. szeptember 14-én 10 év kényszerszermunkára ítélte. 1950-ben halt meg Medvezsegorszk lágerkórházában tbc-ben.

- Kovács László Vilmos mezőgazdász-tanulót 10 év kényszermunkára ítélték.
- Mester László egyetemista, a Kisgazdapárt helyi titkára.
- Molnár Attila mezőgazdász-tanulót 8 év kényszermunkára ítélték.
- Molnár Béla mezőgazdász-tanulót 8 év kényszermunkára ítélték.
- Plachy Tihamér mezőgazdász-tanulót 10 év kényszermunkára ítélték.
- Pócs Ferenc mezőgazdász diákot 10 év kényszermunkára ítélték.
- Pók László tanítót 10 év kényszermunkára ítélték.
- Schall György kisgimnazistát 7 év kényszermunkára ítélték.
- Szabó Gyula dekoratőrt 10 év kényszermunkára ítélték.

P. Kiss Szaléz esetében a gyónási titok megsértése vagy megtartása kulcskérdés, de kétséget kizáróan nem válaszolható meg, hogy a kihallgatásokon bármi titkot is „kiszedtek” volna belőle. A rendtársak kételkedés nélkül hiszik, hogy a páter a gyónási titok áldozata, azaz papi hivatásának törvényeit követve nem jelentette fel a bűnösöket, és később sem adta ki a valódi gyilkosokat, akik bűnüket meggyónták. A sorstársak között viszont vannak, akik igenlően válaszolnak a kérdésre, amennyiben az a letartóztatás utánra, a rendőrségi nyomozati szakaszra vonatkozik. Amit biztosan lehet állítani, az az, hogy a páter által aláírt kihallgatási jegyzőkönyvek hol a gyóntatószéket, hol egy pusztá beszélgetést jelölnek meg információforrásnak. De azt is tudjuk, hogy kegyetlenül megkínózták. Akik látták őt Sopronkőhidán, alig ismerték fel papjukat a cigarettával égetett, felpuffedt, járóképtelen véres testben...

Egy fegyveres szervezkedés akkor az igazi, ha nemcsak egy-két pisztolyt, rozsdás závarzatot, hanem komoly arzenált gyűjt össze. Az összesített bűnjeljegyzékben P. Kiss Szaléz nevéhez a következőket tüntették föl: *„Páter Kiss Szaléz szervezkedéséhez Ondrék József által a Bagolyvárbán (!) elrejtve volt és felajánlott lőszerek kb. 81 nehéz löveg [sic!], 6 páncélököl, 204 kézigránát”* stb. A Gyöngyösoroszihoz tartozó Bagolyvárbán – tegyük hozzá – valóban találtak fegyvereket és robbanóanyagokat, de ahogy a jegyzőkönyv rögzítette: kiszedésük életveszéllyel járhat! S miután vízzel telt ciszternában áztak hónapok óta, ijesztgetésen kívül másra nem nagyon lehettek alkalmasak. Kiss Szaléz természetesen bevallotta, hogy tudott a fegyverraktárról. De hol Bagolyváról, hol Farkasmájáról beszélt. Milyen összeesküvő vezér az – kérdezzük ezek után –, aki azt sem tudja pontosan, hogy hová rejtették el a fegyvereket?!

A legtöbb letartóztatottnál azonban valóban találtak fegyvert. Ebben semmi rendkívüli nincs, a háború befejeztével csak össze kellett szedni az elhajigált, hátrahagyott pisztolyokat, puskákat. Viszont a kihallgatási jegyzőkönyvekhez egyetlenegy fegyverszakértői vizsgálati irat, vagy a fegyverszakértő kirendelését, tőle véleménykérést elrendelő határozat sincs csatolva, így nem tudni, azok valódi fegyverek voltak-e? (Azaz alkalmasak voltak-e emberélet kioltására.)

A Kiss Szaléz-ügy vádlottjait eredetileg a népbíróság ítélte volna el, de gyakorlatilag a Szovjet Katonai Törvényszék volt az ítéletet meghozó szerv. A Budapesti Népügyészség 1946. június 27-e körül átadta őket a Szovjet Katonai Törvényszéknek, s az ítélkezett a felerészben gyermek – 15–17 éves kamaszok –, felerészben nagykorú fiatalemberek fölött. Szakszerű tolmács híján a bíró kézzel mutatta a kihirdetett ítéletet, amiről az érintettek először azt hitték, hónapban értendő... Tévedtek. Évben mérve a legendyhebb büntetés hét esztendőre szólt, ennyit a kiskorúak kaptak. A többiekre 10 évet róttak, kivéve a négy halálraítélte (Kizmann, Kiss, Bodnár, Kiss Szaléz). Többen Szibériában pusztultak el, köztük Antal József Lajos, a hatvani Berényi Illés és Lukács Pelbárt ferences atya. Akik túléltek a GULAG-ot, 1953 és 1955 folyamán hadifogolytátságban térhettek haza azzal az ígérettel, hogy büntetésüket a jövőben nem veszik figyelembe. De a „szalézista” bélyeg egy életre elkísérte őket. Az ígéret ellenére a Belügyminisztérium 1959 után mégis bűnügyi nyilvántartásba vette őket, amelynek következtében többen elveszítették állásukat. Időnként rendőrök faggatták a szomszédokat, a mit sem tudó kollégákat. A gyanú szele mindig ott lengedezett körülöttük. Rehabilitálásukra csak a rendszerváltás után került sor.

A kamaraerdei ügy

Egy részeg szovjet őrmester megtámadott egy csapat cserkészt, akik a Kamaraerdőben tábo-roztak. A fiatalok lefegyverezték az őrmestert, és valamelyikük meglőtte őt a katona géppisz-tolyával. A szovjet katona meghalt, ezt követően azonnal el is temették. 1946. június 11-én került sor a letartóztatásokra. Egy nappal korábban oszlattak fel számos egyesület. A Rajk László belügyminiszter által elrendelt feloszlatus érintette a felekezeti alapon szerveződő tár-sadalmi egyesületeket (például a KALOT-ot), valamint az egyházakkal együttműködő Cser-készszövetséget is. Valamennyi egyházat sújtotta az egyesületek betiltása.

A letartóztatott személyek ellen az volt a vád, hogy szovjetellenes szervezkedésben, parti-zántevekenységben vettek részt, szovjet katonát öltek meg, röpcédulázást folytattak 1946 májusában Budapest környékén a Kamaraerdőben.

1946. szeptember 8–9-én Budapesten a Conti utcában a Szovjet Hadsereg Katonai Bírósága hozott ítéletet.

Unden Miklós és Dietzl László egyetemistát, Tasch Ferenc gimnazistát halálra ítélték és Sopronkőhidán 1946. október 20-án kivégezték.

A kamaraerdei ügyből kifolyólag az alábbi ítéletekre került sor:

- Fehér Andort 8 év kényszermunkára ítélték (szovjet fogságban elhunyt).
- Hódi Rezső gimnazistát 8 év kényszermunkára ítélték.
- Kerényi Lászlót 8 év kényszermunkára ítélték.
- Kölley György papnövendéket 8 év kényszermunkára ítélték.

- Olofsson Placid bencés szerzetest, hittanárt 10 év kényszermunkára ítélték.
- Party Györgyöt 8 év kényszermunkára ítélték.
- Pregitzer Ernő gimnazistát 8 év kényszermunkára ítélték.
- Pregitzer Ferenc építőmestert 8 év kényszermunkára ítélték.
- Pucher Jánost 8 év kényszermunkára ítélték.
- Tittel Oszkárt 8 év kényszermunkára ítélték.
- Vágh József jezsuita szerzetest 8 év kényszermunkára ítélték.
- Gróf Wimpfen Sziegfried volt földbirtokost 8 év kényszermunkára ítélték.

Olofsson Placid bencés szerzetest a kamaraerdei ügy kapcsán június 6-án tartóztatták le, június 28-án átadták a szovjeteknek, a szeptember 8–9-i tárgyaláson a szovjet törvénykönyv 58. § (2., 8., 11. pontja) alapján 10 év büntetőtábori kényszermunkára ítélték, s december 22-én a Szovjetunióba hurcolták. GULAG-táborba hurcolását követően megfogalmazta élethivatását:

„Én nem diákokat fogok tanítani, ahogy elterveztem. Nekem az lesz a dolgom, hogy tartsam a lelket a fogolytársaimban.” Később így vallott erről: *„Ezért voltam én a legboldogabb ember az egész Szovjetunióban, mert rám talált az életfeladatom.”* Olofsson Placid atya, bencés szerzetes tíz évig volt a GULAG foglya, mindvégig pap maradt a lágerben is, amikor csak tehetette, misézett is – noha az ostya olykor egy száraz kenyérdarab volt, a bor pedig egy-két szem szőlő leve. 3500 kilométerre az otthonától legfontosabb feladatának tartotta, hogy a hívekben tartsa a lelket. Placid atya – a vele raboskodókkal közösen – négy pontban foglalta össze a túlélés alapszabályait: 1. A szenvedést nem szabad dramatizálni! Nem szabad panaszkodni, mert attól gyengébb lesz az ember, márpedig a szenvedés elviselésére minden energiára szükség van. Ebben úgy segítették egymást, hogy ha valaki elkezdett panaszkodni, akkor rögtön félbeszakították, és kérték, hogy beszéljen a szakmájáról. 2. Az öröm szükséges a túléléshez. Ezért észre kell venni, és tudatosan kell keresni az élet apró örömeit. 3. Senki sem tökéletes, de meg kell mutatnunk, hogy különbek vagyunk a rabtársainknál, „rabtartóinknál”. Ez mozgósítja az energiákat. 4. A negyedik szabály vallásos: akinek van hová kapaszkodnia, az könnyebben viseli a szenvedést. A hívők, ha a Jóistenbe kapaszkodnak, rájönnek, hogy Ő is akarja a túlélésüket.

A négy szabály a beszélgetések során spontán módon, közös munkával alakult ki. Nem engedték egymást depresszióba süllyedni, figyeltek egymásra. Az apró örömek felkutatására versenyt rendeztek az olimpia mintájára. Egész nap lesték az örömöket, és este, a káposztaleves elfogyasztása után beszámoltak egymásnak. Aki a legtöbbet tudta felsorolni, az lett a győztes. Majd a győztesek versengtek egymással, aki ezt a kört is megnyerte, annak jutalmul elénekelték a kedvenc nótáját. Ezzel bizonyították, hogy a diktatúra mindent elvehet az ember-től, csak azt a szabadságot nem, amivel eldönti, hogy hogyan álljon a dolgokhoz.

A brianszki erdőben fekvő lágerbe vitték, ahol öt évig fakitermelésen, majd különböző gyárakban dolgozott. 1955. november 25-én érkezett haza.

Kölley György papnövendéket 1946. június 6-án tartóztatták le, az Andrásy út 60-ba hurcolták. Azzal vádolták, hogy tudott egy szovjet tiszt elleni merényletről, de azt nem jelentette a hatóságoknak. Szeptember 8–9-én Budapesten a Conti utcában a Szovjet Hadsereg Katonai Bírósága 8 év kényszermunkára ítélte, büntetése nagy részét Karéliában töltötte. 1954 februárjában tért haza. Szegeden befejezte teológiai tanulmányait. 1956-ban szentelték pappá Székesfehérvárott.

A két ügy szinte egy időben zajlott, a bírósági tárgyalás öt nap különbséggel zajlott, a kivégzésekre egy napon került sor Sopronkőhidán. A kényszermunkára ítélték ezt követően a GULAG-táborokban raboskodtak, akik az ottani embertelen körülményeket túléltek, azok 1955–1956 folyamán térhettek haza. A kommunista rendszer mindkét ügyet arra használta fel, hogy hamis, soha el nem hangzott vallomások alapján a Katolikus Egyházat állítsa a szervezkedés és a politikai gyilkosságok kiindulópontjává. Így többek között Péter Kiss Szalézt és Olofsson Placid hittanárt azzal vádolták, hogy gyilkosságra buzdítottak, és utána feloldozták a diákokat.

Saly László elhurcolása

Dr. Saly László (1881–1958) győri egyházmegyei papot 1946. október 19-én tartóztatták le a szovjet NKVD (Belügyi Népbiztosság), mert a győri bencés gimnázium dísztermében a Győri Szabadegyetem keretében előadást tartott „A szocializmus fejlődése és a kommunizmus” címmel, és ebben a „vörös pogányságról” beszélt. A szovjet bíróság Budapesten 1947. február 4-én 8 év kényszermunkára ítélte. 1950–1953 között az Északi-sarkkörön túli Zimka munkatáborban raboskodott. 1954-ben agyvérzése miatt a lemerbergi kórházba szállították. Valószínűleg 1956-ban került haza.

Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor elfogása és elítélése – Kopjás-ügy

Fehérvári István munkájában³³ Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor ügyével kapcsolatban egy korabeli bajtárs alábbi visszaemlékezését közölte:

„Jellemző volt a tárgyalásra, hogy mi nem beszéltünk oroszul, és az ún. tolmácsunk pedig alig értett valamit magyarul. Hogy mikor mit fordított, mit mondott, soha nem tudtuk, de nem is volt érdekes, az egész csak színjáték volt, ahol szerencsétlenségünkre mi voltunk a főszerep-

³³ Megkötött szárnyú sasok. Fejezetek Fehérvári István munkáiból – a Szovjet- és Börtönvilág Magyarországon 1945–1956. Szerk. Bank Barbara. Kézirat

lők. Tárgyalásunkra a badeni szovjet Katonai Bíróságon került sor. 1949. február 24-én reggel, kilenc tájban vezettek fel bennünket egyesével a cellából a tárgyalóterembe. Ott láttuk egymást először, félévi fogság után! Bizony ijesztően néztünk ki. Lefogyva, összetörve, szőrösen, piszkosan néztünk ki és arcunkról nem sok reménység volt leolvasható. Közöttünk fegyveres őrk ültek, akik vigyáztak, nehogy beszélni tudjunk egymással. A bíróság három tagból állt, az elnök egy alezredes volt, aki mellé még két másik tisztet osztottak be. Volt egy jegyzőkönyvvezető, az említett tolmács és ezzel be is fejeződött a bíróság. Védőügyvéd vagy valami hasonló, aki érdekünkbe tudott volna szót emelni, ilyen nem volt. A tárgyalás azzal kezdődött, hogy az elnök felolvasta a jegyzőkönyvet, amiből csak nevünket értették meg, és azokat a pontokat, aminek alapján elítéltek bennünket. Ezt külön minden fogollyal bemagoltatták, minden ellenőrzésen fel kellett mondani, így ez megmaradt bennünk. Ezek szerint a Szovjet Büntető Törvénykönyv 58. paragrafusának 2, 6, 9 és 11. pontja alapján ítélnék el bennünket, mégpedig a szovjetellenes és államellenes ügyekbe tartozó törvény alapján, amelyet külön nem szovjet állampolgárok részére kreáltak. A különböző pontok a szervezkedés, a kémkedés és a diverzió, valamint a 11. pont a bünszövetkezésben való részvételt jelentették, és minden egyes pontért külön kimondták a 25 év (huszonöt év) szigorított munkatáborba szóló büntetést. Emögött az a gázság állott, hogyha valamilyen revízió az egyik vádpontot elejtette volna, akkor még marad másik, egy másik 25 év letöltésére. A vádat mindenkinek felolvasták, az ítéletet szintén, és a tolmács fordította is. Az egészből nem sokat értettünk, csak azt, hogy életünk elkövetkezendő 25 esztendejét valamilyen szovjet munkatáborban kell letöltenünk. Miután védőnk nem volt, megengedték, hogy az utolsó szó jogán mindenki mondhatott védelmére valamit. A tolmács fordított. Csak azt szerettük volna tudni, hogy mit mondott, amikor ő sem értett magyarul! A tárgyalás folyamán egyszer sem került szóba, hogy nem vagyunk szovjet állampolgárok, »büntényünket« nem a Szovjetunió területén követtük el, és hogy elhurcolásunk Magyarország területéről ellene van minden nemzetközi egyezménynek. Ítéletünket soha írásban nem kaptuk meg, és soha az ügyünkkel kapcsolatban semmilyen hivatalos végzést, döntést nem adtak. Az egész tárgyalási színjáték két óra alatt lezajlott. Mire magunkhoz tértünk, vége volt. Szinte nem is vettük észre, mert alig értettünk valamit abból, ami lejátszódott. Meg kell jegyeznem, hogy letartóztatásunktól kezdve, sem a kihallgató szervek, sem a bíróság nem világosított fel arról, hogy mik a jogaink, de annál inkább arról a kötelességünkről, hogy kötelesek vagyunk a vádpontokat elismerni és a kihallgatási jegyzőkönyvet minden helyesbítés nélkül aláírni! Az ítélet kihirdetése után, 1949. február 24-én, átszállítottak bennünket a neukircheni börtönbe. A tárgyaláson találkoztunk mind a tizennégyen, akiket ebben az ügyben a szovjetnek átadtak. Volt egy Körmendi csoport Böröcz Sándor³⁴ evangélikus lelkésszel (aki a fogságból

34 Böröcz Sándor (1913–2006) evangélikus lelkész. Középiskolába a soproni evangélikus líceumba járt, tanító vagy lelkész akart lenni. Teológiai tanulmányait 1937 nyarán fejezte be Sopronban, 1938 szeptemberében szentelték lelkésszé. Ezt követően „száraz-káplán” volt Kíssomlyón, ahová Borgáta is tartozott. Segédlelkészi éveit kilenc gyülekezetben töltötte. 1943 februárjában házasodott meg Vadosfán. Pár nappal később kerültek Körmendre a Vasi Egyházmegyei Misszióba, ahol egy hatalmas szórványban több mint 30 falu evangélikusait gondozta. A BM ÁVH 1948. augusztus 19-én letartóztatta Vadosfán, majd novemberben átadták a szovjet katonai szerveknek. A 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke Baden bei Wienben, 1949. február 24-én 25 évi kényszermunkára ítélte, az ateizmus és a növekvő embertelenség elleni megszólalásai, menekülő személy határon át történő átsegítése ürügyén. Személyét a „kopjások” elleni perben használták fel. Hat és fél évet töltött a szibériai Vorkutan szénbányában dolgozva. Az itthon maradt család is két részre szakadt, felesége fizikai bántalmazást, megaláztatásokat szenvedett, gyermekeiket egy evangélikus árvaház fogadta be. 1955-ben került vissza Magyarországra, a nyíregyházi szűrőtáborból a jászberényi börtönbe került, végül a budapesti Országos Börtönből szabadult 1956. november 2-án. Az evangélikus egyház „régijű” vezetője, Ordass Lajos kenyeret és menedéket adott neki. Hitoktatóként, illetve árvaházi lelkészként szolgált Szarvason. A Káldy Zoltán püspökségével kezdődő újabb korszakban nem tartottak

súlyos betegen jött haza és az evangélikus egyház elhatárolta magát tőle). Balikó Mihály, Nagy Sándor és Hódossy Barna, volt hadapródiskolás Körmendről, valamint Ihász Amália, körmendi banktisztviselő és Bicsak Flóra,³⁵ egy határmenti molnár leánya. Mindketten nagyon rendesen bajtársiasan viselkedtek. Volt egy zalaegerszegi csoport, Fangler Imrével³⁶ az élen, Hantos Ferenc, aki a fogságból származó betegsége következtében pár esztendővel ezelőtt halt meg és De Sorgo László nyugdíjas. A csoporthoz tartozott öt volt végzett Ludovikás, fiatal tiszt, így Galba Miklós³⁷ (1942-es avatású), Nagy Ferenc,³⁸ Áprily Ferenc³⁹ és Kopácsy Sándor,⁴⁰ 1943-as avatásúak, Romhányi Ferenc,⁴¹ akit 1938 vagy 1939-ben avattak. A neukircheni börtön tömegszállítás volt, 30–40 ember volt összesűrítve egy kis cellába, úgy, hogy éjjel, mint a heringek csak egymás hegyén-hátán tudtunk aludni, illetve feküdni. Az ellátás és a bánásmód is rossz volt. Sem Badenben, sem Neukirchenben nem vittek sétálni, aki ült börtönben, az tudja, hogy ez mit jelent! Neukirchenben sok más magyar elítélttel találkoztunk, ők is 25 évi kényszermunkára voltak ítélve. Az egyik csoport tagjai Szombathelyről kerültek ki, ezek között volt Dr. Harangozó Ferenc⁴² katolikus pap, a Burg Kastl-i magyar gimnázium volt igazgatója, Mészá-

igényt szolgáltatára. Világi és egyházi részről jobb esetben közönyt, rosszabb esetben megvetést és üldöztetést szenvedett. Felesége szülőfaluja fogadta be, itt építettek házat, és kezdték el közös életüket az addig árvaházban, illetve egy református lelkészházaspárnál nevelődő két leánygyermekükkel együtt 1959-ben. 1999. március 16-án az Oroszországi Föderáció Legfelsőbb Ügyészsége rehabilitálta. Visszaemlékezése: Böröcz Sándor: Kiáltás a mélyből. Ordass Lajos Baráti Kör, 1993.

- 35 Helyesen: Bicsák Flóra (1924–?) iparossegéd. A Katpol 1948-ban letartóztatta, majd az első kihallgatásokat követően átadták a szovjet katonai szerveknek. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke Baden bei Wienben, 1949. február 24-én 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án tért vissza Magyarországra.
- 36 Fangler Imre Mihály (1917–?) kereskedősegéd. 1948. augusztus 25-én tartóztatta le a Katpol összeesküvés vádjával, a Hadváry Pál és társai ügygel kapcsolatban. A szombathelyi hírhedt Bagolyvárba viték, majd október 28-án átadták a szovjet hatóságoknak. Baden bei Wienben, a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 1949. február 24-én 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án adták át a szovjet hatóságok a magyaroknak, 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.
- 37 Galba Miklós (1921–?) volt ludovikás főhadnagy. 1948. augusztus 11-én tartóztatta le a Katpol. Átadták a szovjet hatóságoknak, majd 1949. február 24-én Baden bei Wienben a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.
- 38 Nagy Ferenc (1923–?) volt ludovikás hadnagy, joghallgató. 1948. augusztus 12-én tartóztatta le a politikai rendőrség. 1949. május 24-én Baden bei Wienben, a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. szeptember 25-én szabadult a jászberényi börtönből.
- 39 Áprily Ferenc (1922–?) volt ludovikás hadnagy, orvostanhallgató. A Katpol 1948. augusztus 14-én letartóztatta, majd átadták a szovjet hatóságoknak. 1949. február 24-én Baden bei Wienben a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.
- 40 Helyesen: Kopácsy Zoltán (1922–?) volt ludovikás főhadnagy. Az ÁVH 1948. augusztus 30-án letartóztatta. Kihallgatás után átadták a szovjet hatóságoknak. 1949. február 24-én Baden bei Wienben a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek, 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.
- 41 Helyesen: Romhányi Ferenc (1917–?) volt ludovikás százados. 1948. augusztus 29-én az ÁVH letartóztatta, és átadta a szovjet hatóságoknak. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke háborús és népellenes bűncselekmény vádjával 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 25-én tért vissza Magyarországra.
- 42 Harangozó Ferenc, dr. (1908–1991) szombathelyi egyházmegyei római katolikus pap.

ros Tibor,⁴³ ugyancsak katolikus pap, Balogh Ádám⁴⁴ volt tiszt, Fekete⁴⁵ és Iványi⁴⁶ nevezetűek és kb. még vagy tízen ebből a csoportból. Volt azonkívül egy Rákosszentmihály–Sashalmi csoport is, Keveházi Ferenc,⁴⁷ Wesselényi Töhötöm,⁴⁸ Vadkerti Gyula⁴⁹ és még sokan mások. Szintén 25 évre lettek elítélve. Nagyon sokan voltak, akik semmilyen csoporthoz nem tartoztak, így Kossuth Béla,⁵⁰ Barasits Ferenc,⁵¹ Pongrácz Dezső,⁵² Hegyi Imre⁵³ egyetemi hallgató, két állatorvos, Szép Gáspár és Fábíán Lajos. Itt volt Neukirchenben, de nem velünk, hanem magánzárkában Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára, akivel később találkoztunk 1955-ben hazahozatalunk alkalmával Jávászon. Nagyon rendes igaz magyar ember volt. Ugyancsak itt volt magánzárkában egy Habsburg főherceg is, nevére nem emlékszünk. Körülbelül egy hónapot töltöttünk itt Neukirchenben. Mint már írtam, életünk itt nem volt rózsás. Éhezünk, fáztunk és el kellett viselnünk az örök minden komisszágát. De ami ezek után következett, arra soha többé nem kívánok visszaemlékezni!"

43 Helyesen: Msgr. Mészáros Tibor Antal (1919–2003) veszprémi egyházmegyei római katolikus pap.

44 Balogh Ádám (1921–?) tanító, főhadnagy. 1945. április 25-én, a fronton esett hadifogságba. 1949. június 28-án az állambiztonsági szervek letartóztatták a hadifogolytáborban. 1949. december 24-én a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke Baden bei Wienben 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án a szovjet hatóságok átadták a magyar igazságügyi szerveknek. 1956. november 1-jén szabadult a Budapesti Országos Börtönből.

45 Nagy valószínűséggel: Fekete Iván Árpád (1928–?) volt gimnáziumi tanuló. 1948. április 24-én az utcán egy szovjet katonai járőr megállította és bekísérte a szovjet katonai parancsnokságra. Másnap letartóztatták. 1948. december 11-én Baden bei Wienben a 28990. Szovjet Katonai Alakulat haditörvényszéke 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 25-én tért vissza Magyarországra.

46 Iványi István (1925–?) 1948. április 24-én a politikai rendőrség letartóztatta, majd átadta a szovjet katonai bíróságnak. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 25 év kényszermunkára ítélte. 1955. november 25-én tért vissza Magyarországra.

47 Keveházi Ferenc, dr. (1926–?) orvostanhallgató. 1948. október 28-án letartóztatta a politikai rendőrség. Az Andrássy út 60-ban történt kihallgatások után átadták a szovjet hatóságnak. Baden bei Wienben, 1949. február 18-án a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 25 év kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek. 1956. április 2-án szabadult a jászberényi börtönből.

48 Wesselényi Töhötöm, báró (1926–?) egyetemi hallgató. A politikai rendőrség 1948. október 6-án letartóztatta, majd átadták a szovjet katonai hatóságoknak. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1949. február 18-án, Baden bei Wienben 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án adták át a magyar igazságügyi szerveknek. 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.

49 Helyesen: Vadkerti Károly (1923–?) esztergályos. A politikai rendőrség 1948. október 4-én letartóztatta. Átadták a szovjet katonai szervnek, majd a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1949. február 18-án Baden bei Wienben 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar szerveknek. 1956. szeptember 25-én szabadult a Budapesti Országos Börtönből.

50 Kossuth Béla (1912–?) tengerész, tartalékos hadnagy. A politikai rendőrség 1948. május 29-én letartóztatta. A kihallgatások után átadták a szovjet katonai bíróságnak. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1948. december 3-án 25 év kényszermunkára ítélte. 1955. november 25-én átadták a magyar igazságügyi szerveknek. A Budapesti Országos Börtönből szabadult 1956. november 1-jén.

51 Helyesen: Barasits Ferenc (1902–?) A Katpol 1948. november 22-én letartóztatta. Átadták a szovjet katonai szerveknek, majd a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1949. február 26-án 25 év kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar szerveknek. 1956. június 4-én szabadult a jászberényi börtönből.

52 Pongrácz Dezső, báró (1923–?) volt hadapród őrmester, főiskolai hallgató. 1948. november 24-én tartóztatta le a politikai rendőrség, majd átadták a szovjet szerveknek. A Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1949. június 7-én 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar igazságügyi szerveknek. 1956. október 8-án szabadult a Gyűjtőfogházból.

53 Hegyi Imre (1921–?) zászlós, egyetemi hallgató. A politikai rendőrség 1948. április 28-án tartóztatta le. Több kihallgatás után, 1948. május elején átadták a szovjet katonai szerveknek, majd Baden bei Wienben a Szovjet Hadsereg Katonai Törvényszéke 1948. december 10-én 25 évi kényszermunkára ítélte. 1955. november 20-án átadták a magyar szerveknek. 1956. június 2-án szabadult a jászberényi börtönből.

Újságcikk a Harangozó- és Mészáros-ügyről

Harangozó Ferenc és társai letartóztatásának tényéről jelenleg még felderítetlen úton Korpónai Miklósék értesültek Nyugaton, ezek alapján jelenhetett meg az Ohio állambeli *Toledó* nevű magyar nyelvű újság 1948. május 19-i számában a következő írás:

„Főtisztelendő Mészáros Tibort kinevezték veszprémi püspöki titkárnak, április közepén. De azóta vele is sorsdöntő dolgok történtek. Április 27-én este fél nyolc órakor ugyanis a veszprémi városháza mellett megállt egy rendőrségi autó. Az új püspöki titkárt beültették az autóba, és azóta senki sem tud róla semmit. Valószínűleg őt is, mint hasonlóképpen másokat is, a kommunisták gyűjtőfogházába, az Andrassy út 60-ba vitték. Esete nem egyedülálló, mert előtte való éjjel meg Keresztes gyógyszerészt és feleségét vitte el a rendőrség. A városban úgy vélik, hogy a két letartóztatás összefügg egymással. Erősen félő, hogy komoly dolgokról van szó. A város érthető nagy izgalomban él.”

Mi is volt ez a Harangozó-ügy?

Dr. Harangozó Ferenc és társai⁵⁴ nyomozás és per

Az új Népbürokratának átadott személyek közül Szovjet Katonai Bíróság ítélte el a következő személyeket a Harangozó-üggyel kapcsolatban:

Letartóztatás ideje / Tárgyalás / Ítélet

- Dr. Harangozó Ferenc 1948.03.11. / 1948.12.6–10. / 25 év
- Balog Ádám 1948.04.22 / 1948.12.6–10. / 25 év
- Iványi István 1948.04.24. / 1948.12.6–10. / 25 év
- Fekete Iván 1948.04.24. / 1948.12.6–10. / 25 év
- Mészáros Tibor 1948.04.27. / 1948.12.6–10. / 25 év
- Keresztes Árpád 1948.04.27 / 1948.12.6–10. / 25 év
- Rózsás Imre 1948.04.27 / 1948.12.6–10. / 15 év

A letartóztatottak közül elsőnek dr. Harangozó Ferencet tartóztatták le 1948. március 11-én. A kihallgatásairól és az első vádakról dr. Harangozó Ferenc a következőket írta: *„Ugyanabba a terembe vezettek, mint először. Éjfél után két óra volt, most nem irányították rám a fényszórót.*

⁵⁴ Az ügy ismertetése: Bank Barbara – Mészáros Gyula – Török Ádám: A kopjás mozgalom – a nemzeti ellenállás egyik formája. Kézirat. 422–452.

Az ajtóval szemben a nagy íróasztal mögött hárman ültek. Egy kövér, szemmel láthatólag zsidó ezredes és két ingujjas alak. Előttük az asztalon gumibot.

– Hajlandó most már beszélni? – kérdezte tőlem a kövér ezredes. Nem feleltem rá semmit. Intett a két kövér pribéknek. Azok hozzám léptek és letépték rólam a ruhát. Ott álltam a fekete és fehér ruháim tömkelegében anyaszült meztelenül. Megint remegtem a belső fölindultságtól, a kezemet önkéntelenül ökölbe szorítottam. Az egyik a gumibottal az öklömre csapott. Vártam, hogy üssenek. De nem tették. Csak odanyomtak arccal a falnak, és sugdosva beszélgettek. Aztán a kövér azt mondta:

– Vegye föl a ruháit!

Felöltöztem. Sok gomb letépve, a reverendámon egy hosszú szakadás. A kövér csöngetett. Levezettek. Elmúlt megint egy nap. Este újra kihallgatás.⁵⁵ A kövér egyedül volt, hangot változtatt. Hellyel kínált meg és azt mondta:

– Nincs értelme a makacs hallgatásnak. Csak árt magának vele. Nézze, itt van a bizonyíték. Maga segítette át a Sulyok Dezsőt a határon és mi tudjuk, hogy sokan mások is a szombathelyi szemináriumon keresztül kerültek nyugatra.

Felsorolt sok nevet, köztük Peyert,⁵⁶ Schlachta Margitot,⁵⁷ Közi Horváthot⁵⁸ [...], majd elém tett egy Svájból küldött képeslapot, amit Sulyokné a lányának írt. A bélyeg alatt ott volt miniatűr írással a nevem és a szombathelyi címem.

Csöngettek és egy mellékszobából bevezették Lukács Miklóst, Sulyokék rokonát, aki 1947 őszén nálam járt, hogy segítsen át a határon Sulyok lányát, s akit én visszautasítottam. Tehát a Sulyok-ügy. Részben megkönnyebbültem. Talán mégsem az oroszok állnak közvetlenül az elhurcolásom mögött. Mélyebben és legnyugtalanítóbb érzésem mindig az volt, hogy az orosz-

⁵⁵ Március 14.

⁵⁶ Peyer Károly (1881–1956) szociáldemokrata politikus, miniszter. A magyarországi szociáldemokrácia meghatározó vezetője a két világháború között, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) és a szakszervezeti mozgalom minden vezető testületének tagja volt. A második világháború után ellenezte a Magyar Kommunista Párttal kialakítandó szövetséget, majd egyesülést, ezért 1947 nyarán kizárták az SZDP-ből. Ezt követően a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott, majd az USA-ba emigrált. Távollétében a Népbíróság 1948. február 16-án tizenhárom vádlott-társával együtt kémkedésért 8 évi fegyházbüntetésre, 10 évi hivatalvesztésre, politikai jogai gyakorlásának ugyanilyen tartalmú felfüggesztésére ítélte, ezt a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1989. december 14-én bűncselekmény hiányában hatályon kívül helyezte.

⁵⁷ Schlachta Margit (1884–1974) a Szociális Missziótársulat szerzetesközösség tagja. A Keresztény Női Tábor képviselőjeként az első magyar női nemzetgyűlési képviselő 1920–1922 között. 1923-ban megalapította a Szociális Testvérek Társaságát. 1944-ben a többi szociális testvérrel együtt igen jelentős embermentő tevékenységet folytatott. Parlamenti munkáját a háború után is folytatta, a kialakuló kommunista diktatúra elől 1949-ben az Egyesült Államokba menekült.

⁵⁸ Közi Horváth József (1903–1988) győri egyházmegyei pap, 1927-ben szentelték pappá. Lelkipásztor Magyaróváron, a Szent Imre Kollégium tanulmányi felügyelője Sopronban. Aktív közéleti szereplőként végezte hivatását, keresztényszocialista elköteleződésében Giesswein Sándort követte, és újjászervezte az 1898-ban alapított Győri és Győrvidéki Keresztény Szociális Egyesületet. 1935-ben Serédi Jusztinián esztergomi érsek, hercegprímás az Actio Catholica magyarországi szervezetének első főtítkárává nevezte ki. Az Egyesült Keresztény Párt színeiben 1939-ben országgyűlési képviselővé választották. 1948-ban elhagyta az országot, Párizsban megalapította a Magyar Keresztény Népmozgalmat. 1965-től a müncheni Szent Rita Otthon lelkeseként dolgozott.

lenes tevékenységem: az orosz atrocitásokról, elhurcolásokról és értékek elrablásáról Nyugatra küldött titkos tudósításaim nyomára juthattak.

Ami bántott, az a könnyelműség volt, amivel a már biztonságban lévő személyek tettek ki engem és azokat a szegény magyar diákokat, akik az én kérésemre, teljesen önzetlenül, hazafias alapon, bátran vitték át csónakon éjnek idején a menekülőket és cipelték árkon-bokron keresztül a sokszor nem könnyű csomagokat. G. Pistára, S. Jancsira, K. Palira gondoltam, Lacira meg a többiekre mind, akik sohasem kérdezték, hogy mi lesz a jutalom és akiknek sohasem volt nehéz és veszélyes semmi, ha segíteni kellett ott, ahol a szeretet parancsa vagy a hazafias kötelesség úgy kívánta. Magam előtt láttam a sok népi német asszonyt és gyermekeket, akik a jugoszláv koncentrációs táborokból menekültek, mentették a pusztá életüket. Nálunk kerestek segítséget és menedéket, hogy a szabad Nyugatra kerülhessenek ki. Az én diákjaim és kispapjaim ilyenkor mindig kéznél és készen voltak vinni, vezetni kocsin, gyalog erdőn keresztül, folyón át, idealizmusból. Kísértetiesen világosan előttem volt az éjszaka a Pinkán, Szentpéterfa és Pinkakertes között, amint ott álltam osztrák oldalon, a magyar–osztrák határkövön, figyeltem a csendes, tiszta folyót, a holdfényben fürdő fűzfákat és vártam, mikor csobban az evező, mikor jelenik meg a sötét csónak a csillogó, csendes vízen ... Aztán anélkül, hogy csobbanást és neszt hallottam volna, már az osztrák oldalon lévő fűzfák között bújt meg a csónak a menekülőkkal. Ezek a fiúk most veszélyben voltak. Veszélyeztetve volna a szabadságuk, továbbtanulásuk, az egész jövőjük, ha én gyöngye lennék és beszélnék. Mindent egyedül magamnak kell vállalnom. Csak attól féltem, hogy közben közülük lefognak egyeseket, azok megtörnek, s akkor elindul a lavina. Minden erőmet összeszedtem, hogy nyugodt és határozott maradjak. Szerencsémre a kövér ezredes alapjában véve nem volt rossz ember. Azon kövér típusok közé tartozott, akiket érzelmi oldalról mindig meg lehetett közelíteni. Egyenesen a szemébe néztem sokáig, és egész nyugodtan azt mondtam neki:

– Igen. Sulyok Dezsőt és több üldözött paptestvéremet én segítettem át a határon. Részben személyesen, részben kioktatva őket, merre menjenek. A népi német menekülőket meg a kocsink vitte át az én parancsomra.

Erről tudtak a határőrző közegeink, hiszen százával mentek át naponként egy-egy kis távon. Ezt semmiféle érdekből nem tettem, csak egyszerűen kötelességből, mint pap és ember. Ezek mind ártatlanul üldözött emberek voltak, akiken nem segíteni gyávaság és megalkuvás lett volna. Én a háború alatt ugyanilyen természetes módon segítettem a zsidókat és szlovéneket. Erről sokan tudnak, úgyhogy bizonyítanom sem kell. És ha újra választanom kellene, hogy segítek, vagy ne segítek, újra csak segítenék...”⁵⁹

A Katpol 2/2. alosztálya 1948. május 13-án a letartóztatott személyeket átadta az ügyészségnek. Az addig felderített ügyről a következő összefoglaló jelentést készítette: „Bizalmas nyomozás során megállapítást nyert, hogy Szombathely központtal már 1946 áprilisa óta működik egy Dunántúlt behálózó, Korponay Miklós volt vezérkari százados által vezetett hírszerző hálózat. Korponay Miklós volt annak idején az úgynevezett „kopjás” [...] alakulatok parancsnoka. A hálózatot Korponay Miklós megbízásából Stevancsecz László, Korponay magyarországi futárja szervezte meg.

⁵⁹ Harangozó Ferenc: A csendlaci parókiától a szibériai hőmezőkhöz, kilenc év börtönökben és munkatáborokban, Körmend, 2001. 62–64.

A szellemi irányítását dr. Harangozó Ferenc teológiai tanár, a szombathelyi szeminárium helyettes igazgatója végezte, aki a katonai szakkérdésekben a gyakorlati munka közvetlen irányításával Keresztes Árpád volt hivatásos alezredest és Balogh Ádám volt hadnagyot bízta meg.”⁶⁰

A hírszerző hálózatban az alábbi személyek fejtettek ki tevékenységet – a Katpol szerint –, akik Németh Ernő és Sákovics Lajos (mindkettő szökésben van) kivételével letartóztatásban vannak.

„Szombathely

dr. Harangozó Ferenc (1908.X.24. Szentpéterfa, + Jurasits Mária, nőtlen, lakik Szombathely, Szilly János utca 1.)

Balogh Ádám (1921.V.27. Balatonfüred, Náray Mária, nőtlen, lakik Szombathely, Szinnyei Merse Pál utca 22.)

Iványi István (1925.VII.23. Szombathely, Bazsó Anna, nőtlen, lakik Szombathely, Operint utca 11.)

Fekete Iván (1925.VII.11. Dombóvár, Kreisermayer Teréz, nőtlen, lakik Pécs, Árpád utca 63.)

Kalauz Lajos (1900.VII.28. Szombathely, Vajkovics Mária, nő, Ambrus Elvirával, lakik Szombathely, Borostyánkő utca 23.)

Veszprém

Mészáros Tibor lelkész, püspöki titkár (1919.VIII.12. Felsőpaty, Dombos Valéria, nőtlen, lakik Veszprém, Vár)

Keresztes Árpád volt ht. alezredest (1901.II.14. Marosvásárhely, + Komlósi Anna, nő, Csizék Klárával, lakik Veszprém, Arany János utca 28.)

Keresztes Árpádné (szül: Csizék Klára, 1908.IV.30. Sellye, Hasenörl Anna, lakik Veszprém, Arany János utca 18.)

Körmend

Németh Ernő lelkész (szökésben)

Rózsás Imre (1923.III.14. Körmend, Novák Karolina, nőtlen, lakik Tótszerdahely.)

Kőszeg

Dénes Andor nyugállományú százados (1908.II.22. Salgótarján, Gaub Margit, nő, Barcsi Évával, lakik Kőszeg, Külső krt.35.)

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 163.

Pálffy Csaba (1927.IV.21. Maroshévíz, Baross Gizella, lakik Sopron, Várkerület 35.)

Ottó László (1929.IV.10. Szombathely, Budosits Mária, nőtlen, lakik Kőszeg, Várkör 56.)

Pécs

Jobbágy Kálmán (1914.X.17. Nagybicsérd, Kiss Etel, nős Harangozó Krisztinával, lakik Pécs, Kossuth Lajos utca 72.)

Szentpéterfa

Sákovics Lajos földmíves (szökésben)⁶¹

A Katonapolitikai Osztály szerint „dr. Harangozó Ferenc 1946 áprilisában szerzett tudomást Stevancsecz László hírszerző tevékenységéről. Azáltal, hogy Stevancsecz a szombathelyi szemináriumban lévő lakásán több ízben találkozott egy Fejes Géza nevű volt utász hadnaggyal, akit Stevancsecz bemutatott neki, mint Korponay Miklósnak, a Magyarország ellen irányuló hírszerzés egyik vezetőjének a futárját. Nem sokkal később Stevancsecz formálisan is beszervezte Harangozót.”

Harangozó vallomása szerint: „kért engem” „hogy vállaljam el a már megszervezett hírszerző hálózat által megszerzett anyag továbbítását, valamint a kémhálózat irányítását.”

„Én a feladatra vállalkoztam, mert a jelenlegi demokratikus államrenddel nem értettem egyet és úgy gondoltam, hogy a demokratikus rendszer megdöntésére irányuló törekvéseknek tevékenységgemmel komoly szolgálatot tehetek Hazámnak.”⁶²

Az ezt követő beszélgetések során Stevancsecz részleteiben ismertette Harangozóval az általa szervezett hírszerző hálózat tagjait és azok tevékenységét. Így tudta meg, hogy régebbi tanítványai és ismerősei: Balogh Ádám, Fekete Iván, Iványi István és Németh Ernő már tagjai Stevancsecz hírszerző hálózatának.

Harangozó további vallomása szerint: „Én fentebb felsoroltak mindegyikével már régebben jó viszonyt tartottam fenn, amely barátságot csak fokoztam azután, miután megtudtam, hogy ezek az emberek véleményem szerint igen komoly, hazafias cselekedetet végeznek azáltal, hogy az angolszászok részére hírszerző szolgálatot vállaltak. Tevékenységem ebben az időben még abban merült ki, hogy felhasználva azt az erkölcsi presztizst, amit rájuk, mint lelkiatya gyakoroltam, igyekeztem őket jobb és lelkiismeretesebb munkára serkenteni.”⁶³

A hírszerző munkába való aktív bekapcsolódása Stevancsecz Nyugatra kiszökése után 1947 februárjában történt meg. Ettől az időponttól Balogh Ádám technikai közreműködésével fel-

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-146216 163, 164.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-146216. 165, továbbá 194/a-197.

⁶³ Uo.

adatokat adott a kémhálózatnak a Nyugatról érkezett utasítások szellemében, és a tőlük érkezett jelentéseket Nyugatra továbbította az általa futárszolgálatra szervezett Sákovics Lajos útján.

1947 novemberében személyesen szervezte Keresztes Árpád volt hivatásos alezredest Veszprémben és környékén elvégzendő hírszerző feladatok megoldására. Ezenkívül 1948 februárjában levél útján megbízta sógorát, Jobbágy Kálmánt Pécs és környékén elvégzendő hírszerző feladatokkal. Stevancsecz utoljára 1948. január közepén találkozott az osztrák területen Németlövő község mellett lévő Trummel malomban, amikor megállapodtak abban – Harangozó Ferenc vallomása szerint –, hogy *„tekintettel arra, hogy a hálózat eddig eredményesen működött, sem a szervezésben, sem az összeköttetés módjában változást nem eszközölünk.”*⁶⁴

Balogh Ádám 1946 májusában ismerte meg Harangozónál Stevancsecz Lászlót, aki kb. június hónapban konkrét hírszerző feladattal látta el a Szombathelyen és környékén állomásozó szovjet csapatokkal kapcsolatban.

Ezen feladat elvégzése után Stevancsecz kérdésre közölte vele, hogy a hírszerzést a nyugati magyar emigráció közvetítésével végzik, a hírszerzés irányítója Korponay volt vezérkari százados. Tudomással bírt Fekete Iván, Iványi István, Hidegh István és Németh Ernő Stevancsecz által történt szervezéséről, majd Stevancsecz kiszökése után ő vette fel velük a kapcsolatot, adott részükre utasításokat és gyűjtötte össze jelentéseiket.

A Nyugatról jövő általános utasításokat, amelyeket több város részére kellett szétosztani, Harangozó szobájában és annak írógépén saját kezűleg végezte.

Balogh Ádám vallomása szerint: *„Az általános utasításokat, melyeket több város számára kellett szétosztani, Harangozó szobájában gépeltem, legtöbbször az ő táska írógépén.”*⁶⁵

Miután Harangozó a futárposta feldolgozásába beavatta, tudta, hogy Stevancsecz és Harangozó egész hírszerző hálózatot épített ki, melynek tagjai az általa már ismert személyeken kívül Kőszegen Dénes András és Veszprém Keresztes Árpád voltak. Költségeik megtérítésére Nyugatról összesen kb. 400 forint érkezett, melyet ő osztott szét a hálózat tagjai között. Balogh nemcsak kapcsolatot tartott fenn a Stevancsecz, illetve Harangozó által korábban szervezett egyénnel, hanem Körmendre vonatkozó adatok megszerzésére Németh Ernő mellé szervezte volt iskolatársát, Rózsás Imrét. Rózsás Imre vallomása szerint, *„1947 októberében Körmenden az utcán találkoztam Balogh Ádámmal”,* aki *„a beszélgetést a nyugaton lévő magyar emigráns csoportok helyzetének ismertetésével kezdte el. Tájékoztatója szerint ő kapcsolatban áll egy ilyen emigráns csoporttal, akik részére Magyarországon hírszerzést végez. A hírek a magyarországi szovjet erők létszámára, fegyverzetére és gépkocsijaira vonatkoznak. Az ilyen természetű jelentésekre azért van szüksége az emigráns csoportnak, hogy pontosan tájékozódva legyenek a magyarországi helyzetről és annak birtokában informálják megbízói-*

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 166., 179–184.

kat.” [...] „Ezeknek elmondása után Balogh utasított, hogy vegyem fel a kapcsolatot Németh Ernő hitoktatóval, akitől majd a további feladatokat meg fogom kapni.”⁶⁶

Balogh több ízben vitt Veszprémbe utasítást a Harangozó által szervezett Keresztes Árpád volt hivatásos alezredesnek. Stevancsecz kérésére érintkezésbe lépett Pálffy Csaba kőszegi lakossal, hogy a szentpéterfai kilépő és jelentést közvetítő állomás tehermentesítésére szervezzen meg Kőszegen egy hírközvetítő állomást. Balogh 1947 októberében szervezte be Kalauz Lajost, a szombathelyi Máv Üzlet Vezetőség alkalmazottját a vasúttal kapcsolatos adatok szolgáltatására.⁶⁷

Mészáros Tibor

1946 nyarán ismerkedett meg Stevancseczcel Harangozónál. Stevancsecz ezt követően két hét múlva felkereste Veszprémbe és szervezte a szovjet hadsereggel kapcsolatos hírszerző feladat végzésére. Ő ezt a feladatot elvállalta és a következő találkozásukkal tájékoztatta Stevancseczet a szovjet hadseregre vonatkozó különböző adatokról. Ekkor kapta a sifréttel a céllal, hogy annak segítségével fejtse meg a részére érkező újabb utasításokat, de nem tudott eredményesen dolgozni egyrészt azért, mert nagy volt a hivatali elfoglaltsága, másrészt mert nem értett a katonai kérdésekhez. Azonban 1947 novemberében újból bekapcsolódott a hírszerző hálózatba, miután Keresztes Árpáddal és Harangozó Ferencsel lefolyt beszélgetés hatása alatt elvállalta Keresztes jelentéseinek Harangozóhoz való továbbítását. Mészáros Tibor vallomása szerint: „Mind a hárman egyetérttünk abban, hogy ez a rendszer szerencsétlenségbe dönti Magyarországot azáltal, hogy úgy kül- mint [sic!] belpolitikailag egyoldalúan az orosz orientáció mellett foglal állást. Ezzel kapcsolatban felvetődött bennünk az a gondolat, hogy mi szerény képességünkhöz képest mennyire tudnak változtatni ezen a tényen.”⁶⁸

Beszélgetésük későbbi részében Harangozó felvetette az ausztriai magyar emigrációval való kapcsolat felvételét, konkrétan a Farkas altábornagy vezetése alatt álló katonai csoporttal, mely a Magyarország ellen irányuló hírszerzés egyik vonalát vezeti. Harangozó elmondta neki, hogy – Harangozó vallomása szerint – „az által lehet a mi ügyünknek a legjobban segítségére, – mivel katonai kérdésekhez nem ért –, hogy elvállalja a hírszerző anyag továbbítását Keresztől hozzám. Kifejtettem előtte, hogy neki mint vezető pozícióban lévő egyházi embernek a legkevésbé sem veszélyes az anyagot átvenni és magánál tartani addig, amíg azt hozzám eljuttatni nem tudja. Ő a feladatot elvállalta.”⁶⁹

Vállalt feladatainak pontosan eleget is tett. Több ízben továbbította Keresztesnek Harangozóhoz intézett jelentéseit. Keresztes Árpádot 1947 novemberében egy vacsora alkalmával szervezte be Harangozó Ferenc, amikor lakásán Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor társaságában részletesen megvitatták Magyarország kül- és belpolitikai helyzetét. Keresztes

⁶⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 167., 179–184.

⁶⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 166., 240/a.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 167., 233–234/a.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 167., 196.

Árpád vallomása szerint: „Ebben az időben írták a lapok, hogy a magyar kormányküldöttség Moszkvába megy. Tisztában voltunk mindhárman azzal, hogy ez lényegileg egy barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötését jelenti, amit »beállítottságunknál fogva élesen elítéltünk. [...] Mindhárman egyetértettünk abban, hogy egy belső ellenállási mozgalmat, vagy szervezkedést kezdeményezni reménytelen, mert a kormányzat erősen kézben tartja a hatalmat és nehéz is az embereket ma még rávenni egy ilyen irányú szervezkedésre. [...] Tisztában voltunk azzal, hogy csak egy külföldről, angolszászok által nyújtott segítség az, amivel a mai politikai rendszeren változtatni tudnánk.” A vita során megbeszélték a Nyugaton lévő magyar emigráció helyzetét, melynek kapcsán Harangozó megemlítette, hogy ő már kapcsolatban áll Farkas altábornaggal és csoportjával. Keresztes beszerzése után katonai tudása révén a hálózat egyik legaktívabb és legeredményesebben dolgozó tagja lett. Több jelentést küldött megbízóinak, melyek tartalmazták a Veszprém–Szombathely irányában átvonuló orosz tank-egységek nagyságát, a Veszprém környékén megfigyelt légi tevékenységet, a veszprémi és szentkirályszabadjai repülőtérén lévő repülőgépek rendszámát és típusát, valamint azt, hogy a fűzfői gyártelepen az utóbbi időben a fejlődő magyar honvédség szükségletének kielégítésére a lőpor- és robbanóanyag-gyártás megindult. Ezt követően – jó munkájának elismeréseképpen – Keresztes Árpád vallomása szerint Balogh útnán Harangozótól a következő utasítást kapta: „Szervezzetek Veszprém-ben egy hírszerző központot, fokozatosan kiterjedve Veszprém környezetére, az egész Dunántúlra (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Pécs, Székesfehérvár, Győr). Érdeklí a megbízót az orosz hadsereg minden ténykedése, légi tevékenység, gyakorlatok, gk. [gépkocsi – B. B.] forgalom, csapatok mozgása stb. A magyar rendőrség és katonaság szervezése, parancsnokló viszonyai, alakulatai. Gazdaságilag gyárak, üzemek helyreállítása, mit termel, kapacitása stb. Belpolitikailag hangulatkép, az MKP szervezése, azok tagjainak névjegyzéke, stb.”⁷⁰ A későbbiek folyamán jelentette, hogy a veszprémi Danuvia gyárban az oroszok részére repülőgépmotorokat javítanak, valamint Keresztes Árpád vallomása szerint: „jelentetem, hogy tudomásom van a honvédség 60 ezer főre való kiegészítéséről, valamint arról, hogy a behívások már folyamatban vannak. [...] hogy a veszprémi Cser-erdőben lévő lőszergyártó üzem újból való felállítása megkezdődött, az oroszok már kiürítették és a magyar hatóságoknak adják át.” Adatokat szolgáltatott továbbá a szentkirályszabadjai, valamint tapolcai repülőterekre vonatkozólag, letartóztatása előtt két nappal Balogh Ádám útnán kapta az utolsó utasítást, melyben újabb konkrét feladatok voltak.⁷¹

Fekete Ivánt 1946 májusában Iványi István barátjával egy időben Stevancsecz szervezte be a hálózatba, és részletesen kioktatta az általa megszerzendő politikai, gazdasági és katonai adatokra vonatkozóan.

Beszerzése után röviddel hozzákezdett hírszerző feladatának megoldásához és több ízben adott a szovjet parancsnokság és csapatok létszámára, elhelyezésére, gépkocsijaira, fegyverzetére, az MKP helyi vezetőire, taglétszámára és tevékenységére, a rendőrség és az ÁVO⁷²

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 169., 223–226.

⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 169., 223–226.

⁷² Belügyminiszteri rendelettel 1946 októberében önállósították – a belügyminiszter közvetlen irányításával – a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikarendészeti Osztályt, illetve vidéken a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikarendészeti Osztályt a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya néven. 1956-ig működött saját karhatalmi erővel. Bővebben: A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. Szerk. Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. Budapest, 2009.; Az Államvédelmi

elhelyezésére és vezetőjére, az egyes szombathelyi gyárak munkáslétszámára és termelési eredményeire vonatkozó adatokkal részletes jelentéseket Balognak Stevancseczhez való továbbítás céljából.

Bár ez év januárjában kapcsolataik Nyugattal ideiglenesen megszakadtak, Harangozó letartóztatása után ő vette fel az érintkezést újból a nyugati megbízóikkal.

Fekete Iván vallomása szerint: *„Stevancsecztől levelet kaptam, amelyben semleges szöveg között tejjel írt írásbeli utasítás volt számomra. Már előzőleg Baloghtól tudtam, hogy Stevancsecz néha ilyen módon levelez.”* A levélben újabb részletes utasítások is voltak, amely szerint: *„Ez év április 18-án végre létrejött levélbeni hívásra találkozásunk, a pornóapáti fűrésztelep és Horváthlövő közötti Trummer malomban.”* Ezen a találkozón Iványi István nevű barátjával együtt beszámoltak a csoport elvégzett munkájáról, és új feladatokat, valamint továbbítandó utasításokat kaptak.⁷³

Iványi Istvánt Stevancsecz László Fekete lakásán annak, valamint Balogh Ádámnak a jelenlétében szervezte be 1946 májusában a hírszerző hálózatba, melyről beszerzése során tudta meg, hogy Stevancseczen és Korponayn keresztül kapcsolódik a fenti idegen hatalomhoz. Az általa szolgáltatandó adatokra is részletes utasítást kapott ez alkalommal, melyek a jegyzőkönyv szerint katonai, politikai és gazdasági hírek megszerzésére vonatkoztak. Az utasítások ismertetése után Stevancsecz felhívta a figyelmét a konspirációs szabályok pontos betartására, majd – Iványi István vallomása szerint – elmondta, *„hogyan kell a hírszerző hálózatot kiépíteni. Fő szabály volt az, hogy csak az egymással közvetlen kapcsolatban lévők ismerjék egymást.”*

Költségeinek megtérítése címén két ízben kapott 30 forintot Baloghtól, akinek megbízásából egy ízben utasításokat is vitt Németh Ernő körmendi lelkész számára.

Stevancseczcel utoljára 1948. április 18-án Fekete Iván társaságában találkozott a Németlövő község melletti Trummer malomban, osztrák területen.⁷⁴

Hidegh István beszerzése 1946 novemberében történt meg, midőn Balogh bemutatta Stevancsecznek, aki felszólította, hogy vállalon politikai, gazdasági és katonai vonatkozású kérdésekre kiterjedő felderítő szolgálatot, amit el is vállalt. Hidegh István vallomása szerint: *„hogy a munka jó elvégzése érdekében szükséges a hírszerző hálózat kiterjesztése. Ezt ú. n. gyűrűs módszerrel kell végrehajtani. A gyűrűs módszer elmondása szerint abból áll, hogy pl. X. a gyűrű vezetője, hozzá tartoznak a gyűrű azon tagjai, akik híreket szereznek. A gyűrű vezetője ismeri a gyűrű tagjait, de a gyűrű-tagok nem ismerhetik egymást. Ha esetleg mégis ismerik egymást, akkor nem szabad azt tudni, hogy melyik milyen feladatot hajt végre.”*⁷⁵ Hidegh beszerzése után egy ideig Feketével és Iványival közösen dolgozott szombathelyi vonatkozású híranyag

Osztály 1946–1948. Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2. Szerk. Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf. Budapest, 2015.

⁷³ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 169., 190–192.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 120., 215–217.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 171., 205–207. A „gyűrűs” módszer megegyezik a „Kopjás”, valamint minden illegális szervezkedési formával.

megszerzésén, majd 1947 szeptemberétől – pécsi egyetemi tanulmányainak ideje alatt – pécsi vonatkozású híreket szerzett, melyekről több ízben tett részletes jelentést. Stevancsecz utasításához híven a hírszerző hálózat kiterjesztése érdekében megkérte barátját, Szegedi Ernőt gazdasági és politikai hírek szerzésére, annak közlése nélkül azonban, hogy azokra milyen célból van szüksége. Midőn Harangozó megbízásából annak sógorához, Jobbágy Kálmánhoz levelet vitt Pécsre, azt részletesen tájékoztatta a szervezkedés tevékenységéről.⁷⁶

Pálffy Csaba „szerepét Balogh Ádám és Ottó László vallomásából állapítottuk meg a Katona Politikai Osztály szerint, mert nevezett teljesen tagadásban van.”⁷⁷ Balogh Ádám vallomása szerint: „1947 októberében levélben utasított Stevancsecz, hogy a szentpéterfai kilépő és jelentést közvetítő állomás tehermentesítése végett lépjek érintkezésbe Pálffy Csaba kőszegi lakossal, aki majd módot talál »Kőszegen« egy ilyen állomás megszervezésére.”⁷⁸

Balogh vallomásából megállapítható az is, hogy Pálffy tájékoztatta a Stevancsecz által szervezett hálózat működéséről is, de Pálffy Csaba soproni egyetemi tanulmányai miatt nem tudta a feladatot elvállalni, de maga helyett Ottó László nevű barátját ajánlotta ennek elvégzésére. Ottó László vallomása szerint Pálffy Csaba 1947 októberében „felszólított, hogy legyek segítségére abban, hogy egyes személyeket, akiket politikai okok miatt a mai rendszer üldöz, eljuttassunk Ausztriába. Ehhez hasonlóan a feladatom még az, hogy üzeneteket, tájékoztató jelentéseket juttassak ki szintén Ausztriába.” Pálffy Csaba tájékoztatta Ottót arról is, hogy egy hálózat jelentéseinek egy idegen hatalom ügynökeihez való kijuttatását kell elvégeznie. Ottó László vallomásából megállapítható az is, hogy 1947. november 10-e körül újból felkereste Pálffy Csaba a jelentések kijuttatásával kapcsolatos részletkérdések megbeszélésére, mely találkozás alkalmával Ottó László átadta ausztriai nagybátyjának címét Pálffy Csabának az- zal, hogy az általa kiviendő jelentéseket oda fogja elvinni, akitől a hálózat ausztriai irányítói átvehetik majd az általa kijuttatott jelentéseket.⁷⁹ Ottó László 1947 októberében Pálffy Csaba nevű barátja felkérésére elvállalta, hogy a hálózat jelentéseit futárként ki fogja vinni Ausztriába a hírszerzés ausztriai irányítóihoz. Vállalt szolgálatának végrehajtására azonban sor nem került, mert 1947. november 14-én egy az 1946. évi VII. t.c.-be ütköző bűncselekmény elkövetése miatt letartóztatták, és ügye kivizsgálásának befejezése óta a Központi Internálótáborban volt tartós rendőrhatalósági őrizet alatt.⁸⁰

Dénes Andor bár a hálózat vezetőjével, Harangozóval hetenként egyszer rendszeresen találkozott, nem vállalta vallomásában – a Katona Politikai osztály szerint tagadta –, hogy Harangozótól üzleti ügyeinek intézésén kívül más feladatot vagy utasítást kapott volna. Ezzel szemben Balogh Ádám jegyzőkönyvében szerepel, hogy jelenlétében beszélt Dénes a hírszerző feladatról Harangozóval. Balogh Ádám vallomása szerint: „*valami változást jelentett az orosz erőkkal kapcsolatban és pedig akkor éppen csökkenő létszámot jelentett.*” Elmondta továbbá Balogh Ádám, hogy a Kőszeg részére érkező feladatokat Dénes végezte el, valamint azt is,

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 121. Pálffy Csaba Katonapolitikai Osztályon felvett jegyzőkönyve – lappang.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 171., 182.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 172.

⁸⁰ Uo.

hogy Balogh Ádám vallomása szerint „Harangozó igen nagyra értékelte Dénest, aki megglehetősen óvatos és megfontolt ember volt.”⁸¹

Kalauz Lajos a szombathelyi MÁV-üzletvezetőség alkalmazottja az államvasutakról szolgáltatott jelentéseivel vett részt a hálózat munkájában. Balogh Ádám szervezte be 1947 októberében. Kalauz ugyan beismerte, hogy Baloghtól megkapta a felderítéshez szükséges kérdéspontokat, azonban azt tagadta, hogy Balognak jelentéseket tett volna. Balogh Ádám vallomásából megállapítható azonban a Katonapolitikai Osztály szerint, hogy Kalauz részletes jelentést adott több ízben a szombathelyi üzletvezetőség területén forgalomban lévő vasúti kocsikról és mozdonyokról, a fűtőházakról, víz- és szénállomásokról, valamint átadott Balognak egy, az üzletvezetőség hálózatát ábrázoló térképet abból a célból, hogy Harangozó Ferenc útján ezen adatokat eljuttassa a szervezet megbízóihoz.⁸²

Rózsás Imrét 1947 októberében Balogh Ádám szervezte be körmendi vonatkozású hírszerző feladatok elvégzésére azzal az utasítással, hogy legyen segítségére Németh Ernő körmendi segédlelkésznek korábban vállalt hírszerző feladatainak elvégzésében.

Rózsás Némethtel együtt több ízben tett jelentést a Körmenden elhelyezett szovjet csapatok erejére, elhelyezésére, járműveire és fegyverzetére vonatkozólag.⁸³

Jobbágy Kálmán pécsi lakost sógora, dr. Harangozó Ferenc szervezte be levél útján a pécsi gyárak üzemi adataira, teljesítőképességére, a munkások helyzetére és hangulatára vonatkozó adatok megszerzésére. *„Hidegh István részletesen tájékoztatta nevezettet a kémiszolgálati működéséről és a feladatot elvállalva jelentés tételére csupán azért nem került sor, mert dr. Harangozó az ez év húsvétjára megbeszélt találkozójukon időközben megtörtént letartóztatása miatt nem jelenhetett meg”* – tartalmazza a Katonapolitikai Osztály jelentése.

Keresztes Árpádné 1947. szeptember 5-ike körül segítette Jurec Ivánnak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tolmácsának a Nyugatra távozását, Brenner Tamás alezredes és egy ismeretlen pap segítségével. Jurec a veszprémi SZEB-től fontos iratokat hozott el, amelyet állítólag Keresztesné megsemmisített. Jurec Harangozó segítségével Téglics József szentpéterfai gazdálkodó az ottani „kapu”-kezelő segítségével Nyugatra távozott. Mindenben segítette férjét, ami azt jelentette, hogy a Veszprém–Jutasi, valamint a szentkirályszabadjai repülőtérén lévő szovjet repülőgépek számát igyekezett megállapítani és azt a férjének átadta, aki továbbította azt dr. Harangozó Ferencnek.⁸⁴

A Katpol jelentései szerint a csoport tagjai közül Németh Ernő és Sákovics (Harangozó) Lajost nem sikerült letartóztatni. Németh Ernőt Harangozó Ferenc vallomása szerint még 1946-ban szervezte be Stevancsecz Körmenden elvégzendő hírszerző feladatok megoldásá-

⁸¹ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 172., 181., 187–187a. 1950. május 1-jén a szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban tanárnak nevezték ki. Uo. 242.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-146216. 173., 220., 221.

⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 173., 240–242.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 174., 226–229. Állítólag Keresztes Árpádnét külön perben ítélték el, amely információt a férje 1956 nyarán a jászberényi börtönben osztott meg Koós Ottóval: Koós Ottó közlése Mészáros Gyulával (B. B.) – 1956 után Svájcba távozott családjával együtt. Onnan küldött gyógyszert veszprémi ismerőseinek.

ra. Harangozó vallomása szerint ismerte Németh Ernő egész tevékenységét. Balogh Ádám a Stevancsecztől érkezett futárpostából tudta meg, hogy Németh Ernő beszervezett tagja a hálózatnak, mert Stevancsecz utasítására kereste őt fel. Rózsás Imre Németh Ernőtől kapta meg az elvégzendő hírszerzési feladatokat, valamint Rózsás Imre vallomása szerint „felhívta a figyelmemet a legteljesebb titoktartásra. Figyelmeztetett, ha valaki kérdezné, hogy ilyen beszélgetés zajlott le kettőnk között, mondja azt, hogy vele mint hittanárával beszéltem.” Németh Ernő Rózsásnak több ízben adott utasítást a Körmenden állomásozó szovjet csapatokkal kapcsolatos feladatokra. Rózsás jelentéseit is őhozzá juttatta el.⁸⁵

Sákovics Lajost (Harangozó János) dr. Harangozó Ferenc szervezte be futárszolgálatra, és ennek alapján mintegy 7-8 esetben továbbított jelentéseket Harangozótól Stevancseczhez, illetve hozott Stevancsecztől Harangozónak utasításokat.⁸⁶ Ő dr. Harangozó Ferenc Szentpéterfa községben lakó testvére volt.⁸⁷

Harangozó Ferenc említést tesz Nemes Istvánról és Fehér Lászlóról, akik a börtönben haltak meg tüdőbajban, s akikkel együtt ítélték el Baden bei Wienben. Az iratok az ő nevüket nem említik, valószínűleg Harangozó Ferenc összetévesztette valakikkel.⁸⁸ A nevek egyeztetése további kutatást igényel.

Berkesi András, a Katonapolitikai Osztály őrnagya, illetve nyomozója 1953. október 22-én kelt jelentésében, a dr. Harangozó Ferenc-féle szervezkedésről a következőket írja:

„A kiszököttek egy részét futárként küldik vissza az országba 1946-ban Stefanovics nevű »kopjás« a Fejes ügy⁸⁹ kapcsán nyugatra szökött. Korponayék utasítására illegálisan visszatért Szombathelyre, ahol régi gyóntatójánál, Harangozó Gyula püspöki titkárnál és a papi szeminárium vezetőjénél talált menedéket. Beszervezte Harangozó Gyulát részletesen kioktatta őt. Harangozónak feladata volt az Észak-Dunántúlon a szovjet haderő elleni katonai felderítés. Harangozó családja az egyik Szombathely melletti határmenti faluban éltek, mint újjazdák. A híryanagy továbbítását Harangozó családján keresztül szervezték meg. A nyugatról jövő futár Harangozó öccsével találkozott a hónap egyik meghatározott napján, átadta a híryanagyot, átvette az utasításokat és azt kivitte bátyjához Szombathelyre.

Harangozó beszervezte Balogh Ádám nevű hadnagyot, aki tényleges katonai szolgálatot teljesített. Harangozó volt a szellemi irányító, Balogh hadnagy a gyakorlati végrehajtó.

Szombathelyen, mint egy 10 tagú hálózatot építettek ki, főleg fiatal hithű katolikus diákokból. Az ideológiai és kémkiképzés a szemináriumba folyt lelkigyakorlat címén.

⁸⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 174.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 178., 198. Koppányi Imre nyomozó 1948. április 26-án akarta letartóztatni, de ez nem sikerült, mert az erdei munkából nem haza, hanem Nyugatra ment. Jellemző a jelentés következő bekezdése: „Felkerestük a határvadász parancsnokságot, ahol az őrs parancsnokával és az őrs nyomozójával megbeszéltük Sákovits Lajos letartóztatását. Az őrsnyomozó megígérte, hogy a következő nap átmegy Burgerlandba és ott lévő Sákovits féle borpincében valamint a környező borpincékben felkutatja Sákovitsot. Mi azonnal helyszínre való kiszárlást kértünk mivel este volt, de a nyomozó hosszú útról jött meg, megígérte a másnapi nyomozást.”

⁸⁸ Csendlaci parókiától, 111.

⁸⁹ Fejes Géza ügye is a kopjás ellenálláshoz kapcsolódó ügy.

Harangozó ezután beszervezte Bánás veszprémi püspök titkárát egy Mészáros nevű papot. Mészáros, Harangozóhoz hasonlóan beszervezett maga mellé egy katonát Keresztesi ezredest, aki sejtjével a kémkedés és kiértékelést végezte. Nyomozás és információ céljából megbíztuk a helyi Magyar Kommunista Párt titkárát. Felkerestük a postamestert és utasítottuk Sákovitsnak mindennemű postaküldeményének visszatartására, valamint azoknak azonnali jelentésére.

1948 tavaszán Harangozót őrizetbe vettük az egyik kiscsapatpárti képviselő és több más személynek nyugatra szökéséért. Kémtevékenysége azonban akkor nem derült ki.

1948 nyarán bizalmi egyén jelentése alapján házkutatást tartottunk Kalauz nevű szombathelyi vasutasnál. A bibliában írógéppel írt kémutasításokat találtunk.⁹⁰ Vallomása alapján a hálózat tagjait őrizetbe vettük.

Veszprém és Szombathely között a hírljelentéseket a papi futárcomagban rejtjelezve küldték. Balogh hadnagy vallomásában elmondta, hogy nyugatról kapott utasítás alapján felvette a kapcsolatot Telefai János⁹¹ szombathelyi lakossal a VKF 2. osztály⁹² volt tagjával. Telefai Jánost aktivizálta. Telefai Jánost őrizetbe vettük. Nevezett a szovjet kapcsolataira hivatkozva a vallomást megtagadta. A szovjet elhárítók Telefai Jánost igazolták, és mint ügynököt átadták. Telefai János vallomása szerint ő a beszervezését jelentette az egyik szovjet elhárítónak. Hogy az ügyben még sem történt semmi, az előttem még ma sem világos.

A hálózat tagjait, mivel szovjetellenes tevékenységet folytattak, a szovjet elhárítóknak adtuk át, akik a Vörös Hadsereg bírósága elé állították őket.”⁹³

Amint arról a dr. Lenk János-féle ügynél már történt említés, Mátrai Károly vallomása szerint Mátrai „1947 telén Telefay célzást tett beszélgetése során, hogy kapcsolatban áll egy hírszerző csoporttal (magyar, vagy szovjet?). De panaszkodott, hogy bedugult a hírtovábbítás lehetősége”. Elmondta, hogy ez a vonal a kisbarnaki Farkas Ferenc-féle vonal. Erre Mátrai Károly azt vallotta: „én Telefayt összekötöttem Balogh (Ádámmal). Későbbiek során Telefay elmesélte, hogy felvette a kapcsolatot Baloghgal.”⁹⁴

⁹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146216. 220. Kalauz Lajos a Katonapolitikai Osztályon 1948. május 11-én felvett jegyzőkönyv szerint a következőket mondta: „Az első találkozás alkalmával Balogh Ádám-tól kapott kérdőpontokat még aznap este az éjjeliszekrényemen lévő imakönyvembe helyeztem el, amelyet ott a nyomozó hatóság közegei lakásomon tartott házkutatás alkalmával meg is találtak ugyanazon helyen.”

⁹¹ ÁBTL 3.1.5. O-13766. 410. Berkesi szerint a volt VKF 2. osztály szombathelyi részlegénél dolgozott mint hírszerző a jugoszláv arcvonalon. 1945 után Szombathelyen a B. T. szervezője lett. A szovjet elhárítók beszervezték 1948-ban, Balogh vallomása alapján került őrizetbe. A szovjet elhárítók igazolták, és mint ügynököt átadták a magyar szerveknek. A szombathelyi „D” osztálynak dolgozott. 1950-ben egy ügy kapcsán bevetését Berkesi tervezte. Felrendelte Budapestre, de a bevetésre nem került sor.

⁹² 1920. április 1-jétől a Magyar Királyi Vezérkar főnöke alárendeltségében vezérkari irodák kezdték meg működésüket. A hírszerzés és elhárítás feladatait a Honvédelmi Minisztérium szervezeti keretén belül a VI-2. osztály szervezte és irányította. Az elnevezés 1938-tól, a fegyverkezési egyenjogúság visszaszerzését követően változott meg, és ettől kezdve a Honvéd Vezérkar főnöke 2. osztálya (VKF 2.) néven szerepelt. Lásd bővebben: Szakály Sándor: A 2. vkf. osztály. Tanulmányok a magyar katonai hírszerzés és kémelhárítás történetéből 1918–1945. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2015.; Okváth Imre: A 2. VKF. osztály munkatársai a Katpol-on. In: Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. Veritas – Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2016. Főszerk. Marinovich Endre, szerk. Anka László – Hollósi Gábor – Tóth Eszter Zsófia – Ujváry Gábor. III. kötet 185–195.

⁹³ ÁBTL 3.1.5. O-13766. 391–391.

⁹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-85140/1. 48., 50.

A „magyar” ügyészségen nem sok ideig voltak a letartóztatottak. A jelenlegi kutatás alapján hét személyt 1948. június 30-án átadtak a szovjeteknek, ahol először a Vilma királynői (Gorkij fasori) szovjet börtönbe vitték, majd 1948. július 29-én a Baden bei Wien-i NKVD-börtönbe szállították őket, ahol 1948. december 6-án kezdődő tárgyaláson a szovjetek szokás szerint több ügygel összevonták és együtt tárgyalva ítélték el a dr. Harangozó Ferenc-féle csoportot.

A Szovjetunióba kivitt személyeken kívül a Népügyészségnek átadott személyek számának és sorsának alakulása további kutatást igényel.⁹⁵

A Szovjetunió területén létrejött táborrendszerekben máshogy viszonyultak az egyházi, a politikai elítéltekhez, mint a náci Németország táboraiiban. Nem volt külön papi barakk, nem egy helyen raboskodtak a papok, lelkészek. Sőt, törekedtek arra, hogy az egy ügyből kifolyólag elítélt személyek ne egy táborba kerüljenek, de ez nem mindig valósult meg. Azonban ugyanúgy üldözték az egyházakat, azok lelkipásztorait a második világháború alatt megszállt területeken, és már a háború alatt és után felléptek a közösségek meghatározó szervezői, a lelkipásztorok ellen is. Egyes területeken az üldözésnek egyszerűen faji alapjai voltak, egy-egy megszállt terület lakosságát, köztük az ott szolgáló lelkipásztorokat hurcolták a Szovjetunióba, persze az adott ország kommunista kötődésű vezetőinek hathatós segítségével, gondolhatunk a délvideki magyarokra, németekre, a Kárpátaljáról elhurcoltakra, vagy az erdélyi magyarokra. A kimondottan egyházellenes Szovjetunió táborrendszereiben is számos felekezetbe tartozó fogvatartott élt, akik semmilyen módon nem gyakorolhatták vallásukat.

Így örökölte meg papi tevékenységével kapcsolatos emlékeit Mészáros Tibor:

„Minden vallásos közösségi tevékenység, közös imádkozás, istentisztelet stb. tiltva volt. A sakktábla körül gyűltünk össze. Ketten játszottak, vagy úgy tettek, mintha játszanának, én meg szentbeszédet mondtam a sakktábla fölött. Az ügyeletes altiszt a barakkot körbejárván sokszor figyelt föl arra, miért csak egy ember beszél a sakkozók körében. Valamit mindig mondtam neki, és többé nem alkalmatlankodott. [...]

Sokkal nehezebb volt a szentmise tartása. Eleinte szó sem lehetett róla. Nem volt se bor, se lisztből sült ostya. Aztán lassan-lassan mindent megszerveztem. A konyháról maréknyi lisztet szereztem, és az udvaron, nyílt tűzön, munka után pléhdarabon megsütöttem a vízzel kevert lisztet kőkemény ostyává. A szovjetunióbeliek kaphattak minden szent időben csomagot. És tőlük, különösen a görög katolikus ukránoktól, mert hozzátartozóik odahaza tudták, mire való, kaptam pár szem szárított szőlőt. Kis üvegbe raktam, vízzel leöntöttem, pár napig hagytam állni. A szőlőszemek megduzzadtak. Kipréseltem zsebkendőfélével, és hagytam pár napig »erjedni«. Ahogy én azt elképzeltem. Persze bor nem lett belőle, szőlőlé maradt. Az így elkészített ostyákat, a kis üveggel megtelt szőlőlét mindig dugdosnom kellett, mert munkából hazafelé

⁹⁵ Pálffy Csaba további sorsa a következőképpen alakult: a Soproni Egyetem Hirdetmény Tábláján 1951. május 30-án megjelent, hogy Pálffy Csabát 44 társával együtt a tanulmányai befejezése után, a szigorlatok előtt eltávolították az Erdőmérnöki Karról és az ország többi felsőoktatási intézményéből is kizárták. „...A kizárt hallgatók nagy része katonatisztként szolgált Horthy fasiszta hadseregében, osztályidegen volt, aktív résztvevője és irányítója volt az illegálisan működő »Selmeci Kör«-nek. Soviniszta burzsoá hagyományokat terjesztettek...” – írta a hirdetmény. Pálffy 1956-ban Nyugatra ment, később Svédországból Kanadába, hogy 1959-ben a Sopron Divíziónál Vancouverben sikeresen erdőmérnöki diplomát szerezzen. In: Bank–Mészáros–Török, Kézirat.

jövet a száz-százötven embernek, a barakk lakóinak, minden cókémkja a sáros udvaron vagy havon feküdt egy kupacban. »Smon« volt, kutatás, nincs-e valakinek kése, éles szerszáma, élelemtartáléka szökés céljából. A gerendák, a fadarabok hasadékain mindig át tudtam menteni a smonon a szentmiséhez szükségeseket. Persze egy ilyen előkészület a szentmisére hetekig, hónapokig eltartott.”

A második világháború borzalmai és a táborélet reménytelensége számos foglyot vezetett a vallás felé. A lágerekben nem volt lehetőség az egyházi szertartások elvégzésére, mégis számos visszaemlékezés szól a közös imák, szenténekek éneklésének erejéről. A transzcendensbe vetett hit reményt adott a fogvatartottaknak a túléléshez és a hazajutáshoz.

Megjelent: *Emlékek a táborokból – Harangozó Ferenc és Mészáros Tibor GULAG-rabok megpróbáltatásai*. Szerk. Bank Barbara – Soós Viktor Attila, Agyagosszergény, 2017. Bevezető tanulmány

Adalékok a komáromi Csillagerőd internálótábor történetéhez

1945–1946

Ha valaki meghallja a komáromi Csillagerőd nevét, akkor sok minden eszébe jut, az erődrendszernek több funkciója is volt. Katonai objektumként működött,¹ de szerepet kapott börtönként is, ahol a két világháború között többen politikai okokból töltötték büntetésüket, 1944 októberétől decemberéig pedig innen indították a vagonokat a koncentrációs táborokba.² Az ide összegyűjtött és bezárt emberek között voltak zsidók, cigányok, kommunisták, az ellenállási mozgalom tagjai, fiatalok, idősök, nők, férfiak. Az erőd 1945 utáni időszakáról és történetéről viszont nemigen beszélnek. Ezekről az évekről szól az írás.

1944 végén az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakításával megkezdődött a közigazgatás újjászervezése, valamint egy új belügyi és igazságügyi apparátus kiépítése. A közrend biztosítása az újjászerveződő rendőrség bűnügyi osztályának – a háborús és népellenes bűnök elkövetésével gyanúsítottak felkutatása –, a Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának (BRFK PRO), illetve a Vidéki Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának a feladata lett. Így történhetett meg az, hogy 1945 januárjában a fővárosban a BRFK PRO működésének hatékonyságát szovjet katonai és állambiztonsági szervek képviselőinek közreműködése és tanácsai segítették. A BRFK PRO-n kívül 1945. március elején megalakult a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitika Osztály (Katpol), majd „a gazdasági viszonyok felügyeletére” 1945. július végén létrehozták a Gazdasági Rendészeti Osztályt (GRO). E szervezeteknek is feladatköreibe tartoztak a megtorló, felderítő, megelőző jellegű intézkedések, illetve az internálások.

A háború utáni felelősségre vonás kezdetben a háborús bűnösöket és népellenes cselekmények elkövetőit állította népbíróság elé.³ Ennek végrehajtása során a kommunista párt ve-

¹ Horváth Csaba: Komárom, a katonaváros 1920–1945 között. In: Limes, 10. évf. (1997.) 3. szám, 119–133.; Suba János: A M. Kir. honvédség 10. szám, központi lőszerraktárának (Komárom Csillagerőd – Komárom Óvár) kiépítése. In: Limes, 7. évf. (1994.) 3. szám, 67–77.

² Szita Szabolcs: Deportálás a Csillagerődből 1944 őszén. In: Múltunk, 49. évf. (2004.) 2. szám, 180–197.

³ A háborús bűnösök kézre kerítése és elítélése után – Péter Gábor szerint – a politikai rendőrség Budapesten 1945. február 15-e és április 12-e között őrizetbe vett 5970 nyilast, 614 volksbundistát, 863 egyéb gyanúsítottat, összesen 8260 főt. E két hónap alatt 1869 személyt internáltak, 1607-et rendőri felügyelet alá helyeztek. 1945. február 3-a és 1950. április 1-je között 59 429 ember ügye került a népbíróságok elé. Közülük 26 997 vádlott kapott elmarasztaló ítéletet. A 477 halálos ítélet közül jelen ismereteink szerint 189-et hajtottak végre. – Révay Valéria (szerk.): Törvénytelen szocializmus. Budapest, 1991.

zetői úgy vélték, hogy a harcot ki kell terjeszteni a hazai reakció ellen is. Magát a reakciót egyre szélesebb körre igyekeztek tágítani és ehhez egy új ellenségképet kialakítani. Megbélyegezték bárkit, aki nem értett egyet a „kemény mag”⁴ politikájával, nézeteivel. A reakciónak minősítettek száma pedig egyre növekedett. Ezeknek a letartóztatásoknak, leszámolásoknak, visszaéléseknek az eszköze és végrehajtója a Politikai Rendőrség és a Katpol lett.

A Tömpe András vezette Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály – hivatalosan – 1945. július 1-jén kezdte meg működését a Bajza utca 52-ben.⁵ 1945 októberére a Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának már többféle nyilvántartása volt. Budapesten felállították az Országos Politikai Nyilvántartót is. Minden olyan személy belekerült a nyilvántartásba, akivel a politikai rendőrségnek már volt dolga, vagy a későbbiekben dolga lehetett. Volt egy ún. politikai bűnözők országos nyilvántartása is, amelyben a csendőrök, volksbundisták, „SS-katonák” – akik valójában a Waffen-SS tagjai voltak –, népellenes és háborús bűnösök adatait gyűjtötték folyamatosan.

A kezdeti szervezeti felépítésnél érdekesebb az 1945 végére kialakult Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának a felépítése, mely az Országos Politikai Nyomozócsoportból és a Központi Politikai Tanosztályból állt, s amelynek beosztottjai vidéki kiküldetéseket is teljesítettek. Ezenfelül idetartozott a Határrendészeti és Hazahozatali Kormánybiztosság, több szűrőtábor és határkirendeltség, és az Internálási II. fokú Hatóság.⁶ Az 1945–1948 közötti politikai időszakban az internálás, vagyis „rendőrhatósági őrizet alá helyezés” a hatalomnak egy eljárástechnikai eszköze volt a politikailag valóságos és vélt ellenségei ellen. Ez alatt értendő a politikai ellenfelek (pártok és vezetők), társadalmi csoportok, majd a saját pártjukon belüli ellenfelek fizikai eltávolítása és kiiktatása a mindennapi életből. A hagyományos jogszolgáltatási keretekbe be nem illeszthető ügyekben alkalmazták, mivel minden előzetes vizsgálat nélkül, politikai megítélés alapján közvetlenül hajthatták végre az erre kijelölt karhatalmi szervvel, vagyis főként a politikai rendőrség fegyvereként funkcionált. Minden vármegyeszékhelyen létesültek internálótáborok, sőt a „begyűjtöttek” létszámától függően voltak olyan városok, ahol egy városi és egy megyei internálótábor is működött, mint Pécsen. Az internáltak száma a fővárosban és vidéken 1945–1946 között egyes időszakokban meghaladta a 40 000 főt.

Az 1945-ben egyesített Komárom-Esztergom vármegyében az egyik ilyen internálótábor a komáromi Csillagerődben nyert elhelyezést.

⁴ Kemény mag: a diktatúra mögött bármilyen helyzetben a hatalom „kemény magja” a katonai, a fegyveres, az elnyomó, a megfélemlítő, a megsemmisítő erő, a fegyver állt. 1945 tavaszára befejeződött a szovjet támogatással létesített, tisztogató „politikai rendészeti” apparátus országos kiépítésének első fázisa. A politikai rendészet megtorló, megfélemlítő funkcióit érvényesítő kemény hatalmi mag, amely az illetékes szovjet szervekkel a legszorosabban együttműködve döntően kommunista kézben összpontosult.

⁵ MNL OL XIX-B-1-r. (736-138127/1945.) A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztály kezdeti felépítéséről, működéséről bővebben Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 1. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946. Budapest, 2009. 40–41.

⁶ ÁBTLL 1.1. 1. d. 3. b. Tömpe András jelentése az 1945. december 15. és 1946. január 1. között végzett munkáról.

A komáromi Csillagerőd internálótábor

Jelenleg az internálótábor fennállásáról a Komárom-Esztergom vármegyei rendőrfőkapitány belügyminiszternek írt beszámolójából tudhatunk meg érdemleges információkat. E szerint az internálótábort 1945 májusában állíthatták fel, mivel az 1945. december 4-ével keltezett írás azt tartalmazza, hogy a „Csillagerődi internálótábor hét hónapja áll fenn”.⁷ Az internálótáborról két szempontból, illetve két ügyből kifolyólag történtek levélváltások a belügyminiszter, a hazahozatali kormánybiztosság, a vármegyei rendőr-főkapitányság, Mindszenty József bíboros hercegprímás, Balogh István páter és Tömpe András, a Magyar Államrendőrség Vidéki Rendőr-főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának vezetője között. Az egyik téma az internáltak minősíthetetlen ellátása és helyzete, a másik pedig a Csillagerődből megszököttek nagy száma volt. Az internálótábor létszáma 1945. december 4-én 1616 fő volt, de a fennállása óta 1879 internált személy fordult meg ott.

Az internálótábor megnyitásától október 27-ig összesen 107-en szöktek meg. A szökések legtöbb esetben a külső munkahelyeken dolgozó csoportokból történtek, de a hivatalos jelentés szerint olyan nagyságú volt a szám, hogy ezért már magyarázkodnia kellett a táborparancsnoknak, aki többszöri kérelmezésre sem kapott megfelelő számú őrszemélyzetet a tábor biztonságos őrzéséhez. Az igényelt létszám nem volt csekély, körülbelül száz új őrré volt szükség ahhoz, hogy az internáltak biztonságos kísérése a munkahelyekre és őrzésük biztosított legyen. Ezért is történt, hogy 1946. május 3-ával belügyminiszteri rendelet szabályozta a munkára kiadható internáltak létszámát, amely egy-egy esetben maximum húsz fő lehetett.⁸ A magyarázat szerint azért volt erre szükség, hogy a szökéseket megakadályozzák, illetve lecsökkentsék.

A Csillagerőd internáltjainak a munkáltatása

Amint véget értek a harcok, a közbiztonság helyreállítása és megszervezése mellett a fővárosban és vidéken is az egyik legfontosabb feladatnak az újjáépítés számított, a mindennapi élet újjászervezése, a munka újrafelvétele, megindítása a gyárakban, üzemekben. Ebbe a körbe beletartozott a romeltakarítás, az aknaszedés, a rakodás, a vasútvonalak helyreállítása, a bányászati és nehézipari központokba való munkaerő-toborzás, a gyárakban a munkafelvétel, stb. A munkaerőhiányt folyamatosan az internáltak „kölcsönadásával”, kiadásával próbálták pótolni, illetve biztosítani. Az internáltak foglalkoztatása jövedelmező volt a tábornak és a rendőrségnek is, mivel a munkájukból befolyó összeg egy részét megkapták, amivel hozzá tudtak járulni önmaguk fenntartásához, a tábor működéséhez. Budapesten az internáltak munkára kihelyezését az Internálási Ügyek Központi Szerve végezte.⁹ Az internáltak munkaerejét 1945. március–áprilistól folyamatosan felhasználták. Ehhez az internáltak számára a különböző vállalatokhoz, gyárakhoz, kormánysszervekhez, a szovjet parancsnoksághoz, közmunkára való kirendeléshez kellett egyfajta szabályzatot és rendszert alkotni, illetve ellátásukat, fizetésüket

⁷ MNL OL XIX-B-1-r 7. d. 328. tsz. 277.278/1945.

⁸ MNL OL XIX-B-1–az. 2. d. 316.256/1946. IV/15.

⁹ BFL XXIV. 1. Elnöki Osztály, 1. d. 64. tsz.

meghatározni, mindezen felül a foglalkoztatott internáltak felügyeletét is meg kellett szervezni, illetve az őrség számára fizetést adni. Így a külmunkára kirendeltek őrzésére igénybe vett őrsemélyzet díjazását azok a vállalatok, intézmények fizették, ahol az őrizetesek dolgoztak. Abban az esetben, ha az őrsemélyzeti tagoknak állomáshelyükön kívül kellett felügyeletet teljesíteniük, a vállalat, intézmény fizette az ún. kiküldetési illetményt. Ezt az összeget havonta és előre, a rendőrkapitányság pénztárába fizették be a foglalkoztatók.¹⁰

Az Újjáépítési Minisztérium egyik csoportvezetője 1946. február 11-én a belügyminiszterhez írt levelében – „*mivel értesüléseim szerint az országban 12.000 személy van internálva*”, s hogy az ország újjászervezésének és a jóvátételi kötelezettség teljesítésének eleget tudjanak tenni – azt kérte, hogy a bányamunkára a hiányzó négyezer munkást az internáltakból biztosítsák számukra.¹¹ Az egyes bányaüzemek szerint részletezett munkaerőigényt közölték a Belügyminisztériummal is. A vállalatok a kiutalt internáltak elhelyezéséről és ételmezéséről gondoskodtak, ezenfelül mindenkit egészségi állapotának, korának és munkabírásának megfelelő, de általában külszíni munkára vettek igénybe. Az Újjáépítési Minisztérium kérésére a belügyminiszter elrendelte, hogy a vidéki főkapitányság területén lévő összes internálótáborban nyolc napon belül mérjék fel az internáltak pillanatnyi foglalkoztatását, illetve nemek szerint a foglalkoztathatóságukat. Ehhez az utasításhoz – jelenleg – a legközelebbi időpontban készült összeírást a vidéki főkapitányság helyettes vezetője adta 1946. március 18-án. Ebben 28 internálótáborról ad információt, melyekben összesen 4466 férfi és 496 nő volt munkára alkalmas.¹²

Az internáltak foglalkoztatásából befolyt jövedelmekről a belügyminisztériumnak kellett rendelkeznie. 1946. március 21-én a belügyminiszter rendeletben szabályozta a pénzek elosztását.¹³ Ez azt jelentette, hogy az így befolyó jövedelem 75%-a az államkincstárt illette, míg a fennmaradó 25%-ból a munkát végző internáltak hozzátartozóit kellett úgynevezett munkajuttalomban részesíteni,¹⁴ de ez volt az az összeg, amelyet soha nem kaptak meg.

A Komárom-Esztergom megyei főkapitányság a Csillagerődben lévő internálótábor fenntartásáról önellátóan gondoskodott, ezért az internáltak egy részét Komáromban, másik részét pedig vidéken, az újjáépítési munkálatoknál foglalkoztatták. „*A munkára kiadott internáltak őrzéséről a munkáltató által szervezett őrség gondoskodott*”, mert a rendőrkapitányság ilyen nagy tömegű internált őrzéséhez szükséges őrsemélyzettel nem rendelkezett.¹⁵ A táborparancsnok a helyben állomásozó szovjet katonai alakulatok részére is kiadott internáltakat munkára, ahonnan körülbelül 25 fő meg is szökött.¹⁶ Több esetben előfordult, hogy a szovjet

¹⁰ A kiküldetési illetményeket csak érvényesített útiszámla alapján lehetett kifizetni. Ha nem teljes hónapról volt szó, akkor az összilletmény 1/30-át kellett a foglalkoztatónak befizetnie.

¹¹ ÁBTL 2.5.8. 70. d. 307.963/946., 820/1946. számon, 1946. február 11-én írt levél.

¹² ÁBTL 2.5.8. 70. d. dr. Zsarnay Kálmán jelentése, a 307.963/1946/IV/15. sz. rendeletére hivatkozva.

¹³ MNL OL XIX-B-1–az. 2. d. 219.927/1946. IV.12. B. M. sz. rendelet a 143.506/1945 (1945.08.25.) és a 210.506/1946. (1946.01.09.) számú rendeletek hatályukat veszítették.

¹⁴ Az államkincstárt illető 75%-ot a rendőrség rendőr-főkapitánysága „rendőri díjak és egyéb bevételek, bevételi számla, Budapest” elnevezéssel nyitott 100.945 számú posta-takarékpénztári csekk számlára kellett befizetni. Arra nincsen adat, dokumentum, hogy az internáltakat illető illetményeket egyáltalán kifizették-e, s ha igen, ez milyen formában került kifizetésre.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A Magyar Államrendőrség Budapesti és Vidéki Főkapitányságának is le kellett jelentenie a hatósági körzetükben lévő internálótáborokat és az azokban lévő internáltak számát. Vagyis a magyarországi SZEK szovjet vezetői és tanácsadói tisztában voltak az internálótáborok és az internáltak helyzetével. 1945. április 12-én délelőtt Solyom

parancsnokság az igényelt internált munkákért nem fizetett. 1946. augusztus 28-án született az a határozat, melyet Radó Gyula belügyminiszteri osztályfőnök írt alá, és amelyet a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság Közigazgatási Osztálya vezetőjének, Alekszandr Mihajlovics Beljanov vezérőrnagynak címzett.¹⁷ Ebben Radó az addig fennálló gyakorlatra hivatkozott, miszerint a szovjet hadsereg egyes parancsnokságai gyakran fordultak a felügyeletük alatt álló internálótáborok parancsnokaihoz azzal a kéréssel, hogy a szovjet hadsereg részére szükséges munkálatok elvégzésére internált munkaerőt bocsássanak a rendelkezésükre. Ezt az illetékesek teljesítették is. Az utasításoknak megfelelően az internálótáborok parancsnokai minden esetben „készséggel álltak” a szovjet parancsnokságok rendelkezésére. A fentiek alapján Radó felkérte az altábornagyot, hogy hasson oda annak érdekében – vagyis a magyarországi szovjet haderők főparancsnoksága utasítsa az alája rendelt parancsnokságokat –, hogy a jövőben internált munkaerők igénybevétele miatt ne forduljanak az egyes internálótáborok parancsnokaihoz. Ezenfelül Radó szükségesnek vélte, hogy a szóban lévő parancsnokságokat utasítsák arra is, hogy a náluk dolgozó internáltakat az illetékes táborokba sürgősen kísérjék vissza, *„mivel ezeknek az internáltaknak a legnagyobb része a küszöbön álló felülvizsgálat során szabadulni fog, illetve a visszamaradó létszámra a jövótételi üzemek állományának kiegészítése miatt nélkülözhetetlenül szükségük lesz.”*¹⁸

A komáromi vasúti pályaudvarra és a teljesen tönkrement vasúti sínhálózat újraépítésére, helyreállítására naponta 180 fő internáltat vezényeltek ki a Csillagerőd internálótáborból. Komárom város közműveinek helyreállítási munkálataihoz szintén 180 főt, Tatabánya, Dorog és Tokod szénbányáihoz naponként négyszáz internáltat adott ki a parancsnokság.¹⁹

Hackner Ödön Neszmélyen működött cseréptéglagyárába kért a komáromi Csillagerőd parancsnokától 12 internáltat 15 napi munkára 1945 őszén. A táborparancsnok határozatban, bizonyos feltételek betartása mellett engedélyezte az internáltak munkáltatását a Hackner vezette gyárba.²⁰ Az 12 férfi internáltat a neszmélyi téglagyár megbízottjának, Fűri József Neszmély-téglagyári lakosnak, kommunista pártagnak átvételi elismervény ellenében adták ki. A rendőrfőkapitány engedélyének az indoklása így hangzott: *„Neszmély község Nemzeti Bizottsága igazolta, hogy az internáltaknak a neszmélyi cserép-téglagyárban való foglalkoztatása az ottani munkásság érdekeit, kereseti lehetőségeit nem sérti. Fűri József neszmélyi kommunista párttag jegyzőkönyvi nyilatkozatban vállalta az internáltak fegyveres őrzését és az alább felsorolt feltételek betartását. [...] a gyár vállalat gondoskodik a munkára kiadott internáltak lak-tanya-szerű elhelyezéséről, az elhelyezésre szolgáló épület körülkerítéséről és őrzéséről, tovább-*

László rendőrfőkapitány szám nélküli rendeletet adott ki. Ebben utasította az összes kerületi rendőrfőkapitányt, a Toloncház és a Politikai Rendészeti Osztály vezetőjét, hogy az Orosz Katonai Ellenőrző Bizottságnak teendő jelentés miatt április 14-én reggel 9 óráig az Elnöki Osztálynak (szervezési alosztály) le kell adniuk a jelentéseiket – az április 12-i, este 8 órai állapotnak megfelelően – a főkapitányság által felsorolt kérdésekre, melynek jó néhány pontja az internáltakkal és az internálótáborokkal foglalkozott. Érdekelte őket a politikai ügyekben őrizetbe vett, illetve letartóztatott egyének száma (1), ezek közül hányan kerülnek előreláthatóan néptörvénytörvények elé, hány személyt helyeznek internálás alá, illetve ref alá (2). Nyolcadik pontként megkérdezték, hogy hányan vannak internálótáborban, és mi az internálás oka, szám szerint is csoportosítva. A következő kérdés a ref-esekre vonatkozott, hogy mennyi van belőlük, és mi okból, majd 10. kérdésként az internálótáborok elhelyezéséről, címéről és az internáltak számáról érdeklődtek táboronként. Végül az érdekelte a hatóságot, hogy mivel foglalkoznak az adott internálótáborban az internáltak.

¹⁷ MNL OL XIX-B-1 – az 2. d. 321.078/1946. IV/4. B. M. sz. dr. Radó Gyula aláírásával.

¹⁸ ÁBTL 2.5.2. ORFK internálási anyag 2. d.

¹⁹ Uo.

²⁰ MNL KEML VI. 2. 1. d. 57/48-1945. sz. határozat, 1945. szeptember 22.

bá az internáltak étkeztetéséről.”²¹ Vállalta továbbá azt is, hogy az őrizeteseik részére reggel levest, délben és este főzeléket biztosítanak, és naponta fejenként 20 deka kenyeret kapnak. A munkára kiadott internáltak után naponként és személyenként 40 pengőt kell befizetnie a gyárnak a vármegyei főkapitányság pénztárába, melyet a munka befejezését követően, utólag 15 napon belül kellett megtenniük. Kikötötték, hogy az internáltak olyan munkát végezhetnek csak, „amelyből baleset nem származik”. Az internáltakat megbetegedésük esetén megfelelő orvosi ellátásban kell részesítenie a gyárnak. Az internáltakat fegyveresen kell őriztetni, és szabadidejükben zárt helyen kell elszállásolni őket. Az őrizeteseik a munkavezetőkön és őrzőiken kívül mással nem érintkezhetnek, levelezést nem folytathattak, élelmet mástól nem kaphattak, szabadon, őrizet nélkül nem mozoghattak.²² A Csillagerőd internálótáborából az Általános Fakitermelő és Faértékesítő Kft. is igényelt 20-25 internált munkaerőt a süttői erdőüzemükhöz, őrszeméllyel együtt.²³ A kérelemben az állt, hogy „elszállásolásukról valamint étkeztetésükről gondoskodni fogunk. Fenti munkaerők elszállásolása az erdőhöz közel, az úgynevezett Felsővadács pusztán lenne, ahol megfelelő konyha, valamint a főzéshez szükséges edények, a süttői kemence is rendelkezésükre lesz bocsájtva.”²⁴ A kérelmükre 1946. február 14-én érkezett válasz, miszerint nem tudnak a faipari vállalat részére internált munkaerőt kiutalni, mivel a „komáromi internálótábor munkaképes létszáma a szénbányákban van foglalkoztatva”.²⁵

A Csillagerőd internálótábor állapota

1945. október 26-án dr. Balogh István páter, miniszterelnökségi államtitkár levélben fordult a belügyminiszterhez, hogy a komáromi Csillagerődben felállított internálótáborba zárt internáltak sorsáról beszámoljon. Az internálótábor „lakóinak ellátása rendkívül szűkös. Ebédet nem kapnak, reggel és este sótlan leves és napi 5 dkg kenyér a táplálékuk. Egyesek már skorbutban megbetegedtek.”²⁶

1945. december 13-án az internálótáborba látogatott és ott hivatalos jegyzőkönyvet vett fel dr. Rády Ödön tisztii főorvos, dr. Seress László tisztiorvos és dr. Varga Imre városi orvos.²⁷ Ekkor a tisztii főorvos a népjóléti miniszter rendeletére hivatkozva megvizsgálta az internálótábor közegészségügyi állapotát, az internáltak elhelyezését, étkezésüket és egészségi állapotukat. Ebből a jelentésből részletesen értesülünk a Csillagerőd internáltjainak állapotáról, a tábor helyzetéről. Eszerint december 13-án az internálótáborban 1268 férfi és 321 nő, összesen 1589 internált volt, továbbá 285 személy, akiknek a hivatalos megnevezése ún. gyűjtős egyén volt. Orvosilag az internáltak közül 111 férfi és 57 nő volt, munkaképtelen és beteg. Ideszámolták az internálótáborban található 15 kiskorút is.

²¹ Uo.

²² Uo. A határozatról értesítést kapott a neszemlyi cserép-téglaagyár vállalat, a Csillagerőd parancsnoksága, a vármegyei főkapitányság gazdasági hivatala és a gesztesi járási rendőrkapitányság azért, hogy az őrzésre vonatkozó szabályok betartását időközönként ellenőrizze a vállalatnál.

²³ MNL KEML VI. 2. 2. d. 1946. január. 6. Kérelem.

²⁴ Uo.

²⁵ MNL KEML VI. 2. 2. d. 1946. február 14.

²⁶ MNL OL XIX-B-1-r 7. d. 339. tsz. 272.920/1945. 10.076/1945. M. E.

²⁷ ÁBTLL 2.5.8. 70. d.

Az internáltak elhelyezése úgy történt, hogy „*egyreszben szobákban nemek szerint elkülönítve hármas fa fekhelyeken vannak, takarót mindenki magával hoz, derékalj nincs. A szobák nem fűtöttek, azonban túl hideg nem volt. Az úgynevezett »gyűjtősök« elhelyezése nem megfelelő, mert a földön fekszenek és némelyik már három hónapja van ilyen állapotban.*”²⁸ A „gyűjtősök” kategóriában lévő személyekről novemberben kapott magyarázatot a belügyminiszter a Hazahozatali Kormánybiztosságtól, miszerint a komáromi Csillagerőd internálótáborban elkülönítettek olyan őrizeteket, „*akik mint háborús, vagy népellenes bűntett elkövetésével gyanúsítottak*” és Budapestre szállításukra vártak. Ők a Hazahozatali Kormánybiztosság szűrőtáborában „*akadtak fenn*”, és további intézkedésre vártak a Csillagerőd internálótáborában. A levél szerint azonban ezeknek elkülönített helyen kellett volna tartózkodniuk és „*a hazahozatali kormánybiztos 1181/1945. Kh. számú jelentése szerint élelmezésük megfelelő mennyiségéről és minőségéről*” személyesen bizonyosodott meg.²⁹

A tábor lakói közül, akik dolgoznak, azok napi 20 dkg kenyeret kaptak és reggelit, ebédet, vacsorát. Akik nem dolgoztak, azok napi 10 dkg kenyeret, reggelit és vacsorát kaptak. Az ellenőrzés napján az ebéd a táborban zöldségleves volt kölessel és 5 gramm személyenkénti olajjal, só nélkül. A tisztifőorvos szerint a kenyér ehető volt. A nem dolgozók részére engedélyezték, hogy a hozzátartozók élelmiszert vihessenek be a beszélők alkalmával. A víz ellátása megfelelő volt.

A tisztálkodáshoz a tábor lakói részére egy közös mosdószoba és egy gőzfertőtlenítő géppel egybeépített fürdő volt. Itt az internált férfiak és nők külön-külön napokon fürdölhettek. A tábor lakóhelyiségeinek a fertőtlenítése, tetvetlenítése, poloskairtása és a meszelés folyamatos volt. A betegszoba „ülőkével ellátott klozetot” kapott, a tábor többi lakója a nyílt latrinát használta. A beteg internáltak minden nap délután jelentkezhetek orvosi vizsgálatra. Ekkor dr. Kiss Lajos tábori orvos tartott vizsgálatot, és betegségeik szerint helyezte el őket vagy a gyengélkedő szobába, vagy kórházba utalta őket, illetve „házi kezelést” javasolt. A tábor két betegszobával rendelkezett, ezek fűthetőek voltak és rendes ágyakat helyeztek el bennük. A fertőző betegek részére az elkülönítő szoba kiépítése 1945 decemberében előkészítés alatt állt. A gyógyszer a gyógyításhoz nagyon kevés volt. 1946 februárjában a tisztiorvosi jelentés hasonló állapotokat mutat, bár annyiban változott, hogy a beszámoló szerint a kenyérfejadagokat 10-10 dekával felemelték a dolgozó és a nem dolgozó internáltaknál is, „*de a szükséges kalória mennyiséget nem kapják meg*”.³⁰ A tábor létszáma 1946 januárjában 166 fővel csökkent, a főorvos által javasolt 51 internáltból csak 18 főt engedtek szabadon. A táborban ugyan a fürdő működött, de a tetvetlenítés tüzelőanyag hiányában szünetelt. A tábor orvosi teendőit dr. Wéber István internált orvos végezte.³¹ A helyiségek fűtetlensége³² miatt mindenhol nagyon hideg volt. 1946 márciusában a tisztiorvos ellenőrzése során ellátási és egészségügyi szempontból is változatlan helyzettel találkozott a táborban. Az internáltak napi kenyérfejadagja újra 20 deka és 10 deka volt. A tetvetlenítés elleni harc folyamatos volt, a tisztiorvos szerint a tetvesek száma csökkent. 1946. július 11-én kelt levelében dr.

²⁸ ÁBTL 2.5.8. 70. d.

²⁹ MNL OL XIX-B-1-r 7. d. 339. tsz. 272920/1945. B. M. IV/12. sz.

³⁰ Uo. 60/1946. t. o. szám, dr. Seress László tisztiorvos jelentése a tisztifőorvosnak 1946. február 2-án.

³¹ Uo.

³² Uo. 60/1946. t. o. szám, dr. Seress László tisztiorvos jelentése a tisztifőorvosnak 1946. március 21-én.

Monostori István rendőr őrnagy kérte a Belügyminisztérium IV/15. Internálási ügyosztályának illetékeseit, hogy az 1946 márciusi komáromi Csillagerőd internálótábor felülvizsgálati eredményéről készült beszámolót küldje át részére, mivel azt neki továbbítania kellett a SZEB felé.³³ Válaszuk szerint a beszámolót nem találták.

A fent hivatkozott dokumentumok mind a Csillagerődben működő internálótábor hivatalos állapotát mutatták be. Ezeknek a jelentéseknek ellentmondanak azok a levelek, amelyeket Mindszenty József bíboros hercegprímásnak írtak az emberek az internálótáborban tapasztalt állapotokról, kérve őt, hogy járjon el érdekükben. Az egyik levelet dr. Katona Gábor ügyvéd írta, aki pár napig maga is megjárta a komáromi Csillagerődöt.³⁴ 1945. december 6. és 11. között ennek a tábornak a „lakója” volt. Ő beszámolt az embertelen állapotokról, ezért érdemes hosszabban idézni. *„Az erődben ottlétemkor 1586 ember szorongott százanként egy kazamatában emeletes deszka-priccseken, a higiénia legcsekélyebb követelményének hiányában. Mosdó és étkező helyiség nem volt, szobánként legfeljebb egy pad, s így az emberek egész napjukat fekvőhelyükön kuporogva töltötték, tetvek, poloskák és csótányok társaságában. Pár napja ugyan megkezdődtek a fertőtlenítések, azonban a hideg lúgos vízzel való lemosása a szétszedett fekvőhelyeknek, valamint a falaknak bemeszelése semmiképpen nem eredményezte a férgek kiirtását, míg maguknak az embereknek kezdetleges fürdetése és egyetlen ruhájuknak fertőtlenítése amúgy is az erősen leromlott szervezetek megbetegedésére vezetett. A helyiségek természetesen fűtetlenek, azokat csak a bennlakók állati melege fűti, minek következtében hajnali három órától egyenesen képtelenség az alvás a szörnyű köhögési rohamok és krákogások miatt a még kevés egészségesnek is. Magam a szabadulás után két hétig ágyban fekvő beteg voltam a kazamatában szerzett betegségem folytán, mert alvó szomszédom – fejenként fél méter a fekvő férőhely – egyik ilyen hajnalon az arcomba köhögött. A gyengélkedő szoba egy piciny helyiség, ahol négy ember alig fér el, a halottak száma addig 20 volt, s a haláluk oka az elégtelen ételmezés folytán való teljes leromlás folytáni ellenálló képesség hiánya. Külön helyiségben fekszenek az ún. rokkantak, mert 60–75 éves aggastyánok, mankóval közlekedő betegek, rokkantlábúak, félkarú stb. egyének is vannak a táborban. Több száz nő és csecsemő, valamint gyermek is éli ezt a lealacsonyító életet, mert a szülők internáltatván kénytelenek voltak magukkal vinni gyermekeiket is. Az ételmezés majdnem a semmivel egyenlő. [...] Az internáltak egy része – cca 150 fő – jelenleg a tábortól távol van munkán és minden reggel megindul ezen kívül az ú. n. »emberkereskedés«, amelynek során a megszálló csapatok fegyveresei visznek ki különböző munkákra naponként 100–300 embert. A többi éli az internáltak lealázó, emberietlen életét, számolja a napokat és a szabadulási lehetőségeket, injekciózza egymást a legvadabb biztató hírekkel, amelyek soha nem válnak valóra. Lelkileg teljesen összeomolva élnek az emberek száza a táborban, kétségek és reménységek között őrlődve a legteljesebb bizonytalanságban. [...] Nem tudom pl. hogy Villányi báró – egy testileg teljesen leromlott aggastyán, vagy a volt komáromi alispán és főszolgabírái miért ülnek a táborban immár hat hónapot meghaladott idő óta, amikor ellenük semmiféle konkrét vád nincsen. De ugyanígy ülnek munkások és földművesek száza, akikkel szemben még a törvényben írt és hat hónap után kötelező meghosszabbítási végzést sem hozzák meg, s így tovább őrlődnek a bizonytalanságban. Ez a bizonytalansági érzés, hogy nem tudják miért és meddig kell élniük internálakként, a legszörnyűbb lelki fenyítés, ami csak érhet embert s egyben lealázó is, mert a legelemibb szabadságjogtól fosztják meg*

³³ ÁBTL 2.5.2. 1. d. 528/1946. IV-12- a. biz. sz.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-700/14. 69–71. 1945. december 26.

az embereket anélkül, hogy a büntetés tartamát közölnék.”³⁵ A levél írója arról is szólt, hogy a táborparancsnok és az őrszemélyzet emberségesen viselkedett az internáltakkal. Az ügyvéd levele eljutott a bíboroshoz, aki az „illetékes” magyar hatóságokat levélben megkereste és beszámolt arról, hogy mit tudott meg a komáromi Csillagerőd internálótábor életéről.³⁶ A másik levelet Surányi Ferenc komáromi címzetes apát, esperesplébános küldte Mindszentynek, melyben ő is beszámolt a komáromi Csillagerőd internálótábor állapotáról, illetve arról, hogy nála járt az internálótáborok felülvizsgálatára kiküldött miniszteri biztos.³⁷ Az is kiderül a levélből, hogy a miniszteri biztost, mielőtt Komáromba utazott, fogadta a bíboros és ígéretet tett neki, hogy „mindenben Főmagasságú Bíboros Úr inteniója szerint óhajt eljárni. A komáromi Csillag-erőd- ben internáltak ügyét megbeszéltem a biztos úrral, a felfjegyzett személyi és helyzet ügyekben sürgős intézkedését kértem. A miniszteri biztos úr egy hete van Komáromban, a vizsgálatot még nem fejezte be, intézkedései már is enyhülést hoztak”.³⁸ Surányi beszámolójában írt azokról az információkról, amelyeket a kormánybiztos megosztott vele a Csillagerőd-dal kapcsolatban. A leveléből azt is megtudjuk, hogy 1946 januárjában az internáltak száma 1580 fő volt, 75%-ukat volksbundistaként tartották számon, „ezeknek, valamint a fegyveres, karszalagos nyilas pártszolgálatos internáltak szabadlábra helyezése – mint a miniszteri biztos úr mondta – a belügyminiszteri rendelet értelmében lehetetlen. A többiek ügyét napokon át kivizsgálta s már nyolcvanat azonnal szabadlábra helyezett. A vizsgálat folyik. [...] A lehetetlen elhelyezést erősen kifogásoltam. Ez ideig az az intézkedés történt, hogy az összes helyiségeket féregmentesítették, desinficiálás után tiszta szalmával látták el, emberies fekvőhelyekről gondoskodtak. A biztos úr intézkedésére hetenként kétszer meleg fürdő áll az internáltak rendelkezésére, és önmaguk által kitermelt fával fűtik helyiségeiket. Az élelmezés tekintetében egy időre javulás állott be, nagyobb mennyiségű olajat és lisztet sikerült biztosítani a tábornak. A miniszteri biztos úr vizsgálata alkalmával az internáltak kosztját ette, ezt az ellátást a városi kispolgár élelmezésének nívóján levőnek mondja. A miniszteri biztos úrnak mondtam, hogy figyelni fogom, hogy távozása után is megmarad-e az élelmezésnek a mostani színvonala. Én mindössze 7 katolikus halotról tudok Eminenciás Uram. A temetőrt azon időben utasítottam, hogy azonnal jelentse nekem, ha a ravatalozó-házban az internálótáborból halottat hoznak. A halottvizsgálati bizonyítványon a hatósági orvos a halál okául a következőket jelölte meg: szívizomelfajulásból eredő szívbénulás, gyomorrák, szívbénulás, influenza, tüdőgyulladás, orrdiftéria, tüdőgyulladás. Ezt a hetet én részesítettem egyházi temetésben.”³⁹ A kormánybiztossal történt beszélgetés közben Surányinál bejelentkezett dr. Pákh János járásbíró, aki a kiszegzapárt komáromi szervezetének elnöke volt. Pákh és a kormánybiztos összevitattak a táborban elhalálozottak számán, mivel Pákh több halotról tudott, mint amennyiről a kormánybiztos beszélt.⁴⁰ Surányi és a kormánybiztos között még szó esett Reviczky István volt alispán és Kálmán Rudolf volt főszolgabíró ügyéről, akik a komáromi Csillagerőd internálótábor internáltjai voltak abban az időben. A levélből az is kiderült, hogy Surányi bejárt az internálótáborba misézni és gyóntatni is. „Mély tisztelettel jelentem Főmagasságú Bíboros Úrnak, hogy az internáltak lelki gondozásáról kezdettől fogva gondoskodtam. Minden vasárnap és parancsolt ünnepen van szentmise az internálótáborban, egy negyedórás erkölcsi oktatással. Gyónási alkalom van minden szentmise

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-700/14. 69–70.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-700/14. 60–61. 459/1945. sz. 1945 vége.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-700/14. 262–264. Surányi Ferenc 1946. január 14-én kelt levele a Bíborosnak.

³⁸ Uo. 263.

³⁹ Uo. 263.

⁴⁰ A kormánybiztos tíz halotról tudott, miközben egy hivatalos, decemberi jelentés húsz elhunyról tudósított.

előtt, dicséretes módon járulnak a szentségekhez, amellyel a szentmisét és a szentbeszédet hallgatják. Valósággal missziós terrenum a tábor. A szentmisén a másvallásúak is résztvesznek, mert lelkipásztoraik lelki gondozását nélkülözik. A tábor parancsnoksága készséggel bocsájtott kocsit a miséző rendelkezésére.”⁴¹ 1946 áprilisában a komáromi evangélikus lelkész kért látogatási engedélyt az internálótáborba, hogy a bent lévő evangélikusok lelki gondozását segítse. „Kérelmem támogatására felhozom, hogy már minden más felekezet folytatja ezt a lelki gondozói munkát és így méltányosság és egyenlőség alapján az evangélikus egyház nevében is bizalommal kérem ezt.”⁴² A lelkésznek a táborba belépési engedélyt másnap a vármegye rendőr-főkapitányság politikai osztályának vezetője kiadta.⁴³

Jelenleg nem találtam dokumentumot arra, hogy az internálótábort 1946-ban mikor számolták fel, de az bizonyos, hogy az internálótáborok centralizálásával és a vidéki internálótáborok megszüntetésével 1947-re a különböző munkahelyekre kiközvetített „ingyen” munkás internáltak száma megcsappant. Ettől kezdve az internálás intézményében nem a munkáltatás volt az egyik legfőbb szempont, hanem az, hogy a politikai alapon internált személyeket elzárják a külvilágtól, még akkor is, ha nem volt semmi bizonyíték ellenük és a későbbi elítélésükhöz.

Megjelent: Bank Barbara: Adalékok a komáromi Csillagerőd internálótábor történetéhez (1945–1946). In: Zinner 70. *Egy élet az (i)gazságszolgáltatás kutatásának szolgálatában*. Szerk. Fodor Veronika – Gecsényi Patrícia – Hollósi Gábor – Kiss Dávid – Ráczné Baán Krisztina – Rácz János. Magyar Napló, Budapest, 2018. 235–246.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-700/14. 264.

⁴² MNL KEML VI. 2. 3. d. 1946. április 8.

⁴³ Uo. 692/1946. 1946. április 9.

Internálótábor Csepelen

Ahogy hivatalosan is megalakultak Magyarországon a második világháborút követően az új rendőrség és azon belül a politikai rendészeti osztályok, velük párhuzamosan hívták életre azokat az internálótáborokat Budapesten és a vármegyékben, amelyekbe a „politikai szempontból veszélyes és káros” személyeket internálták. Így 1945–1946-ban Budapesten és környékén 15 internálótábor működött, ahol körülbelül 18 ezer személyt tartottak fogva, sokszor a legembertelenebb körülmények között. Ezek közül az egyik Csepelen volt.

Kezdetek

A csepeli internálótábor története mindmáig szinte fehér foltnak számít a magyar szakirodalomban. A létesítményről nagyon kevés dokumentum került elő, a tábor létezésének egy részét ezekből lehet rekonstruálni, illetve tanítványom, Kiss Réka *A csepeli internálótábor fel nem fedett története* címmel írt belőle szakdolgozatot.¹

Előzményként megemlíthető, hogy a második világháború alatt a Csepel-sziget Királymágyor részén elhelyezkedő terület 1943 májusában a Weiss Manfréd-gyár tulajdonába került.² Az építkezés 1943 júliusában kezdődött, melynek célja egy katonailag fontos munkástelep megépítése volt. Az elképzelések szerint 21 téglabarakk készült volna el, amelyből 14-et sikerült megépíteni. Ebben 3250 munkaszolgálatost befogadó tábor létesült.³ A lakóbarakkokon felül két épületben kapott helyet a parancsnokság, volt konyha, betegellátásra alkalmas hely, rendelő és egy istálló.

A háború után a tábort a Királymágyori út (ma Széchenyi út) kettéosztotta: egy északi és egy déli részre. Az északi részben 14 épület volt, míg a déliben 7 barakk helyezkedett el. *„E tábor északi részét a megszálló orosz katonaság teljes egészében orosz katonai kórház céljaira vette igénybe. A 7 barakkból álló úgynevezett déli tábort pedig a budapesti rendőrség internálótábor céljaira vette ez év tavaszán igénybe.”*⁴ Az internálótábort valamikor 1945 tavaszán hozták létre⁵ – a pontos dátum még felkutatásra vár. Temesváry László rendőrtanácsos által jegyzett levélben már említette a csepeli internálótábort, amely 1945. március 25-én már biztosan

¹ Kiss Réka: *A csepeli internálótábor fel nem fedett története*. PPKE BTK MA szakdolgozat, 2015. (továbbiakban: Kiss)

² Bővebben: Kiss, 14.; MNL OL Z 407. 533. tétel

³ ÁBTL 3.1.9. V-92668. 14. A kiépült tábor területén 24 épület állt, ebből 13 lakóbarakk volt, egyenként 250 fő férőhellyel. Külön kialakítottak egy 500 férőhelyes női és egy 1500 férőhelyes férfi szárnyat.

⁴ MNL PML IV. 411. a/B16/1945.

⁵ A tábor létrehozásának megközelítő, 1945. tavaszi dátumát Kiss Réka találta meg kutatásai során.

működött.⁶ Temesváry leveléből megtudható, hogy „a jelenlegi két barakk közül az egyik már teli van 200 emberrel, s ezen barakkban további 300 férőhely van, a másikban is további 500 őrizetes helyezhető el.”⁷

A tábor benépesítése

1945 őszén megkezdődött a nyugati hadifogságba esett volt katonák és csendőrök tömeges hazatérése, és Csepelen is megindult az igazolóbizottságok működése. Az igazolóbizottság elnökének Váradi Jenőt, tagjainak Bélay Józsefet és Kulla Ágostont jelölték ki. Munkájuk során több eléjük került ügyben tettek internálási javaslatot, több személy ügyét pedig népbíróság tárgyalta.⁸ TERNYÁK Miklós rendőr alhadnagy, a csepeli tábor parancsnokának 1945. december 10-én kelt jelentése alapján a csepeli internálótáborban ekkor 743 férfi és 66 nő internált volt, mindegyikőjüket politikai okokból helyezték rendőrhatalósági őrizet alá, vagyis internálták.⁹ A férfi őrizetesek többségében hazatért volt hadifoglyok voltak, akik a csendőrség kötelékében szolgáltak, ezek száma 518 fő volt 1945 decemberében.¹⁰ E hivatalos jelentéssel majdnem egy időben több forrásból is kapott információt a csepeli internáltak és az internálótábor állapotáról Mindszenty József bíboros, hercegprímás.¹¹ Vályi Hugó bencés házfőnök beszámolt arról, hogy minden vasárnap és ünnepnapokon misézhetnek a csepeli internálótáborban, rövid szentbeszéddel. *„Eleinte a szentbeszédet nem engedélyezték, később pedig előfordult, hogy néhány alkalommal a szentmisét is megtiltották azon a címen, hogy többen megszöktek a táborból. Viszont a szökések nem a szentmisével voltak kapcsolatosak. A misézés sajnos csak fűtetlen és ablaktalan barakkban lehetséges. A legnagyobb nehézség lelkipásztori szempontból a gyóntatási tilalom. Ismételten kértük a táborparancsnokságon, a helyi rendőrkapitányságon és a budapesti rendőrkapitányságon is, de engedélyt nem kaptunk. Minden fórum a másikkra hárította a felelősséget, végül a táborok legfőbb parancsnoka a belügyminiszteri rendeletre hivatkozott, melyben csak a szentmiséről és a szentbeszédéről van szó. Pedig a foglyok kérve-könyörögnek, hogy gyónhassanak és ezt legalább karácsonyra engedélyezzék. Vasárnap állandóan munkára vannak kirendelve. Az ellátás rossz, tisztaságban vannak súlyos hiányok. Általános jelenség, hogy sokakat még egyáltalán nem hallgattak ki és fogalmuk sincs arról, hogy miért kell szenvedniük, mert nem érzik még politikai szempontból sem bűnösnek magukat. Viszont ha van kihallgatás, akkor többen súlyos betegen térnek arról vissza, amint különösen egy esetben volt alkalmam tapasztalni. [...]”*¹² Mindszenty bíboros nemcsak értesült a tábor állapotáról, de azt többhetes körülményeskedés és akadályoztatás után meg is látogatta. Belügyminiszteri engedéllyel, 1946. január 28-án beléphetett a csepeli internálótáborba,

⁶ BFL VI. 12. a. 1603/1945.; Kiss, 16. Temesváry László 1945 márciusában látogatást tett a csepeli internálótáborban, hogy tájékozódjon az ottani állapotokról, feltérképezze a befogadóképességet és informálódjon.

⁷ BFL VI. 12. a. 1603/1945.

⁸ Bővebben: Csepel története, Budapest, 1965. Drucker Tibor: A felszabadult Csepel.

⁹ ÁBTL 2.5.8 70. d. 99/1. 1946.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9 V-700/14. 210–211.

¹¹ ÁBTL 3.1.9 V-700/14. Az egyik levelet Vályi Hugó bencés házfőnök írta Csepelen 1945. december 11-én, melyet Shvoy Lajos székesfehérvári püspök továbbított a bíborosnak, illetve a csepeli internálótábor volt csendőr internáltjai írtak egy levelet Mindszentynek 1945. november 22-én.

¹² ÁBTL 3.1.9 V-700/14.

ahol közel háromnegyed órát töltött el. A tudósítás szerint először az SS-legényeket, majd a volt csendőröket látogatta meg. Ezután a tábor udvarán bejelentette, hogy kedden Budán miséznek minden internáltért.¹³

Az internáltakat folyamatosan munkára küldték. A férfi internáltak közül 298 személyt adott ki a táborparancsnokság a Weisz Manfréd-gyárba, a vámmentes kikötőbe és általános közmunkára dolgozni, míg a női internáltak közül 39 főt rendeltek ki romeltakarítási közmunkára. Ez a későbbiekben úgy változott, hogy 1946. augusztus 10-én a Magyar Belügyminisztérium Közrendészeti Főosztálya és a Weiss Manfréd Munkáselosztó Irodája aláírtak egy módosított megállapodást, miszerint a gyárnak napi 300 munkásra volt szüksége, melyet a csepeli internálótábor vezetősége biztosított, de ellátásukról, élelmezésükről a Weiss-gyárnak kellett gondoskodnia.¹⁴

Egészségügyi helyzet

Az internálótáborba elméletileg, rendelkezés alapján¹⁵ hetente, gyakorlatilag havonta két alkalommal járt be a Csepel községi kirendelt orvos, rendszerint az ő jelentéseiből rekonstruálható a tábor és az internáltak állapota. A pontos, precíz beszámolók mindössze öt hónapig, 1946 januárjától májusig tartottak, utána megváltozott a helyzet, és szüksézáva csak annyit írt le jelentésében, hogy „közegészségügyi kifogás nem merült fel”. A fogvatartottakat sokszor rendkívül embertelen elszállásolási és étkezési körülmények között tartották, körülbelül havonta biztosították a fürdési lehetőséget, így gyakran jelentkezett a táborban a tetű- és a rühfertőzés.

1945 nyarán a tábornak meg kellett küzdenie a maláriás megbetegedésekkel is.¹⁶ A malária felbukkanását a tábor orvosa, dr. Sárdy József jelentette a tisztiorvosnak, Eperjes Zoltánnak. A betegséget megfékezték, a maláriás internáltakat áthelyezték egy külön barakkba.¹⁷ Sárdy 1945 novemberében a belügyminiszternek írt jelentésében megerősítette, hogy október végétől nem tapasztalt maláriás megbetegedést az internálótáborban.¹⁸

A tisztálkodás lehetősége a meleg víz, általában a víz és a szappan hiánya miatt igen lecsökkent. A táborban kiépített vízellátásos WC-eket a téli időszakban nem tudták használni, mert befagytak, illetve telítettségük miatt használhatatlanná váltak. Ezért az internáltak részére a tábor közepén és szélén ásott két nyitott latrina állt rendelkezésre, ami további járványokat, megbetegedéseket eredményezett. Így történhetett meg, hogy a községi orvos 1946. március 22-én az elkülönítőbe elhelyezett tetves egyéneket az összes ruhájukkal együtt a községi fertőtlenítő intézetbe (József u. 62.) rendelte.¹⁹

¹³ Új Szó, 1946. január 29.

¹⁴ MNL OL Z 402. 8. d. 507. tétel, 457. Bővebben: Kiss, 32–34.

¹⁵ 62.635/1945. B. M. sz. rendelet.

¹⁶ MNL PML IV. 411.a./B16/1945. A malária nagy valószínűséggel az internálótábor mellett működő szovjet hadikórházból származott, mivel ott 1945 májusában maláriával kezelt katonák tartózkodtak.

¹⁷ MNL PML IV. 411.a./B16/1945.

¹⁸ MNL PML IV. 411.a./B16/1945.

¹⁹ MNL PML IV. 411.a. 249/1945. 82. Részletesebb egészségügyi elemzés: Kiss, 17–22.

A csepeli internálótábor nyolc barakkból állt. A barakkokban összesen 251 főre volt ágy, a többiek a földön elhelyezett szalmán aludtak. A barakkok ugyan fűthetők voltak, de a fahiány miatt nem tudták bemelegíteni a helyiségeket. Ebből a téli hónapokban sok betegség alakult ki, mivel szinte az összes internált ruházata hiányos volt, sokan pokróccal, cipővel sem rendelkeztek. A hiányos ruházathoz járult még az internáltak elégtelen étkeztetése. Volt olyan időszak, amikor naponta egyszer vagy kétszer kaptak valami híg, zsírmentes bablevesnek nevezett „táplálékot”. (Ebben az időben egy internáltra eső fejadag 15 dkg kenyér, 10 dkg hüvelyes, 3 dkg liszt és 0,6 dkg zsiradék volt.) Az éhezés következtében sokan szökést kíséreltek meg. A tisztiorvos egyik, 1946. januári jelentésében megerősítette az internáltak éhezését. *„Az utóbbi tíz napon belül előfordult, hogy 48 órán át nem kaptak az internáltak még ételt, mert nem volt a főzéshez elég tüzelőanyag. Kenyeret az utóbbi héten két esetben kaptak az internáltak, fejenként 12-15 dkg mennyiségben.”*²⁰

A tábor őrzése

Az internáltak őrzése és munkába kísérése a csepeli rendőrkapitányság hatásköri illetékességébe tartozott, melyet elsősorban a táborparancsnok és a helyettese, illetve rajtuk kívül 44 rendőr végezett.²¹ A csepeli rendőrkapitányság vezetője Maleskovics Miklós volt, de a csepeli internálótábort a fennállása alatt többen is felügyelték táborparancsnokként.²² Az bizonyos, hogy egy ideig Ordódy Ödön, majd 1945 októberétől Holchauser Mihály²³ felelt az internálótáborért. 1946-ból Ternyák Miklós táborparancsnok-helyettes neve ismert, aki igazgatta a tábor életét. Az itt szolgálatot teljesítő őrszemélyzet a jelentések alapján a munkáját felületesen végezte, az internáltakat nem serkentették munkára, engedték, hogy a lakossággal társalogjanak az őrzetéseik, és „nyilas propagandát fejtsenek ki”.²⁴ Ám ahogy az internáltak, úgy az őrség tagjai is hiányt szenvedtek ruházatban és élelmezésben egyaránt.²⁵

A felszámolás

Ahogy a tábor hivatalos „üzembe helyezésének” időpontja jelenleg nem ismert, úgy a megszüntetésének a dátuma is csak közelítheti a valóságot. A csepeli internálótábort, a többi táborhoz hasonlóan 1946 végén szüntethették meg a táborok központosításáról szóló belügyminiszteri rendelettel. Jelenleg a táborról az utolsó ismert dokumentum egy 1946. november 5-én kelt tisztiorvosi jelentés.²⁶ Azokat, akiket a felülvizsgáló bizottság a továbbiakban is a

²⁰ MNL PML IV. 411. a. 249/1945. 78.

²¹ Az ÁBTL-ben található források alapján 44, a BFL-ből származó dokumentumok szerint 45 fős volt az őrség. Bővebben: Kiss, 25.

²² Személyük további kutatásokat igényel.

²³ A csepeli tábor előtt a pestszentlőrinci internálótábort vezette.

²⁴ BFL VI. 12. a. 141/1945.; Kiss, 25–26.

²⁵ BFL VI. 12. a. 5. 1/22.

²⁶ MNL PML IV. 411. a. 249/1945.

„demokráciára”, a fennálló „államrendre” veszélyesnek minősített, a Buda-déli Központi Internálótáborba szállították. A területet és a rajta lévő épületeket pedig újrashasznosították, átépítették és lakóteleppé fejlesztették.²⁷

Megjelent: Bank Barbara: Internálótábor Csepelen. In: *Utak a Teleki térről – Esszék és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére*. Szerk. Szekér Nóra, Kávássy János, Nagymihály Zoltán. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2018. 47–52.

²⁷ Kiss, 37.

Ferenczy Pál és társainak pere

Bevezetés

A tanulmány címét egy kicsit pontosítani kell, mivel a vádirat, az I., illetve a II. fokú ítéletek, sőt még a vizsgálati anyagok is Tahy Pál nyugalmazott alezredes és társai peréről szólnak, a hivatalos neve és címe helyesen az itt említett, s nem az általam a tanulmány címének megadott elnevezés.

Hogy miért is? Mert a nyomozati eljárás szakaszában éppúgy, mint ahogy a perben is az egész történetnek, sőt mellékszálainak is központi alakja Ferenczy Pál lazarista szerzetes volt.

A lazaristák

A *Magyar Kurír* 1948. július 23-i számában jelent meg egy cikk arról, hogy a magyar lazarista rendtartomány az 1948. évben ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. A lazaristáknak rendházuk volt Budapesten, Piliscsabán, Szobon és Pásztoriban. Ezenkívül két munkásplébánia működött Csepelen és egy munkáslelkészség Szegeden. A magyar lazarista rendtartomány taglétszáma alapján 1948-ban 55 páter, 14 papnövendék és 26 laikus testvér volt a rendben.¹ Idegen misszióban négy lazarista atya és egy laikus testvér dolgozott. A rend 1947-ben 80 missziót és 25 lelkigyakorlatot tartott.

A szerzetesrendek betiltása után a társaság tagjai szétszóródtak az országban, részben papi vonalon helyezkedtek el, részben polgári foglalkozást választottak. A Belügyminisztérium II/5-C alosztályának jelentése és nyilvántartása szerint 1961 szeptemberében 43 volt lazarista szerzetes élt az országban.²

A Ferenczy Pál-„ügy”³

Ferenczy Pál 1915. január 6-án született Keszthelyen, polgári családban. Édesapja csizmadiaester volt, az első világháború alatt hunyt el. Édesanyja, hogy el tudja tartani magukat,

¹ ÁBTL 3.1.5 0-11535. 4.

² ÁBTL 3.1.5 0-11535. 17.

³ Az ügy helyszínével, Piliscsabával kapcsolatban lásd: Csíky Balázs: A lazarista atyák piliscsabai működése (1898–1950) In: „Evangelizare pauperibus misit me” Lazaristák Magyarországon. Budapest, 2016. 45–76.

tíz éven keresztül a somogyicsurgói plébánosnál volt házvezetőnő, majd a plébánostól kapott végkielégítésből Hévízfürdőn panziót bérelt, melyet 1934-ben felszámolt. Ferenczy a középiskolát Keszthelyen, a premontrei rend gimnáziumában végezte. 1934-ben érettségizett, majd 1935-ben belépett a lazarista társaságba. Papi tanulmányait 1935–1937 között Piliscsabán, majd 1937-től a szobi hittudományi főiskolán végezte. 1941 júliusában felszentelték. 1942 februárjáig a szobi rendházban volt, majd megkapta első kihelyezését Pásztóra. 1942 szeptemberében áthelyezték Nagyváradra, ahol mint kórházi lelkész és hitoktató teljesített szolgálatot. 1943-ban visszahelyezték Szobra, de szeptemberben megbetegedett és sokáig kórházban volt. 1944 júliusában behívót kapott a honvédséghez tábori lelkészi tanfolyamra. A két hónapos tanfolyamot követően, annak eredményeképpen mint tartalékos tábori lelkész főhadnagy szerelt le. Ekkor helyezték Piliscsabára, ahol az Apostoli iskolának lett a prefektusa. 1944 novemberében megkapta a behívóját, de nem vonult be, a szovjet csapatok bevonulásakor is Piliscsabán tartózkodott.

1945 novemberében megbízást kapott Shvoy Lajos püspöktől, hogy 1946. január 1-jével szervezze meg az önálló pilisligeti lelkézséget, amely feladathoz nyomban hozzá is látott. Egyik első ténykedései között szerepeltek a családlátogatások, melyek az idő múltával egyre jobban bővültek, így Ferenczy tájékozódni tudott az egyes családok vallásosságáról és politikai nézeteiről. Megjegyzendő, hogy többek között az volt az egyik ellene felhozott vád a sok közül, hogy befolyásolta ezeket a családokat és agitált a demokratikus államrend ellen. Nem nyerte el a rendszer szimpátiáját azzal sem, hogy minden esetben végrehajtotta az egyházi előljárótól kapott utasításokat, illetve a Mindszenty József bíboros-hercegrímás, valamint a püspöki kar által kibocsátott körleveleket mindig felolvasta és ezek a szellemében tartotta meg templomi beszédeit, mely a rendszer szemében kimerítette a „demokratikus államrend elleni uszítás” fogalmát.

Működésének egyik sarkalatos pontja volt a Credo egyesület 1947-ben megszervezett helyi, egyházközségi csoportja. A szervezetbe hívó, keresztény szellemben gondolkodó embereket hívtak meg, a rendszer *terminus technicus*át használva a társadalom „fasiszta és reakciós beállítottságú embereiből lettek összeválogatva”. A Credo tagjai rendszeresen, havonta tartottak gyűlést, vasárnap délután 3 órától kezdődően. Az összejövetelek helyszíne a plébánia nagyerterme volt. A megalakuló gyűlésen Ferenczy Pál közölte az összejűttekkel, hogy a Credo célja a férfiak vallásos életének elmélyítése és a káromkodás megszüntetése. A Credo elnöke dr. Kerényi László, aki „szellemi irányítója a piliscsabai és pilis ligeti horthysta értelmiségnek.”⁴ Hubert Dániel 1950. október 13-i kihallgatási jegyzőkönyvében már ott van a „koncepció” – amely addig egyetlen kihallgatási jegyzőkönyvében sem volt benne –, miszerint Ferenczy felszólította őket, hogy a gyűlésekre előbb menjenek, illetve a beszélgetések után maradjanak még ott, „mert ezen idő alatt fogják megbeszélni a napi bel- és külpolitikai eseményeket.”⁵ Illetve – ahogyan a kihallgatási jegyzőkönyv fogalmaz –, hogy a „Credo vallásos célkitűzése csak a kívülről álló személyeknek szól, az eredeti célja a demokratikus rendszerellenes tevékenység, illetve szervezkedés.”⁶ Hubert 1950. október 16-i jegyzőkönyvében az Államvédelmi Hatóság által felállított koncepció már tovább bővült: ebben már nemcsak a külföldi rádióadók hall-

⁴ ÁBTL 2.1 IV/20. 12.

⁵ ÁBTL 3.1.9 V-289. 26.

⁶ ÁBTL 3.1.9 V-289. 26.

gatása volt a feladata, hanem itt már a rendszerváltozásról, annak elősegítéséről, rémhírek terjesztéséről „beszéltették” a kihallgatottat. Sőt, ekkor már bevonták a koncepcióba a területi pártszervezet és a Credo közötti „igen szoros” kapcsolatot is. „A kapcsolatot [...] Hummel Istvánon keresztül tartottunk fenn. Hummel jó barátságban volt Ferenczi plébánossal, a demokrácia ellenes szervezkedés vezetőjével.”⁷ „Továbbá egy gyűlés alkalmával (pontosan már nem emlékszem) Ferenczi plébános felhívta a figyelmüket, hogy vigyázzunk, miket beszélünk, mert van köztünk az ÁVH-nak egy beépített ügynöke. A felfokozottabb konspirációra hívta fel figyelmünket. Itt Ferenczi egyébként Sarló Antalra (1950 tavaszán meghalt) célzott, aki az MDP-nak is tagja volt.”⁸ Ezt követően beleszötte az államvédelem a katolikus ifjúsági szervezeteket is, akiknek a tagjai – a hatóság elképzelése szerint – folyamatosan tartották a kapcsolatot Ferenczyvel, még Piliscsabáról való távozását követően is.⁹ Ezeken a gyűléseken – inkább nevezném összejöveteleknek, azonos gondolkodású emberek szellemi műhelyének – meghívott egyházi személyek és a Credo tagjai is tartottak előadásokat, melyet az Államvédelmi Hatóság kihallgatótisztjei lefordítottak saját nyelvükre, vagyis „az előadások legnagyobb részét kommunista- és rendszerellenesek voltak”. A Credo szervezését és irányítását, a gyűléseket Ferenczy vezette. A Credo taglétszáma abban az időben körülbelül – Ferenczy emlékezete szerint – 52 fő volt. Az egyesületen belül külön létrehoztak egy ifjúsági szekciót is, külön leány- és legénycsoporttal, és a Szent Vince női szervezetet. A Credo vezetőségébe beválasztották Hummel Istvánt (a későbbi per III. rendű vádlottja), Fodor Árpádot, dr. Gáli Sándort, Tompos Rezsőt, Békési Rezsőt, Vastagh Antalt és Kerényi Lászlót (a per VI. rendű vádlottja). Az ifjúsági csoport vezetésével Héthelyi Tibort bízta meg Ferenczy.

1948. április végén Ferenczy hivatalosan részt vett a piliscsabai táborba érkező katonaság fogadásában, és megismerkedett Hummel István nagyon jó barátjával, Tahy Pál laktanyaparancsnokkal is. Nemsokára Hummel megkérte Tahyt, hogy tegye lehetővé a legénység, valamint a tisztek számára azt, hogy templomba járhassanak, és akadályozza meg, hogy a vallásos katonákat a táboron belül bármilyen hátrány érje.

Így csatlakozott a társasághoz Hubert Dániel¹⁰ hivatásos alezredes és Perjámosi Károly hivatásos ezredes. Hummel Istvánon keresztül lett a tagja a Credónak Oswald Imre is, aki a pilisli-

⁷ ÁBTL 3.1.9 V-289. 31.

⁸ ÁBTL 3.1.9 V-289. 31.

⁹ Ez valószínűtlen, de a hatóság „logikájába” belefér az elmélet.

¹⁰ Huber Dániel (Miskolc, 1908). A gimnázium után, 1926-ban a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, tanárnak készült. 1927 őszén vezényelték Budapestre az egyetemi zászlóaljhoz. Ezután átvételét kérte vett a katonasághoz, ahol először a számvévoitstiz vizsgát tette le, majd a gazdasztizti tanfolyamot végezte el. 1930. november 1-jével beosztották a tárcaközi számvévoiségi kirendeltséghez próbaszolgálatra. Eközben előléptették őrmesterré, majd zászlóssá. 1940-ig különféle számvévoiségi beosztásokban volt, a Honvédelmi Miniszter számvévoiségnél és az 1. vdd. H. M. közvetlen szervek hadbiztosságánál. 1938 őszén mint a 2. lovasdandár beosztottja részt vett a felvidéki bevonulásban, ahonnan 1939 elején visszatért. 1939 őszén újra hadi beosztásba került és részt vett a kárpátaljai hadműveletekben. 1940-ben jelentkezett hadbiztosi tanfolyamra, ennek elvégzése után a 23. k. ho-hoz nyert beosztást. Ennek az alakulatnak a kötelékében hadbiztosi beosztásban vonult a keleti hadműveleti területre, ahonnan 1943-ban tért vissza, majd 1943 októberében a HM költségvetési osztályára nyert beosztást. 1945. május elején amerikai fogságba esett, majd június elején az első szállítmánnyal hazajött, leigazolták. Az első kerülethez került beosztásba. 1946 februárjában elbocsátották a honvédségtől és a Központi Illetmény Hivatalban dolgozott. 1947 őszén ismét visszavették a HM-be, a költségvetési osztályra. 1948 augusztusában a gazdasági főtanácschoz vezényelték összekötőnek, amely beosztásban 1949 márciusáig működött, majd visszavezényelték a HM-be. 1950 januárjában Hadtápiszkolára osztották be szakelőadóknak, ahol őrizetbe vételéig dolgozott.

geti katonai tábor kintijának volt a vezetője. Ugyancsak Hummel Istvánon és Oswald Imrén keresztül csatlakozott a társasághoz Tahy Pál alezredes, táborparancsnok is, majd Horváth Ferenc volt csendőr főtörzsőrmester, aki többszörösen összetett a „rendszer ellensége volt, mivel fiai Hunyadi páncélosok voltak, lánya pedig apáca, akit 1950-ben internáltak” –, továbbá Simonfai Pál volt hivatásos őrnagy is, akinek veje, dr. Hunkár Dénes is Hubert Dánielen keresztül csatlakozott a Credo-hoz. 1948 elejére a katonák közül a vasárnapi istentiszteletekre 40-50 fő járt. Ferenczy 1948. augusztus 28-án levelet kapott egyházi előljárójától, hogy a kommunizmus tiltakozása miatt el kell távoznia Pilisligetről. Így eltávolították, és ettől kezdve az országban különböző helyeken kisegítő lelkészi megbízatásokat végzett. 1949-ben Nagykovácsiba helyezték kisegítő lelkésznek. Nem tört meg, és ugyanúgy prédikált a nagykovácsi templomban, mint azt előtte Pilisligeten tette. 1950 márciusában a nagykovácsi lelkészt, Ipolyi Simont kereste az államvédelmi hatóság demokráciaellenes magatartása miatt, de ő eltűnt előlük, és csak Ferenczyt találták a plébánián, aki pedig nem volt rest, és felszólította az államvédelmi hatóság embereit, hogy azonosítsák magukat. Ez nem tetszett nekik, így Ferenczyt bekísérték kihallgatásra, de ekkor még megmenekült.

Az egyházi iskolák államosítása ellen a Credo nyíltan tiltakozott. Ezen tiltakozó nyilatkozatot tartalmazó ívet kb. 100 személlyel írtatták alá, majd a pilisligeti Nemzeti Bizottságnak küldték el.¹¹ 1949 nyarán a belügyminiszter rendeletével feloszlatta a Credót és a többi hasonló egyesületet. Hubert azóta nem tudott arról, hogy bármiféle titkos, illegális összejövetel(ek) lettek volna.¹²

1950 nyarától kezdve, a szerzetesrendek betiltását követően mint segédmunkás dolgozott Budapesten egészen 1950. október 13-án történt letartóztatásáig. Hubert Dániel családjával 1930-ban költözött Pilisligetre Simonfai Pál ezredes, Hubert parancsnoka javaslatára. Felesége a Szent Vince Egylet vezetőségi tagja volt, Hubert pedig a Credo tagja lett. Rendszeresen ott volt a Credo összejövetelein, és egy alkalommal ő is tartott előadást a káromkodásról. A Credo tagjai havonta tartottak összejöveteleket. Hubert vallomása szerint csak vallási kérdésekről volt szó, politikáról nem beszéltek.¹³ Elismerte Hubert azt is, hogy rendszeresen járt a templomba a misékre, így kapcsolatban állt a plébánossal is.

1950. július 10-én internálták Hubert Dánielt. Indok: kémgyanús egyénnel állt kapcsolatban, ezért internálása szükséges.¹⁴ A kistarcsai internálótáborba került. 1950. október 11-én kiadták kihallgatásra, majd a Katonai Ügyérségre kísérték, ezért október 25-én kérvényezték, hogy a kistarcsai internáltak névsorából töröljék.

1950. július 26-án a Hatóság készített egy jelentést, melyben összefoglalták, hogy Piliscsabán milyen „furcsa események” történtek, melyeket összekomponáltak, így jött össze a piliscsabai páncélos hadosztály és a klerikális reakció között szövődött kapcsolat és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés. Vagyis „1949. és az 1950. év folyamán számos olyan esemény történt, a pc. ho-hoz tartozó Piliscsaba-i táborban, valamint környékén, mely

¹¹ ÁBTL 3.1.9 V-289. 27.

¹² ÁBTL 3.1.9 V-289. 17.

¹³ ÁBTL 3.1.9 V-289. 17.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-289. 36.

kétségtelenné tette, hogy az ellenség a ho. ellen intenzíven dolgozik.”¹⁵ Összefoglalva, a jelentés szerint „a klerikális reakció által talán leginkább megfertőzött alakulat a pc. ho.”¹⁶ Az ügyet „Fekete Madarak” fedőnéven indították meg.

A vizsgálat több szálon kezdődött meg. A piliscsabai laktanya katonái, illetve a Piliscsabán lakó tisztek vizsgálata és megfigyelése ugyanúgy megkezdődött, mint az egyháznak és képviselőinek a felderítése. Így került a képbe dr. Hunkár Dénes, aki 1949-ben gépkocsivezető volt az UNICEF-nél és többször járt Pilisligeten, ahol az angolkisasszonyoknak leveleket és csomagokat adott le, illetve vett át. Ráadásul az ilyen alkalmakkor felkereste apósát, Simonfai Pál nyugállományú vezérőrnagyot és Nagybaczoni Nagy Vilmos volt ezredest, egykori hadügyminisztert. Megállapították, hogy e két személy központi alakja volt a piliscsabai magas rangú „horthysta” tiszti csoportosulásnak. Nagybaczoni Nagy Vilmoson és Simonfain kívül tagja volt még a csoportnak Prathauer Perjánosi Károly ezredes, aki egyben Credo-tag is volt, ezenkívül Váradi Szatmári Donát alezredes, Derényi Emil vezérőrnagy, Lubi Mátyás őrnagy, Nagybaczoni veje és Ressfelner Ede százados. A Hatóság Nagybaczoni Nagy Vilmos társaságához kapcsolta még Bárczi Miklós volt MÁV főtanácsost, aki Szombathelyi vezérezredes sógora volt. A társaságnak a felsorolt tagjai 1949-től rendszeresen összejöttek Nagybaczoni Nagy Vilmos lakásán vagy Szepesvári András volt csendőrtiszt helyettes vendéglőjében, ahol zárt ajtók mögött tartották összejöveteleiket.¹⁷ 1950 tavaszán már felváltva, hol Rathauer villájában, hol Nagybaczoninál, hol a társaság más tagjainál tartották összejöveteleiket. A jelentés szerint ezeken a találkozókön részt vettek papok, apácák, Párdányi Richárd gyógyszerész, dr. Kanyó Béla pap, volt belügyi fordító.

A „horthysta” katonatiszteken kívül a jelentés szerint a Ward Mária otthon apácái¹⁸ is foglalkoztak katonai információk megszerzésével, melyet a piliscsabai laktanyában levő egyik informátoruk jelentett. Ezenfelül szerintük ezt a tényt az is megerősítette, hogy a Ward Mária otthon apácái közé tartozott Legeza János vkf/2. alezredes lánya is, akit az információ szerint több alkalommal is felkeresett Szent-Szabó László, volt vkf/2. főhadnagy.¹⁹

A pilisligeti „klerikális reakció” egy másik góca – az ÁVH szerint – a lazarista rendház volt.

„A lazaristák közül a legveszélyesebb Hír Antal, aki egyben a pilisligeti község plébánosi teendőit is ellátja. Vele kapcsolatban 1949 nyarán kaptunk olyan értesülést, hogy egy Horváth János nevezetű – klerikális beállítottságú – pilisligeti lakost azzal bízott meg, hogy Budapestről szállítson postagalambokat a lazarista rendházba, hogy ott a Ward Mária otthon részére felneveljék. Hír fő politikai tevékenysége Pilisligeten az ifjúság körében folyik.”²⁰ A konspiráció összehozásában a jelentés logikai felépítése az összeesküvés(ek)ről tovább folytatódik azzal, hogy „a Ward Mária otthon, a Szent József hospicium, az irgalmas nővérek, a Margit nővérek apá-

¹⁵ ÁBTL 2.1 IV/20. 6.

¹⁶ ÁBTL 2.1 IV/20. 7. pc. ho. = páncélosadosztály.

¹⁷ Ezekre az összejövetelekre a Hatóság nem tudott személyeket beépíteni.

¹⁸ Az angolkisasszonyok piliscsabai rendháza.

¹⁹ ÁBTL 2.1 IV/20. 10.

²⁰ ÁBTL 2.1 IV/20. 10.

cái, a lazarista szervezet tagjai és az újabban odatelepített különböző szervezetek aktív ellenforradalmi propagandát folytatnak.”²¹

A piliscsabai ún. „ellenforradalmi propaganda” egyik központja Szalánczi Béla volt tiszthelyettes vendéglője, ahol az informátorok jelentése szerint gyakran látták a Ward Mária otthon apácáit, a lazarista papokat, valamint a pilisligeti volt „horthysta katonatiszteket”, élükön Simonfaival. Vagyis az ÁVH ezekből az információkból azt a konklúziót szűrte le, hogy „Szalánczi egyike a klerikális reakció fő rémhírterjesztő központjának.”²²

Nemcsak a politikai rendőrség, hanem a katonapolitikai osztály (Katpol) is feltérképezte a Credo tagjait Pilisligeten. A katonai elhárítás (D. osztály) FD-07 fedőnevű ügynöke jelentette, hogy beszélt Bakay Dezső pilisligeti lakossal, aki beszámolt az ügynöknek arról, hogy a Credo volt tagjai összejöveteleket tartottak három személy lakásán, felváltva. Az egyik dr. Kerényi László, a másik Horváth József pápai kamarás, a harmadik Laux Antal volt. A Credo tagja volt: Ország József, Kárpáti Ignác, Némethy Géza, Hamvas Ferenc, Poca József, Zeleny László, Fodor Árpád, dr. Kocsányi Zsigmond, Tompos Dezső, Vastagh Antal, dr. Héthelyi Tibor, dr. Gáli Sándor, Horváth Ferenc, Reschfelner Ede, Farkas Sándor, Magassy Lajos, Rozgonyi Fülöp, Szűts Gergely, Szepesvári András, Opfelmann Aranka, Murai Tiborné, Horváth Ella, Hiros Antalné, Vágner Sarolta, dr. Gáli Sándorné, Hubert Dánielné, Mogyorósy Gyuláné, Jó Endréné, Vilcsek A., Faszler Erzsébet, özv. Schiffler Lipótné, Bérczi Miklós, Hummel István.²³ Ezenkívül minden hónap harmadik vasárnapján férfi, minden hónap harmadik hétfőjén női vallásos órát tartottak. Ezeket az órákat rendszerint a lelkészségen, Hír Antal lelkészénél tartották.

1950. július 10-én a tanúvallomások és az általuk bizonyítottak tartott más tanúvallomások alapján javaslatot tettek Hubert Dániel internálására.²⁴ Mindenbe belekötött a Hatóság, még olyanokba is, hogy a hadtápiszkolán szabotált, mint régi vágású katonatiszt az „*elvi kérdéseket más megvilágításban intézte*”, szabotálta a kiképzést, és ehhez hasonló kifogásokat kerestek Hubert „megfogására”. Majd rátértek a „klerikális” beállítottságának bizonyítására. Vagyis, hogy Klotildligeten „*a klerikális szervezetek vezető tagja volt. Ezek a klerikális szervezetek szorosan összefonódva végzik romboló munkájukat. A Ward Mária otthon apácái agitációs munkájukon kívül katonai hírszerzéssel is foglalkoznak. A lazarista rendház postagalambookat tenyészt. E két szervtől nem lehet különválasztani a többi klerikális együletet,*” – és ezzel megmagyarázták az alapot – „*így a Credot sem, melynek irányítója Hír Antal lazarista pap és plébános.*”²⁵

1950. június 23-án kezdődtek meg a letartóztatások. Aznap Hubert Dánielt, majd 5 nappal később Simonfai Pált, Perjámosi Jánost és Horváth Ferencet tartóztatták le. Július végén követte őket Kerényi László és Hunkár Dénes, majd augusztus végén következett Hummel István, Bartha Gáborné, Oswald Imre, Tahy Pál, és a sort 1950. októberében Ferenczy Pál zárta.

²¹ ÁBTL 2.1 IV/20. 11.

²² ÁBTL 2.1 IV/20. 11.

²³ ÁBTL 3.1.9 V-289. 5–6. I/FD-07 fedőnevű ügynök 1949. november 11-i jelentése. Továbbra is Bakay Dezső megfigyelése volt a feladata.

²⁴ ÁBTL 3.1.9 V-289. 10.

²⁵ ÁBTL 3.1.9 V-289. 11.

A kihallgatásokat a Janikovszky Béla²⁶ államvédelmi ezredes nevével fémjelzett csoport végezte. A vádiratot 1950. november 29-ére már elkészítette a dr. Bodonyi Márton ezredes nevével fémjelzett bizottság.²⁷

Ítéletek

Az ügyet a Katonai Törvényszék dr. Gadó Béla alezredes vezette tanácsa tárgyalta 1951. március 19-én. A tárgyaláson mindegyik vádlott visszavonta az Államvédelmi Hatóságon tett vallomását, sőt az ügyészségen tett vallomását is. A perben I. rendű vádlott Tahy Pál, II. rendű vádlott Ferenczy Pál, III. rendű vádlott Hummel István, IV. rendű vádlott Bartha Gáborné, V. rendű vádlott Oswald Imre, VI. rendű Kerényi László dr., VII. rendű Hubert Dániel, VIII. rendű Perjámosi János, IX. rendű Simonfai Pál és a X. rendű vádlott Horváth Ferenc volt. Hunkár Dénes dr. perét a Katonai Törvényszék külön tárgyalta. Első fokon Tahy Pál 12 évet, Ferenczy Pál életfogytiglani börtönbüntetést, Hummel István 7 évet, Bartha Gáborné 5 évet, Oswald Imre 10 évet, a többiek pedig 9 hónaptól 3 évig terjedő börtönbüntetést kaptak. Demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben, kémkedésben és hűtlenségben találták őket bűnösnek.

A másodfokú tárgyalásra 1950. július 5-én került sor a Katonai Főtörvényszéken. Ferenczy Pál esetében az életfogytiglani börtönbüntetést a Katonai Főtörvényszék 15 évre, Bartha Gáborné ítéletét 4 évre csökkentette, míg Kerényi Lászlóét 3 évre felemelte, Hubert Dánielét 4 évre, Perjámosi János, Simonfai Pál és Horváth Ferenc büntetését pedig 3-3 évre emelte fel.

Ferenczy a börtönbüntetését 1955-ben a csolnoki szénbányában töltötte, melyet Pálos Antal jezsuita atya visszaemlékezéséből ismerünk, aki ugyanott dolgozott és raboskodott. Szabadulásáról nincsen adat, annyit tudunk, hogy Tahy Pálnak és Ferenczy Pálnak 1956 nyarán megszakitották a börtönbüntetését és kegyelemben részesítették őket. Vagyis 1956. június 12-e után szabadulhatott.

Megjelent: Bank Barbara: Ferenczy Pál és társainak a pere. In: *„Evangelizare pauperibus misit me!” Lazaristák Magyarországon*. Szerk. Csíky Balázs – Illés Pál Attila. Budapest–Piliscsaba, 2016. 149–156.

²⁶ Janikovszky Béla (1919–1978). A második világháborút követően az ÁVH tisztje lett, többek között részt vett Rajk kihallgatásában is. Péter Gábor ügyében 1953 februárjában letartóztatták, decemberben két év börtönre ítélték. 1957-ben a Legfelsőbb Bíróság utólag felmentette a vád alól.

²⁷ Budapesti Központi Katonai Ügyészség, Kü. XX. 0221/1950. számon.

Gyümölcsfalvi Imre és társai-per

Az Antibolsevista Gárda egyik csoportja

Az ellenállási mozgalom

Az egész Dunántúlt és részben Budapestet is behálózó, 1945-től 1955-ig tevékenykedő ellenállási mozgalom, amely számtalan ágra oszlott, szinte felderíthetetlen. Csak nagy vonalakban követhető, hiszen nem volt közös parancsnokságuk, vezetőségük és egységes irányításuk sem. Egy eszme vezette a benne résztvevőket: harcolni akartak hazájuk szabadságáért. Valami módon mégis összefüggtek egymással, Veszprém, Zala, Vas és Győr-Sopron megyével. Mindegyik ügyben szerepelt olyan egyén, akinek személye összekötötte az egyes csoportokat.

Az ÁVH által leleplezett szervezkedés első csoportjába tartozott Gyimesi Szilárd, Alföldi László és Matók Leó is. Ennek a pernek 12 rendű vádlottja volt, akik közül három főt, a fent említett személyeket halálra ítélték és kivégezték. Az összeesküvés második csoportjának pere Nyírfás Dezső és társai címen futott a bíróságon. A per hét vádlottját 4 évtől 15 évig terjedő börtönbüntetésre ítélte az ítélőszék. A harmadik csoport perét Péterfi Vilmos dr. és társai néven tárgyalta a bíróság, míg a negyedik csoport a Gyümölcsfalvi Imre és társai cím alatt szerepelt. Jelen írás az ő ügyüket tárgyalja.

Az Antibolsevista Gárdának közvetlenül négy csoportját derítette fel az ÁVH. Ezek a szervezetek egymással szoros összeköttetésben működtek. A fő tevékenységük a háborúban elhagyott fegyverek összeszedése, rölapok készítése, információk gyűjtése volt, amely a megszálló szovjet csapatok elleni tevékenységben összpontosult. Ez volt az egész szervezkedés lényege. A később jelentős szerepet vállaló Jelencsics Géza a soproni barátaival már 1945 áprilisában betört a soproni szovjet városparancsnok lakására. Ott mindent összetörtek, a papírokat széttépték. Ez éppen akkor történt, amikor nagy ünnepély volt a városban és a városparancsnok is ott tartózkodott, ahonnan részegen tért haza lövéri lakásába. Jelencsics az első fegyvereit ekkor szerezte. 1945-ben Sopronban amúgy is az nem szerzett fegyvert, aki nem akart.¹ Jelencsics ezt a tevékenységét, mármint a szovjetek elleni harcot a haláláig, 1955. január 13-ig folytatta.²

¹ HM HIM HL Budapesti Katonai Bíróság. H.b. I.0093/1955. Gazdag László és társai pere. II. kötet, 229 f. (továbbiakban: Gazdag per.)

² Hihetetlen bátor fiatalember volt, a géppisztolyát például hegedűtokban hordta Sopronban. Mészáros Gyula tapasztalatai a kutatásai során.

1945 őszén a Csermajori Tejipari Szakiskolába került, ahol együtt tanult például Gazdag László, Benes Jenő, Nyírfás Dezső tanuló társaival. Az iskolatársaikra alapozva itt Jelencsics Géza és Gazdag 1947-ben egy széles körű ellenállási mozgalmat hoztak létre. A két szervezetet Nyírfás Dezső kapcsolta össze, amelyet a következőképpen mondott el az ÁVH-s kihallgatásakor: „Jelencsics Gézát 1947 decemberében a Csermajori Tejipari Szakiskolán ismertem meg, amikor a vele egy szakiskolán tanuló Korompai Zoltán és István nevű unokabátyáimat meglátogattam, akik Jelencsics évfolyamtársai és barátai voltak. Jelencsics 1947–1948-ban a gyakorlati idejében Szombathelyen, a Tejiparnál dolgozott és a Korompai testvérek szüleinél lakott. 1948 májusában Jelencsics, ismerve a politikai beállítottságomat, felvetette, hogy milyen cselekményeket kellene végezni a szovjetek ellen.”³ Ekkor már működött Szombathelyen az Antibolsevista Gárda. Nyírfás tovább folytatva vallomását: „mielőtt találkozást létrehoztam volna Jelencsics és Gyimesi között, Jelencsics közölte velem, hogy Gyimesinek hozzam tudomására, ő már tagja egy nagyméretű szervezkedésnek és amennyiben Gyimesi hajlandó csatlakozni ezen szervezkedéshez, úgy feladata lesz a szombathelyi csoport megszervezése”.⁴ Nyírfás Dezső a találkozót létrehozta és a két csoport egyesült.

Az 1950–1951-ben letartóztatottak különböző csoportosulások tagjai voltak. Ilyen társaság volt az 1945–1946-os években létezett, Lengyel Antal vezetésével, kommunistaellenes propagandacéllal létrejött „Fehérkereszt” nevű társaság, az 1948-ban létrejött és az ellenállási mozgalom gyűjtőnévét adó Antibolsevista Gárda (AG), ami 1949. júliustól 1949. szeptemberig rendszerellenes propaganda kifejtésére működött, és a dr. Péterfi vezette Új Társadalom Útja (UTU) társaság.

A PILAF társaság egyetemi diákok kabarétársaságából vált ideológiai csoporttá. Létezett még egy Kelet-európai Ellenállási Mozgalom (KEM) is, amely a konkrét tevékenység helyett a koordinálást és a propaganda kifejtését tűzte ki célul.⁵

A már előzőleg említett Jelencsics-féle csermajori ellenállási csoporton kívül természetesen nem csak Jelencsics gyűjtötte a fegyvereket a szovjetek ellen, hanem mások is, így például Szombathelyen Gyimesi Szilárd és Friedsam Vilmos. Az együtt összegyűjtött fegyvereket Friedsamék padlásán rejtették el. Ez a tevékenység nem volt rendkívüli akkortájt, az egész országban folytak ezek a begyűjtések, így például Veszprémben is a Nemzeti Ellenállási Szövetség keretében.

Fehérváry István így foglalta össze az akkori időszakot és az ellenállási mozgalmak megindítását a szovjet megszállók ellen:

„A háború befejezése különösen mély nyomot hagyott a fiatal dunántúli diákokban. Az utolsó talpalatnyi föld elvesztése, a menekülésszerű, szervezetlen, de annál véresebb német–magyar ellenállás és az a tudat, hogy az ország szovjet katonai megszállása a bolsevizmus magyarországi uralmát is jelenti, felébresztette ezekben a fiatalokban az ellenállás gondo-

³ Nyírfás Dezső vallomása.

⁴ HM HIM HL, Gazdag per. III. kötet, 97. f.; továbbá: Nyírfás Dezső visszaemlékezése Mészáros Gyulánál.

⁵ Kövér István: Az Antibolsevista Gárda. Emlékkönyv. Szombathely, 1999. 145–214. továbbiakban: Kövér, 1999. 184–185.

latát. Nagyban segített ebben a szovjet katonaság garázdálkodása, rablások és a megbecsülenítések, melyek napirenden voltak. Az új kommunista vezetők félretéve minden magyar érdeket és becsületet, szolgálai módon szolgálták ki a megszállókat. Így nagyon is érthető, hogy a fiatalok a katonai raktárból szerzett fegyvereket az ellenállás gondolatával rejtgették odahaza. 1946-ban megalakítják az Antibolsevista Gárdát, először csak baráti csoportokra osztva, később kiterjesztik a Dunántúl nagyobb városaira is. Célja a szervezetnek egy független, demokratikus Magyarország megteremtése és a szovjet katonai megszállás lerázása. Nagy idealizmus élt bennük és hitték, hogy csak egy szikra kell ahhoz, hogy Magyarország szabadságharc törjön ki a megszállók ellen.”⁶

Nem szabad elfelejteni, hogy ezek a fiatalok 1946-ban 16–18 évesek voltak, Gyimesi Szilárd a kivégzésekor 1951-ben csak 22 éves! Hogy felhívják a nagy tömegek figyelmét az ellenállásra, különböző szabotázs-cselekményeket hajtottak végre. A kapcsolatot a nyugati vonallal Jelen-csics Gézőn keresztül tartotta Gyimesi, az ÁVH által legjobban keresett futárral, az ellenállás egyik legnagyszerűbb vezetőjével, aki végül 1955. január 13-án, Sopron mellett az ÁVH-sokkal vívott tűzharcban hősi halált halt.

Lengyel Antal, az ellenállás egyik résztvevője a következő sorokban emlékezett vissza az előzményekre.⁷

„Az Antibolsevista Gárdának nem története, történelme van. Mert amikor elkezdtek, »nevetésesen fiatalok« voltunk. Nem volt köztünk sem náci, sem fajgyűlölő. 1945 tavasza egy »modern tatárjárás« volt annak minden következményével. Majd minden családban volt valaki, aki hiányzott. 45 telén tetőzött a nyomor. Egy darab szalonna, egy cigaretta nagy dolog volt. Az, hogy nincs, természetes volt, mert az egész környezet osztozott a nincstelenségben. Az 1945-ös választás, a nekifutamodó pártok miatt úgy nézett ki, mintha valóban egy demokratikus tavasz lenne Magyarországon. A hadifoglyok százai azonban nem jöttek, mint azt a nemzetközi jog alapján mindenki elvárta. Mindenki kezdte megérteni, hogy itt az történik, amit a Vörös Hadsereg óhajt, sőt, régi baloldaliak is szomorúan mondták: »ezt nem így akartuk«. De volt egy pár százalékos ember, aki számára a »felszabadítás« a szó legnemesebb értelmében az volt, mert felszabadította őket az állandó halálfélelemtől – legyen az faji vagy ideológiai nézetek miatt.

Ebben az »új világban« minden politikai és gazdasági paramétert a Vörös Hadsereg szabott meg 1945 tavaszán. A helyzetünkre jellemző, hogy egy szovjet tiszti bizottság egy tolmáccsal járta Szombathelyen az utcánk házait, és a lakosságnak kihirdette, hogy délután 2 órakor senkit nem akarnak az utcán látni. Mindenki mindent elvihet, de a lakásokat nyitva kell hagyni. Megindult a költözködés. Szerencsére a másik utca lakói ajánlottak fel szobát, kamrákat. Mindenki segített talicskával, kiskocsival, kézzel. Szerencsénkre mi egy egész egyszobás lakást kaptunk. De mit tudtak az emberek pár óra alatt megmenteni? Pár hét után az orosz hadsereg-parancsnokság továbbállt, nyugat felé, és így a bútorok nagy része és a lakások is lakhatók voltak még. Voltak azonban utcák, ahol a lakók és tulajdonosok csak évtizedek múltán térhettek vissza lakásaikba, amelyekben erre az időre többnyire

6 Fehérvári István: Börtönvilág Magyarországon. Budapest, 1990. 85–88.

7 Uo.

a falakon kívül nem volt semmi. A Vörös Hadsereg pusztája jelenléte és a kollaboránsok viselkedése folytán a közbiztonság a nullára csökkent. A »vörös katona« tabu volt, és maradt a magyar hatóságok számára. Ebben az időpontban indult meg a »fegyvergyűjtés« mintegy a második világháború emlékeként, ami nem volt nehéz, mivel ezer és ezer eldobált fegyver hevert szanaszét. Így indult az »ellenállás« 1945 nyarán és kora őszén nem csak a mi szűk baráti körünkben. Ebből a »lehetetlen« helyzetből kiindulva kezdtünk el mi is szervezkedni, megalakult a »Fehér Kereszt Szövetség« mint illegális párt. Az '50–'51-es ÁVH-s kihallgatások alkalmával minden habozás nélkül elismertem minden szerepet a Szövetségből, mert láttam, hogy ebből nem kényszerülnek valami nagyot kihozni. A szövetség megalapítása után a Muzsnai–Tóth–Lengyel triumvirátus engem is beválasztott a Pfitzner Rudolf, Bokor Dénes, Keve Ferenc, Dévai László, Jakab Arisztid, Görög Imre, Zsámbokréti Pál, Marasztó András, Nagymajtényi István alkotta tagságba. A működésünk súlypontja a '45-ös választások voltak. A kommunista röpcédulák hátsó oldalára rövid, orosz-bérenc, hazaáruló, bosszúálló, vérengző kommunista jelszavakat írtunk kézzel. Ugyanezeket a jelszavakat krétával az akkor igen rosszul megvilágított belvárosi falakra is felírtuk. Tevékenységünk alkalmával az utcák üresek voltak, mert az oroszok miatt senki sem mert sötétedés után az utcára menni. [...] Szombathely sokat sínylődött az orosz katonai jelenlét miatt, minden laktanya tömve, a parkok nagy része parkoló harckocsikkal és teherautókkal voltak tele. A Faludi Gimnázium épülete orosz laktanya lett, maga a gimnázium ebben a tanévben a fiú kereskedelmi iskolában vendégeskedett. Egy szép tavaszi délután, miután mint vendégek mi jártunk délután, jött az igazgató két ismeretlen »úrral«. Kérem az »urak« a rendőrségtől vannak itt, fegyverek után kutatnak, mindenki mutassa meg a táskáját, zsebét és ezzel az igazgató magukra hagyta az »urakat«. A két detektív tervszerűen elkezdte a padok szerint, a kiürített táskák tartalmát vizsgálni. Az egyik füzetem hátsó belső oldalán volt egy karikatúra-szerű rajz, ami egy várat akart ábrázolni »a la Lengyel«. Alatta ez a szöveg állt: »Fasiszta lovagvár a középkorban«. Amikor ezt az oldalt a nyomozó megpillantotta, megkérdezte: Mi van ide felírva? – és szépen felolvastam. Kérem, menjen a holmijával a folyosóra. A füzetet magánál tartotta.

Lehettünk vagy 20-25-en és szépen kettesével – a még régi sötétkék egyenruhájukat viselő rendőrök voltak vagy tízen – bekísértek bennünket a Főtér és a Belsikátor sarkán álló akkori politikai rendőrségre. Szépen le a pincébe, ami valaha egy jól kiépített óvóhely lehetett. Piszkos volt, a falban lövések nyomai. Azt a hatást keltette, amit azt hiszem, el akartak érni: félelmet. Ott ültünk a földre tett táskáinkon. Talán egy, vagy két óra után név szerint szólítottak. Fent, útközben már találkoztam »szépen« pirosra pofozott kollegákkal. Na, hol van a fegyvered, te piszkos fasiszta? Nincs, mondtam halkan, csattant a pofon. Na, hol van, mert mi tudunk »finomak« is lenni, – mondta a szóvivő. Kérem, nekem nincs fegyverem. Erre jött a következő pofon. A szóvivő főhadnagy volt az akkori politikai rendőrség szombathelyi főnöke. – Na, vigyék vissza a pincébe. Ott lesz ideje gondolkodni, hogy hol van a fegyvere. Ezzel visszavittek a pincébe. Ott már csak páran voltunk. Úgy éjfél felé szólítottak. Egy civil ruhás az ajtóhoz, illetve a kapuhoz kísért. »Egy szóval se senkinek, mi volt itt. Értettem?« És ezzel kint voltam az utcán, 15 perc múlva otthon. Az egész család remegve várt: »Mit akartak?« Ezt én is nagyon szerettem volna tudni. De a szüleim megnyugtattak: »a fiúk itt voltak, az egész Szövetség el van égetve.« Ezzel 1946 tavaszán hivatalosan is feloszlott

a »Fehér Kereszt Szövetség«. Tartottunk attól, hogy esetleg megfigyelnek minket, s így a baráti társaságok is szétváltak.”⁸

Az ilyen jellegű történetek nemcsak Szombathelyre, hanem az egész országra jellemzőek voltak. A politikai rendőrség a középiskolák diákjait is meg akarta félemlíteni, hasonló módszerekkel, mint a társadalom többi rétegét és csoportját.

Tovább folytatva az emlékezést, Lengyel Antal a következőket írta:

„Szombathelyen ment az élet tovább. A megszűnt Fehér Kereszt most inkább a »négy szemközi« baráti beszélgetésekre szűkült. Mi mindig jobban éreztük a »kommunista« szorítást, ami mindig erősebben, fojtóbban tekeredett az emberekre. A Szabad Európa Rádió soha nem uszított, de félreérthetetlenül mondta, hogy ez csak egy átmeneti állapot. Az oroszok a békeszerződés megkötése után csak az ausztriai összeköttetés miatt maradhattak tovább. Mi egyszerűen nem akartuk elhinni, hogy a Nyugat győztesei Lengyelországot és Csehszlovákiát ugyanabba a státuszba helyezik, mint a többi vesztest.

Szerettünk volna közvetlen tájékoztatást kapni arról, hogy miként vélekednek a nyugati hatóságok a »mai« Magyarország helyzetéről. Az egyetlen lehetőség erre, ha valamilyen formában a nyugatiakkal a kapcsolatot felvesszük. Hogy, hogyan és milyen formában, ezt nagyon jól tudtuk. Csak a különböző »felderítő szolgálatok«: CIC, ma CIA, FSS útján lehet. Muzsnai Laciék ’45 tavaszán az édesanyjával és nagyanyjával Ausztriába, Wöcklaruchba települtek és a visszatérésük után csak egészen kevés holmit tudtak magukkal visszahozni. Tehát most Laci megpróbálja ezeket a dolgokat felkutatni és valamilyen módon pár értékesebb dolgot visszahozni. Csatlakoztam hozzájuk.”

Mivel Magyarország közvetlenül nem volt határos Ausztria nyugati megszállási zónáival, ezért akik nyugati zónákba akartak átjutni, a szovjet zónán keresztül kellett átmenniük. De a szovjet zónában az osztrák csendőr és a hivatalos szervek közül sokan szolgálták ki a szovjeteket, jellemző, hogy az osztrák békeszerződés megkötése után 400 csendőrt helyeztek át a felszabadult szovjet zónából. Ezért kellett Alföldieknek – nagy nehézségek árán – átjutni az angol zónába a szovjet zónán keresztül. Tovább folytatva Lengyel visszaemlékezését: Az angol zónát elérve

„Minket Fürstenfeld előtt rakott le az osztrák paraszt a kocsiról. Két nap a vargabetűkkel biztosan lehúztunk 100 km-t. Most láttunk az úton először egy táblát, rajta: FSS felirat és egy három számjegyű szám. Ezt kell nekünk megtalálni. Végig kellett menni a városkán, a másik szélén egy emeletes villában székel az FFS. Az udvar egy nagy »faráccsal« volt lezárva. Egy csendőr bevezetett minket egy emeletes ágyakkal teli helyiségbe, ahol már vagy 25–30 ember üldögélt az ágyakon. Kaptunk két egymás melletti ágyat az emeleten, a hátizsákot a fej alá, a vizes ruhákat az ágy végében a lábunkra terítettük, percekig belül aludtunk. Másnap a többiek tájékoztattak bennünket, hogy itt gyűjtik össze a menekülteket. Nap közben az FFS kihallgat és pár napon belül elvisznek bennünket egy nagy táborba. Ebéd, vacsora egy népkonyhán volt. Oda egy csendőr kísérte az egész 40 fős gyülekezetet. [...] Két- három nap múl-

⁸ Kövér, 1999. 161–163.

va mi is belekerültünk egy 10-es csoportba, akiket átkísértek az FFS-hez. Ott egyetlen egyenruhás angolt nem láttunk. Egy előszobában kb. 4-5-en vártunk, a másik ötöt egy másik helyre kísérték az emeletre. Lacival megállapodtunk, mit mondunk. Volt kőszegi katonaiskolások vagyunk civil gimnáziumban, és a kommunisták kikezdték bennünket, nem akartuk a rizikót tovább vállalni. Az íróasztal mögött egy 40-50 év körüli úr ült, perfekt magyarsággal. Megkérdezte az adataimat. S nem telt el öt perc sem, az egésznek vége volt, már kint is voltam.

Még öt napig sem voltunk ott, olvassák a nevünket. Minden csomaggal a várakozó teherautóra! Este Strassban voltunk, menekülttáborban. Százfős hálótéremben aludtunk, '47-ben a menekültek nagy része sváb származású magyar volt, s ami érdekes, a legtöbbje nem is tudott magyarul, de sokan voltak a volt Horvátország területéről is. A koszt igen gyenge volt. [...] A tábor magyar származású parancsnoka, egy volt csendőr százados hívott minket az irodájába. Az angol parancsnok, egy százados és a segéd tisztje volt az angol személyzet. Az angolok a falu végén laktak egy szemben lévő szép kis kertes házikóban. Az angol divízió embléma egy macska, szájában egy hallal. Ilyen originál jelzést azóta sem láttam. A magyar csendőr százados, ha jól emlékszem, Tóth Jenőnek hívták, karcsú megjelenésű úr volt egy kis kecskeszakállal. Na, ti kőszegi cőgerek vagytok? Kérdezte barátságosan. A fürstenfeldi értesülés gyorsan ideért, gondoltuk. Van egy kis Feld Polizei csoport, akik itt igazgatják a tábort. Magyar nincs köztük, ezek mind svábok, ha akarjátok beosztalak titeket ide. Valamivel több a kaja ott, külön kisebb szobákban lesztek elhelyezve, nincs házimunka, és természetesen a szabadnapon kijárhattok a faluba. Nem haboztunk, igent mondtunk. S így elkezdődött a »tábori rendőrségi szolgálat«. [...] A szolgálat 10-től 2-ig, vagy 2-től 6-ig tartott és ez minden második nap megismétlődött. Az egyetlen privilégiumunk az volt, hogy Muzsnai Lászlóval mindig együtt voltunk. Évekkel később Sövegjártó Miklós osztálytársunk, aki szintén Strassban volt, mesélte, állítólag dr. Tóth Jenő az ÁVH beépített embere volt, de velünk korrektül viselkedett, ha az ÁVH ügynöke volt is, minket nem akart »beszervezni«. Mi az amerikai zónába akartunk elérni, és így mindenáron papírokhoz akartunk jutni. Dr. Tóth, a táborparancsnok csak azt mondta mindig: Várjatok, majd lesz jó alkalom. A következő munkáscsoportba mi is bekerültünk. Egy rozoga teherautóval átszállítottak, kb. 25-ünket Graz és Szentgotthárd közötti, a falutól jó 13 km-re fekvő köfeytöbe. Lent a bánya területén kaptunk segédmunkási beosztást. Amikor meghallottuk, hogy papírokat csak hetek után adnak, elhatároztuk, hogy lelépünk.

A távozásunk előtt mi még az ágyunkon lógó cédulára felírtuk németül, hogy a bányától átvett holmikat – lepedő, pokróc, hiánytalanul otthagytuk – aláírás. Elindultunk Grazba. Három órát gyalogoltunk, a teljesen kihalt országúton, se ember, se autó ott nem járt. Már világosodni kezdett, amikor egy faluba értünk. Észleltük, hogy a közeli állomásról indulófélfben egy vonat, de mire a töltést megmásztuk, a vonat elindult. Először Laci ugrott, s mire rám került a sor, már jó tempóban ment a gőzös. A kalauz jóindulattal mondta, ne menjünk a grazi főpályaudvarra, hanem szálljunk le egy állomással előbb. [...] Most már csak azt kellett megkérdezni, merre van az egyetem, mert ott lakik egy gróf Hunyadi nevezetű úr, aki tud papírokat szerezni. Valóban az egyetemmel szemben lakott a későbbi lebutatónk. A gróft nem találtuk meg, de közelben a barakktáborban aludhattunk. Itt megállapítottuk, hogy legfeljebb öt-hat napig tudunk még feketén élni a maradék pénzünkből. Rövid haditanács után döntöttünk: holnapután indulunk haza. S két nap múlva felültünk a fürstenfeldi vonatra. Két állomással előbb leszálltunk. Ez a vidék akkor a nyugati világ számára a »világvéget« jelentette. Egy rokonszen-

ves parasztbácsikát szólítottunk meg, nem alhatnánk-e az éjszaka a pajtába. De igen, csak jöjjenek! Még a kútnál mosakodtunk, amikor a hátunk mögött „jó estét”-tel üdvözölt bennünket egy 30 év körüli csinos hölgy és kérdezte: »Maguk magyarok?» – igen volt a válasz. Egy katonatiszt felesége volt, akivel már két éve élnek kint. A beszélgetés végén felajánlotta, hogy a magyar ismerőse szívesen áthoz bennünket a határon. A két csempéssel elindultunk a szép nyári alkonyatban. Éjszaka egy erdőszélre értünk. Gyors ütemben meneteltünk tovább a sűrű, néha ösvény nélküli erdőben. Lassan hajnalodni kezdett, és percekben belül világos lett. Egy erdei úton megálltunk, – na, itt vagyunk pár száz méterrel Felsőszőlőnőktől. Ezen az úton tovább, mondták, de vigyázzunk a falu elején, menjünk le az útról jobb oldalra ismét az erdőben, mert mindjárt a falu elején van a határvadász laktanya. Előkotortuk a maradék Schillingünket, legfeljebb 150–200 lehetett, ezt odaadtuk. Alig lépkedtünk párat, amikor egy derékszögű kanyarhoz érkeztünk és már bent is voltunk a faluban. S ott a határvadászok. Már nem térhettünk ki, mert a kapuúr észrevett bennünket. – Na, maguk honnan jönnek? – Odaátról. – Na, akkor csak jöjjenek be. Az előszobába leültünk a kispadra, a lábnál a hátizsákok. Nagy lótás-futás volt. Egy negyedóra múlva jött a parancsnok századosi rangban. – Na, jómadarak honnan jöttek? – Laci elkezdte mondókáját: Kőszegi cögerek vagyunk, és most megyünk haza. Én Magyar István vagyok, volt ludovikás tiszt, és ma van az esküvőm. Csak épp beugrottam, mert valamit még el kellett intéznem. Szerencsétek van. Már mennem is kell. Menjetek és vigyázzatok, de ne a falun keresztül, se katona, se rendőr ne lásson benneteket. Isten veletek. Ezzel kezdetet rázott velünk. Mi akkor 1947-ben, amikor Magyar István elbocsátott bennünket, kimondottan forró augusztusi napon meneteltünk az erdőben keleti irányba. Egy alkalmas helyen letáboroztunk, találtunk egy lankás fás csoportot, leterítettük plédjeinket és lefeküdtünk. Hajnali öt óra körül ébredtünk, és indultunk tovább. Megtaláltuk a körmendi országutat és azon tovább meneteltünk Körmend felé. Szerencsénk lett, jött egy teherautó, aki megszánt bennünket, és jó fél óra alatt Szombathelyen voltunk. Jó 10 perc gyaloglás után a Lipp Vilmos utcában: ma Somlai Artúr utcában otthon voltam. A következő hetekben volt mit mesélni a »FLOTTA« 5 belső és három kültagjának. A »nyugati túra« után beláttuk, hogy gyors változásra reálisan nem várhatunk. Az amerikaiak nem készülnek a háborúra. Az első helyzetértékelés után kénytelenek voltunk belátni, hogy minden szervezkedést egészen kicsi lángra kell állítani, és figyelve várni. Meg voltunk győződve arról, hogy ugyan nem a politikai, hanem a gazdasági összetevők a kommunizmust megadásra kényszerítik. Én személy szerint meg voltam győződve, hogy egy jó rendszernek alfája és ómegája egy jó gazdaság. Ezt a kommunisták nem tudják megteremteni. Közben Magyarországon elkezdődött a híres szalámi politika. 1948 tavaszán, nyarán és őszén, ha politizáltunk is, de nem szervezkedtünk. Pfitzner Rudolf barátom az egyetemre került, Tóth Andrásék Budapestre költöztek. A berlini blokád közben megforrósította a politikai légkört, de nem történt semmi. Amerika nem kért jóvátételt, hanem Marschall-segélyt adott. Ebben az időpontban, 1948–1949 fordulóján az ellenállás a baráti körben csak Muzsnai Lászlóra és rám maradt. Ha többet nem is, de hetente pár órát filozofáltunk, mit, hogyan, és hol kellene csinálni. Ebben az időben indult az új szervezet, »papírok, iratok és okmányok« nélkül. Láttuk, hogy a rendszer egyre agresszívabban kezdi likvidálni ellenfeleit. Akkor született meg az M+L: Muzsnai + Lengyel kettős. Tudtuk, hogy csak sejtyszerűen és titkos alapon szervezkedhetünk. Tudtuk azt is, hogy a legnagyobb elővigyázatlanság ellenére ki vagyunk téve annak, hogy előbb vagy utóbb beépül az a bizonyos »tégla«.

Meg voltunk győződve, hogy a volt katonaiskolák növendékeinek nyolcvan százaléka teszi ugyanazt, amit mi. Csak 40 év után látjuk, hogy tévedtünk. Muzsnai Lacival tárgyaltuk az

ellenállás fontosságát, rizikóját és lehetőségeit. Meg voltunk győződve, hogy igenis kell egy ellenállási mozgalmat szervezni és azt életben tartani, és mindent elkövetni, hogy a »tégla« ne épülhessen be. Tudtuk, hogy egy ilyen mozgalmat működőképesen fenntartani csak akkor lehet, ha ennek anyagi alapjai vannak. Az ideológiai kevés. Muzsnai Lacival '47-es utunk után tisztán tudtuk, hogy a külföld csak a tiszta »hírszerző szolgálatot« hajlandó pénzelni. Erről nálunk szó sem lehetett. De akkor mivel törvényesítsük magunkat a támogatáshoz? Mit csináljunk? Szabotázs cselekményeket? Merényleteket? Röpcédulákat? Sorban elemeztük őket.

1. Szabotázs. Akkor még nem tudtuk, hogy az Antiboldsevista Gárdának (AG)-nak van bőven elrejtett robbanó anyaga. De ha szerzünk is, hol és mit? Út, vasút, gyár, laktanya, lőszerraktár? Ismertük a Cseka, a GPU, az NKVD módszereit a megtorlásról. A tényeket a sajtó, rádió nem közli, csak a környékbeli lakosság tudja meg, és ez szájról-szájra terjesztheti. S a megtorlásban az ÁVÓ rendszere? Feltevéseink teljesen megfeleltek a valóságnak. Inkább száz ártatlant lecsukni, mint egy bűnöst futni hagyni. Ez beigazolódott a zirci merénylet után, amikor a plébánost és 15-20 fiatalt, akik az örnapi körmenethez friss zöld gallyat gyűjtöttek az erdőben letartóztatták és internálták. Nem beszélve arról, hogy az internálást megelőző tortúra mit jelentett a 20 ártatlan fiatalnak, és még legalább ötször annyit a szintén ártatlan hozzátartozóiknak. Azt tudtuk, hogy a diktatúrában, amely 1948 után mindenki számára teljesen tisztán látszott, az ellenterror oly természetes, minthogy a víz csak lefelé folyik. Ezért nem kockáztathattunk.

2. Merénylet: Itt a központi probléma a következő volt. Egy falusi vagy kisvárosi párttitkárt nyílt utcán lelőni nem nagy eset és nem nagy rizikó. De ez csak akkor hat, ha legalább egy napon négy-öt esik áldozatul. Méghozzá az ország különböző vidékein. Ehhez viszont már egy jól szervezett mozgalomnak kell lenni, amely jól el van látva mindennel, hírral, fegyverrel, stb. Volt ugyan két pisztolyom, de hogy a töltény is elszűlne, abban nem voltam biztos. Azt láttuk, hogy egy olyan bizonytalan szint ez, ahol igen sok kérdőjel van a végén. Számba vettük, hogy a párttitkár, vagy párttitkárok helyett egy kommunista miniszter is nagy hírt keltene. Nagymajtényi Istvánék Budapestre költözve a Rózsadombon a Bolyai utcában laktak. A szomszédjuk Zöld Sándor kommunista belügyminiszter volt, kertjükben állandóan két ÁVH-s sétált egyenruhában, géppisztollyal, a kapuban állt a harmadik. Ha a miniszter ment valahova, két autó jött és a harmadikban három gorilla követte. Be kellett látnunk, hogy a zsebpisztoly, és a harmincéves forgópisztoly nem elég felszerelés. Volt még egy nyomós indok is. Ha sikerülne a merénylet, nagy lenne rá az esély, hogy a szomszéd lakóház lakói odakerültek volna, ahova a bakonyi falucska fiataljai. A kamikaze vállalkozást nem zártuk ki a lehetőségek közül, de ilyenre nem volt személyes aspirációnk. A merényletek közül is csak annak tulajdonítottunk jelentőséget, amely mögött az ÁVH egy nagy szervezetet sejt. Ez viszont csak rajztáblán volt meg.

3. Röpcédula: Muzsnai László és én nem rendelkezünk semmi nyomdai lehetőséggel. De még egy stencil-sokszorosító gépünk sem volt. Sajnos az egész baráti körünkben sem volt ilyen szerszám. De itt is megállapítottuk, hogy csak egy széleskörű, egy időben, több helységben megjelenő röpcédula tud olyan eredményt elérni, hogy az ÁVH nem egy mindenre elszánt »egyedüli ellenállót«, hanem egy nagy szervezetet lát. Egy »hólabda« levelet szerkesztettünk, ezt 12 példányban Budapesten adtuk postára. Ez egy próbálkozás volt, ha sikeres – gondoltuk –, akkor talán mi is kapunk vissza egy példányt. Ez az álunk nem teljesült,

több mint fele a tűzbe került, de a későbbi kihallgatások során – ez akkor jött elő – egy jelentkezett az ÁVH-nál, mert gondolom, úgy érezte, ez csak ügynök-provokáció lehet. Ezen az úton való haladást nem tartottuk megvalósíthatónak. A levél jó hecc volt. Azt hiszem, a jegyzőkönyvben is szerepel: Kelet-Európai Ellenállási Mozgalom: Magyar divízió. Muzsnai Lászlót, Marasztó Endrét, Homoki Istvánt is felvették az egyetemre. Az »osztályidegenek« a legnagyobb üvöltés ellenére bejutottak az egyetemre. Keve Ferenc már nem került be az állatorvosira. Egy év múlva Bokor Dénest és engem még csak a felvételre sem hívtak be. A titkos kapcsolat tartására előástuk egy könyvből a »megfejtethetlen kódot«. ABC-re utaló táblázat, ahol még egy jelszó játszik szerepet. De, hogy egy esetleges levélfelbontás esetén is csak egy semmitmondó írás legyen az ÁVH kezében, úgy állapodtunk meg, hogy csak minden ötödik szó kezdőbetűje volt a rejtjel számára fontos. Ez viszont azt jelentette, hogy 2-3 mondat távirati stílusban egy 2-3 oldalas levelet jelentett. Ez a mód nem lehet a gyakorlatban célszerű megoldás. De kipróbáltuk, működött. Az 1949-es ősz már sötétszürke volt. Kelet-Európában minden állam, a győztes Lengyelország is a szovjetek oldalán volt. Ezek a tények azt is bizonygatták, hogy Horthy '44-es átállási kísérlete csak rontott a helyzeten, és nem használt. A földbirtokreformot – az egyházit is beleértve – teljesen helyesnek tartottuk. A 3 millió magyar koldus eltűnésére csak egy új gazdasági rendszerrel, szociális átrendeződéssel és szabályos fejlődéssel megoldható kérdés volt. 1950 nyarán Muzsnai Laci hazajött Budapestről. Egy szombathelyi geológusnál kapott egy jó állást, amit pár hét elteltével megosztott velem. A főnökünk, a Földtani Intézet számára egy hidrogeológiai térképet készített Vas megyéről. Reggel 6-kor indultunk biciklivel a falukba, ahol a kutak mélységét, víztartalmát és hőmérsékletét kellett feljegyezni. Rendszerint négy napig kint dolgoztunk a terepen és 5-6 napon át a vázlatainkat az adatokkal szépen berajzoltuk a térképre. A ki- és hazabiklizés alatt tárgyaltunk, így minden nap legalább 2-3 órát szervezkedtünk. Ebben az időben állapodtam meg Lacival, hogy ki fogok menni nyugatra, és fel fogom venni a kapcsolatot az angolokkal, és többek között egyenesen meg fogom kérdezni: mit kell csinálnunk, hogy támogassanak? Közben július eleje lett. A vizsga miatt késett Pfitzner Rudolf, de megérkezett az első rölapokkal dr. Péterfi-féle kiadásban. Ugyan egyikünk sem értett egyet a rölap szövegével, de rölap volt, és volt valaki mögötte, és volt egy sokszorosítójuk, illetve a lehetősége annak, hogy azt használják. Először is megbeszéltük a terjesztés módját. Jó lenne egy időpontban, több helységben szórni, akkor lenne az a benyomás, ha az ellenség kezébe kerül – amit biztosra vettünk –, hogy itt egy »nagy« szervezet van a háttérben. Muzsnai és Pfitzner egyhangú véleménye volt, hogy próbáljam meg Gyümölcsfalvai Imrével Sopronban felvenni a kapcsolatot, Imrével évek óta nem voltunk kapcsolatban. Egy rövid levél: élsz? szeretnék veled találkozni. Postafordultával jött a válasz: gyere, várlak. Írtam, jövök, s reggel az első vonatra felültem azzal, hogy az esti vonattal jövök vissza. Egy aktatáskában voltak a röpcédulák, kb. 100-150 db. Az első és utolsó lapoknál egy geológiai szakértekezés álcázta a röpcédulákat, amelyek ugyanolyan módon voltak sokszorosítva. A vonatokat akkor még nem ellenőrizték olyan szigorúan. Figyeltem a drótakadályt, ami Sopron előtt csak 150-200 méterre futott egy rövid szakaszon. Két ÁVH-s géppisztollyal, egyik az első, a másik a hátsó kocsí hátulján állt. A vonat lassított tempóban haladt, az volt az érzésem, ingerelni akarják a disszidálni készülőket. A drótakadálynál torony, abban is ő, de az akadály előtt is sétálgattak a »zöldek». ⁹ Mintha várták volna a vonatról leugráló delikvenseket. De nem ugrott senki.

9 Zöldek: az ÁVH-határőrség. A sapkájuk zöld színéről különböztették meg az ÁVH belső karhatalmi erőitől, akik sapkájának színe kék volt.

Az állomáson álltak az ÁVH-sok egyenruhában és civilben, de csak a sok csomaggal érkező gyanúsakat igazoltatták. Én rövid ingben és keskeny aktafényképpel nem tűntem fel. Áthúztam közöttük a kijáraton, nem akarták az igazolványomat látni – akkor még nem volt határsáv belépő. Meg kell azonban mondanom, hogy furcsa, felszabadult érzés fogott el, amikor az utcán megindultam a Bercsényi utca felé a Kuruc dombra. Senkit nem kellett megkérdezni. Imre olyan jól leírta az útvonalat, hogy minden gond nélkül oda is találtam. [...] Imrének röviden vázoltam, miről is van szó. Ő lenne a soproni csoport elindítója és megalapítója – akkor még név nélkül. A Péterfi-röpcédula csak egy formája az ellenállásnak – mondtam. Imre minden gondolkodás nélkül igent mondott. Szervezkedés sejt alapon, ha lehet, felfelé és lefelé szintén mindenki csak egy tagot ismer. Ez volt a vezérfonala a szervezkedésnek. Az első feladat volt az első számú röplapot elszórni. Megállapodtunk egy időpontban, augusztusban, hogy Imrének legyen legalább két hete a dolgok szervezéséhez. Megállapodtunk, Imre az elszórás utáni hétvégén Szombathelyre jön, és személyesen beszámol. Semmi remény nem volt, hogy az utolsó vonatot elérjük. Ideges voltam, mert Pfitzner Rudolffal és Muzsnai Lászlóval úgy beszéltek meg, hogy ők várnak az állomáson, ha nem jönnek, akkor eltűnnek. Egyébként szolgálati szabály volt, ha az egyik sejt lebukik, a következő tag azonnal illegalitásba vonul. Vacsora után még fél éjszakát átbeszélgettünk, aludni nem tudtunk. Muzsnai László és Pfitzner Rudolf megállapodtak, hogy 24 órát várnak, gondolták addig csak nem fogok beszélni. A korai vonattal mentem és azonnal Rudihoz, majd Lacihoz mentem. Ebben az időben Muzsnai Laci Bokor Dinit bízta meg, hogy menjen Keszthelyre. Zalában a vízeseknél dolgozott, így Keszthely az ő működési körzetébe esett – és adja át a röpcédulákat Tóth Bálintnak. A szétosztott röpcédulákat a megbeszélte augusztusi napon, állomásokon, postán, üzletekben stb. elszórták. Izgalommal figyeltük a helyi és budapesti lapokat az elszórás követő napokban, sőt hetekben is. Semmi, semmi. Nem vártunk csodát, de azt gondoltuk, hogy egy kommunista újság közölni fog egy pár felháborodott mondatot. Néma hallgatás. Nem tudtuk lemérni az eredményt. 1950 nyarán már annyira meg voltak az emberek félemlítve, hogy egy visszhang csak illúzió lehetett. Ki merte volna a röpcédulát továbbterjeszteni a barátoknak, a szomszédoknak? Már akkor a családon belül sem mert senki beszélni, diskurálni. És mennyire igaz volt ez a félelem. 1990 után jöttek rá házaspárok, hogy a feleség, a férj és viszont voltak „ráépítve” egymásra. A dr. Péterfi röpcédula világos és érthető. De a kocka el volt vetve. Az organizáció elindult. Pfitzner Rudival megbeszéltük, hogy szeptember elején egy második szállítmányt veszek át. S közben Muzsnai Lacival megbeszéltük a teendőket. A nyár folyamán a kimenetel kivitelezésén dolgoztunk. Társam és kísérőm Bokor Dini lett volna. Az átjutás a pornói erdőből Ják és Szentpéterfa között. Itt közelítette meg legjobban az erdő a határt. Akkor történt az első váratlan meglepetés. Bokor Dini visszalépett családi helyzetre hivatkozva. Vállaltam, hogy egyedül megyek. Muzsnai Laci nem akart beleegyezni. Ellenvetései: biztonságérzet, tájékozódás. Meg is állapodtunk egy társban, Gyümölcsfalvai Imrében. A decemberi indulást ő is ideálisnak tartotta a hosszú sötétség miatt. Ekkor érkezett meg Pfitzner Rudolfon keresztül a második csomag dr. Péterfi röpcédula. Rudi azt kérte, hogy egy részét vigyem át Matók Leóhoz. Pfitzner Rudi már megbeszélte a randevút Leóval. Ez a találkozás felejthetetlen marad, Leó cölgertársam volt, igaz, két évvel felettem. Leó nyitott ajtót. Egy keskeny kis helyiségben egy vaságy, a csikóúzhelyben fa lángolt, kellemes meleg volt. Leóval összeöleleztünk. – Tónikám, hát te is!!! Vannak elkerülhetetlen dolgok az életben – mondtam. Leültünk a vaságyra, még ma is emlékszem azokra a hangulatos pillanatokra. Megállapodtunk: nekünk semmi kapcsolataunk, az utcán soha nem találkoztunk, így nem láthatnak bennünket együtt. Leó röviden

megállapította, a dr. Péterfi röpcédulák nem elég rövidek és érthetőek, így a hatásuk sem lehet túl nagy. Röviden tájékoztattam Leót a sejtyszerű szervezkedésről, s hogy miről is van szó. Mire ő azonnal mondta: – Én adok neked pár napon belül sokkal jobb röpcédulát. Mindjárt akkor tájékoztattam Leót, hogy rövidesen nyugatra megyek kapcsolatkeresésre és kiépítésre. Leó ezt helyeselte. Pár nap múlva ismét találkoztunk ugyanott, a Rákóczi utcában. Leó átadta az Antibolsevista Gárda röpcéduláit. Itt találkoztam először Antibolsevista Gárda elnevezéssel. Sajnos nincs sok, de majd gyártunk, mondta Leó. Nem lenne jó, ha ketten mennének ki nyugatra? Biztosan ismered Gyimesit. Persze, hogy ismerem. Ha csak egészen felületesen, de ki ne ismerte volna Gyimesit. Ha neked megfelel, Gyimesi pár napon belül felkeres, és a részleteket megbeszélitek. Gyimesi pár nap múlva felkeresett. Minden kertelés nélkül – Leó küldte hozzám – ő is jön, az útvonal is jó, pláne, ha mi azt már ennyire részletekben is kidolgoztuk. Menjünk hárman – mondta, lőszér van bőven, minden kipróbálva. Talán egy órát tárgyaltunk, akkor mondta, hogy ő a Bakonyban állomásozik mint vasúti pályamunkás. Közben október lett, Gyimesi bevonult. Leóval találkoztunk kéthetente a csikótűzhely mellett. Mondta, Gyimesit beajánlották a tiszti akadémiára. De jön egy rövid időre haza és velem is akar találkozni. November elején Muzsnai Lacival is találkoztunk.”¹⁰

A negyedik csoport¹¹

Vádirat száma és kelte: Budapesti Államügyészség, 1951. áü. 001230/1. sz.; dr. Avar Jenő államügyész; 1951. július 24.

Elsőfokú bíróság és tanácsvezető bíró: Budapesti megyei Bíróság, dr. Olti Vilmos Elsőfokú ítélet száma és kelte: B.II.001230/1951/4, 1951.10.16

Másodfokú ítélet száma és időpontja: Legfelsőbb Bíróság, B. IV. 00154/1951/13.; 1952. január 1. Az I. fokú ítélet jogerőre emelkedett.

Másodfokú bíróság és tanácsvezető bíró: dr. Lázár Miklós tanácsvezető

név	ítélet	II. fok	letartóztatás
I. r. Gyümölcsfalvi Imre Sopron, erdészeti dolgozó	15 év	jogerőre emelkedett	1950.12.12.
II. r. Szabó Lőrinc Sopron, gimn.érettség	7 év	jogerőre emelkedett	1950.12.12.
III. r. Csányi Ferenc Sopron, gimn.érettség	7 év	jogerőre emelkedett	1951.01.23.

¹⁰ Kövér, 1999. 166–175.

¹¹ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 194–199; 200–210.

név	ítélet	II. fok	letartóztatás
IV. r. Móricz Frigyes Sopron, gimn.érettségi	4 év	jogerőre emelkedett	1951.01.24.
V. r. Muzsnai László Szombathely, egyetemi hallgató	10 év	jogerőre emelkedett	*1951.01.24.
VI. r. Marasztó Endre Szombathely, orvostanhallgató	5 év	jogerőre emelkedett	1951.01.24.
VII. r. Keve Ferenc Szombathely, gimn. érettségi	5 év	jogerőre emelkedett	1951.01.24
VIII. r. Homoki István Sopron, erdőmérnök-hallgató	5 év	?	1951.01.24.
IX. r. Bokor Dénes Szombathely, tisztviselő	10 év	jogerőre emelkedett	1950.12.12.
X. r. Bodorós Ferenc Budapest, építésmérnök-hallgató	4 év	jogerőre emelkedett	1951.02.11.
XI. r. Németh Kálmán Sopron, műszaki rajzoló	1 év 6 hó	jogerőre emelkedett	1951.01.13.

A csoport tagjai

Gyümölcsfalvi Imre

1931. január 5-én született Sopronban. Édesanyja Horváth Mária, édesapja Gyümölcsfalvi György volt. Sopronban laktak a Bercsényi Miklós utca 13. szám alatt. Négy testvére volt: Gyümölcsfalvi Mária (Török Miklósné) a soproni Selyemipari Vállalatnál csévéelő volt, Gyümölcsfalvi Magda (30 éves) a soproni Postánál tisztviselő, Gyümölcsfalvi György (28 éves) terményfelügyelő a győri Növénytermeltető Vállalatnál és Gyümölcsfalvi Antal (18 éves). Édesapját Horthy Miklós kormányzó vitézzé avatta, majd főtörzsőrmesteri rangban, a soproni Rákóczi Ferenc katonaiskolában raktárosként, utána a Zrínyi Tiszti Leánynevelő Intézetben házfelügyelőként dolgozott. Gyümölcsfalvi Imre a soproni Szent István elemi iskolába járt, majd a kőszegi hadapródiskolában folytatta tanulmányait 1941-ben. A hadapródiskolával együtt 1945. március 28-án gyalogmenetben Nyugatra mentek, ahonnan 1945. október 1-jén tért vissza. Hazatérése után beiratkozott egy gimnáziumba, ahol 1950-ben leérettségizett. Ekkor beadta a jelentkezését a miskolci egyetem kohómérnöki karára, de visszautasították azaz, hogy betelt a létszám a félévre. Elhelyezkedett a Magasépítési Vállalatnál, majd az Állami Erdőgazdaságnál. 1950. december 12-én az ÁVH letartóztatta.¹² A bíróság 15 év börtönbünteté-

¹² ÁBTL 3.1.9 V-105904. 38–42.

tésre ítélte, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetésében. Büntetéséből jelentős időszakot a márianosztrai börtönben töltött. Az 1956. július 9-én kelt felülvizsgálati jegyzőkönyvben büntetését kegyelemből harmadával csökkentették, vagyis 10 évre.¹³ Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején a forradalom kiszabadította, majd annak bukását követően Gyümölcsfalvi elhagyta az országot.

Szabó Lőrinc

1923. január 17-én született Mosonban. Édesanyja Kovács Ilona, édesapja Szabó Lőrinc. Sopronban lakott. Két lánytestvére volt. Édesapja hivatásos katonatiszt volt, 1933-ban helyezték át Szombathelyre a III. hadtesthez. Előtte a mosoni határőrs parancsnoka volt. A szombathelyi repülőakadémián tanult, 1944. november 15-én avatták repülő hadnaggyá, majd az akadémiával együtt Nyugatra települt, ahol angol hadifogságba estek. 1945. november 20-án jött vissza Magyarországra. Először tűzserész járőr mellett dolgozott, később az Állami Erdőgazdaságban kapott állást, letartóztatásakor a brennbergi bányában dolgozott mint aknamélyítő. Szabót Gyümölcsfalvi tájékoztatta az ellenállásról és „beszervezte”. Három röpcédulát kapott Szabó Lőrinc Gyümölcsfalvi Imrétől terjesztésre, de ezeket ő elégette. 1950. december 12-én letartóztatták, majd 7 év börtönbüntetésre ítélte a bíróság szervezkedésben való részvétel büntetésében. Büntetésének egy részét a tatabányai Bv. Munkahely-parancsnokság XIV. akna munkahelyén töltötte. 1956. június 25-én feltételesen szabadlábra helyezték.¹⁴

Csányi Ferenc

1929. október 25-én született Sopronban. Édesanyja Kovács Irén, édesapja Csányi Ferenc. 1945 előtt a soproni hadapródiskola tanulója volt, és az iskolával együtt Nyugatra települtek. 1945 októberében hazajött, majd folytatta gimnáziumi tanulmányait. Az érettségit követően a soproni Selyemipari Vállalatnál helyezkedett el.

Móricz Frigyes

1921. június 28-án született Sopronban. Édesanyja Krizmanics Ágnes, édesapja Móricz Frigyes. Az édesapja rendőr törzsőrmester volt. A gimnázium után előbb gyári munkásként helyezkedett el, majd jelentkezett katonai szolgálatra és a repülőkhöz vonult be, közben leérettségizett. 1945 áprilisában szovjet hadifogságba esett, ahonnan 1948-ban tért haza. 1949-ben a Magasépítési Nemzeti Vállalatnál helyezkedett el, és ott dolgozott letartóztatásáig. Négy évre ítélte a bíróság. Az 1956-os forradalom és szabadságharc elleni második szovjet intervenció idején elhagyta az országot.

Muzsnai László

1930. szeptember 30-án született Szombathelyen. Édesanyja Tóth Irén, édesapja Muzsnai László. Katonatiszti családból származott. 1945 előtt a kőszegi hadapródiskola hallgatója

¹³ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 215.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 212.

volt. Az intézettel együtt Nyugatra ment, majd 1945 folyamán visszatért Szombathelyre, ahol leérettségizett. 1949 szeptemberében felvették az Eötvös Lóránd Tudományegyetem geológiai fakultására. Őrizetbe vételekor is ide járt.

A vádiratban az is szerepelt, hogy már az 1945-ös választások előtt a kommunisták ellen uszító hangú röpcédulákat terjesztett néhány társával. 1947 júliusában Lengyel Antallal Ausztriába mentek át illegálisan, ahol a vádirat szerint Fürstenfeldben, az FSS egyik tisztje kihallgatta Muzsnait. A kihallgatás során elmondta, hogy Szombathelyen nincs katonai repülőtér, viszont szovjet csapatok állomásoznak. Azt az információt is közölte ekkor, hogy Veszprémben és Pápán is van katonai repülőtér. Muzsnai 1950 áprilisában Lengyel Antal révén lépett be a szervezkedésbe, melyben a P.476/2. fedőszámot kapta. 1950 augusztusában Lengyeltől kb. húsz röpcédulát vett át, amelyeket Szombathely utcáin szétosztott. Néhány nappal később Bokor Dénessel Keszthelyre újabb röpcédulákat (5 darabot) küldött, hogy azokat ossza szét. Marasztó Endrét, Tóth Andrást egyedül, Keve Ferencet pedig Lengyellel közösen szervezték be a mozgalomba.¹⁵ Muzsnai 1950 szeptemberében 30 darab röpcédulát vitt Szombathelyre, melyeket ezt követően Lengyel Sopronba küldött, hogy ott terjesszék. 1950 novemberében Muzsnai arra vállalkozott, hogy Gárdonyban a Bokor Dénes által elásott lőszert együtt Szombathelyre szállíttják.¹⁶ Muzsnai László ugyan 10 év börtönbüntetést kapott, de a büntetésének letöltése közben, 1952-ben elhunyt a börtönben.¹⁷

Marasztó Endre

1931. május 9-én született Csornán. Édesanyja Gyimóti Anna, édesapja Marasztó Ferenc. Egyetemi hallgató volt Pécsen. 1950 áprilisában Muzsnai László szervezte be az ellenállási mozgalomba. Marasztó arra vállalkozott, hogy a pécsi egyetemen két megbízható személyt megkeres és beszervez a mozgalomba, melyből júliusra egyet sikerült is megtennie. A rólapok terjesztéséről tudott és olvasta tartalmukat. Marasztó 5 év börtönbüntetést kapott, majd az 1956-os forradalom bukása következtében elhagyta az országot.

Keve Ferenc

1931. március 23-án született Szombathelyen. Édesanyja Birbauer Erzsébet, édesapja Keve Ferenc. A gimnáziumi érettségi után 1950 októberében Muzsnai László és Lengyel Antal szervezte be az ellenállási mozgalomba. Elsőként szervezési feladatokat látott el, majd amikor tudomására jutott Lengyel Antal szökési kísérlete, vállalkozott arra, hogy összekötő lesz a szervezkedés két tagja, vagyis Muzsnai László és Matók Leó között. 1951-ben 5 évre ítélte a bíróság. Az 1956-ban részt vett a forradalomban, és követelte a kommunista vezetők leváltását és eltávolítását.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 196.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 197.

¹⁷ ÁBTL 2.2.1 I/8. 8. doboz, 1107. Szombathelyen, a 112/1952. anyakönyvikivonat-számon jegyezték be az elhalálózást.

Homoki István

1929. július 9-én született Ungváron. Édesanyja Lukács Mária, édesapja Homoki János. Hadapródiskolába járt. A szovjet csapatok előrenyomulása következtében, az iskola befejezése előtt, szüleivel Ungvárról Sárvárra menekültek. 1949-ben Szombathelyen leérettségizett, ezután felvették a soproni Agrártudományi Egyetem erdőmérnök karára. Letartóztatásakor másodéves hallgató volt. 1951-ben a bíróság 5 év börtönre ítélte. Az 1956-os forradalom és szabadságharc bukását követően elhagyta az országot.

Bokor Dénes

1931. április 3-án született Szombathelyen. Édesanyja Knauczbach Emma, édesapja Bokor László. Szombathelyen lakott a család. Édesapja 1944-ig hivatásos katonatiszt volt, alezredesi rangban. Egy nővére van, Bokor Márta. Ő is a kőszegi hadapródiskolába járt, mint többi társa, innen volt az ismeretségük is. A családdal Nyugatra települtek, majd 1945-ben visszatértek. Bokor Szombathelyen beiratkozott a gimnáziumba, ahol 1950-ben leérettségizett. Ezt követően a Vízgazdálkodási Körzetnél helyezkedett el, és ott dolgozott letartóztatásáig. Bokor Dénes jogerősen 10 év börtönbüntetést kapott, melyet 1956. július 2-i felülvizsgálat során sem enyhítettek.¹⁸ A határozat indoklásában az állt, hogy „*az eddigi büntetés a célját egyáltalán nem érte el. Az elítélt megtagadta a hozzá feltett kérdésre való válaszadást, öntelten, beképzelten és szemtelenül viselkedett, arrogánsan a kihallgató ügyész szemébe röhögött és megvetését a mai rendszerrel szemben azzal fejezte ki, hogy székét megfordítva hátat fordított az ügyésznek.*”¹⁹ 1956. október 28-án a forradalom kiszabadította a márianosztrai börtönből, majd ezt követően elhagyta az országot.

Bodorkós Ferenc

1930. október 8-án Bozsokon született. Édesanyja Molnár Anna, édesapja Bodorkós Ferenc. 1950-ben érettségizett, majd a budapesti műszaki egyetemre iratkozott be. Építésmérnök-hallgató volt. 1950 augusztusában Lengyel Antal beszélgetett el vele az ellenállási mozgalmukról és megmutatta neki az *Idő* című röplapot. Ezt követően még 1950 szeptemberében is kapott röplapokat terjesztésre. Az ítéletben 4 év börtönbüntetést kapott. 1954. március 8-án, feltételesen szabadlábra helyezték. Az 1956-os forradalom bukását követően elhagyta az országot.

Németh Kálmán

1929. szeptember 22-én született Sopronban. Édesanyja Nagy Erzsébet, édesapja Németh Kálmán. 1950-ben érettségizett, majd ezt követően műszaki rajzolóként a soproni Magasépítési Nemzeti Vállalat alkalmazásába került. 1950 októberében találkozott régi osztálytársával, Gyümölcsfalvi Imrével, aki megmutatta neki a röpcédulákat és elmesélte neki az ellenállási mozgalmuk lényegét. Azt is elmondta, hogy ez az ellenállási mozgalom Sopronon kívül kiterjedt Szombathelyre és Budapestre.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-105904. 221.

¹⁹ Uo.

A letartóztatás

Gyümölcsfalvi Imrét, Bokor Dénest és Szabó Lőrincet 1950. december 12-én tartóztatta le a határőrség, majd a nyomozást a szombathelyi ÁVH, a győri ÁVH segítségével folytatta le. Csányi Ferencet és Németh Kálmánt 1951. január 23-án tartóztatták le, majd január 24-én következett Móricz Frigyesnek, Muzsnai Lászlónak, Marasztó Endrének, Keve Ferencnek és Homoki Istvánnak a lefogása. A csoportból utolsóként Bodorkós Ferencet tartóztatták le 1951. február 11-én.

A vádirat és az ítélet

A budapesti Államügyészség 1951. áu. 001230/1. szám alatt adta ki a vádiratát a megyei bíróságnak Gyümölcsfalvi Imre és társai ügyében.²⁰ A vádirat első rendű vádlottját, Gyümölcsfalvi Imrét a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének elkövetésével vádolták, míg a vádiratban szereplő következő kilenc társát a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntettségével, és ezenfelül Muzsnai Lászlót egy rendbeli kémkedés büntettségével, míg Bokor Dénest lőfegyver és lőszer-rejtegetés büntettségével is vádolták. A X. rendű vádlottat, Bodorkós Ferencet a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szövetkezés büntettségével vádolták, Németh Kálmánt, a XI. rendű vádlottat pedig feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntettségével vádolta meg az államügyészség.

Gyümölcsfalvy Imrét²¹ (I. rendű), Szabó Lőrincet (II. rendű), Bokor Dénest (IX. rendű) 1950. december 12-én helyezték előzetes letartóztatásba. Többi társukat ezt követően tartóztatták le a papírforma szerint.²² Így 1951. január 23-án előzetesbe helyezték Csányi Ferencet (III. rendű) és Németh Kálmánt (XI. rendű). Másnap került előzetesbe Móricz Frigyes (IV. rendű), Muzsnai László (V. rendű), Marasztó (Mittl) Endre (VI. rendű), Keve Ferenc (VII. rendű) és Homoki István (VIII. rendű). Majd végül, 1951. február 12-én kerítették sort Bodorkós Ferenc (X. rendű) előzetes letartóztatásba helyezésére.

A vádirat a következő magyarázattal szolgál ezen személyek letartóztatására. *„Péterfi Vilmos terhelt 1948. év őszén elhatározta, hogy »Új Társadalom Útja« elnevezés alatt illegális szervezkedést hoz létre azzal a céllal, hogy a népi demokráciák megdöntését az imperialista államok fegyveres támogatásával elősegítse. Közvetlen feladatként a szervező munkát és a népi demokratikus rendszer gyengítését tűzte ki. Ennek érdekében »Idő« cím alatt a népi demokráciát és a Szovjetuniót gyalázó, a jelenlegi rendszer ellen uszító fasiszta röpiratok terjesztését hárította el. Az illegális szervezkedés egyik tagja Pfitzner Rudolf, Szombathelyen kezdte meg a*

²⁰ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 194–199.

²¹ Az 1956-os forradalom leverését követően a *Nemzetőr* című újság kiadója volt. 1960-ban Münchenben halt meg.

²² Ebben az időszakban rendszeresen nem az bizonyult a helyes letartóztatási dátumnak, amelyet a hivatalos iratokon feltüntettek, hanem jóval előbb megtörtént a személy elfogása, majd ezt a későbbiekben „törvényesítették”.

szervező munkát és az illegális röpirat terjesztését. Pfitzner Rudolfont keresztül kapcsolódtak be a jelen bűnper vádlottjai a sejtyszerűen kiépített illegális szervezkedésbe.”²³

A vádirat szerint Gyümölcsfalvi Imrét 1950. augusztus 17-én felkereste lakásán Lengyel Antal, az illegális mozgalom szombathelyi vezetője. Lengyel ekkor ismertette Gyümölcsfalvival a mozgalmuk lényegét és célkitűzéseit, majd beszervezte Gyümölcsfalvit a mozgalomba. Gyümölcsfalvi vállalta, hogy a mozgalom soproni részlegének megszervezője és a vezetője lesz. Ekkor átvett 20 darab rölapot, és azokat a következő napon Sopronban különböző helyeken szétszórta. Majd amikor végrehajtotta ezt a feladatot, a gyanúsítás szerint beszervezte a mozgalomba Móricz Frigyeszt, Szabó Lőrincet²⁴ és Csányi Ferencet.²⁵ Szabó Lőrinc beszervezését követően szervező munkára és fegyverek beszerzésére vállalkozott. 1950. október második felében két személyt szervezett be a mozgalomba. 1950. december 3-án Szabó Lőrinc megbeszélte Gyümölcsfalvival, hogy Gyümölcsfalvi távollétében vezeti és összetartja majd a soproni részleget. 1950. december 12-én Gyümölcsfalvival az élen letartóztatták a társaságot.

Az ítéletben is ugyanez a tényállás és vádpontok szerepelnek a letartóztatott „szervezkedők” ellen. A másodfokú ítéletben a csoport tagjai nem kaptak sem enyhítést, sem súlyosbítást, vagyis az elsőfokú ítéletet helybenhagyta a másodfokú bíróság. Az ítélet szerint Gyümölcsfalvi Imrét a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette miatt 15 évi börtönre ítélték. Szabó Lőrincet és Csányi Ferencet 7-7 év börtönre, Móricz Frigyeszt 4 év börtönre, Muzsnai Lászlót és Bokor Dénest 10 év börtönbüntetésre, Marasztó Endrét, Keve Ferencet és Homoki Istvánt 5-5 év börtönre, Bodorkós Ferencet 4 év börtönre ítélte a bíróság, mert bűnösnek találta őket a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntetében, Bokor Dénes pedig lőfegyver és lőszerrejtegetés büntetében is bűnösnek találtatott. Németh Kálmán enyhébb letöltendő börtönbüntetést kapott, 1 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélte a bíróság feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt.

Muzsnain keresztül Tóth Bálint, Gyöngyösi István írók és Mihályi Géza v. kispap is az ellenállási mozgalom tagjai voltak. Nagymajtényi Istvánt minden bizonyíték hiányában 1953-ig internálták. A csoport Takács Ferencen keresztül kapcsolatban állt a farkasfai per vádlottjaival is, amely a kommunista igazságszolgáltatás legvéresebb fejezetéhez tartozott.²⁶

Megjelent: Bank Barbara – Mészáros Gyula: Gyümölcsfalvi Imre és társai per – Az Antibolszevista Gárda egyik csoportja. 107–125. In: *Memento – Válogatás a Virrasztó és a Memento írásaiából 1945–1956*. Szerk. Bank Barbara. Budapest, 2019.

²³ ÁBTL 3.1.9 V-105904. 195.

²⁴ Szabó Lőrincet 1950 szeptemberében szervezte be a mozgalomba Gyümölcsfalvi Imre.

²⁵ 1950 októberében szervezte be Csányi Ferencet Gyümölcsfalvi Imre.

²⁶ Ott tíz személyt végeztek ki és hetvenet állítottak közülük bíróság elé. Takácsot ebben az ügyben újra bíróság elé állították és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

A „különleges védelmi” erők szerepe és működése a magyarországi internálótáborokban (1950–1953)

„A totalitárius rendőrségnek nem az a feladata, hogy bűntényeket tárjon fel, hanem az, hogy kéznél legyen, amikor a kormány bizonyos embercsoport letartóztatását eldöntötte.”¹

Tanulmányomban az 1950–1953 között működő, az Államvédelmi Hatóság irányítása alatt álló internálótáborok őrségének, illetve őrsegeinek szervezettörténeti felvázolása és működésüknek a gyakorlati bemutatása a cél. Az Államvédelmi Hatóság kezelésében lévő büntetés-végrehajtási intézetek és internálótáborok külső őrségét a belső karhatalom, a belső őrseget pedig a Börtönügyi Osztály államvédelmi tisztjei adták.

Ahogy az „ÁVH pártszervezete” című határozati javaslat fogalmazott: *„Az ÁVH a proletárdiktatúra védelmének és megszilárdításának egyik legfontosabb szerve. Az ÁVH a proletárdiktatúra rendszerében betöltött fontos szerepe miatt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének az állam gépezetében működő szerve. Feladata, hogy a párt Politikai Bizottságának utasítása szerint harcoljon a munkásosztály hatalmának ellenségei ellen. Az ÁVH pártunk kezében olyan kiváló fegyver kell, hogy legyen, amely a munkásosztály hatalma, vagy pártunk ellen irányuló minden ellenséges akciót idejében és sikeresen meg tud hiúsítani.”*²

Az új főhatóság – Államvédelmi Hatóság

1949 végén, a Belügyminisztériumtól szervezetileg függetlenített, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt, országos hatáskörű, önálló költségvetésű szervvé alakították az Államvédelmi Hatóságot. 1950. február 1-jétől a HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség „katonai és támadólagos” részlegét is az ÁVH vezetőjének rendelték alá. Hozzá tartozott többek között az útlevéllügy, a gazdasági rendészet, a külföldiek ellenőrzése, a börtönök, internálótáborok igazgatása. Megalakulásakor, az ÁVH hét főosztályából a téma szempontjából fontos főosztályok (és az alájuk tartozó osztályok, alosztályok) az alábbiak voltak: a IV. Határőrség és Belső Karhatalom Főosztály és a VI. Jogi- és Börtönügyi (Vizsgálati) Főosztály.

¹ Hannah Arendt: A totalitarizmus gyökerei. Európa, Budapest, 1992. 517.

² MNL OL M – KS 276. f. 54. cs. 87. ó. e. 22. MDP Titkárság 1950. február 22-i ülésén beterjesztett határozati javaslatból, az ÁVH pártszervezete címmel. Az ülés 4. napirendi pontja.

Az ÁVH beosztottai a honvédséggel azonos rendfokozatokat viseltek, azzal a különbséggel, hogy a rendfokozat megjelölése előtt az „államvédelmi” elnevezést használták. Az államvédelmi tisztek és tiszthelyettesek a hivatásos állományhoz tartoztak. A határőrség legénysége sorozott – de különböző szempontok szerint kiválogatott – tagokból állt, akik három évig teljesítettek szolgálatot.³

Belső Karhatalom és Határőrség

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa az ÁVH vezetőjének 1949. december 28-án Péter Gábor áv. altábornagyot nevezte ki. Az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom főparancsnoka a kezdeti időszakban Kajli József áv. ezredes lett.⁴

A határőrség és a belső karhatalom esetében a főosztály vezetője egyben a Hatóság vezetőjének helyettese is volt. Közvetlenül alá rendelték a IV/1. Belső Karhatalom és a IV/2. Határőrség törzskarát. A Határőrség feladata volt irányítani és vezetni a határőr csapatokat, biztosítani az ország határait, illetve fenntartani a határsávban a rendet.

A Belső Karhatalom feladata volt az ÁVH karhatalmi alakulatainak irányítása, úgynevezett „különleges” feladatok végrehajtása, továbbá biztosította a fontos párt-, ipari, stratégiai objektumok őrzését. 1950. június elején Péter Gábor egyik parancsában tudatta, hogy a Belső Karhatalom munkája megjavult.⁵ Ez abban nyilvánult meg, hogy „az őrzés, egyes objektumok védelme szempontjából eredményes munkát végzett a múlt évi állapothoz viszonyítva, az örök szolgálatukat éberebben, öntudatosabban látták el. Fellépésük, magatartásuk határozottabb és katonás.”⁶ Továbbá feljavult a Belső Karhatalom csapatalakulatainak katonai kiképzése is, az áprilisi díszszemlén a legjobb eredményt érték el. Jobb ellátást kaptak a ruházat, a felszerelés és a tansegédletek szempontjából is. Hiányosságokat a politikai nevelésben és a kiképzésben is találtak, amely kampányszerűen és elszigetelten zajlott.⁷ „A nevelő és oktató munka nincs egybehangolva a szolgálattal és a kiképzéssel. Így hiányzik a kellő politikai alátámasztás a szolgálat és az oktatás különböző területein.”⁸

Az örök csak részben ismerték a feladataikat, mert az őrutasítások nem tértek ki minden szolgálati ténykedésre és körülményre. „Az eligazítások, ellenőrzések nem oktató jellegűek. Az örök beszélgetnek, őrhelyeiken káros nőismeretségeket kötnek.” Továbbá hiányossággként lépett fel, hogy az őrzött épületek, tereptárgyak védelmi terveit nem dolgozták ki, illetve hiányoztak a riadó- és tűzriadó tervek egyaránt. Különösen hiányosak voltak az örök ismeretei igazoltatás, elfogás és a fegyverhasználat gyakorlati alkalmazásában. A szabályzatokat el-

3 Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In: Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve. Szerk. Gyarmati György, Budapest, 1999. 91–114.

4 ÁBTL 3.1.9. V-150342/a. 11.224/1949. M. E. I/A. sz. rendelet; 2/1949. sz. ÁVH-parancs.

5 MNL OL XIX – B – 1 – az – 022/A/Eln. ÁVH. 1950. biz. 10. d. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 05/A. számú parancsa, 1950. június 1. 36.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

méletben ismerték, de azt nem tudták a gyakorlatra vonatkoztatni.¹ A fizikai kiképzés (sport) sincs megszervezve a belső karhatalom csapatalakulatainál. Ennek megoldására Péter Gábor parancsba adta, hogy dolgozzák ki a speciális harcászat tananyagát és módszertanát.

„Szükséges, hogy ennek az anyagnak az irodalmát a Belső Karhatalom Parancsnoksága maga készítse el. A speciális harcászatot minden őrnék, tisztnek, tiszthelyettesnek és tisztnek ismerni kell.”² Az őrségi szolgálatot úgy kellett megszervezni, hogy az őrzött tereptárgyakat, objektumokat az ellenség ne tudja megközelíteni, minden őrnék kell ismernie a jogait és kötelességeit. És ami nagyon fontos, hogy „a Belső Karhatalom minden egyes tagját hassa át az ellenség iránti kíméletlen gyűlölet érzése. Ezt a gyűlöletet párosítsák az ellenség elleni harc stratégiai és taktikai ismereteivel”.³ Nem hiába volt kiírva több fogvatartó helyre is a jelszó: „Ne csak őrizd, gyűöld is!”

1950. október 20-ával a Belső Karhatalom és Határőrségnek új parancsnoka lett Piros László személyében, akit a Minisztertanács nevezett ki.⁴ Ezt Péter Gábor október 24-én a 22. számú,⁵ illetve a 024. számú parancsával megerősítette.

Az 1950. december 18-i ÁVH-parancs értelmében átszervezték a IV. főosztályt,⁶ így a hivatalos elnevezése ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnoksága, Budapest lett, míg a IV/1. osztály a Belső Karhatalmi Dandár Parancsnokság, Budapest nevet kapta.⁷ Péter Gábor az átszervezés végrehajtása végett parancsot adott ki, hogy 1950. december 25-ig az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokságát Budapesten, a szervezésnek megfelelően csoportosítsa át. 1951. február 1-jére a Belső Karhatalom Parancsnoksága által jóváhagyott őrzászlóaljait, karhatalmi zászlóaljait és budapesti törzset az új szervezésnek megfelelően állítsa fel.⁸ 1950. december 21-én Péter Gábor kiadta az 1. számú tiszti parancsát, amelyben összefoglalta a Határőrség és a Belső Karhatalom első éves munkáját.⁹ „A Belső Karhatalom a karhatalmi feladatok végrehajtásával ez évben megmutatta, hogy alapjában véve képes a karhatalmi feladatok ellátására. Az őrszolgálat szervezettebbé, aktívabbá vált.”¹⁰ „A Belső Karhatalom némely tisztje az egyes karhatalmi feladatok végrehajtásakor nem érti meg kellőképpen az Államvédelmi Hatóság irányító szerepét. A karhatalmi feladatok végrehajtása előzetesen kidolgozott terv nélkül történik. A harcalkészültségre való gyakorlottság még alacsony. Az őrzendő objektumok szolgálatának megszervezése legtöbbször sablonszerű. Különösen tapasztalható ez a mozgó járőrök által őrzendő objektumoknál. Nem fordítanak kellő figyelmet az őrzendő objektumok védelmének megszervezésére, különösen azokra, amelyek a déli határ közelében

¹ Uo. 37.

² Uo. 38.

³ Uo. 39.

⁴ MNL OL XIX – B – 1 – az – 051 – 1950. ÁVH. v. biz. 10. d. ÁVH vezetőjének 024. számú parancsa. 84.

⁵ MNL OL XIX – B – 1 – az – 49 – 1950. ÁVH. 10. d. ÁVH vezetőjének 22. számú parancsa. 1950. október 24. 80.

⁶ MNL OL XIX – B – 1 – az – 068 – 1950. ÁVH. T. biz. 10. d. ÁVH vezetőjének 041. számú parancsa. 1950. december 18. 141–142.

⁷ MNL OL XIX – B – 1 – az – 754.500 – 1950. Kf. Szt. szem. 10. d. 378–380.

⁸ MNL OL XIX – B – 1 – az – 068 – 1950. ÁVH. T. biz. 10. d. ÁVH vezetőjének 041. számú parancsa. 1950. december 18. 141–142.

⁹ MNL OL XIX – B – 1 – az 10. d. 149–155.

¹⁰ Uo. 151.

vannak elhelyezve.”¹¹ „A Belső Karhatalom alapvető feladata, hogy az államrendünk ellen irányuló különböző ellenséges támadásokkal szemben felvegye a harcot és az országunk belső rendjét biztosítsa, az objektumokat szilárdan őrizze és védelmezze. Meg kell tanítani a karhatalmi egységek tisztí állományát arra, hogy képesek legyenek a karhatalmi feladatok tökéletes megszervezésére és maradéktalan végrehajtására. Az Államvédelmi Hatóság központi szerveinek irányítása mellett ki kell képezni a legénységet a karhatalmi feladatok ellátása alatt tanúsítandó helyes magatartásra. Az őrszolgálatot ellátó egységek és alegységek tisztí állományát ki kell képezni a fontosabb objektumok őrzésének és védelmének helyes megszervezésére. A legénységet pedig az éber szolgálatteljesítésre. Az őrzendő objektumainkat az ellenség számára hozzáférhetetlenné kell tenni.”¹² Ez utóbbi számukra nagyon fontos volt: az internálótáborok és a büntetés-végrehajtási intézetek majdnem „hermetikus” lezárása.

Az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokának 1950. december 23-i 011. számú tisztí parancsában az osztályvezetői teendők ideiglenes ellátásával, a Belső Karhatalom dandárparancsnok-helyettesi munkájával Kristóf István áv. őrnagyot bízták meg.¹³

Az ÁVH helyzetéről és Belső Karhatalom átszervezéséről tárgyalt a Honvédelmi Bizottság 1951. május 11-én este 6-kor kezdődő ülésén. Az ÁVH helyzete a 2. napirendi pont volt, melynek megtárgyalásához a Bizottság vendége volt Péter Gábor.¹⁴ Az este folyamán az addigi javaslatokat, már régebbi határozatokat alapul véve készítettek egy jelentést¹⁵, melynek érdemi megtárgyalása ezen a megbeszélésen történt meg. Itt többek között szó volt arról, hogy az ÁVH vezetője a „határőrség, a belső karhatalom, a pártőrség jobb kézben tartására és vezetésére rendelkezzen kis apparátussal, melyet egy ezredparancsnoki minősítéssel rendelkező, honvédségtől kapott munkatárs vezessen.”¹⁶ A Bizottság további döntése volt, hogy minden időben álljon rendelkezésre belső karhatalom, amelyet nem szabad szétforgácsolni különböző objektumok őrzésére. Újabb objektumok őrzésére csak a Honvédelmi Bizottság adhat engedélyt. Ezenfelül pedig meg kell vizsgálni, hogy hol lehetséges az objektumok őrzését nem a belső karhatalom egységeire, hanem egyéb fegyveres alakulatra, avagy polgári őrségre bízni. A Honvédelmi Bizottság ülésén 1951. június 2-án délelőtt került szóba, és harmadik napirendi pontként tárgyalták az ÁVH-belső karhatalom fejlesztését.¹⁷ Erre a megbeszélésre a jegyzőkönyv szerint Péter Gábort nem hívták meg, hanem hármasban (Rákosi, Gerő, Farkas) tárgyaltak a belső karhatalomról. Az ülésen döntöttek arról, hogy Piros Lászlónak négy héten belül kell készítenie egy javaslatot a belső karhatalom fejlesztéséről, úgy, hogy október 1-jével négy zászlóalj álljon rendelkezésre. A fejlesztési tervnek tartalmaznia kellett a belső karhatalom létszámfejlesztésén túl a fegyverzet felfejlesztését is. A létszámfejlesztés és a belső karhatalom átszervezése az ÁVH vezetőjének 90. számú parancsában az alábbi fejezetben részletesen olvasható, más kérdés lesz a fegyverzet felfejlesztése.

¹¹ Uo. 152.

¹² Uo. 153.

¹³ MNL OL XIX – B – 1 – az – 0753.600/27 – 1950. 10. d. ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokának 011. számú tisztí parancsa. 1950. december 23.

¹⁴ A Honvédelmi Bizottságról bővebben: Germuska Pál: A Honvédelmi Bizottság („Trojka”) 1950–1952. évi jegyzőkönyvei. In: Hadtörténelmi Közlemények 2013. 2. szám, 613–643. 7. számú jegyzőkönyv.

¹⁵ A napirendhez mellékelte előterjesztés, a „Jelentés az Államvédelmi Hatóság helyzetéről és fejlődéséről” címet viselte és Budapest, 1951. április 24-i dátummal keltezték. MNL OL M-KS 276. f. 96. cs. F. 214. ő. e.

¹⁶ Germuska, 2013. 626. 1951. május 11-i jegyzőkönyv.

¹⁷ Germuska, 2013. 627. 1951. június 2-i jegyzőkönyv.

A belső karhatalmi dandárparancsnokság

Az ÁVH Belső Karhatalom átszervezését több okkal is indokolták, mint például a vasúti és ipari objektumok őrzésének átvétele, melynek során megnövekedett az őrzött objektumok száma és ezzel párhuzamosan növekedett az osztály feladatainak mennyisége is. „Az Állam belső biztonsága által megkövetelt feladatok megoldása érdekében szükségessé vált” a belső karhatalom csapataiból létrehozandó karhatalmi tartalékerő felállítása.¹⁸ Illetve szükségessé vált – a magyarázat szerint – az ÁVH Belső Karhatalom harci készségének fokozása, a hivatásos állományú beosztottakról áttérés a sorozott állományú legénységre.¹⁹ Az ÁVH Belső Karhatalom osztály a következő feladatokat látta el 1950 novemberében: az ÁVH központi épületeinek és tartozékainak őrzése, egyes letartóztatási intézetek, internálótáborok – Conti utcai fegyintézet, váci börtön, a kistarcsai és a recski internálótábor – őrzése. Az ÁVH megyei objektumainak őrzése és azok biztosítása kisebb őrségekkel mind a 19 megyében. A Dél-Zala megyei olajkutat és gázkitermelés biztosítása, a gépek, üzemek őrzése. Az átszervezéssel és a feladatok növelésével a Belső Karhatalom létszámát is növelni kellett, 7500 főre.²⁰

A Belső Karhatalmi alakulatok 1950 decembere és az 1951. novemberi átszervezés közötti időszakban a következőképpen álltak fel²¹:

1. karhatalmi zászlóalj, Budapest²² (836 fő)
2. karhatalmi zászlóalj, Szombathely (719 fő)
3. karhatalmi zászlóalj, Pécs (653 fő)
4. karhatalmi zászlóalj, Szeged (511 fő)
5. karhatalmi zászlóalj, Miskolc (790 fő)

A vidéki karhatalmi zászlóaljakat a 19 megyeszékhelyen²³ századegységenként helyezték el és azt a feladatot kapták, hogy őrizze az ÁVH megyei osztályainak épületeit és fogdáit, egyben a megyei ÁVH-osztályok vezetőinek karhatalmi tartalékául is szolgáltak.²⁴ Ezen felül hat őrségi zászlóaljat alakítottak.

¹⁸ MNL OL XIX – B – 1 – az – 754.500 – 1950. Kf. Szt. szem. 10. d. Az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom átszervezésének terve. 1950. október 2. 381–392. 389.

¹⁹ Uo. 389.

²⁰ MNL OL XIX – B – 1 – az – 754.500 – 1950. Kf. Szt. szem. 10. d. Az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom átszervezésének terve. 1950. október 2. 390.

²¹ Az ÁVH helyzetéről és a Belső Karhatalom átszervezéséről tárgyalt a Honvédelmi Bizottság 1951. május 11-én este 6-kor kezdődő ülésén. Az ÁVH helyzete a 2. napirendi pont volt, melynek meg tárgyalásához Péter Gábort meghívta a Bizottság.

²² Ez az alakulat képezte az ÁVH vezetőjének karhatalmi tartalékát.

²³ Az eredeti dokumentum 18 megyéről számol be, de valószínűsíthetően elírás, és 19 megyeszékhelyről van szó.

²⁴ MNL OL XIX – B – 1 – az – 754.500 – 1950. Kf. Szt. szem. 10. d. Az Államvédelmi Hatóság Határőrség és Belső Karhatalom átszervezésének terve. 1950. október 2. 390.

1. őrségi zászlóalj Budapest: az ÁVH központi épületeinek őrzése (742 fő)
2. őrségi zászlóalj Budapest: politikai büntetőintézetek és internálótáborok őrzése Budapesten, Vácott, Kistarcsán (559 fő)
3. őrségi zászlóalj Balatonfűzfő: fontos vasúti objektumok őrzése
4. őrségi zászlóalj Budapest: recski tábor őrszemélyzete
5. őrségi zászlóalj Lovászi: Zala megyei objektumok őrzése

Az átszervezésből látszik, hogy ugyan nem sok minden változott az őrségi zászlóaljak rendjében, ám annyi bizonyos, hogy 1951 novemberéig a 2. őrségi zászlóalj végezte az őrzési feladatokat többek között a kistarcsai internálótáborban és a váci állambiztonsági börtönben, a 4. őrségi zászlóalj pedig a recski kényszermunkatábor külső őrségét adta. Ez az előirányzatok szerint 494 fő volt.²⁵ Ezen karhatalmi és őrségi zászlóaljak átszervezése történt meg 1951 novemberében.²⁶ Ezen változtatások után a következőképpen alakult az internáló- és kényszermunkatáborok, illetve a büntetés-végrehajtási intézetek őrzésének a rendje:

1. zászlóalj, Budapest, Pf. 0391
2. zászlóalj, Budapest, Pf. 0420
3. karhatalmi zászlóalj, Szombathely, Pf. 0337
4. zászlóalj, Szeged, Pf. 0201
5. zászlóalj Budapest, Pf. 0397. Budapest területén eddig őrzött objektumok
6. zászlóalj Budapest, Pf. 0246. Büntetőintézetek őrszemélyzete: Budapest, Vác, Kistarcsa, Recsk
7. zászlóalj Budapest, Pf. 0237. Nagy-Budapest területén és környékén őrzött objektumok
8. zászlóalj Veszprém, Pf. 0234. Fejér, Komárom, Győr-Sopron, Vas, Veszprém megyék területén levő objektumok védelme
9. zászlóalj Lovászi, Pf. 0371. Zala megye területén lévő objektumok védelme
10. zászlóalj Kaposvár, Pf. 0178. Somogy, Tolna, Baranya megyék területén lévő objektumok védelme

²⁵ Az 1950. október 2-i tervezet alapján.

²⁶ MNL OL XIX – B – 1 – az – 089/1951. ÁVH T. bizt. 432–435. ÁVH vezetőjének 90. sz. parancsa, 1951. november 8. Államvédelmi Hatóság Belső Karhatalom átszervezése.

11. zászlóalj Miskolc, Pf. 0211.

12. zászlóalj: Kecskemét, Pf. 0158.

13. tartalék zászlóalj Budapest, Pf. 0286.

A Tiszthelyettesi iskola, Budapest, Pf. 0282.

Vagyis, az addigi 1. őrségi zászlóalj átalakult 5. zászlóaljjá, Budapest székhellyel. Ennek a feladata a Budapest területén addig is őrzött objektumok védelme volt. Az eddigi 2. őrségi zászlóalj átalakult 7. zászlóaljjá, mely azt a feladatot kapta, hogy Nagy-Budapest területén és környékén lévő, addig is őrzött objektumokat védje. A volt 3. őrségi zászlóaljat (Balatonfűzfő) átalakították 8. zászlóaljjá, és a székhelye Veszprémre változott, és feladatul kapta Fejér, Komárom, Győr-Sopron, Vác, Veszprém megyék területén lévő objektumok védelmét. A volt 4. őrségi zászlóalj átalakult 6. zászlóaljjá, és a székhelye továbbra is Budapest maradt, a feladatával együtt. A volt 5. őrségi zászlóalj az átalakítás során 9. zászlóaljjá változott és a székhelye is Lovászi maradt, ám a feladata bővült, ugyanis egész Zala megye területén átvette az objektumok őrzését. A 3. karhatalmi zászlóalj átalakult 10. zászlóaljjá, és székhelyét Pécsről áttették Kaposvárra. A zászlóalj átvette a 3. karhatalmi zászlóalj összes objektumainak őrzését, kivéve a Zala megyeieket, így a Somogy, Tolna és Baranya megye területén található objektumok védelme lett a feladata. A 4. karhatalmi zászlóaljat átalakították 12. zászlóaljjá, és Szegedről átkerült a székhelye Kecskemétre. A feladata is tovább bővült, vagyis átvette a 4. karhatalmi zászlóalj objektumainak és az 5. karhatalmi zászlóalj Szolnok megye területén lévő objektumainak védelmét is, így felelt a Bács-Kiskun, Csongrád, Békés, Szolnok és Pest megye déli részén található objektumok védelméért. Az 5. karhatalmi zászlóalj átalakult 11. zászlóaljjá, amelynek székhelye változatlanul Miskolc maradt. A zászlóalj átvette a volt 5. karhatalmi zászlóalj objektumait – kivéve a Szolnok megye területén lévőket –, valamint a 2. őrségi zászlóalj Nagy-Budapest területén és környékén kívül eső objektumait. Vagyis feladata lett a Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád megyék területén lévő objektumok őrzése. Ez alól kivételt képezett a recski kényszermunkatábor, amelyet a megalakult 6. zászlóaljjalhoz csatoltak. A jelenlegi Lovasszárad beolvadt a 2. zászlóalj kötelékébe, melynek székhelye változatlanul Budapesten maradt.²⁷ Az 1. zászlóalj, Budapest és az 1951. október 1-jén felállított 2. zászlóalj, Budapest szervezéséről az ÁVH vezetője külön intézkedett.²⁸ Az objektumok átadása és átvétele egyben az adott egységben szolgálatot teljesítő személyi és szolgálati állományukról névszerinti kimutatást terjesszenek fel a dandárparancsnoknak”.³⁰ Az átszervezést 1951. november 8. és 1951. december 10. között végre kellett hajtani.³¹ 1951. november 13-án született az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokának egy parancsa,³² amely reagál az ÁVH vezetőjének 1951.

27 MNL OL XIX – B – 1 – az – 089/1951. ÁVH T. bizt. 432–435. ÁVH vezetőjének 90. sz. parancsa, 1951. november 8. Államvédelmi Hatóság Belső Karhatalom átszervezése. 434.

28 Uo.

29 Zászlóaljparancsnokok.

30 Uo. 435.

31 Uo.

32 MNL OL XIX – B – 1 – az – 04/1951. Az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom parancsnokának 0108. számú parancsa. 1951. november 13. 61–65.

november 1-jén kiadott 89. számú parancsára. Ebben a 89. számú parancsban az ÁVH vezetője összefoglalja az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom csapatainak elért eredményeit, hiányosságait és a következő év kiképzési feladatait. Ennek a parancsnak a végrehajtására rendelte el Piros László saját hatáskörében azt, hogy minden parancsnok és illetékes csak a saját egységére vonatkozó instrukciókat ismerheti meg.³³ Még december 17-én megjelent Piros Lászlónak a 0121. számú parancsa, melyben felhívja az 1949-ben a Határőrséghez bevonultak figyelmét arra, hogy jelentkezzenek minél nagyobb számban hivatásos államvédelmi szolgálatra, mivel „az 1949-ben a Határőrséghez bevonult elvtársak nagy része megtanulta az ellenség elleni harc fő módszereit. Ezek az elvtársak kipróbált harcosai az Államvédelmi Hatóságnak, akiknek további segítségére Pártunk számít.”³⁴

1951 májusában az ÁVH vezetőjének 33. számú parancsában az állományba tartozó személyek házasságkötésének engedélyezését szabályozta, illetve az engedély iránti kérelmek elbírálásának lépéseire tett intézkedést Péter Gábor.³⁵ A Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokságára beosztott tisztek, továbbá az alárendelt alakulatok parancsnokai – karhatalmi századparancsnokig, illetve határőrparancsnokig bezárólag – a politikai tisztek és politikai vezetők, valamint a felderítőtisztok és tiszthelyettesek házassági kérelmeinél, ha az ÁVH kötelékébe nem tartozó személlyel kíván házasságot kötni, az utóbbi személyére vonatkozólag részletes környezettanulmányt kell készíttetni. Ez a szabályozás nem vonatkozott a sorozott állományra.³⁶

1952 februárjában átszervezések történtek, amelynek során különválasztották a Belső Karhatalmat a Határőrségtől, így a IV. Főosztály az ÁVH Határőrség, míg a IX. Főosztály a Belső Karhatalom lett.³⁷ 1953. július 22-én, a Belügyminiszter az 1. számú parancsában felvázolta a Belügyminisztérium és az ÁVH összevonásával létrejött új minisztériumot és az alá tartozó szervek vezetőit. A Határőrség és Belső Karhatalom Parancsnokság vezetője Valencsák János áv. ezredes, a Határőrség és Belső Karhatalom Csoportfőnökség vezetője Körösi György áv. alezredes, a Határőrség és Belső Karhatalom Törzsparancsnoka Orbán Miklós áv. alezredes lett.³⁸

A VI. Jogi és Börtönügyi, majd Vizsgálati Főosztály³⁹

A Főosztály feladata volt az ÁVH központi szervei és a vidéki osztályok által végzett nyílt nyomozások vezetése, míg a „különösen fontos” ügyekben maga a Főosztály végezte a nyomozásokat. Irányítása alá tartoztak az ÁVH börtönei, internáló- és munkatáborai, ahol „hálózati-operatív” munkát folytattak a letartóztatottak és az internáltak között. Megalakuláskor dr. Décsi Gyula államvédelmi ezredes nevezte ki a Főosztály élére, majd fél év után Károlyi Márton államvédelmi alezredes váltotta a poszton. 1951. február 2-án Juhász László

³³ A 6. zászlóaljnál Várkonyi Ferenc áv. százados hirdette ki a parancsot.

³⁴ MNL OL XIX – B – 1 – az – 05/1951.

³⁵ MNL OL XIX – B – 1 – az – 034/1951. ÁVH. biz. 11. d. 189–191.

³⁶ Uo. 190.

³⁷ ÁBTL 1.4. 1. d. 4. kötet. 028/1952. 05. 15. ÁVH vez. parancs.

³⁸ MNL OL XIX – B – 1 – az – 10-2517/1953.

³⁹ Bővebben: Bank Barbara: Recsk. Kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953. Budapest, 2017. 271–275.

államvédelmi ezredes vette át az irányítást, 1953. január 14-én pedig a III. Főosztály vezetőjét, Zsidi Gyula államvédelmi ezredest bízták meg ideiglenesen a Főosztály működtetésével. Márciusban véglegesítették a kinevezését, így Zsidi egészen az egységesített Belügyminisztérium létrehozásáig, 1953 őszéig vezette a Főosztályt. A főosztályvezető-helyettes az induláskor Vajda Tibor államvédelmi őrnagy (egyben a VI/1. osztály vezetője), továbbá Károlyi Márton államvédelmi alezredes volt. 1952-től Micskó Rudolf töltötte be a főosztályvezető-helyettesi posztot egészen 1953 augusztusáig. A VI/1. Jogi, később Vizsgálati Osztály vezetője Károlyi Márton államvédelmi alezredes, majd 1950. november 1-jétől Vajda Tibor államvédelmi őrnagy volt. 1951. december 10-ével a VI/1-d vidéki alosztályt átszervezték osztállyá, VI/6. jelöléssel, mely a vidéki osztályok ellenőrzését végezte. 1953. január 2-án kelt parancs megszüntette az Osztályt, és az alosztályaiból két önálló osztályt szervezett. A VI/2. Börtönügyi Osztály vezetésével elsőként Princz Gyula államvédelmi őrnagyot bízták meg, majd 1951. január 12-én Lőke Gyula államvédelmi alezredes – korábban az V/1. Osztály vezetője – vette át az irányítást. 1952. augusztus 29-ével egyéves pártfőiskolára küldték, így addig, 1953 márciusáig Várkonyi Ferenc államvédelmi őrnagy vette át az osztály vezetését, majd újra Lőke Gyula lett az osztályvezető. A VI/2. Osztály alegységei a börtönökben, internáló- és munkatáborokban belső fogoly őrszolgálatot végeztek, „általában fegyver nélkül”. Fegyveres szolgálatot a büntetőintézetek bejáratánál, kapuőrszolgálatban, fogolykísérő szolgálatban és külső területeken végzendő munkálatok biztosításakor láttak el. Az 1951. november 2-án kelt parancs az osztály szerveinél új megjelölést léptetett életbe, továbbá megbízta, illetve megerősítette azok vezetőit és helyetteseit állásaikban. A VI/2-a. Szolgálati alosztály vezetője Németh Lajos államvédelmi őrnagy lett, a VI/2-b. Operatív alosztály vezetője 1952. május 23-ig Potecz Sándor államvédelmi százados volt, aki korábban a kistarcsai táborn is igazgatta, egyben az osztályvezető-helyettesi pozíciót is betöltötte. Potecz Sándort B. Szabó Gyula államvédelmi főhadnagy váltotta ebben a pozícióban. A VI/2-c. Gazdasági alosztály vezetőjének Bilinszki János államvédelmi főhadnagyot nevezték ki. A Börtönügyi Osztályon belül az internálótáborokat, fogvatartási helyeket római számokkal jelölték. A VI/2-I. alosztály ÁVH „Házifogda” (Budapest) vezetője Urr József államvédelmi főhadnagy, majd 1952. márciustól Csete József államvédelmi százados lett, aki korábban a recski kényszermunkatábor táborparancsnoka volt. A VI/2-II. alosztály, az Állambiztonsági Büntetőintézet, Conti utca vezetőjének Nagy Károly államvédelmi őrnagyot nevezték ki. A VI/2-III. alosztály az Állambiztonsági Büntetőintézet, Kozma utca, melynek vezetője 1951. májustól Bánkuti Antal államvédelmi százados volt. 1952. december 30-tól Kómár Mihály államvédelmi százados mint intézetvezető neve szerepelt az iratokon.⁴⁰ A VI/2-IV. alosztály Állambiztonsági Fogház, Mosonyi utca, vezetője 1950. júniustól Csillag György államvédelmi főhadnagy, majd Bus József államvédelmi hadnagy volt. 1952 márciusától Urr József államvédelmi hadnagy vette át az intézet irányítását, egy év múlva pedig Nagy Károly államvédelmi őrnagy (korábban a Conti utcai börtön parancsnoka) váltotta ezen a poszton. A VI/2-V. alosztály lett a Váci Állambiztonsági Büntetőintézet, melyet 1950. március 11-én vett át az ÁVH.⁴¹ Az intézet vezetőjének ekkor Lehota István államvédel-

⁴⁰ Az intézet korábbi elnevezése Budapesti Országos Börtön volt, melyet 1951. május 15-től vett át az ÁVH az Igazságügyi Minisztériumtól (kivéve az Elmefigyelőt). Az egységesített BM létrejöttével pár hónapra ismét megváltozott az elnevezés, BM Büntetés-végrehajtási Főosztály, amely ekkor már parancsnokság, Gyűjtő (vagyis a Belügyminisztérium alárendeltségébe került), majd októbertől Országos Börtön, Budapest. Az intézet új vezetője Lehota István államvédelmi alezredes (korábban a Váci Állambiztonsági Büntetőintézet parancsnoka) lett.

⁴¹ MNL OL XIX-E-1-h. 1950. 202. d. 16562/1950.03.08. I. M. A váci Országos Büntetőintézet átadása az Államvédelmi Hatóság részére.

mi őrnagyot nevezték ki. A VI/2-VI. alosztály a kistarcsai internálótábor lett, melynek vezetője 1951 novemberéig Potecz Sándor államvédelmi százados, majd Urbán Rezső államvédelmi főhadnagy volt. A tábor 1950. május 5-én szabályosan elfoglalta az ÁVH. A recski kényszer-munkatábor a struktúrában a VI/2-VII. alosztályt jelentette, melyet 1950. júniustól Fóris Béla, majd 1951. augusztustól Csete József államvédelmi századosok irányítottak. 1952 tavaszától Fazekas Péter államvédelmi százados (korábban a VI/2-IX. alosztály vezetője) vette át a tábor irányítását, de az amnesztiarendeleetet 1953 nyarán–őszén már Tóth Gyula büntetés-végrehajtási alezredes hajtotta végre. A VI/2-VIII. alosztály a 2. sz. Állambiztonsági Munkatábor, Tiszalök nevet viselte, melynek élén Kiss Kálmán államvédelmi főhadnagy,⁴² majd 1953. júliustól Dornai Sándor büntetés-végrehajtási főhadnagy állt. Az egységesített BM létrejöttét követően a tábor még megmaradt. Munkahely-parancsnokság, Tiszalök elnevezéssel 1953. októbertől Gáspár Márton irányította a tábor.

A VI/2-IX. alosztály számot kapta a kecskeméti munkatábor, melynek kinevezett vezetője Fazekas Péter államvédelmi százados, korábban osztályvezető-helyettes volt. A későbbiekben, 1951. október 6-tól, a tábor megnyitásától ehhez az osztályhoz tartozott a kazincbarcikai internálótábor is.⁴³

A két, fentebb bemutatott, az Államvédelmi Hatóság alatt működő szervezeti egység adta 1950–1953 között az ÁVH kezelésében működő internálótáborok, börtönök, fontos objektumok őrségeit.

Az „őrök”

„Az írni-olvasni alig tudó nyírségi béreslegény, a főváros peremkerületeiből való lumpenproletár sohasem álmodott hatalomhoz jutott Recsken, és ezzel élt is. Szadista hajlamai kieléséhez szinte korlátlan lehetőségei voltak. Az elszennvedett büntetéseink indító oka elsősorban ez lehetett.”⁴⁴

A recski kényszermunkatáborban kétféle alakulat működött. A tábor külső drótkerítésének őrzés-védelmét a belső karhatalom egy nagy létszámú százada látta el (IV/1). A külső őrség feladata volt az internálótábor külső őrzése, az őrtornyokban szolgálatot teljesítők is közülük kerültek ki. Nem léphettek kapcsolatba a belső őrséggel és az internáltakkal sem. A külső őrség társadalmi összetétele: a sorozásnál eleve főképp munkásfiatalokat osztottak be az ÁVH-hoz. Alapvetően fontos volt a megbízhatóság, hogy a katonai, illetve az állami titkok ne kerüljenek ki a polgári életbe, vagy „az ellenség kezébe”.⁴⁵

⁴² 1952-től büntetés-végrehajtási százados.

⁴³ Az ÁVH felépítéséről és intézményi változásairól bővebben: Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953) In: Betekintő, 2009/2. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf.

⁴⁴ Sztáray, i. m. 47.

⁴⁵ Böszörményi, i. m. 88–89. Bihari Pál, a külső őrség államvédelmi századparancsnokának visszaemlékezése.

Faludy György ekképp írta le a kistarcsai internálótábor őrségét. „[...] a görgő szemű főhadnagy az új táborparancsnok, azelőtt zugüggyvéd és váltóhamisító, Schwarznak hívják: hogy a karcsú, hosszú nyakú a politikai tiszt, korrupt, szadista, antiszemita és homoszexszuális; a mögötte álló micisapkás a nyomozó, egyébként öt évvel ezelőtt nyilas besúgó volt Nagytétényben, majd zsebmetszőként működött a pesti villamosokon, onnan került az ÁVÓ-hoz.”⁴⁶

A belső őrséget a VI/2. osztály alakulata adta, a táborparancsnok és a helyettesének közvetlen irányítása alatt. A belső őrség vagy karhatalmi szolgálat 28 főből állt a recski internálótáborban. Őrizték az internáltakat a belső táboron belül, a munkahelyekre is ők kísérték a foglyokat. A belső őrség az operatív csoporttal együtt „egzécioztatta” az internáltakat, illetve információk szerzésében, a kihallgatásokban is segítséget nyújtottak az operatív csoportnak. „Csak pár napja voltunk a táborban, amikor felvittek minket dolgozni az ávosok barakkjába. Kályhát kellett építeni. Ez egy alacsonyabb épület volt, benne hálószobák vaságyakkal, és minden szobában a fejük fölött egy Sztálin-felirat volt: »Ne csak őrizd, hanem gyűlöld is a rabot!«”⁴⁷ Ez nem meglepő, ugyanis az ÁVH vezetőjének 1950. június 1-jén kelt parancsában az állt, hogy „a Belső Karhatalom minden egyes tagját hassa át az ellenség iránti kíméletlen gyűlölet érzése. Ezt a gyűlöletet párosítsák az ellenség elleni harc stratégiai és taktikai ismereteivel.”⁴⁸ Ezt még tetézte az, hogy „nekünk akkor azt mondták, hogy ők a dolgozó nép legádázabb ellenségei, és mi azért vagyunk fontosak, hogy ezekre az ellenségekre vigyázzunk.”⁴⁹

Az operatív csoport vezetője általában a tábor helyettes parancsnoka is volt. Fő feladatai közé tartozott a kihallgatások lefolytatása, az internáltak megfigyelése, táboron belül a kapcsolataik felderítése, beszervezések, informátori hálózat kiépítése, jelentés az osztályvezető felé. Az operatív csoport általában 5-6 vagy 8 főből állt.

A két szervezet nem tartozott egymás alárendeltségébe, mind a kettő egymással mellérendeltségi viszonyban működött, ugyanakkor mindkét területen a táborparancsnok alárendeltségében egy-egy elhárítótiszt teljesített szolgálatot. De ez nem volt egyedi felépítés, a szisztéma mindegyik táborban, amely az ÁVH kezelése alatt állt, így épült fel.

Kevés olyan államvédelmis volt, aki közvetlen kapcsolatban állt az internáltakkal. A rangjuk a következő volt: tizedes, szakaszvezető, őrmester. Felügyelő uraknak kellett őket szólítani. Ők voltak a munkabrigádok parancsnokai. Az utasításukat általában az internáltakon keresztül – barakkparancsnok, körletparancsnok, brigádvezetők – adták ki. Voltak nyomozók, akik civilben jártak, ők magasabb rangban álltak: alhadnagys, főhadnagys voltak, ők az operatív csoportot alkották.

„... most ahhoz az internálthoz jó vagyok, akkor én bajban vagyok, mert engem becsuknak. Ha az internálthoz vagyok rossz, akkor azt mondja, hogyha kiszabadulok, akkor agyonütlek.”⁵⁰ A recski internálótáborban az őrség állapotáról és viszonyairól szól a következő jelentés,

⁴⁶ Faludy, i. m. 306.

⁴⁷ Böszörményi, i. m. 85. Kárpáti Kamil visszaemlékezése

⁴⁸ MNL OL XIX – B – 1 – az – 022/A/Eln. ÁVH. 1950. biz. 10. d. Az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 05/A. számú parancsa, 1950. június 1. 36.

⁴⁹ Böszörményi, i. m. 191. Bálint János államvédelmi alhadnagy visszaemlékezése

⁵⁰ Böszörményi, i. m. 191. Tóth András államvédelmi tizedes visszaemlékezése.

amely egy be nem jelentett, váratlan ellenőrzés eredménye volt 1950 telén az ÁVH Határőrség és Belső Karhatalom vezetősége által.⁵¹

A recski internálótáborba 1950. december 7-én négy tagból álló ellenőrző bizottság ment fel.⁵² Tagjai illusztris személyeknek minősültek már akkor is: Orbán Miklós áv. alezredes, Szalva János áv. alezredes, Lőke Gyula áv. őrnagy, Kristóf István áv. őrnagy. Feladatuk volt a tábor helyzetét, valamint az oda beosztott karhatalmi őrség állapotát kivizsgálni. Az ott tapasztaltakról összeállított jelentésüket 1950. december 8-án leadták Piros László áv. őrnagynak, aki egyetértett a Bizottság megállapításaival. A jelentés első része a *„tábor jelenlegi állapota”* címet viseli, melyben beszámolnak arról, hogy a tábor parancsnoka Fóris Béla államvédelmi százados, aki a véleményük szerint egy *„becsületes, párthű, osztályhű bajtárs, aki a feladatát igyekszik ellátni, azonban erélytelenségénél fogva a rábízott feladatot csak hiányosan tudja ellátni. Igen nagy hiányossága az, hogy felaprózza munkáját, tervszerűtlenül dolgozik, és nem tud az internáltak között megfelelő fegyelmet tartani.”*⁵³ A jelentést írók szerint az internáltak között nincs fegyelmezés, *„teljesen anarchikus állapotok uralkodnak”,* aminek következtében az internáltak *„teljesen belátásuk szerint cselekedhetnek, munkateljesítményük igen alacsony”.* A felsorolt kritikáknak az okait is meghatározzák:

- a tábor parancsnoka nem gyakorol ellenőrzést a letartóztatottak felett;
- nincsen meghatározott, kidolgozott munkaterv sem a parancsnokság részére, sem az internáltak foglalkoztatására;
- nincsen meghatározva az internáltak munkanormája, nincsen megszervezve a gyakori motozásuk;
- a munkaszerszámok ellenőrizetlenül vannak az internáltaknál, ez szabályozva egyáltalán nincs, és így bármikor fennáll az a veszély, hogy ezen szerszámokat szervezett szökés esetén fegyverként felhasználják.

Megtudjuk azt is, hogy a tábor parancsnoka nem „fektetett fel” szabályos ügyviteli szabályzatot, és irkákba, füzetekbe jegyez fel titkos adatokat. A jelentésből az is kiderül, hogy 1950 decemberében még nem „felhőtlenül” működött a belső őrség, sőt itt azt állítják, hogy az őrség feladata csak a tábor külső őrzése, így az internáltakat a táboron belül szabadon hagyják, és nem ellenőrzik őket. Külön kiemelték, hogy „kirívó” az a tény, miszerint a tábor áramszolgáltatását biztosító aggregátort az internáltak kezelik belső ellenőrzés nélkül, és így *„a tábor világítását központilag bármikor meg tudják bénítani”.*⁵⁴ Ekkor még nem volt elkülönítve az internáltak táborrésze, és megjegyezték azt is, hogy ez *„lehetővé teszi azt, hogy az egész tábor területén szabadon mozoghassanak, a parancsnokság épületébe, a legénységi körletbe behatolhassanak*

⁵¹ A bizottság munkájáról bővebben: Bank Barbara: Recsk. Kényszermunkatáborok Magyarországon 1945–1953. Budapest, 2017. 200–208.

⁵² MNL OL XIX-B-10-I-4– 4/1950. (1950/34. d.) Szigorúan Titkos minősítéssel az ÁVH Határőrségi és Belső Karhatalom Parancsnokságának címezve. Köszönet Orgoványi Istvánnak a dokumentumért.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

és maguknak lőfegyvert szerezhessenek.”⁵⁵ Ezt továbbvezetik odáig, hogy ezzel a lazasággal lehetővé válik az internáltak „szervezetszerű zendülése”, illetve szökési kísérlete.⁵⁶ A jelentés a következőkben azt hiányolta, hogy a tábor parancsnoka és az őrség parancsnoka között nincsen rendszeres és megfelelő kapcsolat. Ennek – szerintük – az az eredménye, hogy az őrség vezetője nem tájékoztatja kellőképpen a táboron belüli és azon kívüli eseményekről a tábor parancsnokát. A második nagy „halmazba” az őrség állapotát és az őrség megszervezésével kapcsolatos megállapításait gyűjtötte össze a bizottság. Elsőként Póta István államvédelmi alhadnagyot, az őrség parancsnokát vették vizsgálat alá, aki szerintük „közepes képzettséggel rendelkező, szorgalmas bajtárs, aki alkalmasnak látszik a feladat elvégzésére, azonban kellő ellenőrzés és támogatás hiányában feladatát nem kielégítően végzi el”.⁵⁷ Majd az internálótábor őrzésének helyzete következett, ami megállapításuk szerint nem kielégítő, mivel először is az internáltak őrzése „csak” a tábort körülvevő magasfigyelőkből történik. A felállított őrhelyek mennyisége sok, ám ennek az a következménye, hogy a táboron belüli fegyveres őrséget nem tudják biztosítani. A magasfigyelőket általában 100 méterre helyezték el egymástól – ha figyelembe vesszük a terep adottságait: a figyelést és annak a megvilágítását, ez az akkori létszámviszonyokat illetően nem volt indokolt. A tábor éjszakai őrzése – a jelentés szerint – még rosszabbul volt megszervezve, mert „kb. 700 méter kerületű körletben, melyen belül az internáltak vannak, 35 őrhelyet állítottak fel”, amely ugyancsak szükségtelen volt a bizottság meglátásai alapján. Az őrség nem alkalmazza a különféle technikai felszereléseket – már ha ilyenekkel egyáltalán rendelkeztek, illetve tudták-e, hogy mi az –, mint a nyomász, drótakadály, táboron belüli magasfigyelők, reflektorok, tűzfegyverek, amelyek elősegítenék és egyben biztosítanák a letartóztatottak őrzését. Nincsen a táborban rendszeresítve mozgó járőrszolgálat sem – a táboron belül, illetve kívül sem –, amely a bizottság szerint megkönnyíti a szökési kísérleteket, illetve kívülről idegenek behatolását. Nem használja az őrség a kutyákat sem, amely formáció több őrt helyettesíthetne az őrzésben. „A meglévő őrkutyákat helytelenül kezelték, és a tábor belső rendjében fennálló rendellenességek lehetővé tették, hogy az internáltak a kutyákat magukhoz szoktassák. Ez olyan helyzetet teremtett, hogy a kutyák az internáltakat nem bántják, de az őrköt igen.”⁵⁸ Az őrk fokozott és „szervezetlen” igénybevétele miatt nem tudják hatékonyan biztosítani számukra a politikai és a szakmai továbbképzésüket, illetve ezen okok miatt nincsen biztosítva az őrség szabadsága és szabadnapja sem.⁵⁹ További hiányként állapította meg a Bizottság, hogy az őrségnek nincsen érvényes riadóterve sem.⁶⁰ A következő pontban a bizottság a politikai helyzet tekintetében foglalta össze a táborban látottakat, s megállapította, hogy a politikai vezető Bálint László államvédelmi alhadnagy. Egy pártalapszerv volt a táborban, és van egy táborparancsnoki törzsből alakult pártcsoport, amely egy budapesti alapszervhez tartozik. A DISZ-t megalakították, de mind a pártélet, mind pedig a DISZ-élet hiányos. Ritkán tartanak pártnapokat, párt napi anyagokat pedig rendszeresen nem is kaptak, viszont rendszeresen

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Vélhetően túlzásokba estek a bizottság tagjai. 1950 decemberéig egy szökési kísérletről tudunk, ami sikerült. Nem volt olyan könnyű a táborból megszökni, illetve a legtöbb internált annyira le volt gyengülve, hogy sok értelme nem is lett volna.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ A kevés szabadság és az eltávozás lehetőségének hiánya miatt az egyébként jó hangulatban dolgozó őrségben ezért elégedetlenség lépett fel.

⁶⁰ A tábori őrség csak egy jóváhagyatlan, hiányos és elavult riadótervvel rendelkezett, amellyel a megállapítások alapján nincsen tisztában az őrség parancsnoka, illetve a tábor parancsnoka előtt teljesen ismeretlen a riadóterv. A tábor tűzriadó terve is hiányos, sőt tűzvédelmi berendezésekkel egyáltalán nem rendelkezik.

folyik a pártoktatás. A tiszti és tiszthelyettesi továbbképzés nincs megszervezve sem politikai, sem szakmai oldalról. A politikai foglalkozások alkalmával az ellenség gyűlöletét nem tudatosítják eléggé. A bizottság azt is megvizsgálta, hogy az őrk között a politikai kiválogatás nem volt megfelelő, így több olyan személy van, akinek az eltávolítását javasolják. Az nem derül ki a jelenleg ismert dokumentumokból, hogy a bizottság tagjai mennyire voltak tájékozottak, vagy milyen mélységben tájékoztatták őket a recski internálótábor őrségének kiválasztásával és a tábor felállításával kapcsolatban. A recski internálótábor őrségébe főként fegyelmi vétség elkövetésével, büntetésből lehetett bekerülni a leggyorsabban és a legrövidebb úton, így ez a jelentésben különösen nem egyértelmű. Továbbá a fegyelmi helyzet sem kielégítő a jelentés szerint. *„A fegyelem lazasága – a túlzott családias légkör kialakításával – a katonai fegyelmi forma elhanyagolásában mutatkozik meg.”*⁶¹ Ugyanakkor felhívták a figyelmet arra is, hogy a táborban nincsen fogda.

Az internálótáborban az őrk számára nincs biztosítva a kulturális élet, nincsen kultúrterem, de dekoráció sem. Az őrségnek összesen egy rádiója van, a századnak pedig kettő, de az is a saját tulajdonuk. Az őrk részére kevés a szórakozási lehetőség, főleg azért, mert kevés a lakott terület a közelben, illetve nagyon messze vannak a tábortól. Megállapították azt is, hogy az őrség kapcsolata a közeli falu lakosságával nincsen kellőképpen kiépítve, illetve a honvédség és a rendőrség egységeivel sem ápolnak kapcsolatot. *„Nevelés terén: sajtó olvasása, illetve annak kiértékelése elhanyagolt. A napi sajtót ugyan megkapják, de a szabadidőt a sajtó kiértékelésére nem használják fel kellően. – A könyvtár olvasottsága kevés, nyitva tartása rendszertelen, a könyvtár kicsi. Faliújság úgyszólván az egész századnál nincs. A politikai munka kezdetleges, nincs kifejlődve a dicséret kritika szelleme. A »kiváló őrk«-ök táblája elhanyagolt, és igen kevés bajtárs van rajta. A bajtársak ellátottsága terén is mutatkozik hiány. Nincs a tábor területén fürdési lehetőség. Általában az ellátás nem kielégítő, nincs meg a lényeges megkülönböztetés az internáltak és az őrség ellátása között, különösen a ruházat terén. Vannak hiányosságok az őrszemélyzet fegyverzetében is. Ezenkívül az élelmezés tekintetében fennáll az a veszély, hogy nem tudják biztosítani a közeljövőben az őrség élelmezését. Ennek oka egyrészt a tehergépkocsi hiánya, másrészt pedig a tábor bizonyos élelmiszereket nem tud biztosítani az őrség részére. Az egészségügyi berendezések is hiányosak. Nem rendelkeznek mosodával, fertőtlenítővel és fürdővel. Valamint az orvosi ellátás sem kielégítő, ami vonatkozik az egész táborra. Nem rendelkeznek megfelelő lőtérrel sem, a kiképzési segédletek is hiányosak. Az őrség elhelyezése igen rossz, mert nem rendelkeznek megfelelő számú barakkal és berendezési tárggyal.”*

A Bizottság a jelentés harmadik pontjában a felelősség kérdéséről tett megállapításokat, miszerint a fennálló hiányosságokért felelősség terheli a tábor parancsnokát, *„mert önálló kezdeményezéssel sok fennálló hiányosságot ki tudott volna küszöbölni”*, mint például az internáltak táborrészének elkerítése, a tábor belső területén a magasfigyelők felállítása, a munkaterv kidolgozása, az internáltak részére a normák megállapítása, a tábor belső rendjének a meghatározása, amellyel az őrzést biztonságosabbá lehet tenni, az internáltak fegyelmzését pedig megszilárdítani. Felelőssé tették az őrség parancsnokát is, akinek a feladata lett volna az őrség átszervezése úgy, hogy a század részére a politikai, szakmai képzést és a szabadnapokat is biztosítani kellett volna. A fegyelem és a tábor belső rendjének megszilárdításában is mulasztásokat követett el. *„Úgy a táborparancsnokot, mint az őrség parancsnokát terheli*

⁶¹ Uo.

a felelősség azért, hogy az ott lévő bajtársak között nincs egy szilárd, katonás fegyelem megteremtve, hanem ehelyett bratyí szellem alakult ki.”⁶² A fennálló hiányosságokért felelősség terheli – a Bizottság szerint – a Belső Karhatalom parancsnokát és a Belső Karhatalom Politikai Osztályának vezetőjét is, „mert megállapítható ugyan, hogy a Parancsnokság és a Politikai Osztály részéről történt ellenőrzés, de a fennálló hiányosságok és hibák kiküszöbölésére konkrét intézkedést nem tettek, sem konkrét segítséget nem nyújtottak”.⁶³ A Bizottság megállapította, hogy a Belső Karhatalom Parancsnoksága és a Politikai Osztálya az internálótábor őrzését annak fontosságához mérten nem kezelte elég súlypontosan. „Nem vetették fel a hibákat, a hibák kiküszöbölésére nem tettek semmit. Nem adták meg azt az anyagi segítséget, ami megadható lett volna ruházatban, felszerelésben, laktanya felszerelésben.”⁶⁴ A Bizottság végső sorban felelőssé tette az ÁVH Börtönügyi Osztályát, mert a táborparancsnoknak nem nyújtott kellő támogatást.

A Bizottság a továbbiakban beszámolt a táborban tett intézkedéseiről. Ezek alapján a Bizottság az őrség megszervezésével kapcsolatban azonnali végrehajtásra utasította a tábor és az őrség parancsnokát, hogy nappal a figyelő őrhelyek számát nyolccal, míg az éjszakai őrhelyek számát tízzel csökkentse. Az őrzésből így kivont emberekből részben szervezze meg a mozgó járőrszolgálatot, részben pedig a tábor belső rendjét biztosítsa, illetve az internáltak közvetlen ellenőrzésére állítsa be őket. „Ezzel az intézkedéssel a meglévő erővel ideiglenesen lehetővé vált volna az őrzés jobb ellátása, a továbbképzés és az őrség szabadnapjának biztosítása és esetleges rendkívüli eseményekre nagyobb tartalékerő biztosítása. A bizottság ezen intézkedésére a táborparancsnok, az őrség parancsnoka, valamint ezek helyettesei egyöntetűen kijelentették, hogy így pedig nem vállalják a felelősséget a letartóztatottak őrzéséért. Így ezen intézkedés nem is került megvalósításra.”⁶⁵ A Bizottság utasította a tábor és az őrség parancsnokát, hogy három napon belül, az általuk megadott szempontok szerint dolgozzák ki a riadótervet, a tábor tűzriadó tervét, és ezeket terjesszék fel jóváhagyás végett. A táboron belül elhelyezett internált barakkokat kerítsék körül drótkerítéssel, és oda állítsanak fel magasfigyelőt, melyet fel kell szerelni reflektorral, illetve az őrzést tűzfegyverrel kell biztosítani.

„Mindezt az internáltak körletének szem előtt tartásával végezzék el.”⁶⁶ Továbbá a bizottság utasította a táborparancsnokot, hogy dolgozzon ki egy táborrendet, illetve a fegyelem megszilárdítására, az anarchia megszüntetésére további intézkedéseket tegyen. Rendszeressé kell tenni az internáltak között a kutatásokat, motozásokat, a náluk lévő késeket, szerszámokat pedig be kell gyűjteni, a barakkokban semmi szerszám, felszerelés nem maradhat. Az internáltaknak a szálláskörzetükben meg kell tiltani a dohányzást. Az internáltak fokozott ellenőrzését be kell vezetni, és rendszeresen, fegyelmezett rendben létszámenőrzést kell tartani. Továbbá az internáltaknak meg kell tiltani azt, hogy a parancsnokság és az őrség körletében tartózkodjanak. Utasította a bizottság a tábor parancsnokát, hogy ezen megadott szempontok alapján készítse el a munkatervét az elvégzendő feladatokról, és az ügymenetet a továbbiakban a szabályzatoknak megfelelően vezesse. Az eligazítás még itt sem ért véget, mivel a táborparancsnoknak

⁶² Uo. 149.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo. 148.

⁶⁶ Uo.

utasításba adták azt is, hogy szervezze meg az internáltak közötti ügynökhálózatot, melyben segítségére lesz a VI/2. Börtönügyi Osztály, amellyel fel kell vennie a kapcsolatot a tábor operatív csoportjának és parancsnokának. Bizalmas nyilvántartást kell vezetnie a parancsnoknak az internáltak táborbeli magatartásáról. Az internáltak részére a táborparancsnoknak ki kell dolgoznia egy normát, és a munkanormák elvégzésétől függően adjon vagy vonjon el kedvezményeket. Az őrség parancsnokát utasította a Bizottság, hogy a beosztottak továbbképzését oldja meg és biztosítsa, illetve oldja meg az örök folyamatos szabadságolását úgy, hogy az ne menjen az internáltak őrzésének rovására. Továbbá a tábor parancsnoka az őrség parancsnokával együtt nézzen ki egy megfelelő, lőtérnek való területet, és ennek az eredményét jelentse a bizottságnak. Az őrség parancsnokának mindennap jelentést kell tennie ezt követően a táborparancsnok felé. Az összeállított anyagban kiemelték az ellenség gyűlöletét és a hazaszeretet elmélyítését. Ezt követően a bizottság 13 pontban foglalta össze javaslatait. A beszámolóval Piros László is egyetértett. A dokumentum további útjáról Péter Gábor feljegyzéséből tudunk meg többet. Miután Piros látta, átküldte Rákosinak, aki elolvasás után továbbította tájékoztatás és intézkedés végett Péternek. A feljegyzésből az is kiderült, hogy mielőtt a négytagú bizottság kiszállt volna a recski táborba, annak a helyzetéről Hazai Jenő ezredes és Konok Ferenc alezredes tájékoztatták Pirost, rajta keresztül pedig Rákosit. „A recski táborral Balogh elvtárs foglalkozik, a jelentést elolvasta, így megjegyzésével együtt tanulmányozás és intézkedés végett küldöm.”⁶⁷ Majd Péter Gábor javasolta Pirosnak, hogy Szalva, Kristóf, Orbán és Lőke menjenek fel Recskre, vizsgálják ki a dolgokat és intézkedjenek a hibák kijavítását illetően.

A kistarcsai internálótáborban az őrség helyzete a következőképpen alakult. A jelentés szerint az internálótábor az ÁVH 1950. május 8-án vette át hivatalosan a Belügyminisztériumtól.⁶⁸ Ehhez képest május 5-én hajnalban a kivezényelt államvédelmisek lefegyverezték az őrséget és szabályszerűen elfoglalták a tábor. Az internálótábor az átvételt követően a VI/2. osztály VI. alosztályaként működött. *„Feladata a demokrácia ellenes, államvédelmi szempontból aggályos internáltak őrzése és elkülönítése.”*⁶⁹ A tábor őrzési rendszere kettős volt: a külső biztosítást a Karhatalmi Dandárparancsnokság alá tartozó őrség nyolc őrhelyen (örtorony) végezte, a tábor belső biztosítását pedig az alosztály őrsége látta el hét állandó őrhelyen. Az alosztály létszáma 62 fő volt, amelyből 21 személy alkotta a törzset, 41 személy pedig az őrséget adta.⁷⁰ Az őrség szolgálatát 1952. március 1-jével átszervezték, így az őrszolgálatot onnantól kezdve két szakasz látta el, 20-20 fővel, 24 órás váltásban, 4-4 órás pihenővel. Az internálótábor személyi állományának 96%-a párttag. *„Politikai és erkölcsi arculata megfelelő.”*⁷¹ Az állomány 40%-a középfokú kádereképző tanfolyamot végez, és a pártoktatásban a teljes személyi állomány részt vesz. Az őrség szociális megoszlása a következő volt: 20 fő munkás, 41 fő szegényparaszti származású, 1 fő értelmiségi. Az internálótáborban parancsnoki funkciókat lát el az alosztályvezető, az operatív, a hadtáp, az egészségügyi csoportvezető, továbbá a szolgálatvezető, az őrsparancsnok és az őrsparancsnok-helyettes. *„Az alparancs-*

⁶⁷ MNL OL XIX-B-10 I-4-4/1950.

⁶⁸ Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság Irattára, rendezetlen iratok, 1952. évi iratcsomag. Urbán Rezső a kistarcsai internálótábor parancsnokának 1952. május 26-i jelentése a VI. alosztály helyzetéről.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ 1952 májusában a törzsből hiányzott egy alosztályvezető-helyettes, az őrség pedig három fővel volt kevesebb.

⁷¹ BVOP Irattára, rendezetlen iratok. 1952. évi iratcsomag. Urbán Rezső a kistarcsai internálótábor parancsnokának 1952. május 26-i jelentése a VI. alosztály helyzetéről.

nokok beosztásukban megfelelők.”⁷² Az operatív csoport négy főből állt. „Munkájuk eredményes, idejében értesülünk az internáltak különböző akcióinak kibontakozásáról. Támogatják és elősegítik az alosztály vezetését, feladatainak megoldását.”⁷³ A hadtápcsoport nyolc főből állt, amely a tábor pénzügyeit és anyaggazdálkodását szervezte és vezette. Az egészségügyi csoportban három személy dolgozott. Az őrség munkájában – a jelentés szerint – állandó fejlődés mutatkozott. „Az őrség harcalkészültsége, ütdőképessége megfelelő, a tábor biztonságos őrzése jól szervezett. A szolgálati szabálytalanságok száma és súlyossága csökken.” 1952 januárjában nyolc, míg áprilisban öt fenyítés volt. „A fegyelmi helyzetet nagy mértékben rontják a női beosztottak, akik az őrszolgálatukat nem a követelményeknek megfelelően látják el, fegyelmezetlenek, erkölcstelen, destruktív magatartást tanúsítanak. Az internáltakhoz való viszonyuk sem megfelelő.”⁷⁴ Az őrségi állomány fejlődését és a fegyelmi helyzet javulását segítette, hogy beindították a rendszeres szakmai oktatást.

1951–1952 folyamán három főt pártiskolára, három személyt egyéves szakmai iskolára és két főt őrsparancsnoki iskolára küldtek. Sport vonalon 1952 áprilisában megalakították a saját sportkörüket Bátya SE néven, melynek 46 tagja volt. A sportkörben a hangsúlyt az önvédelmi sportokra és a lövészetre helyezték. Megalakították a saját kultúrgárdájukat is, melynek 21 tagja volt. Az ÁVH országos kultúrversenyében a kistarcさいak az ötödik helyezést érték el.

Az őrség munkájának eredményesebbé tételére 1951 folyamán a belső őrhelyeket átszervezték, négy őrhelyet megszüntettek és tíz embert más szolgálati területre küldtek dolgozni. A megszüntetett belső őrhelyekre két őrkutyát állítottak be. Technikailag is fejlesztették a tábor őrzését, mint például a fogdaépület celláira zajtalan, gombnyomásos villanykapcsolókat szereltek. A külső őrség sorozott személyekből állt, az őrtornyok posztjain ők teljesítettek szolgálatot. A külső őrség parancsnokával a táborparancsnok viszonya jó, és ahogy Urbán kifejtette, kölcsönösen támogatják egymást. „A két őrség közötti kapcsolatot a közös sport és kultúrmegnyilvánulásokkal igyekszünk elmélyíteni.”⁷⁵ Az őrszolgálat terén azért hiányosságok és szolgálati szabálytalanságok mutatkoztak, mint például az őrségben elalvás, őrhely elhagyása, a szabadnapon kocsmazás és lerészegedés, stb. Az alosztályt több hónapja akkor már nem ellenőrizték a főosztályról. Urbán Rezső a problémákra, hiányosságokra is felhívta a figyelmet a jelentésében, amelybe végezetül javaslatokat tett többek között a hatékonyabb kádernevelésre, az őrzés biztonságosabbá tételére, az alosztály teljes állományának felülvizsgálatára, a tisztí és parancsnoki állománynak pedig további továbbképzésekre, a nem megfelelő női örök leváltására.⁷⁶

Ha megnézzük, mindkét internálótáborban hasonló gondokkal küzdött az alosztályparancsnok és a vezetőség, amelyeket nemigen tudtak orvosolni, illetve az 1953. nyári internálótáborok felszámolásáról szóló rendeletig a legtöbb problémát nem tudták megoldani. A táborok felszámolásának végrehajtására voltak olyan helyek, ahol lecserélték a táborparancsnokot is, többek között így történt a recski kényszermunkatáborral is. Így kerülhetett sor arra, hogy már büntetés-végrehajtási tiszt/tisztek vettek részt a táborok szabadításában.

⁷² Uo. 2.

⁷³ Uo. 2.

⁷⁴ Uo. 3.

⁷⁵ Uo. 3.

⁷⁶ Uo. 6–7.

1953. június 28-a utáni állapotok, a B. M. Büntetés-végrehajtási Parancsnokság

A Központi Vezetőség 1953. június 27–28-i határozata következtében a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnoksága az államvédelmi szervektől és a HM-től átvette a katonai börtönöket, illetve az internálótáborokat, köztük a Budapesti Központi Vizsgálati Fogdát (Házifogda), a Budapesti Országos Börtönt (Gyűjtő), a Tolnai Lajos utcai börtönt (Conti), a kistarcsai internálótábort, a Budapesti Katonai Börtönt, a Pécsi Katonai Börtönt, a székesfehérvári Katonai Börtönt és a Szegedi Katonai Börtönt. Ezzel a BM Büntetés-végrehajtási Parancsnoksága az ország összes büntetőintézetét és munkatáborát átvette.⁷⁷ A felsorolt listából a kistarcsai, a tiszalöki internálótábort, a debreceni, miskolci, pécsi, szegedi és székesfehérvári katonai börtönöket megszüntették. Az elítélteket a megyei börtönökben külön osztályokon helyezték el. A fenti börtönöket a megszüntetésükig 714 fő biztosította. Ebből a büntetés-végrehajtási parancsnokság az átvételkor 425 főt vett át állományba. A BM Büntetés-végrehajtási Parancsnokság 1953 decemberében 8 országos börtönt, 20 megyei és körzeti börtönt, 15 munkahelyet és 70 járási börtönt biztosított. Ezen intézetek mellé tartalék fogvatartó helyeknek a következőket jelölték ki: Kistarcsa, Recsk, Sátoraljaújhely, Sopronkőhida, Jászberény. A büntetés-végrehajtásnak az előttük álló feladatok megoldására készült tervezete úgy szólt, hogy felülvizsgálják a teljes bv. őrszemélyzet állományát.⁷⁸ De ez már egy másik történet...

(Megjelenés alatt: a Nemzeti Emlékezet Bizottság Igazságügyi munkacsoportjának kötetében)

⁷⁷ BVOP Irattára, 1953. évi iratcsomag. Jelentés a Bv. Őrség szervezési munkájáról, – javaslat az 1954 évi létszám megállapításhoz, 1953. december 15. 2–3. 00165/1953. TÚK irat.

⁷⁸ Uo.

Recskiek az 1956-os forradalomban és szabadságharcban

„Tudom, hogy a huszadik században nem lehet pusztán kézzel tankok ellen harcolni, de ez gyönyörű, hogy a magyarok megpróbálnak szabadok lenni.”¹

Bevezető

Nehéz helyzetben voltam, miután felkértek arra, hogy pár oldalban ismertessem a volt recski kényszermunkatábor rabjainak az 1956-os forradalomban és szabadságharcban betöltött szerepét. Azt hiszem, hogy annak a gyönyörű két hétnek a rövid összefoglalása annyira lehetetlen, mint az, hogy mindössze tizenkét oldalban átfogó képet adjak az olvasónak a recski kényszermunkatábor hároméves történetéről. Hiszen bármilyen terjedelemben írjon is az ember, mindig fennáll a lehetősége annak, hogy valami fontos kimarad, hogy valamilyen szempont és látószög nem érvényesül, és én vagyok az utolsó ember, aki bármit is kihagyna a „recski rabok” történeteiből.

Mindenkiről név szerint ebben az összeállításban nem lehetséges megemlékezni, pusztán területi okokból, de fontos kihangsúlyozni azt, hogy a volt recski internáltak a forradalom napjaiban is egy-egy kisebb vagy nagyobb csoportba összeverbuválódtak, és ki-ki a saját eszközével, tudása szerint harcolt abban a tíz napban egy közös célért, a magyar szabadságért. Voltak olyanok is, akik csak akkor, azokban a napokban szabadultak a különböző büntetés-végrehajtási intézetekből vagy munkahelyekről. Mint Budapesten, úgy a vidéki városokban, falvakban egyaránt több volt recski internált is harcolt és részt vett a forradalomban. E szűk keretek között mindenkinek a tevékenységét nem tudjuk bemutatni, így jelen írás arra a három személyre összpontosít, akik a forradalom alatt, illetve azt követően életüket veszítették.

Faludy György szavaival, *„A krónikást és szemtanút nyomasztja a feladat nagysága. Ő tudja, hogy történelmet kell írnia, annak a tíz napnak a történetét, amely megrendítette a világot, a kommunizmus világát.”*²

A volt recski internáltak közül páran tollat is fogtak és megírták a forradalom alatti történetüket, illetve Földváry-Boér Elemér édesanyja egyfajta naplójegyzeteket írt a forradalom napjairól. Erdey Sándor október 23-ával kezdte az emlékezését. A Sztálin-szobor ledöntésénél ott

¹ Földváry-Boér Elemér: A kiszolgáltatottak. Budapest, 1991. Szerk. Csanádi Béla. 233.

² Faludy György – Faludy Zsuzsa: Egy nép tragédiája. A magyar szabadságharc évszázadai. Alexandra, Budapest, 2007. 133.

voltak Veréb Lászlóval, aki szintén recski internált volt.³ Majd a „történelmi tettet követően” a kevésbé „történelmi”, de az akkori jelenben fontosabb cselekedetek felé fordultak: élelmiszert vittek a Szentkirályi és a Bródy utcába. Erdeyék a Rádiónál Vízy Sándorral találkoztak, aki szintén recski internált volt. Testvérét, Vízy Istvánt 1947-ben kivégezték, őt magát pedig internálták. Vízy Sándorék gyűjtötték össze egy nagy terembe a rádiónál a lefegyverezett karhatalmistákat.⁴ Erdey Verébbel ott volt a Köztársaság téri kommunista párház ostrománál is, és egy-két nappal később az utcán találkoztak Fóris Bélával, a recski tábor volt parancsnokával is. Ezután Veréb Lászlót Bécsbe küldték feladattal, ő nem tért vissza az országba, míg Erdeyt november 4. a Csengery és az Andrássy út sarkán találta.

Erdey visszaemlékezésében írt egy másik volt recskiről is, Hugyec Jánosról, aki november 8-án még a győri városházához egy leponyvázott katonai autóval érkezett és löszert akart vételezni. A dorogi bányából jött bányász bajtársaival, akikkel még akkor is harcoltak.⁵ *„Szegegyes fegyver és löszanyaggal visszamentek a bányába, hogy ott várják be az oroszokat. Kijelentette, hogy élve nem adják meg magukat, elégük volt a kommunizmusból.”*⁶

Faludy Györgyöt a forradalom kitörésének a híre Visegrádon érte. Másnap a felesége számolt be neki arról, hogy mi történt a Rádiónál és a Sztálin-szobornál. Sőt, október 23-án éjszaka találkozott Földváry-Boér Elemérrel a körúton. *„Szembe jött velem, puskával a vállán. Szerettem volna letépni róla a puskát, de nem mertem. Mindketten féltettük őt, pedig Zsuzsa csak néhányszor látta.”*⁷ Másnap Faludyékat Gábori György, egy másik recski rabtárs „látogatta meg”. *„Majd tíz fegyveres fiatallal és két géppuskával, nyitott teherautó állt meg a ház előtt. Recski jóbarátom, Gábori Gyurka szállt le a vezető mellől. Miután lecsatolt magáról egy köteg kézigránátot, beszaladt a kertbe.”*⁸ Gábori elmondta, hogy vagy harminc ponton küzdenek a forradalmárok a városban, és ők két helyen segítettek. Gábori vitte a hírt számukra, hogy látta Földváry Elemért holtan. Faludy a feleségével október 25-én bement az Írószövetségbe, ahol ülést tartottak. Ettől kezdve október 28-ig az Írószövetségben, az utcán vagy otthon tartózkodott. November 4-e után pedig nem volt kétsége, hogy el kell hagynia Magyarországot. Egri Györggyel, Gábori Györggyel és Garamvölgyivel már Bécsben találkoztak újra.

A forradalom napjaiban Jónás Pál volt recski internált is bekapcsolódott az eseményekbe. Részt vett a Petőfi Kör sajtóvitáján, majd október 28-án csatlakozott a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságához (MÉFB). Később megszervezte a Nagy Imre miniszterelnök, Dudás József és a forradalmi küldöttek közötti találkozót. November 3-án megválasztották az újjáalakított Petőfi Kör elnökének, november 4-ét követően azonban el kellett hagynia az országot.⁹

Október 29-én, a Benczúr utca 27. szám alatt megalakult a Magyar Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége Rédey Gábor vezetésével. November 1-jén, a volt recski internáltak az Uránia Moziban meghirdettek egy politikaifogoly-nagygyűlést, de ez egy hangos veszekedésbe tor-

³ Erdey Sándor: A recski tábor rabjai. Püski, Budapest, 2000. 294–295.

⁴ Erdey, 297.

⁵ Erdey, 310.

⁶ Erdey, 311.

⁷ Faludy György: Pokolbeli napjaim után. Alexandra, Budapest, 2006. 76.

⁸ Faludy, 2006. 77.

⁹ www.mti.hu

kollott. November 2-án a délutáni órákban az október végén, a Benczúr utcában megalakult Politikai Foglyok Bajtársi Szövetségének székházába délután Benkő Zoltán vezetésével több volt recski internált megjelent, és a vezetőségválasztás megtartását követelték. Másnap, november 3-án délután megtörtént a vezetőségválasztás, ahol az egységesen fellépő recski csoport saját jelöltjeit juttatta az elnökségbe. Így a szervezet elnöke Kiss Dániel, alelnöke Benkő Zoltán volt recski internáltak lettek. Érdemben itthon már nem sok mindent tudtak tenni, mert másnap hajnalban bevonultak a szovjet csapatok. Az emigrációban betöltött szerepük tárgyalása jelen keretekbe nem fér bele, hosszú oldalakat töltene meg.

Három portré

Földváry-Boér Elemér

(Budapest, 1930. június 15. – 1956. október 24.)

Földváry-Boér Elemér Endre néven született Budapesten. Anyai ágon Pest vármegye, apai ágon Erdély egyik legrégebbi családjából származott. Édesapja miniszterelnökségi osztálytanácsos volt, és nagyon korán, 38 éves korában meghalt. Földváry-Boér Elemér akkor még csak 8 éves volt. Hárman voltak testvérek: Elemér bátyja 1945 márciusában hunyt el végelgyengülésben, miután a szovjetek az utcán elfogták és étlen-szomjan hajtották őket. Elemér húga, Mária az 1950-es években Magyarország gyorskorcsolyázó bajnoka volt. Elemér a gimnáziumi tanulmányait a Lónyai utcai református gimnáziumban kezdte, majd a Fasori evangélikus gimnáziumban érettségizett. 1948-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem filozófia szakára iratkozott be. Az év végén eltanácsolták az egyetemről. 1948. december 28-án illegálisan elhagyta az országot. Bécsbe ment, majd embercsempészek segítségével az amerikai zónába, Linzbe jutott. 1949 áprilisában visszaszökött Magyarországra, de közben az osztrák csendőrség őrizetbe vette. Két hétig volt fogdán, majd elengedték. A kihallgatási jegyzőkönyvek és az ügynöki jelentések szerint azért tért haza, hogy a családját kivigye Ausztriába, de ők nem akarták elhagyni az országot, ezért barátjának feleségével újra visszaindult Ausztriába. A határon elfogták őket és bekísérték a helyi BM Államvédelmi Hatósághoz. 1949. május 16-án internálták, ez „államvédelmi szempontból szükséges”¹⁰ volt. Május 19-én került a kistarcsai internálótábor IV. ezredébe. Kistarcsáról 1951. január 3-án szállították a recski kényszer-munkatáborba.¹¹ Recskén több jelentés is készült róla: „Több nyelven beszél, nagyon képzett, művelt. Filozófiával foglalkozik. Nagy önuralom, erős selfcontrol, jógázik. Kiegyensúlyozott, meggondolt, a testi megpróbáltatásokat bírja, uralkodik idegein. Jó munkás, csendes, hallgató. Felettesei meg vannak vele elégedve, jutalomban többször részesült. Barátai: Jónás Pál, Egri György, Faludy György, Czebe Valér, Görgy Guidó, Ughy Jenő, Gáti Róbert, Dosztál Béla.”¹² A családja nem tudta, hol van, folyamatosan levelet és kérelmeket írtak a hatóságokhoz. Mind édesanyja, mind húga több levelet írt a Belügyminisztériumba, kérelmezve, hogy Földváry-Boér Elemért engedjék szabadon.

¹⁰ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.1.9. V-46616. 98.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-55620.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-55620. „Dénes” fedőnéven jelentő beszámolója, dátum nélkül a táborból.

„T. Belügyminisztérium!

Az olimpiászon elért ragyogó sikerek lelkes hangulatában írom soraimat.

Mi sportoló család vagyunk, nagybátyám Földváry Tibor a magyar műkorcsolyázás megalapítója, világbajnok; emléktáblája most is kint van a műjégpályánál. Apám vívott, leányom Mária tavaly, 15 éves korában részt vett a poianai Főiskolai Világbajnokságon, ott rekordot javított, élsportoló lett és ezen a télen mind a 4 távon megnyerte az 1952. évi magyar női gyorskorcsolyázó bajnokságot. Fiam, Elemér is tehetséges ökölvívó és úszó; őt a VII-en indította volna egyesülete, ha akkor szabadon van. De ő sajnos valószínűleg az egyetemen felelőtlen rábeszélésre hallgatva, mint fiatalok, még 1948-ban kiment Ny-ra szerencsét próbálni, ott azonban nem kapta meg az IRO-igazolást – megtudom mutatni levelét, melyben írja: »Egy magyargyűlölő szerb kezébe kerültem, aki nem adta meg az IRO igazolást« – csalódott, hazajött. De itt akkor már be volt jelentve a távozása. Internálták, először Kistarcsára – még ott is gyakorolta az ökölvívást – azután munkatáborba került és már 1 ½ éve nem tudok róla, csak annyit, hogy engem áprilisban a rendőrségen kihallgattak az ügyében.

Nagyon kérem a T. Belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság arra illetékes szerveit, hogy kegyelmet gyakorolva, tegyék lehetővé neki, hogy teljes akaraterejével küzdhessen tehetsége fejlesztésére és igyekezzék majdani dicsőséget szerezni hazánk, népi demokráciánk számára. Talán egyszer éppen amerikaiak ellen fog értékes győzelmet aratni.

Szabadság!

Özv. Földvári-Boér Benedekné¹³

Faludy György így emlékezett Földvári-Boér Elemérre: „Hat évvel ezelőtt húszesztendősen lehetett, és filozófiát hallgatott az egyetemen, mikor letartóztatták. Recsken ismerkedtünk össze. Egyike volt a legokosabb és legbátrabb raboknak. És messze a legszebb, ógörög és némiképpen arab fiúarccal. Amikor tízméteres kötélén lógott a hegyoldalban és a sziklafalat fejtette, reggelként egy cédulára – cementeszsák-papírra – húsz görög szót írtam fel neki. Ezeket tanulta meg csákányozás és lebegés közben. Esti előadásaim állandó hallgatója volt, de jóval többet kívánt tanulni a többieknél, mindennek előtt keresztény, arab meg perzsa misztikát. [...] Szabadulásunk után a Madách tér egyik házában lett fűtő. Gyakran meglátogattam: rendszerint filozófiai kérdésekről beszélgettünk, a nagy kazán mellett. Elmondta, hogy titokban – anyja sem tud róla – könyvet írt a népi demokratikus államrendről és Recskről.”¹⁴ Elemért az 1953-as szabadítások során, a recski táborba kiküldött felülvizsgáló bizottság bíróság elé állításra javasolta. 1953. szeptember 8-án a kistarcsai internálótáborban, dr. Olti Vilmos elnökletével megtartott bírósági tárgyaláson tiltott határátlépésért, határátlépés kísérletéért 4 év 4 hónap börtönbüntetésre ítélték, melyet az internálással kitöltöttek vettek. Szabadulásakor azt mondták neki: „Ha beledöglesz is, többé sem egyetemre nem járhatsz, sem értelmiségi munkát nem vállalhatsz el.”¹⁵ Szabadulását követően volt gumigyári munkás, szénhordó, a Madách

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-46616. 99. A levélnek nincs keltezése, de a hatósághoz 1952. augusztus 7-én érkezett.

¹⁴ Faludy, 2006. 76–77.

¹⁵ Földváry-Boér, 232.

téri házakban kazánfűtő, Budán egy erdőgazdaság dolgozója. 1956. október 23-án munkából hazamenet csatlakozott a Margit hídnál a tüntetőkhez. A Parlament előtt meghallgatta Nagy Imrét, majd a rádióhoz ment. Onnan éjszaka hazatért még. *„Fél egy felé járt, mikor befordultam a mi utcánkba. Mária és Józsi a vőm, éppen hazaértek. Hirtelen kinyílik az ajtó és berobban a szobába Bandi. Ő mindig ilyen viharosan érkeznek. – Olyan fáradt és éhes voltam, muszály volt egy kicsit hazajönnöm – mondja mentegetődzve. De én megértem őt. [...] – Most nem lehet eszpresszó-politikát csinálni! Most tettek kellenek! Sohasem hittem volna, hogy a nép így fog viselkedni. Gyönyörű volt minden ma éjjel! És a legremekebb, hogy a forradalmat az ifjúság csinálta, azok a fiatalok, akiket a párt nevelt. Ez a legnagyobb erkölcsi csapás a kommunistákra!”*¹⁶ Másnap hajnalban a szovjet tankok a házuk előtt vonultak el, ő pedig csatlakozott a rádiónál harcolókhoz. *„Még csak reggel 6 óra, mikor elmegy. Mégegyszer hátrafordul és csillogó szemekkel néz vissza.”*¹⁷ Ott is kapta, a rádiónál a találatot. *„Este megtudom telefonon, hogy megsebesült, kórházba szállították és operáció közben meghalt... [...] Hajnalban Máriával és Józsival elmegyünk a kórházba. A halottas kamrában megismerem Bandit. Vége hát minden reménynek, hogy tévedés, hogy névcseré történt...”*¹⁸

Földváry-Boér Elemértől 1956. november 15-én vettek örök búcsút a Kerepesi temetőben. Sírjánál Pap Béla református lelkész mondott beszédet. *„Fiaink! A nemzet úgy tekint reátok, mint hősökre, a halál számotokra nem a megsemmisülés sötét verme, hanem kapu az örökkévalóság felé. Véretekkel történelmet írtatok, halálotok nemcsak egy nemzedéket, egy nemzetet, de az egész emberiséget figyelmezteti: Vannak eszmék, amelyek nélkül nem élet az élet és amelyekért nem drága a halál. Nem siratunk, áldunk Benneteket: »A ti neveitek fel vannak írva a mennyben.«”*¹⁹

Dudás József

(Marosvásárhely, 1912. szeptember 22. – Budapest, 1957. január 19.)

Dudás József 1912. szeptember 22-én Marosvásárhelyen született. Iskoláit Erdélyben végezte. 1940-ig, Erdély visszacsatolásáig Romániában élt. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban, és a kolozsvári illegális szervezet titkára volt. 1936-ig tagja volt a Román Kommunista Pártnak. 1934-ben letartóztatták, és a temesvári katonai bíróság munkásmozgalmi tevékenysége miatt 5 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélte. A börtönből 1939 őszén szabadult.²⁰ Rövid ideig Bukarestben dolgozott. 1940-ben, Erdély visszacsatolása után Budapestre jött. Beiratkozott a Műegyetemre, melyet elvégzett és gépészmérnök lett. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944 szeptemberében Faust Imrével együtt Moszkvába utazott, hogy a fegyverszünet feltételeiről tárgyalást folytasson. Visszatérése után kapcsolatot keresett különböző „antifasiszta” szervezetekkel, és rövidesen tagja lett a Magyar Függetlenségi Front Végrehajtó Bizottságának. Közben összeköttetésbe került – az összefoglaló jelentés szerint –

¹⁶ Földváry-Boér, 235–236.

¹⁷ Földváry-Boér, 236.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Földváry-Boér, 240. Pap Béla református lelkész beszéde 1956. november 15-én a Kerepesi temetőben, Földváry-Boér Elemér temetésén.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-79891/2. 289.

a Demény Pál és a Weishauss Aladár nevével fémjelzett frakcióval és kisgazdapárti politikusokkal is. A felszabadulás után belépett a Független Kisgazdapártba. 1946 decemberében őrizetbe vették. A vád ellene az volt, hogy Romániában a Siguranca besúgója volt, továbbá a felszabadulás után részt vett a Magyar Közösség nevű illegális szervezet tevékenységében. A vádak szerint beszerzése után Dudás kapcsolatba került Kiss Károllyal, és 1945 őszén kapcsolatban állt Donáth Györggyel, Arany Bálinttal és Weishauss Aladárral. Egy 12 pontból álló röpcédulát állítottak össze, amely a „magyar kormány és a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányult.” Dudás tudott a röpcéduláról, s ő javasolta, hogy üzemekben, a munkásság között terjesszék ezeket. Tudomása volt arról is, hogy a rendőrség nyomozást indított a röpcédulák előállítói és terjesztői ellen. Erről Szabolcs Ferenc közvetítésével Arany Bálintot és Benke Miklóst is informálta, akik a tárgyi bizonyítékokat, még mielőtt a rendőrség kezére került volna, megsemmisítették. Dudást az 1946. VII. tc alapján őrizetbe vette a politikai rendőrség és 1946. május 1-jén internálta. A határozat ellen Dudás fellebbezett.

Miután bizonyítékok hiányában bíróság elé állítani nem lehetett, 1947 júniusában internálták Buda-délre. 1948 májusában szabadlábra helyezték, de rendőri felügyelet alatt maradt. 1948 szeptemberében, miután újabb vizsgálat indult ellene, ismét internálták. „A kényszerítő eszközök alkalmazása következtében Dudás beismerte, hogy a Siguranca besúgója volt, ezután ismét internálták.”²¹ Buda-délre, Kistarcsára, majd a recski kényszmunkatáborba vitték. 1951. április 17-én Dudás Józsefet átadták a román államvédelmi szerveknek, elsősorban Romániában végzett besúgói működésének tisztázása végett, másrészt a román kommunista mozgalom egyes tagjai tevékenységének felderítése érdekében. A román államvédelmi szerveknél három évig folyt a vizsgálat Dudás ügyében. 1954. április 23-án Bukarestben Papadopol, a Legfőbb Államügyész helyettese közölte Dudás Józseffel, hogy ellene a vádat elejtik, mert a vizsgálat nem tudta bebizonyítani, hogy Dudás a Siguranca besúgója volt. Közölték Dudással azt is, hogy szabadlábra helyezik, és megkérdezték, hogy kíván-e Romániában maradni. Dudás kijelentette, hogy Magyarországon kíván letelepedni. Ennek következtében adták át a román államvédelmi szervek 1954. május 1-jén Dudás Józsefet a magyar hatóságoknak.²² Rehabilitálták, újra megnősült és egészen 1956 októberéig nem politizált.

1956. október 23-án a Műszaki Egyetemen hűtőszekrényt szerelt, amikor meghallotta, hogy tüntetés készül a Petőfi-szobornál, amelyen ő is részt vett. Ezt követően október 27-ig otthonában tartózkodott. Október 27-én a Margit híd budai hídfőjénél, miután megvédte Veres Pétert és lecsillapította a felháborodott tömeget, meginvitálta őket a Széna térre. Ott mondott egy beszédet, majd a tömeg bekiabálással jelölteket állított. Ekképp megválasztottak körülbelül száz embert, akik másnap összegyűltek a II. kerületi tanács Frankel Leó utcai épületében, ahol kvázi megalakították a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt. Az elnökségben foglalt helyet Dudáson kívül Mód Aladár, Pásztor Tamás, Szabó János, dr. Kovács Zoltán és még sokan mások.²³ Október 29-én délelőtt a tanácsháza nagytermében vázolta a saját 25 pontos programját. A Bizottmány elnökének Dudást választották meg és még 32 tagot.²⁴ A gyűlést

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-78989/1. 37.

²² ÁBTL 3.1.9. V-76898/1. 38.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-76898/2. 290.

²⁴ Bővebben: Eörsi László: Dudás József és '56. In: Beszélő, 2004/1. <http://beszelo.c3.hu/04/01/07eorsil.htm>; Drucza Attila: Politikus és forradalmár: Dudás József és 1956. In: Valóság, 2008. december; <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=822&lap=0>

követően ki akarták nyomtatni a 25 pontot, illetve Dudás elment a Parlamentbe, hogy Nagy Imre miniszterelnökkel tárgyaljon, de ő ekkor nem fogadta. Még ezen a napon, az esti órákban az őt támogató emberekkel és fegyveresekkel megszállta a Szabad Nép székházát. Az épület fontos objektumnak számított, mivel nyomda és telefonközpont is volt benne. Kinyomtatták lapjukat is, a *Függetlenséget* mintegy 50 ezer példányban. Ugyanazon a napon, csak délután jelent meg a *Függetlenség* második száma, de már 50–100 ezer között volt a példányszáma. A lap beindításával Dudást egyre többen felkeresték régi recski fogolytársai közül, így Zimányi Tibor és Benkő Zoltán. Másnap telefonhívást kapott Nagy Imre miniszterelnök titkárságáról, és kérték Dudást, hogy más bizottságokat, több forradalmi szervezetet is hívjon meg az egyeztetésre. Következő lépésként Dudás felvette a kapcsolatot az Írószövetséggel és az egyetemistákkal. A Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karán találkozott volt recski társával, Jónás Pállal, Ádám Györggyel, Kardos Lászlóval, Márkus Istvánnal, Kuczka Péterrel, akik a Magyar Értelmisségi Forradalmi Bizottság tagjai voltak. Mivel Dudás programját és elképzeléseit ismerték a *Függetlenség* lapból, „az első meghökkenés után nekiláttak, hogy a markánsan jelentkező »új erő« megpróbálja integrálni, vagy legalábbis konszolidálni.”²⁵ Az elképzelésükhöz igyekeztek megnyerni Dudás volt recski társait is, többek között Jónás Pált és Egri György újságíró. Egri kérték, hogy segítsen a *Függetlenség* szerkesztésében. Mielőtt Nagy Imre miniszterelnökkel találkoztak volna, Dudás előzetesen beszélt Losonczy Gézával és Donáth Ferencsel, de nem győzte meg egyikőjüket sem. Más problémák is adódtak, ugyanis sem Losonczyék, sem az Értelmisségi Bizottság nem akarta elismerni Dudást a felkelők főparancsnokának. Elérkezett a megbeszélés időpontja a Parlamentben, ahová Dudás József és az emberei, a volt „recskiek” és az Értelmisségi Bizottság képviselői kaptak meghívást és jelentek meg.²⁶ A Minisztertanács elnöke elé tárta a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány követeléseit. A szovjet csapatok azonnali kivonását és a kormány kiegészítését a fegyveresek képviselőivel.²⁷ A találkozón döntést érdemben nem hoztak, de közleményt tettek közzé a rádióban az eseményről. Október 30-án még többen jelentkeztek a székházban segíteni Dudásnak a régi ismerősei közül: „arra ébredtem, hogy döngtetik az ajtót. [...] Két fiatalember állt a küszöbön, állig felfegyverkezve [...]. »Dudás Jóska csoportjához tartozunk« – mondta a magasabbik. »Elvisszük magát hozzá« – világosított fel az alacsonyabb. [...] Felidéztem magamban Dudás Jóska alakját – utoljára a recski tábor egyik büntetőcellájában láttam. Még félholtra verve is elegendő energia volt benne ahhoz, hogy elvezessen tíz forradalmat, s rá kellett jönnöm, hiába fogadtam meg, hogy nem keveredem bele a felkelésbe, nem tudok ellenállni Dudás kérésének.”²⁸ Lőcsei Pál felhívta Dudás figyelmét arra, hogy a Horthy-korszakban is létezett egy *Függetlenség* című lap, ezért a nevét *Magyar Függetlenségre* módosították, október 31-től így jelent már meg. A székházban kb. 120–150 fegyveres volt, és a fegyveres őrszolgálat megszervezése után azt határozták el Kovács Andrással az élen, hogy megkeresik és felkeresik az ÁVH-sokat és a pártfunkcionáriusokat előállítás céljából. Ezt a tevékenységet Kovácsék Dudás József tiltakozása ellenére végezték.²⁹ November 1-jére a kormányzat egyre károsabbnak ítélte meg a Szabad Nép székházában tartózkodók tevékenységét, és döntést hoztak: „Szükségesnek tartja a Minisztertanács a Dudás-csoport felszámolását, ezért Nagy Imre tárgyal Dudással és

²⁵ Eörsi, 2004. 3.

²⁶ Bővebben: Eörsi, 2004.; Drucza, 2008.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-76898/2. 290.

²⁸ Eörsi, 2004. 4. Gábori György visszaemlékezéséből.

²⁹ Eörsi, 2004.

ha ez eredménytelen, felhatalmazza Maléter Pált, a honvédelmi miniszter első helyettesét, hogy Dudást letartóztassa és újabb tárgyalást valamelyik alvezérével folytassanak.”³⁰ A november 1-jére meghirdetett kongresszus elmaradt. Dudásnak folyamatos ellentétei voltak nemcsak Kovács Andrással, hanem általa megbízott más „ismerőseivel is”. Ilyen volt a dr. Kovács Zoltán és „emberei” által végrehajtott incidens is, amikor Dudás tudta nélkül a Széna téri forradalmárokat „ÁVH-sok elleni vadászatra” a külügyminisztérium ellen irányította.³¹ A történetekért Dudást tették felelőssé, és ekkor Nagy Imre elrendelte a letartóztatását. Csak akkor engedték szabadon, amikor Király Béla meggyőződött arról, hogy Dudás ártatlan. Az ellentét Kovács Andrással tovább nőtt, illetve a politikai és katonai vezetés arra az elhatározásra jutott, hogy Dudást kimozdítják a pozíciójából és valamelyik helyettesével tárgyalnak. Így lett Kovács András a tárgyaló fél, „aki kijelentette, hogy nem azonosítja magát Dudással, és csoportját aláveti a Forradalmi Karhatalmi Bizottság hatáskörének”.³² 1956. november 4-én az utcáról rettenetes zajok hallatszottak. A megérkező Dudás összehívta a civil és katonai parancsnokokat, és először azt az utasítást adta, hogy barikádokat kell építeni, fegyvereket szerezni, Molotov-koktélokot gyártani és ellenállni. Miután mindenkinek kiosztotta a feladatát, felvette a kapcsolatot a Nemzetőrség parancsnokságával, Kopácsi Sándor ezredessel, aki a szovjet csapatok túlereje miatt ellenezte a fegyveres ellenállást. Dudás a beszélgetést követően az előzővel teljesen ellentétes parancsot akart kiadni, de vitájában alulmaradt Kovács Andrással szemben, és elhagyta a Szabad Nép székházát. Marton György néhány fegyveressel visszavitte a „bázisra” mint foglyot, majd Kovács felelősségre vonta a „forradalom elárulása” miatt. Két napon belül harmadszor is letartóztatták. Az éjszakai órákban az épület belővést kapott, ahonnan egy katonatiszt Dudást és feleségét kivitte. Először a Rókus kórházba mentek, ahol november 4-től november 8-ig maradtak,³³ majd 1956. november 8-án került Dudás József a MÁV-kórházba, ahol november 19-ig tartózkodott. Lábszársérülése volt és légnyomást kapott, aminek következtében erősen szédült. Dudást a kórházban többször meglátogatta a felesége, aki öreg hölgynek álcázta magát.³⁴ November 19-én két napra sógorához ment, majd november 21-én előzetes bejelentkezés után bement a Parlamentbe, ahol letartóztatták. Még aznap megszerkesztették Dudás és Szabó ellen a vádemeléshez szükséges iratokat. Ezt már csak megerősítette Kádár és Münnich egyeztetése Szerovval november 30-án, amikor is közösen „választották” ki azt a 6-8 »veszélyes ellenforradalmárt«, akiket elsőként kellett bíróság elé állítani.³⁵ Köztük volt Dudás József és Szabó János is. „Néhány nap múlva Egri György és Gábori György barátaim jelentették: Dudás Jósikát, aki a forradalom alatt vezetőjük volt, elfogták.”³⁶ A tárgyalás a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumában zajlott, Ledényi Ferenc hadbíró százados elnökletével 1957. január 9-e és 14-e között. Az ötnapos tárgyalás lezárásaként úgy ítélték Dudás Józsefet és Szabó Jánost halálra, hogy fellebbezési lehetőségük nem volt, bűnösnek találtattak a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntetésében.” Az ítélet mindkét vádlottal szemben jogerős volt és végrehajtható. Felmerültek kétségek azzal kapcsolatban, hogy Dudás Józsefet tényle-

³⁰ Uo.

³¹ Bővebben: Drucza, 2008.

³² Eörsi, 2004.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-76898/2. 293–294.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-76898/2. 176–177. Dr. Kemenes Béla 1956. december 29-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve a Gyorskocsi utca 31. I. emelet 116. számú helyiségében.

³⁵ Drucza, 2008.

³⁶ Faludy, 2006. 90.

gesen kivégezték-e, vagy már a kihallgatások során belehalt a fizikai vallatásba. Mindenesetre az utókornak van két dátuma, január 16-a és a január 19-e.³⁷ Nemcsak Dudás halálának a körülményei, de eltemetésének helye is kétséges volt nagyon sokáig. A Rákoskeresztúri Új Köztető 233-as parcella 18. sorának 3. sírjában volt megjelölve, de 1989 decemberében az exhumálás, a Dudással egy napon kivégzett személy sírbontása során a 18. sor 17. sírjából előkerült személy tekintetében valószínűsítették azonosságát.³⁸

Marényi Ernő

Marényi Ernő 1914. október 13-án született Zalaegerszegen, az iskoláit 1932-ig is itt végezte. Ezt követően a Ludovika Akadémiára nyert felvételt, ahol 1937-ben avatták hadnaggyá. Onnan Vácra helyezték 1939-ig, majd Sopronban szolgált 1939–1940 között a 10. határvadász zászlóalj kerékpáros szakaszánál, ahonnan 1940-ben Örkömezőre, majd Szolvára került. 1941 őszén a Képességvizsgáló Intézethez került hallgatónak,³⁹ majd a tanfolyam elvégzése után 1942 októberében a Hadi Akadémián tanult, de 1944. március végén a németek bejövetelekor orvosi felügyelet ürügye alatt nem szolgált tovább. A szovjet megszállásig a lakásán tartózkodott és különböző helyeken bujdosott. 1945. január végén Budapesten a nemzeti bizottságnál jelentkezett katonai szolgálattételre.⁴⁰ 1946 májusában nyugdíjazták mint „nélkülözhetőt”.⁴¹ Utána kézimunka- és fonalüzletet nyitott Budapesten, ahol letartóztatásáig dolgozott, illetve Keményfy Gyula embercsempéssel állt kapcsolatban mint közvetítő. 1947–1949 között a Katonapolitikai Osztály ellenőrzés alatt tartotta Vörös János volt honvédelmi minisztert és fiát, Vörös Tibor vk. őrnagyot. 1947 tavaszán Vörös Tibor szoros kapcsolataként merült fel Marényi személye.⁴² *„Rendszeresen látogatta Vörös Marényiékát és közösen tanultak angolul. Az órákat dr. Kerekes Ervin tartotta. Esetenként jelen volt James Bellomi amerikai őrmester, a SZER mellett működő amerikai katonai misszió beosztottja, aki Peter Kopcsak amerikai alezredes helyettes katonai attasé beosztottjaként hírszerzést folytatott hazánk ellen. Az is kiderült, hogy Marényi élelmiszer és embercsempészéssel foglalkozott, süllyal Ausztria felé, melyben Bellomi segített neki.”*⁴³

1950. február 9-én internálták, mivel *„eljárás alá vont személy embercsempészettel foglalkozott, ezért internálása szükséges.”*⁴⁴ A kistarcsai internálótáborba került, ahol az első feljegyzés róla 1950. március 3-án készült. 1950. október 1-jén a kistarcsai 5. ezred lakójaként az alábbi informátori jelentés készült róla. *„Marényi Ernő 5/10. internált ügyében [...] az alábbiakat állapítottam meg: Nevezett jól ismerte és szoros kapcsolatot tartott fenn dr. Keményfy Gyula*

³⁷ Dudás és Szabó kivégzéséről az 1957. január 20-i *Szabad Nép* is tudósított.

³⁸ Susa Éva – Molnos Mária: Kegyelet és végtisztesség. A kommunista diktatúra áldozatainak exhumálása és azonosítása. PEK, Budapest, 2016. 50–51.

³⁹ A Képességvizsgáló Intézet a Mária Valéria laktanyában székelt.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-108999. 26.

⁴¹ A honvédségtől elsősorban gazdasági és hivatali visszaélések miatt került elbocsátásra. ÁBTL 4.1. A-2126/140.

⁴² Erről bővebben: Ötvös István: A Vörös János elleni vizsgálatok, 1945–1950. In: Katonai perek 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásoktól a hidegháború kezdeti időszakában. Szerk. Okváth Imre. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 37–70.

⁴³ ÁBTL 4.1. A-2126/140.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-18999. 5. 1950. február 9-én kelt internálási véghatározat.

tisztársával, aki Szombathelyen teljesített szolgálatot. Vele üzleti összeköttetésben is állt és több esetben nyújtott részére kisebb-nagyobb pénzkölcsönöket. Tudomása volt arról is, hogy dr. Keményfy Gyula honv. szds. embercsempészettel is foglalkozik, több katonatisztet, tanárt, egy vegyészmérnököt is kicsempészett az országból.”⁴⁵ 1950 októberében szállították a recski kényszermunkatáborba. Az 1952 nyarán történt felülvizsgálatok alapján a következő megállapításokra jutottak a felülvizsgáló tisztek: Marényinek „nincsen hálózati anyaga. Nevezett magatartása ellen a táborban különös kifogás nem merült fel, fenytve nem volt. Munkához való viszonya közepes, a kőbányában dolgozik. Vizsgálati anyaga nincs. Nyilvántartási anyagunk szerint amerikai hírszerzőkkel tartott kapcsolatot, a CIC-nek dolgozott. A VIII/4. osztály nyilvántartása szerint Marényi Ernő személyére vonatkozólag 1949-ben Bocskai Lajos elmondása alapján nevezett őrnagy volt. Keményfy Gyulát 1945 óta ismeri, akit később Szombathelyre helyeztek mint századost. 1947 márciusában a Nagykőrúton találkoztak és beszélgettek. Keményfy elmondta neki, hogy embercsempészettel foglalkozik és ha tud ilyen emberekről, akkor szóljon. Összehozta Keményfyt 5 személlyel, akiket nyugatra kicsempészték, ezért 5 ezer forintot kapott. 1949. január 17-én leutazott Szombathelyre Keményfyhez és közölte vele, hogy kiszököik nyugatra.”⁴⁶ 1953. október 26-án szabadult Kistarcsáról és ezt követően különböző helyeken segéd munkásként dolgozott. A vizsgálati anyag nem említi, hogy a forradalom alatt csinált volna-e valamit, vagyis az ő ügye nem kimondottan és szorosan kapcsolódik az 1956-os forradalom és szabadságharchoz. Annyiban viszont mégis odatartozik, hogy a megtorlás áldozata lett.

Marényit 1957. január 3-án állította elő a HM II. Osztálya kémkedés gyanúja miatt. Marényi beismerte, hogy 1956. december 2-án Ausztriába szökött, ahol az amerikai hírszerző szervek részére vállalkozott, hogy katonai térképeket visz ki a Magyar Térképészeti Intézetből. 1956. december 29-én Kovács István, Preisz Zoltán és Németh Gábor volt budapesti lakosokkal együtt Bécsből illegálisan Budapestre utazott. 1957. január 2-án felszólította Horváth András honvéd alezredest és Márkus Imre honvéd alezredest, hogy szolgáltatassák ki részére a hírszerző szerveknek való továbbítás céljából a Térképészeti Intézetből megszerezhető összes 1:25000-es katonai térképet. Beismerte, hogy ezen feladat sikeres végrehajtása esetén 120 000 dollárt kapott volna társaival együtt az amerikaiaktól.⁴⁷ Horváth alezredes jelentéséből megtudhatjuk, hogy Marényi közölte, ha az összes nem menne, úgy jók lennének a komlói bányavidék, de főleg az uránium lelőhelyének térképei, azonkívül Salgótarján területe és a keleti határlapok. Megkérdezte, mekkora órség áll az intézetben, hogyan lehetne azokat megsemmisíteni, szó volt arról is, ha esetleg a térképügy nem sikerülne, szerezzen neki más katonai adatokat. Például mennyi a szovjet hadsereg ereje Magyarországon és hol állomásoznak.⁴⁸

Kik is voltak Marényi megbízói? Marényi az 1957. január 3-i vallomásában elmondta, hogy 1956. december 8-án már a mariabuchesdorfi lágerben volt a családjával együtt. Időnként bejárta Bécsbe, ahol az ENCVC-nél (katolikus segélyszervezet) és a TCEM-nél (kivándorlásokat intéző nemzetközi bizottság) jelentkezett menekültként, aki az Egyesült Államokba szeretne

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-18999. 20.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-18999. 26–27.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-14983.

⁴⁸ ÁBTL 4.1. A-2126/140.

kivándorolni. Bécsben forintszerzés és beváltás ügylete miatt került kapcsolatba Kovács Istvánnal és Németh Gáborral, majd ezek révén Preisz Zoltánnal.

Az 1957. január 2-án kezdődött vizsgálat február 18-án lezárult. Marényi Ernő tevékenységével kapcsolatban megállapította, hogy 1956. december 2-án családjával együtt Ausztriába szökött, ahol az amerikai kémszervek szolgálatába állt. Az amerikaiak részére vállalkozott, hogy társaival együtt megszerzi és kijuttatja az összes magyarországi 1:25000-es katonai térképet 120 000 dollárért. A feladat végrehajtásának sikeressége érdekében Marényi illegálisan visszatért Magyarországra Kovács István, Preisz Zoltán és dr. Németh Gábor társaival együtt. A feladatuk végzése közben letartóztatták őket.

Marényi Ernő és társai ügyét Preisz Zoltánétól elkülönítve 1957 augusztusában tárgyalta a Budapesti Katonai Bíróság. Marényi Ernőt, Kovács Istvánt kötél általi halálra, dr. Németh Gábort életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. A halálos ítéleteket 1957. október 31-én végrehajtották.⁴⁹

Összegzésül elmondható, hogy itt három nagyon különböző személy lett kiemelve, más-más életúttal, beállítottsággal, elképzelésekkel és más indokkal, amiért a recski kényszermunkatáborba kerültek. Azonban Recsk egy „közös” ponttá vált számukra és társaik számára is. Egyszerre volt közös és egyszerre egyéni sors ez. És ahogyan ezek a sorsok „összefutottak” Recskben, úgy összefutottak az 1956-os forradalom idején is. Egyikőjük sem volt szent ember vagy „hős”, de a hazájukért aggódó, megmozdulni, kockáztatni akaró, cselekvő emberek voltak a maguk nemében.

⁴⁹ ÁBTL 4.1. A-2126/140.

Takáts Endre és az 1956-os forradalom

„Nehéz, embert próbáló, időt és ideget nem kímélő, elismerést nem hozó életpálya jutott osztályrészül dr. Takáts Endrének, hiszen mindenütt szinte újra kellett kezdenie a már elvégzett munkát. Baján levéltárat szervezett, Sopronban az értékes városi anyag rendezése mellett sikerrel oldotta meg a polgári és népi demokratikus korszak iratanyagának begyűjtését, feldolgozását. Veszprémbe kerülve, a semmiből indulva, másod-, harmadmagával ismét elvégezte a feladatot és 11 éves fáradhatatlan munka, szolgálat után egy rendezett levéltárat, máig ható tradíciókat hagyott hátra.”¹

Bevezetés helyett...

Az írás kimondottan Takáts Endrének a forradalom alatt vállalt szerepét szeretné bemutatni főként azokon a dokumentumokon keresztül, amelyek a vizsgálati dossziéjába bekerültek, illetve a forradalmat követő „kálváriáját”. Sopron városának az 1956-os forradalom és szabadságharcban történt szerepvállalása nagyjából közismert, többen írtak már részleteket róla,² illetve Sopronnal kapcsolatban nagyobb összefoglaló munka is született már.³

A nyomozás – miért csak ekkor?

1956. november 4-én a Győr-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya tájékoztatta a BM II. Főosztály vezetőjét, Horváth ezredest, hogy dr. Takáts Endrét⁴ a

¹ Madarász Lajos: Takáts Endre (1907–1984) In: Levéltári Szemle 1985 (35) 1. szám 103–104.

² Bank Barbara – Tóth Imre: Az 1956-os forradalom Sopronban. In: Soproni Szemle, 2006. LX. évfolyam 3. szám 249–281.; Turbuly Éva: Takáts Endre a Soproni Levéltárban. In: Levéltári Szemle, 2007. 2. szám 1–11.

³ Szakolczai Attila: Győr-Sopron megye. In: A vidék forradalma, 1956. II. Budapest, 2006. 141–210.

⁴ dr. Takács Endre (Apátfalva, 1907. július 27. – Veszprém, 1984. szeptember 21.) tanár, levéltáros. Édesapja dr. Takács Lajos középiskolai tanár, édesanyja Veverán Anna, háztartásbeli. Középiskolai tanulmányait Jászberényben kezdte meg, majd 1925-ben Makón fejezte be. Először az egyházi pályát választotta, majd ezt félbehagyva a szegedi tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára iratkozott be, ahol 1941–1942-es tanévben középiskolai tanári oklevelet szerzett történelem és földrajz szakon. Ezt követően ledoktorált, majd 1943-tól a szegedi Baross Gábor gimnáziumban kapott állást. Még ebben az évben megpályázta a bajai főlevéltárnoki állást, amelyre 1943. december 4-én felvették és 1944 tavaszán véglegesítették. Baján dolgozott a levéltárban 1950-ig, amikor a főhatóság áthelyezte a soproni Állami Levéltárba, ahol letartóztatásáig dolgozott. A forradalom leverését követően, 1956. november 14-től a Soproni Városi Tanács VB elnökhelyettese volt. Ebből a pozícióból kérte a felmentését 1957 márciusában, és ettől kezdve a letartóztatásáig újra levéltárosként dolgozott. Pár hónap megfigyelést követően a

Sopron járási kapitányság politikai osztálya 1957. október 1-jén preventív őrizetbe vette. Az őrizetbe vételhez bizonyítékként hat tanú kihallgatási jegyzőkönyvére és a rendelkezésükre álló bűnjelekre hivatkoztak.⁵

1957. november 4-én a Belügyminisztérium Győr-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya határozatot hozott dr. Takáts Endre soproni lakos ügyében a nyomozás elrendeléséről. Az indok a „népi demokratikus államrend, és a Magyar Népköztársaság megdöntésére irányuló bűntett elkövetésének alapos gyanúja” volt. Ezt még bővebben megindokolták a következőkkel: a politikai nyomozó osztály rendelkezésére álló adatok alapján dr. Takáts Endrét alaposan gyanúsítják azzal, hogy Sopronban mint a Nemzeti Bizottmány elnöke tevékenyen részt vett a soproni Városi Tanács munkatársainak leváltásában. A Nemzeti Bizottmány elnökeként kapcsolatban állt a soproni MEFESZ-szel, és többek között a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal is, illetve azzal is alaposan gyanúsították, hogy részt vett a 48 órás sztrájk soproni megszervezésében.⁶ A nyomozást elrendelő határozatot Vörös István rendőrnemző százados, a vizsgálati alosztály vezetője és dr. Kerepesi Miklós rendőrnemző hadnagy fővizsgáló hagyta jóvá. A Takáts Endre személyére nyitott vizsgálati dosszié hét kihallgatási jegyzőkönyvet tartalmaz, melyet a politikai nyomozó osztály vett fel vele. Ezek 1957. november 13. és 1957. december 4. között készültek.⁷ A tudomásunk szerint az első, 1957. november 13-án készült kihallgatási jegyzőkönyvben dr. Kerepesi Miklós rendőrnemző ismertette Takáts Endrével, hogy nyomozást folytatnak ellene a forradalomban végzett cselekedetei és szerepe miatt. Takáts Endre nem érezte magát bűnösnek az ellene felhozott vádakban.⁸ A nyomozást 1957. december 18-án zárta le dr. Kerepesi Miklós rendőrnemző hadnagy fővizsgáló, amelyet Vörös István rendőrnemző százados, a vizsgálati alosztály vezetője jóváhagyott.⁹

Takáts Endre szerepe a forradalomban

1956. október 27-én dr. Takáts Endre a soproni Nemzeti Tanács elnöke lett. Erre vonatkozóan, a megválasztásának körülményeiről tett vallomást 1957. november 13-án.¹⁰ „1956. október 7-én Ivancsics Kálmán levéltári dolgozó jött a lakásomra és tudomásomra hozta, hogy a városi Tanács épületében a Tanács dolgozóival két MEFESZ kiküldött gyűlést tart. Ezen a gyűlésen megválasztották a MEFESZ helyzetjelentése után azt az 5 fő küldöttet, akik a délelőtti 10 órakor a Sotex kultúrházban tartandó ülésen képviselik a városi tanács dolgozóit. Ivancsics közölte velem, hogy én is a megválasztott 5 személy között vagyok. Így ezt követően bementem a vá-

politikai alosztály 1957. október 18-án letartóztatta, november 4-én pedig megindították ellene a nyomozást, melyet december 18-án – az iratok szerint – lezártak. A megyei bíróság három év börtönbüntetésre ítélte, melyet a Legfelsőbb Bíróság megváltoztatott és Takátsot bizonyíték hiányában felmentette. Levéltárvezetői tisztségéből felmentették. 1958. szeptember elejétől 1960. január 15-ig a szegedi, majd a szombathelyi levéltárban dolgozott levéltárosként, majd 1960. január 16-tól újra a soproni levéltárba helyezték. 1961-ben rehabilitálták. 1961. október 1-től 1973. február 26-ig, nyugdíjba vonulásáig a Veszprém megyei Levéltár igazgatója volt.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 24.

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 3.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 6–20.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 6.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 47–48.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 8–11.

rosi Tanácsra és ott volt Szkárosi elvtárs elnökhelyettes, a 2 MEFESZ kiküldött, valamint a megválasztott 4 küldött. Mi a küldöttek azt hittük, hogy valami érdekképviseleti szervként lettünk megválasztva, így a dolgozókat megkértük, hogy mondják el, mi az, amit sérelmesnek látnak, hogy a gyűlésen ilyen irányban tudjuk képviselni a Tanács dolgozóit. A küldöttség tagjai Szakáll Ede mérnök, Tormai István gondnok, Fábián Lajos igazgatási osztály vezetője én és egy általam név szerint ismeretlen személy volt. 10 órakor a Sotex kultúrházba mentünk, amelynek nagyertermében már kb. 500 fő küldött volt a különféle üzemekből és intézményekből. Az emelvényen kb. 10-15 fő MEFESZ-ista ült, azok vezették az ülést. Közülük egy személyt ismertem, Molnár Géza ötödéves mérnök hallgatót. Ezek előadták, hogy azért hívták össze a gyűlést, hogy megválasztják a »Munkástanácsot«, mert már Bpsten a »Munkástanácsok« átvették az irányítást. Közölték, hogy minden üzemnek meg kell választania a maga munkástanácsát és ezek fogják irányítani a vállalatot. Napirend nem volt, így egy bizonytalanság állt elő. A gyűlésen sokan hozzászóltak és így én is felszólaltam. Felszólalásomban közöltem, hogy végre állapodjunk meg a választás mikéntjében, mert már mindjárt dél van és semmit sem csináltunk. Közöltem, hogy ennyi emberrel nem lehet a választást lebonyolítani. Ekkor javaslatot tettem, hogy minden delegáció egy személyt jelöljön ki és azok válasszák meg a bizottság tagjait. Az egyetemről felszólalt egy tanársegéd és azt javasolta, hogy mivel Bognár elvtárs most nincs állományban – ugyanis ő ekkor pártfőiskolán volt –, de a gyűlésen jelen van, így őt személy szerint kell megválasztani, mint olyan személyt, aki a városban köztisztletnek örvend. Ezt követően több hozzászóló »kikelve« magából elmondta, hogy megszűnt »az elnyomó rendszer« és nem válasszák meg Bognár elvtársat. Ezeket a felszólalásokat általános ellenvetés követte. Ezt követően szavazásra tették a kérdést. Úgy emlékszem 6 szavazattal elvetették Bognár elvtárs beválasztását. Ezt követően az elnökség javaslatára minden küldöttség részéről a kijelölt egy fő ott maradt, a többi személyek pedig elmentek haza. A tanácsküldöttek azt mondták, hogy én maradjak ott, mivel én vagyok a legidősebb. Addig faragták az ott maradtakat, hogy végül 45 főre sikerült leredukálni a korábban ott maradt 115 fős létszámot. Ezt követően az elnökség kijelentette, hogy ez a 45 fő az ideiglenes »Nemzeti Tanács«. Minden választás nélkül történt az egész, aki a 45 főbe beleesett az ad hoc tagja lett a Tanácsnak. Ezt követően közölték a tanács tagokkal, hogy ha a sztrájk megszűnik, akkor választás útján meg lesz választva az állandó »Nemzeti Tanács«, amely az üzemek létszámának megfelelően lesz megválasztva. Ezt követően az egyetemisták azt javasolták, hogy mivel ez a 45 fős tanács nehezen mozgatható, választani kell egy 10 tagú intézőbizottságot, amely effektíven végzi a munkát és időnként összehívja a 45 tagú bizottságot. A 10 fő kijelölése közfelkiáltással történt. A MEFESZ Gyulai Zoltán és Sébor János egyetemi tanárokat javasolta. Ezt követően Mohácsi Zoltánt javasolta valaki, s ezt is megválasztották »éljen« felkiáltással. Baranyai László az Asztalos árugyár dolgozója, Németh Lajos technikus a Selyemiparból, egy személy a Húsüzemből, akinek nevét nem tudom, Katona Lajos rendőrkapitány, Farkas Antal határőrparancsnok, Varga nevezetű dolgozó paraszt. Ekkor felállt Gyulai Zoltán és azt mondta, hogy 10-nek olyan személyt kell választani, aki a Tanácsnál dolgozik. Így ő engem javasolt. Ezután mint minden jelöltet, így engem is megválasztottak. Ezt követően berekesztettük az ülést és a 10 fős intézőbizottságot megkérték – a MEFESZ-isták –, hogy menjünk fel velük az egyetemre. Az egyetemen a dékáni tanácssteremben fogadtak bennünket és arról folyt a vita, hogy a munkát milyen formában kellene végezni. Szó volt arról is, hogy a MEFESZ, illetve annak vezetői átköltöznek a Tanácsház épületébe és ott közvetlen irányítsák a dolgokat. Ebből azonban mint sok másból nem lett semmi, mert másnap megüzenték, hogy ők az egyetemet nem hagyják el, tekintettel arra, hogy a »forradalom« onnét indult ki, és így ott maradnak. Ekkor megállapodtunk abban, hogy egy kiáltványt teszünk közzé, melyben

köztudomásra hozzuk, hogy megalakult a Sopron városi »Nemzeti Tanács«, a dolgozók őrizték meg nyugalmukat és bízzanak a Tanácsban. Ez meg is történt. Péri Rezső gimnáziumi igazgató fogalmazta meg a kiáltványt, melyet plakáton és röplapokon terjesztettünk és több esetben közzé tettek a hangos híradóban.”¹¹ A vallomás tovább folytatódik az október 28-án történt eseményekkel, amikor is összeült a 10 tagú bizottság. Dél előtt bement hozzájuk a Kőhidai Börtön parancsnoka, aki beszámolt arról, hogy a fegyházban nincsen semmi baj, napközben a raboknak mozielőadás lesz. A parancsnok távozása után egy-két óra múlva telefonáltak a börtönből, hogy a rabok ki akarnak törni és a mozielőadás helyéről nem akarnak visszatérni a celláikba. A börtönben levő kb. hatszáz főnyi elítélt kitörést kísérelt meg, amelyet az ott tartózkodó erőknek sikerült megakadályozni. A fegyverhasználat következtében „néhány halott és sebesült lett.” A hírt meghallva Takáts Endre szólott Farkas Antalnak, a határőr laktanya parancsnokának, hogy a börtön azonnal kapjon erősítést. A negyvenfős erősítés tűzfegyverekkel felszerelve meg is érkezett a börtönhöz, hogy megakadályozzanak bármifajta kitörést. A Bizottság 28-án egész nap ülésezett, és a Tanácsházán keresték Bognár Dezsőt, de nem találták a lakásán és a pártbizottságon sem. Azért keresték Bognárt, hogy felkérjék, vegyen részt a Bizottság munkájában. Csak az esti órákban – a vallomás szerint fél 7 körül – tudott Takáts kapcsolatba lépni Bognárral a pártbizottság telefonján. Bognár ekkor közölte, hogy a MEFESZ tagjai a pártbizottság 13 munkatársát letartóztatták, vele együtt és fegyveresen egy elzárt szobába zárták őket. Gyulai Zoltán professzor is hallotta a beszélgetést, elment az egyetemre és intézkedett, hogy a pártbizottság munkatársait engedjék szabadon. A szabadon bocsátásra sor került a következő órában.¹²

Október 28-án vagy 29-én – erre Takáts nem emlékezett, de a helyes dátum 29-e – a Bizottság tárgyalt Lencsés Imrével, az egyik MEFESZ-küldöttel annak érdekében, hogy Bognárt beválasszák a Bizottságba. A MEFESZ a választásnál megvétózta Bognár személyét azzal, hogy „kommunistát nem lehet beválasztani” a Bizottságba. Takáts szerint ekkor már öt kommunista volt a tagja a Bizottságnak. Az esetek egyértelműen arra utalnak, hogy a MEFESZ és a Nemzeti Tanács között elvi és hatásköri nézetkülönbségek voltak.¹³ A meglevő – igen kevés – korabeli dokumentumok alapján arra lehet következtetni, hogy az egyetemi és városi forradalmi szervezetek között az együttműködés akadozott és nem volt feszültségmentes sem.¹⁴ Takáts emlékezete szerint október 29-én történt az is, hogy a Kőhidai Börtönből hoztak egy igazolást, és azt kérték, hogy Takáts írja alá és igazolja, hogy a rabok kitörésénél jogos volt a fegyverhasználat.¹⁵ „29-én hétfőn a közigazgatási dolgozók összejöttek éppen úgy, mint más-kor. Ekkor mi, a »Nemzeti Tanács« azon elméltünk, hogy most mi legyen. A megállapodás

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 9.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-143683. 10.

¹³ Bank–Tóth, 265.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A Kőhidai Börtön parancsnoka, ahogy már beszámolt a Nemzeti Tanács előtt is, mozielőadást szervezett a raboknak, de ahogy ő elhagyta a fegyházat, az elítéltek megpróbálták kitörni a börtönből. Miközben mintegy hatszáz rabot megkíséreltek a celláikba visszakényszeríteni, fegyverhasználatra került sor. Az „összeecsapás” során két halott és több sebesült maradt a helyszínen. A Nemzeti Tanács a híre azonnal intézkedett és az Intéző Bizottság egyik tagját, Baranyai Lászlót küldte közvetítőnek a börtönbe. Baranyait a bent lévő rabok elfogták és tüszként fogva tartották. A még nagyobb baj megfékezése érdekében a Nemzeti Tanács beadványban fordult a megyei ügyészséghez, hogy a sopronkőhidai börtönben büntetését töltő három politikai elítélt ügyét vizsgálja felül és döntsön abban soron kívül. A városi Nemzeti Tanács a politikai foglyokat és a közellátási bűncselekmény miatt elítélteket szabadon bocsátotta. Bank–Tóth, 265–266.

úgy történt, hogy a régi apparátus teljes létszámmal marad a helyén és a »Nemzeti Tanács« egy-egy főt küld minden közigazgatási osztályra, és ami az egyes osztályokon történik, arról a »Nemzeti Tanács«-nak naponta tartott értekezleten beszámolnak. Ezt azért tettük, hogy ne légüres térben mozogjon a »Nemzeti Tanács«, hanem tájékozódjon a közigazgatás egyes problémáiról és az ott megtörténtekről. Ez azonban a gyakorlatban nem sokat jelentett, mert a megbízottak nem értek rá, hogy a kijelölt osztályokon ott tartózkodjanak. Így legfeljebb naponta egy vagy két esetben benéztek az egyes osztályokhoz. Így a tervezett tanácsülések, amelyet naponta kellett volna megtartani, mindössze 2-3 esetben lett[ek] megtartva.¹⁶ Úgy emlékszem, hogy ezen a napon volt, hogy Csapó fhdgy. [főhadnagy – B. B.], a tűzoltóság parancsnoka bejött hozzám és közölte velem, hogy úgy értesült a Börtön parancsnokától, hogy a rabok az összes szalmazsákot felhordták a padlásra és azzal fenyegetődnek, hogy amennyiben az éj folyamán nem engedik ki őket, úgy felgyújtják az egész börtönt. Csapó azt kérdezte, hogy mit tegyenek ilyen nehéz helyzetben. Én azt kérdeztem, hogy van-e fegyveres embere, de olyanok, akik komolyabb fegyverrel rendelkeznek, nem pedig pisztollyal. Ő azt mondta, hogy neki van 5-6 fő géppisztolyos embere. Én azt mondtam neki, hogy ezeket az embereket küldje ki, fecskendőt ne küldjön, ha a rabok felgyújtják a börtönt, hadd égjen, az a fontos, hogy onnét eleven ember ki ne kerüljön. Ezen a napon volt, hogy Közi Horváth nevezetű személy bejött és a Keresztény Demokrata Párt megalakítására kért engedélyt és a párt alakítását bejelentette. A Kisgazda Párt részéről Gallus mérnök, a Tervező Irodától és Winkler Oszkár [a] tervező iroda mérnöke és még egy általam ismeretlen harmadik személy volt velünk. Ezek is a pártalakítás gondolatával jöttek. Én közöltem velük, hogy ennek még nincs itt az ideje, már azért sem, mert ezzel ismét szembe állítanánk az embereket egymással és ez egy összeütközést jelentene. Közöltem velük, hogy most az ilyen okozandó [sic!] kérdések végrehajtását mellőzni kell. Ők egyetértettek velem, és elmentek azzal, hogy most nem csinálnak semmi pártszervezést.”¹⁷ Ezen a napon a Szabad Nép székházából felhívták Takátsot és megkérdezték tőle, hogy milyen forradalmi jelenség mutatkozik Sopronban. Megalakult-e már a Nemzeti Tanács, és megkérdezték, igaz-e az, hogy Sopronban egy „Habsburg restaurációs” mozgalom alakult ki, mert Pesten ez a hír járja, hogy Sopron el akar szakadni Magyarországtól. Takáts elmondta nekik, hogy ilyen kísérletről Sopronban nem tudnak. Ugyanez a kérdés megismétlődött, amikor Takátsot Kecskemétről hívták.¹⁸

1956. október 30-án a Nemzeti Tanács és a MEFESZ képviselői értesítést kaptak arról, hogy délután 5 órakor Győrben, a Tanácsháza nagytermében gyűlés lesz, amelyre feltétlenül várják a soproniak megjelenését is. Megint összehívásra került a 45 tagú testület, hogy összeállítsák Sopron város kéréseit, illetve mik azok a sarkalatos pontok, amelyeket orvosolni kell a városban. „Ezt azért csináltuk így, mert ekkor még nem tudtuk, hogy a gyűlésen mivel fognak foglalkozni.”¹⁹ A délutáni órákban két személygépkocsival 6 vagy 7 ember Győrbe utazott, hogy részt vegyenek a gyűlésen. „Amikor a Tanácsházához értünk, ott nagy tömeg tartózkodott, amikor bementünk a nagyterembe, az emelvényen kb. 20 fő tartózkodott, és egyszerre beszélt mindenki, így azután ott szót érteni nem lehetett.”²⁰ Ezért a soproniak fogták magukat

¹⁶ Ilyenformán a Nemzeti Tanács tényleg légüres térbe került, a közigazgatás problémáiról nem értesült, így annak működését nem tudta irányítani, nemhogy megszervezni. Bank–Tóth, 266.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 11.

¹⁸ Uo. Itt megszakították Takáts kihallgatását, a jegyzőkönyvet nem írta alá.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 12.

²⁰ Uo.

és elhatározták, hogy elhagyják a gyűlés színhelyét, mert – ahogy Takáts fogalmazott – „*semmi olyan nincs, amiért mi bejöttünk, hogy a város problémáit tárgyalták volna meg.*”²¹ Ahogy kijöttek a Tanácsházáról, látták, hogy több autónyi katonaság közeledik az épülethez, ezért a soproni társaság bement a Korzó étterembe feketekávé fogyasztani. Az étterembe az utcáról nagy hangzavart hallottak, majd nagy tömeget láttak vonulni. Akkor derült ki, hogy a Vagongyár dolgozói Szigethy Attilával az élen akkor mentek a meghirdetett gyűlés színhelyére, ami csak akkor kezdődött meg. Az is kiderült, hogy az előzőleg bent tartózkodó tömegtől megtisztították a nagytermet, így a soproniak is csatlakoztak a gyűléshez. „*A mi küldöttségünk este 10 óra után ott hagyta a gyűlést. A gyűlésen ott volt kb. 40-50 egyetemista is, akiknek az ottlétekről csak akkor tudtam, amikor a gyűlés megkezdődött. Ők ott maradtak, amikor mi eljöttünk.*”²² Ugyancsak 30-án Fekete Lajos lakatos – és műhelytulajdonos – felkereste Takátsot a Tanácsházán és előadta neki, hogy „*itt volna az ideje, hogy az államosított tulajdont visszaadják, és akik az államosítást eszközöltették, el kell bocsátani. Ő itt név szerint Reiber Teréz vb titkár ellen volt felháborodva és azt mondja, ha nem távolítjuk el, majd ő elintézi.*”²³ Takáts a beszélgetés után felhívta Reiber Terézt, Marton Lászlót, Szkárosi Sándort és kérte őket, hogy ne menjenek be dolgozni pár napig, mert semmiféle védelmet nem tud biztosítani számukra. Közölte velük, hogy a fizetést megkapják ezekre a napokra is, és megerősítette azt a tényt, hogy „*mi senkit nem alkalmaztunk és senkit el nem bocsátottunk.*”²⁴ Ezekben a napokban még egy „problémát” meg kellett oldania, illetve kezelnie kellett Takátsnak, ez pedig a MEFESZ-nek kiadandó fegyverek ügye volt. Még 30-án, a délelőtti folyamán Takátshoz átment a MEFESZ katonai csoportjától egy hallgató és arról panaszkodott, hogy a katonaságtól nem kaptak fegyvert, holott nekik csak 10 darab géppisztolyuk van, amit már előzőleg vételeztek a katonaságtól. A látogatás másnap, október 31-én is megismétlődött. Takáts ezért felkereste Katona Lajos rendőrkapitányt, aki beszámolt Takátsnak arról, hogy ők 40-45 darab mauser puskával rendelkeznek, de töltényük az nincs. Megbeszélték, hogy ezeket a puskákat Katonáék kiadják a MEFESZ-nek, ami meg is történt. Ezen a napon Takáts átment a MEFESZ-központba és leült tárgyalni az egyetemistákkal, mert „*a MEFESZ mindent önhatalmúlag intéz és ezért a felelősséget valakinek vállalnia kell. Ekkor már a kommunistákat bevitték és más ilyen dolgokat csináltak. Itt abban állapodtunk meg, hogy a közigazgatás kivételével ők mindent fenntartanak maguknak, úgy a külföldi, mint a politikai kérdésekben való döntést.*”²⁵ Megígérték, hogy a politikai intézkedésekről a »Nemzeti Tanács«-ot értesíteni fogják. A megállapodás ellenére az éj folyamán minden autót lefoglaltak és a vöröskeresztes szállítmány által felhalmozott anyagot szállították Budapestre.”²⁶ Október 31-én a Nemzeti Tanács tárgyalta a személyzeti osztály ügyét. Ennek az volt az előzménye, hogy aznap bent járt a Nemzeti Tanácsnál egy Takáts

21 Uo. Takáts csak később értesült arról, hogy ez a „rendezvény” a Somogyvári-féle „kormányalakítás” lett volna.

22 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 13.

23 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 14.

24 Uo.

25 A Nemzeti Tanács Ideiglenes Intéző Bizottsága, a város életének fenntartása érdekében is, az egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy biztosítsa a közigazgatás működésének folyamatosságát. A Bizottság gyakorlatilag – még ha Takáts a kihallgatási jegyzőkönyveiben ezt tagadta is – az egykori tanács Végrehajtó Bizottságának funkcióit vette át és gyakorolta. A tanács apparátus ekkor még teljes létszámban a helyén maradt, azonban az osztályvezetőktől megvonták az aláírási jogot, amelyet ezt követően az úgynevezett tanács megbízottak végeztek. Együttal megkapták azt a feladatot is, hogy ellenőrizzék az illetékes szakigazgatási szerv munkáját, és arról rendszeresen számoljanak be a Nemzeti Tanácsnak. Az igazgatási ügyekkel Baranyai Lászlót, a közellátás és kereskedelmi ügyeket Stark Gusztáv felügyelte, amíg a városgazdálkodási témakört Mohácsy Zoltánra osztották, Német Lajost az ipari üzemek ügyeivel, Peéry Rezsőt pedig a sajtóval és az oktatási ügyekkel bízták meg. Bank–Tóth, 265.

26 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 13.

számára ismeretlen személy, aki felszólalt az ellen, hogy a „régí” személyzet még mindig bent tartózkodik és válogatja az aktákat.²⁷ Takáts bement a személyzetishez, Muhr Nándornéhoz, és elkérte a szoba kulcsait, majd lezárta azt. Természetesen a reklamáló azt követelte, hogy a személyzetis anyagokat osszák szét. November 1-jén Takáts Endre Perlaki egyetemi tanársegéddel Győrbe utazott a nagygyűlésre. Az összejövetel a Dunántúli Nemzeti Tanács megalkotása miatt lett ismét összehívva, mivel az előző gyűlésen ez jogilag nem történt meg. Az út alatt tudta meg Takáts Perlakitól, hogy éjszaka a MEFESZ tagjai Pápáról három teherautó fegyvert, lőszert és kézigránátot vittek Sopronba.²⁸

1956. november 4-én Kéthly Anna Bécsből érkezett Sopronba, ahol tárgyalásokat folytatott a Nemzeti Tanács és az egyetemisták képviselőivel. Takáts a szovjet megszállás hírére reménytelennek tartotta a helyzetet, és határozottan elutasította a fegyveres ellenállást. A Kéthly Anna külügyminisztert kísérő osztrák külügyminisztériumi alkalmazott felajánlotta Takáts számára – és Bujdosó Alpárnak is –, hogy segít külföldre menni, ám ezt Takáts visszautasította azzal, hogy „tetteiért vállalja a következményeket”.²⁹

Dr. Takáts Endre soproni lakos beszervezésének javaslata

Dr. Takáts Endre soproni lakos szervezési javaslatát a Belügyminisztérium Sopron megyei Rendőr-főkapitányság Sopron városi és járási Kapitányságának Politikai Alosztálya készítette elő 1957. augusztus 14-én.³⁰ A szervezési javaslat elkészítését megelőzte júniusban egy személyes találkozás Takáts Endrével. A jelentés szerint Takátsot a hivatali helyiségében kereste fel Fábián József rendőr főhadnagy alosztályvezető és Szilágyi László rendőr hadnagy.

„A megismerkedés ürügye az volt, hogy Takátsról, mint a levéltár vezetőjétől, régi évfolyamú, a levéltárban őrzött újságpéldányokat kívántunk megnézni. [...] A kölcsönös udvariassági kérdések után elmondottuk jövetelünk célját, megkönnyebbült, és a legnagyobb készséggel rendelkezésünkre állt.”³¹ A „személyes megismerkedés” kb. 30 percig tartott. A főhadnagy és a hadnagy megállapításai Takátsról a következőképpen hangoztak: „dr. Takács Endréről a személyes megismerkedés után az a véleményem, hogy átlagon felüli műveltséggel rendelkezik. Államjogból egyetemet végzett. Rendkívül simulékony, választékos beszédű, igyekszik mindenkiel a saját »nyelvén« elbeszélgetni. Udvarias természetű. Az általa felsorolt nevekből megállapítható, hogy Sopron városban széles ismeretsséggel rendelkezik az úgynevezett »polgári« rétegben. Vallásos beállítottságú. Igen tart attól meglátásom szerint, hogy [az – B. B.] ellenforradalomban kifejtett tevékenységéért felelősségre vonják. Emiatt minket – bár mi az ő tevékenységét nem is érintettük – igyekezett meggyőzni arról, hogy ő semmit sem csinált. Nem volt

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 14.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 13.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 44.; Bank–Tóth, 277.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 34–46.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 45.

őszinte hozzánk. Véleményem szerint beszerzése során komoly problémát fog jelenteni az, hogy más személyeket lekompromittáljon. Ez vallásos és polgári beállítottságából adódik.”³² Az 1957. augusztus 13-án összefoglalt „Környezettanulmány”-ban – amelyet ugyancsak a Sopron városi és járási kapitányság politikai alosztálya állított össze – Fábíán főhadnagy és Szilágyi hadnagy részletesen „foglalkozik” Takáts Endre tevékenységével.³³ Amíg az „előélete” három mondatban van összegyűjtve, addig a forradalom alatti szerepéről két és fél oldalnyi információ „gyűjtés” olvasható. A környezettanulmány tartalmazza azt az információt is, miszerint „Dr. Takács Endre elrendelte a soproni postahivatalok készleteiben levő általános forgalmú postabélyegek felülnyomását is. »Hazádnak rendületlenül...! Sopron, 1956. október 22.« felirattal.”³⁴ A környezettanulmánnyal egyazon napon keltezett „Beszerzési javaslat” hasonlóképpen Takátsnak a forradalom alatti szerepével foglalkozott. „Sopron városában különböző ellenforradalmi szervezetek irányító szerve október 26-a és november 4-e közötti időszakban a Városi Nemzeti Tanács volt. Szerepét november 4-e után a Központi Munkástanács vette át. A Nemzeti Tanács lényegileg átfogta az egész várost, irányította eszmeileg és gyakorlatilag is az ellenforradalmi tevékenységet a MEFESZ Bizottsággal karöltve. Vezetői volt nagypolgári és polgári elemekből kerültek ki, mint például Dr. Takáts Endre, Dr. Freyler Rudolf, Dr. Mollay János, Németh Lajos, Gönye Mihály, Dr. Peéry Rezső, Király József, Dr. Lakatos János stb. Ezek az ellenséges elemek között még nem rendelkezünk hálózattal, pedig feltétlenül fontos ezen személyek operatív ellenőrzése, mivel feltehető, hogy továbbra is folytatnak ellenforradalmi tevékenységet. Közöttük végzendő operatív ügynöki munkára alkalmasnak tartom Dr. Takáts Endrét, aki az ellenforradalom ideje alatt a Nemzeti Tanács elnöke volt, és így város szerte ismeretes személy az ellenséges elemek között. Ettől eltekintve a soproni nagypolgárság között széles kapcsolatokkal rendelkezik, valamint a felosztatott Központi Munkástanács felé hasonlóan.”³⁵ Mindezekon felül egyetlen beszélgetést követően, a forradalmi tevékenységére építve azonnal „beszerzésre való meghívást” akartak végrehajtani a következő módszerrel: „Idézőt kézbesítünk ki részére, hogy Baranyai László ügyében történő pótnyomozásra tanúként jelenjen meg. Az idéző szerint Győrben kell neki megjelenni. Hazuról a vonatra való indulása közben titkosan őrizetbe vesszük egy alkalmas helyen, és a soproni R. kapság [rendőrkapitányság – B. B.] hivatalos helyiségébe szállítjuk kihallgatása és beszerzése céljából. Sopronba azért nem jó meghívása, mert felesége igen nagyszámú ismerőse keresheti abban az esetben, ha esetleg beszerzése elnyúlna. Ezen a módon kb. 2 napot tudunk legalizálni a beszerzésre.”³⁶ A javaslat tovább úgy folytatódik, hogy a titkos őrizetbe vételi akcióban részt vesz a soproni politikai alosztály részéről Szilágyi László rendőr hadnagy és Bocskor Árpád rendőr hadnagy. Az őrizetbe vételt a kapitányság személygépkocsijával hajtják végre. A végrehajtást követően azonnal – a tervek szerint – a soproni Rendőrkapitányság politikai alosztályának egyik helyiségébe szállítják, „ahol megkezdjük nevezett alapos és módszeres kihallgatását.”³⁷ A kihallgatáshoz szükséges kérdéseket is előre „szerkesztették”, illetve a tervezetet előkészítő tiszt szerint, „ismerve dr. Takács Endre jellembeli felfogását, igen nehéz lesz tőle mások tevékenységére vonatkozóan őszinte vallomásra kényszeríteni. Azonban kihallgatását nem lehet befejezettnek tekinteni addig, míg másokat le nem kompromittál. Biztos vagyok benne, hogy dr. Takáts Endre,

32 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 45–46.

33 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 42–44.

34 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 43.

35 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 35.

36 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 38–39.

37 ÁBTL 3.1.9. V-143683. 39.

mint a volt Nemzeti Tanács elnöke igen sok személy ellenforradalmi tevékenységét ismeri.”³⁸ A gyanúsított jegyzőkönyv felvételét követően rögtön megkezdték volna a „beszervezési beszélgetést”. A beszélgetés első részében az általa elkövetett, a népi demokrácia elleni bűnök sorolják fel, illetve „*emlékeztetjük két gyermekére [...] és családjára, akikre nem gondolt, amikor a rendszerünk ellen támadt.*”³⁹ Fenyegetés, megbánás, az önmagától történő felajánlás eszközeinek tervezett bevetése teljesen megszokott volt.

„A szervezési beszélgetés során arra törekszünk, hogy dr. Takáts őszintén megbánja az elkövetett cselekményeit, és önként felajánlja szolgálatát a Rendőrség politikai Osztályának. Ezt a felajánlását úgy kívánjuk elérni, hogy ha erre esetleg önmagától nem jönne rá, hogy felvetjük felé azt, hogy a börtönnel még nem tette jóvá elkövetett cselekményeit, azzal csak »fenyítve« van. Viszont részünkre a bűncselekmények jóvátétele a fontos, nekünk biztosíték kell részéről, hogy többé nem végez ellenséges tevékenységet. Amennyiben felvetné magától a velünk való együttműködés kérdését, azt rögtön nem fogadom el, mivel várható az, hogy esetlegesen későbbi együttműködés során azért nem dolgozna, mivel azt mondaná, hogy kényszerhelyzetben cselekedett. Mikor elfogadom, akkor már éreznem kell, hogy őszintén és bűncselekményeinek jóvátételére választja ezt az utat.”⁴⁰ Itt a szervezést eltervezők kioktatási, titoktartási aláíratási, legenda „készítési”, viselkedési kódexet írnak Takáts személyére. Ám utána, a javaslatát végén található egy olyan bekezdés is, amely „elvileg” számol azzal, hogy mi van akkor, ha nem vállalja a szervezést. „Amennyiben a szervezés során azt látom, hogy nevezett a szervezést ne vállalná, úgy abban az esetben a gyanúsított jegyzőkönyv felvétele után visszakísérem a fogdába és ügyében a további intézkedéseket megteszem”.⁴¹ A javaslatot jóváhagyásra felterjesztették Gerendai László rendőr alezredes,⁴² politikai osztályvezetőnek, aki a következőket írta a szervezési javaslat elejére, „a szervezést nem engedélyezem Sopron ellenforradalmi N. T. [Nemzeti Tanács – B. B.] vezetőjét már régen le kellett volna tartóztatni. Utasítom, hogy a megyei vizsgálati alosztállyal közösen a letartóztatást hajtsa végre. VIII. 26. Gerendai alez.”⁴³ Takáts Endre letartóztatására az utasítás ellenére mégis még majdnem fél évet vártak. ...

Az ítélet

A győri megyei bíróság népbíróági tanácsa Győrött, 1958. február 7–8-án megtartotta dr. Takáts Endre ügyében a zárt tárgyalását. A tanács elnöke dr. Nagy Vilmos, a két népbíró Hulmán Károly és Petz László voltak.⁴⁴ Az ítéletből tudjuk meg, hogy Takáts 1957. október

³⁸ Uo.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 40.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 41.

⁴² Gerendai László, dr. (1923 – ?). 1951-ben nevezték ki államvédelmi századosná, a következő évben már őrnagy lett. 1950 és 1953 között először az ÁVH Nyíregyházi, majd a Pécsi Osztály osztályvezető helyettese, 1952 és 1953 között pedig az ÁVH Vas megyei Osztály osztályvezetője, majd átszervezések után 1953–1956 között a főosztály-vezetője lett. A Győr-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályára 1957-ben került, ahol osztályvezető lett, majd még ebben az évben kinevezték a Győr-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság főkapitányának, ekkor már rendőrnagy alezredes. Innen ment 1979-ben nyugdíjba rendőr vezérőrnagyként. ÁBTL 2.8.1. 11428.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 34.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 46/a-46/g. A Győri megyei Bíróság Népbíróági Tanácsának Tnb. 1/1958/6. számú ítélete.

18-a és november 5-e között közbiztonsági őrizet alatt állt, majd november 5-től előzetes letartóztatásba helyezték. A népbírói tanács bűnösnek találta Takátsot a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel vádjában, ezért 3 év börtönre mint főbüntetésre, mellékbüntetésként 5 év közügyektől való eltiltásra és 1000 forint vagyonekobzásra ítélte, illetve a felmerült bűnügyi költségek megtérítésére is kötelezték. Ez akkor 434 forint és 80 fillér összeget jelentett.⁴⁵ A büntetés letöltésébe a november 5-től előzetesben leült időt beszámították – az ítélet szerint –, de a közbiztonsági őrizetben eltöltött időt nem. A másodfokú ítéletet a Legfelsőbb Bíróság hozta 1958. november 12-én, amely bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztatta, és a büntetés alól, bizonyíték hiányában a vádlottat felmentette.⁴⁶ 1958. május 27-én a BM Győr-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya határozatot hozott dr. Takáts Endre nyilvántartásba vételéről és annak fenntartásáról a forradalomban és szabadságharcban való részvétele miatt.⁴⁷

Takáts Endre vizsgálati dossziéjáról

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található vizsgálati dosszié legalább két rendezésen „esett át”. Vannak lapok, amelyek be lettek téve, de többoldalmi anyag van, amit kivettek a dossziéból. A lapokat kétszer számozták újra. Az 1957. november 13-án megkezdett vallomását megszakították, és csak november 19-én folytatódott Takáts kihallgatása, amelyen eljutottak a november 1-jei események megtárgyalásáig.⁴⁸ Jelenlegi ismereteink szerint időrendben Takáts Endre következő kihallgatására november 28-án került sor.⁴⁹ A december 2-i kihallgatás rövid lehetett, és főként a fegyverviselési engedélyek kiadása és a *Soproni Napló* november 5-én megjelent száma érdekelte a nyomozókat.⁵⁰ A december 4-én felvett kihallgatási jegyzőkönyv is hasonlóan rövid, egyoldalas, amelyben az október 30-i gyűlésről érdeklődnek a nyomozók és a Sopronkőhidai Börtönben történt egyeztetésekről, rabszabadításról.⁵¹

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 46/a.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 48/a.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 50. „A 22-6261. számú vizsgálati dossziében szereplő nyilvántartásba vett személlyel kapcsolatban, ügye vizsgálatának befejezése és az Ügyészségnek való átadása után” hozták a határozatot a nyilvántartásba vételről (4-es karton kiállítása) és annak fenntartásáról. A 22-6261. számú dosszié irattárazáskor kapta a V-143683 számot.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 11.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 14; 15?; 19. A kihallgatási jegyzőkönyv háromoldalas volt, de a vizsgálati anyagba már csak az elejét és a végét fűzték bele. A középső, második oldal nincs meg, amely éppen a soproni Nemzeti Tanács intézkedéseiről szólt személyzeti ügyekben. Ugyan a 14. lap aljára tollal az van írva, hogy „az itt következő oldalt véletlenül 19. számmal fűzték be”, ám a jegyzőkönyv akkor sem stimmel. A szöveg így összefüggő, de a második oldalon a jegyzőkönyvet lezárták, így a harmadik oldal válik „feleslegessé”, illetve valószínűleg volt még kihallgatási jegyzőkönyv, amelynek csak a harmadik oldalát fűzték be a vizsgálati dossziéba.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 16–17.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 20. A jegyzőkönyv másolata a 18. oldalon található. Az első példányt aláírtatták Takáts csal, míg az ún. „másolatot” nem, de hitelesítették. Annyiban tér el az első példány a másolattól, hogy több mondatot, mondatrészt átfogalmaztak, ragozási hibákat javítottak. Valószínű, hogy a „másolat” az eredeti jegyzőkönyv egyik indigós példánya, míg az első példány a már javított jegyzőkönyvből származik.

A vizsgálati dosszié másik nagyobb csoportját a Takáts Endre elleni tanúkihallgatási jegyzőkönyvek alkotják.⁵² Az egyik részét 1957 nyarán vették fel,⁵³ míg a másik felét 1957 decemberében.⁵⁴ Két kivétel azért itt is megjelenik, az egyik Asbóth Lajos jegyzőkönyve, akit 1957. február 26-án hallgattak ki Takáts Endrére vonatkozóan,⁵⁵ míg a másik Csendes Józsefnéé, a soproni tanács kereskedelmi osztályvezetőjéé volt. Az ő vallomásán nem található dátum.⁵⁶ A feltűnő az ügyben az, hogy dr. Takáts Endre a Nemzeti Tanács elnökeként működött a forradalom ideje alatt. Folyamatosan tárgyalt, érintkezett emberekkel, felelősséget vállalt különböző intézkedésekért. Valószínűtlen, hogy csak ennyi gyanúsított jegyzőkönyvet vettek fel vele, illetve csak ennyi személyt vonultattak fel ellene, miközben kiterjedt ismeretségi körrel rendelkezett. A dosszié harmadik részét a szervezési javaslat előkészítése, környezetanulmányozás, elbeszélgetés képezi, ami elméleti javaslaton túl – a jelenlegi tudásunk szerint – nem jutott el a megvalósításig.

Összegzés

Takáts Endrének nem volt könnyű szerepvállalása a forradalomban: a különböző érdekeket és érdekellentéteket mérsékelni, „féken tartani” azt a fiatal hevületet, vérmérsékletet, amely a MEFESZ-vezetőket jellemezte. Egy kiegyensúlyozottabb politika képviselésére törekedett. Szerepvállalása kísérletet jelentett arra, hogy egyensúlyt teremtsen a városban. Ezen céljainak megvalósítása – már csak az idő rövidege miatt is – azonban túlmutatott lehetőségein, az 1956-os forradalom célkitűzéseit pedig a szovjet beavatkozás akadályozta meg. Magatartása és működése így nem „futhatta ki” magát, az értékelés szempontjából leginkább szándékait lehet a vizsgálat középpontjába állítani. Valószínűleg meg volt győződve saját működésének helyességéről, amiért vállalta volna a „következményeket” is, hiszen nem menekült külföldre. A „következmények” azonban majdnem egy évvel később érték utol egy szervezési kísérlet után.

Megjelent: Bank Barbara: Takáts Endre és az 1956-os forradalom. In: *Takáts Endre emlékezete. A politika, a szakma és a magánélet metszésvonalai egy levéltáros életében a 20. század közepén*. Sopron, 2018. 115–141.

⁵² ÁBTL 3.1.9. V-143683. 21–23; 25–33.

⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 29–30. Reiber Teréz, Sopron város vb titkárának a tanúkihallgatási jegyzőkönyvét 1957. május 8-án vették fel. ÁBTL 3.1.9. V-143683. 31–32.; 27–28. Tischler István üzemvezető jegyzőkönyvének felvételére 1957. június 4-én került sor, amint Grán Győző tanúvallomását is ekkor vették fel. ÁBTL 3.1.9. V-143683. 25–25/1. 1957. június 14-én Muhr Nándorné, a soproni városi tanács pénzügyi osztályvezetőjének a vallomására került sor.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 21–23. 1957. december 13-án hallgatták ki Kovács Istvánt, Reiber Terézt újra és Szkárosi Sándort is.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 26–27.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.9. V-143683. 33.

És újra nyitnak a táborok...

A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között

Az internálásról

A rendőrhatalósági őrizet a mai közbeszédben ritkán emlegetett büntetési forma, sokan „csupán” rendészeti jellegű kényszerintézkedésnek tekintik, amelyet a büntetőeljárás eszközrendszerén kívül alkalmaztak. A rendőrhatalósági őrizet alá helyezésnek, vagy közismertebb nevén az internálásnak voltak hagyományai az 1945 előtti és utáni magyar történelemben. Az internálás, az internálótáborok, munkatáborok története több időszakaszra bontható, a rendszer számos átalakításon ment keresztül, amíg 1953. július 26-án ki nem hirdették az 1034/1953. számú minisztertanácsi határozatot a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról. 1953 őszén az internáló- és a kényszer-munkatáborokat felszámolták, az internáltak többségét rendőrhatalósági felügyelet (ref.) alá helyezték és/vagy kitiltották lakóhelyéről, a fővárosból, nagyobb városokból, illetve a déli és nyugati határsávból. Voltak azonban olyanok is, akiket további börtönbüntetésre ítélték. 1953 őszétől eltelt három esztendő, az 1956-os forradalom és szabadságharc kiszabadította a börtönből azokat, akik „politikai okokból” történt internálásuk után még mindig veszélyesek voltak, „a társadalomra és a magyar népi demokratikus államrendre” és fogva tartásukat fenn tartották. Az ítélet nélküli rendőrhatalósági kényszerintézkedés e formáját az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után közbiztonsági őrizet néven „támasztották fel”. Az Igazságügyi Minisztérium Bírósági Főosztály Törvényelőkészítő Főosztálya 1969. november 11-i keltezéssel egy feljegyzést állított össze a Csehszlovákiából érkező igazságügyi delegáció számára „az 1956. október 23-án kitört ellenforradalom büntetőjogi felszámolásáról”. Ennek a g pontja szól arról, hogy „az ellenforradalmi elemek elleni harc a büntetőeljárás eszközén kívül időlegesen rendészeti jellegű kényszerintézkedések bevezetését is szükségessé tette.”⁵⁷ Ezt tartalmazta a közbiztonsági őrizetről szóló 1956. évi 31. számú törvényerejű rendelet, amely 1956. december 31-én lépett hatályba. (Ezt 1957-ben az 1., majd a 41. számú törvényerejű rendelet módosította.) Eszerint a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az „ellenforradalmi elemek”, valamint a közbiztonság és a közrend helyreállítását, illetve megszüldését gátló személyek káros tevékenységének megakadályozására elrendelte, hogy „közbiztonsági őrizetbe azt lehetett helyezni, akinek tevékenysége, illetőleg magatartása a közrendet, közbiztonságot,

⁵⁷ Horváth et al. (szerk.), 1991. 745–750.

különösen a termelőmunka és a közlekedés zavartalanságát veszélyeztette”. A közbiztonsági őrizetet ügyészi jóváhagyással a rendőrhatalóság rendelte el.⁵⁸

A statárium elrendelésével egy időben bevezetett közbiztonsági őrizet, vagyis az internálás a különböző jogszabályok alapján működő bíróságok megtorló tevékenységét egészítette ki. A fentebb idézett törvényerejű rendelet 6. §-a kimondta, hogy „*hatálya a kihirdetéstől számított egy évig tart*”, vagyis 1957. december 13-án szűnt volna meg, ezért az Elnöki Tanács 1957. július 14-én, az 1957. évi 41. sz. rendelettel úgy módosította a korábbi jogszabályt, hogy egyrészt – az 1945 utáni időszak gyakorlatát követve – hat hónapban állapította meg a közbiztonsági őrizet időtartamát, másrészt ezt a Belügyminisztérium a legfőbb ügyész jóváhagyásával – valójában korlátlan ideig – meghosszabbíthatta. Az 1956. december 13-án kihirdetett jogszabály 6. §-a így hatályát veszítette, és 1960-ig, a közbiztonsági őrizet megszüntetéséig a Belügyminisztérium állambiztonsági szervei korlátlan lehetőséget kaptak a közbiztonsági őrizet alá helyezésre, és ezt ki is használták. A közbiztonsági őrizet részletes szabályait a legfőbb ügyész, a fegyveres erők miniszterével egyetértve, rendeletben szabályozta. A közbiztonsági őrizetről szóló rendelkezéseket 1960. április 1-jével az 1960. évi 10. számú törvényerejű rendelet helyezte hatályon kívül.⁵⁹ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. január 14-i ülésén Fehér Lajos kérdésére, hogy a közbiztonsági őrizetről szóló rendelet mikor jelenik meg, Tömpe István azt válaszolta, hogy az a rendelet megjelent, és az internálások másnap, azaz január 15-én megkezdődnek. Tömpe arról is tájékoztatta az ülésen megjelenteket, hogy a kistarcsai internálótábor fogják erre a célra felhasználni.⁶⁰ A jogszabályok végrehajtása az 1940-es évek végének és az 1950-es évek elejének gyakorlatát követte, amikor semmi sem kellett ahhoz, hogy valaki egy internálótáborban találja magát. Ez azt jelentette, hogy az előírásokat most sem mindig tartották be, sok internált ügyében nem hoztak szabályos véghatározatot, és nem indokolták meg az őrizetbe vételt.

A megtorlás időszakában vidéken és a fővárosban is a karhatalmi alakulatok „gyűjtötték be” a forradalom vélt vagy valós résztvevőit. Felállt az úgynevezett Közbiztonsági Őrizetet Végrehajtó Országos Parancsnokság, amelynek ellenőrzését a Belügyminisztérium Országos Rendőr-főkapitányság igazgatásrendészeti osztályának rendészeti alosztálya látta el.

A közbiztonsági őrizetről megjelent jogszabályok és utasítások alapján Budapesten a közbiztonsági őrizetet akár politikai, akár köztörvényi jellegű magatartás esetén a budapesti rendőrfőkapitány rendelte el. *„Ezért javasolták, hogy a politikai vizsgálati szervek nyomozta büntetőügyekben a közbiztonsági őrizetet elrendelhesse a politikai nyomozó főosztály vezetője (és helyettesei), akihez a vizsgálati szervek vezetője terjessze fel az egyes konkrét javaslatokat. Itt is a múlt kísértett.”* – írta Zinner Tibor.⁶¹

⁵⁸ 1956. évi 31. törvényerejű rendelet a közbiztonsági őrizetről (www.complex.hu/1956/).

⁵⁹ 1960. évi 10. törvényerejű rendelet a részleges közkegyelem gyakorlásáról és a közbiztonsági őrizet megszüntetéséről (www.complex.hu/1956/).

⁶⁰ Némethné-Sipos (szerk.), 1993: 302–309.

⁶¹ Zinner, 2001: 221.

A Gyűjtőfogház átmeneti körülményei

A rendészeti alosztály vezetője 1957 januárjában Faludy György rendőr százados volt. A hónap végén készült jelentéséből megtudjuk, hogy ő folytatta le az ellenőrzést a közbiztonsági őrizet alá helyezett köreiben. Ekkor ideiglenesen a Gyűjtőfogház egyik szárnyépületében voltak elzárva, a jelentés szerint 145-en, „jelenleg igen rossz, átmeneti körülmények között” – állapította meg Faludy, majd így folytatta: „Az említett 145 fő közül a legelőször befogott 41 főnek mai napig sincs szabályszerű véghatározata. A parancsnokságon foglalkoztatott operatív tiszt most jegyzőkönyvezi ezeket a véghatározat meghozatala céljából. [...] Az őrzetéseket sem befogadásukkor, de azt követően sem, semmiféle orvosi vizsgálatnak nem vetik alá. Az Országos Parancsnokság jelen pillanatban orvossal még nem rendelkezik. Az egészségi állapotukra panaszkodókat a Gyűjtő Fogház orvosa ad hoc vizsgálja. Megállapításom szerint ennek következménye az is, hogy máris található az intézet területén egy-két olyan beteg vagy rokkant őrzetes, akiket a fennálló rendelkezések értelmében közbiztonsági őrizetbe helyezni nem lett volna szabad.”⁶² Faludy jelentése szerint a zárkák túlszűfoltak, piszkosak, levegőtlenek, fűtetlenek voltak, és fennállt a járványveszély is. Továbbá jelezte, hogy azoknak, akik már két-három hete őrizetben vannak, a legrövidebb időn belül tegyék lehetővé levelezőlap írását, hogy életjelet adhassanak hozzátartozóiknak, illetve tisztasági csomagot kérhessenek otthonról.

Kistarcsa „újratöltve”

A következő, jelenleg ismert vonatkozó dokumentum a kistarcsai internálótáborból tudósít 1957. március 16-i keltezéssel, szigorúan titkos minősítéssel. A napi jelentést Irházi Imre, a tábor parancsnoka készítette. Eszerint a táborban 3433 közbiztonsági őrzettest tartottak fogva, 3321 férfit és 112 nőt. Közülük budapesti illetőséggel bírt 351 személy, 3082-en pedig vidékiek voltak. 3203 személy rendelkezett véghatározattal, 230 ember azonban nem. A parancsnoki beszámoló kitért a megoldhatatlan gondokra, a tábor létszámának folyamatos növekedésére, és az őrzetések elhelyezésének problémáira: „Előfordult, hogy egy fekhelyen hárman-négyen is feküdtek” – jegyezte fel. A fekhelyek problémáján túl ekkora létszámnál gondot jelentett a vízellátás is.⁶³ A kistarcsai őrzetések létszáma 1957 novemberére csökkent, mivel a tököli börtön területén kialakított táborba helyezték át a legtöbbjüket. Így 991 személy maradt a táborban.⁶⁴ A Szabad Európa Rádió 1957 szeptemberéből származó háttéranyagai is foglalkoztak a közbiztonsági őrzetések létszámával és a táborban tapasztalható állapotokkal. Ezekben az alábbiakat olvashatjuk: „Az internálások hullámszerűen jönnek, legtöbbször egy-egy nemzeti ünnep előtt vagy olyan évforduló alkalmából, ami valamiképpen emlékeztet a magyar forradalomra. Mindenki el van készülve arra, hogy a következő nagy letartóztatási hullám a forradalom egyéves évfordulója előtt lesz. A tömeges internálás célja kétségtelenül a megfélemlítés. Ez mindenesetre sikerült is, mert ma már mindenki retteg és tudja, hogy személyi szabadsága egy láthatatlan hajszálon függ. Egyetlen névtelen levél elegendő ahhoz, hogy mindenfajta kihallgatás

⁶² HU OSA 222-Fp-24/1957. Jelentés, 1957. január 31.

⁶³ HU OSA 300-40-4:1/F-38/1957. Napi jelentés, 1957. március 16.

⁶⁴ HU OSA 300-40-4:1/F-38/1957. Napi jelentés, 1957. március 16.

nélkül bárkit leinternáljanak. Az internálás időtartama teljesen bizonytalan. Időnként egyeseket kiengednek, de ezzel a szám nem csökken, mert ugyanakkor újabbakat visznek el. Az internálások másik célja az, hogy a számukra veszélyesnek látszó elemeket »biztos helyen« tudják. [...] A legnagyobb internálótábor a kistarcsai. Olyan nagy a zsúfoltság, hogy egy szalmazsákon hat-nyolc embert helyeznek el. A második nagy létszámú tábor a tököli.” Megtudjuk azt is, hogy Kistarcsára a hozzátartozók bemehettek meglátogatni négy-öt hetenként családtagjaikat: „Vasárnap reggel a tábor és a vasútállomás közötti úton négyes sorokban állnak ábécérendben a látogatók. [...] A foglyok a látogatás ideje alatt is hátul megbilincselte kezekkel állnak a rács előtt. A szörnyű zsúfoltság miatt még akkor sem tudnának velük jól bánni, ha történetesen akarnának, mert a normális létszám többszörösét helyezték el a kistarcsai táborban.”⁶⁵ Az információkban általában a táborok létszámai túlzók, nagyon magasak. Ez abból fakadhat, hogy tényleges számokat senki nem tudott, a helyzet bizonytalan volt, internálási véghatározattal nem mindenki rendelkezett. A kistarcsai tábor létszáma 1957 júniusában kb. 1300–1400 fő volt. A 14–18 év körüli fiatalok létszáma 550–600 főre tehető, illetve volt a táborban 150–200 női internált is, majdnem felerészből 14–16 év közötti lányok.⁶⁶ A tábor őrzését kb. 250 karhatalmista és rendőr végezte 24 órás szolgálatban, amit ugyanilyen idejű szabadidő követett. Az őrszemélyzet pihenőjének a cinkotai erdőben lévő volt hadianyagraktár épülete lett kijelölve, szolgálatra pedig rendőrségi teherautókon szállították őket Kistarcsára. Az internálótábor szervezetileg a Belügyminisztérium alá tartozott. Az őrizeteket magán- és tömegcellákban helyezték el. A tábor élelmiszer-ellátása katasztrofális volt – jelezte a Szabad Európa.⁶⁷ Egy másik „adatszolgáltató” Pécseli Sándor, akit 1957. március 7-én tartóztattak le Siófokon, majd pár nappal később Kistarcsán „találta magát”. Visszaemlékezése szerint a tábor „hatalmas területen feküdt, borzalmas hely volt. Itt a táborban le kellett adni mindent. [...] Élvelem aludtunk, nem lehetett hanyatt feküdni vagy megfordulni. Arra nem volt hely. Kettőszázhuszonnégyen voltunk a szobában. Volt egy görög törzsőrmester, ő volt a szobaparancsnok. Nem nagyon tudott magyarul. Este, amikor létszámolvasás volt, ellenőrzés, hogy megvagyunk-e, nos, az körülbelül másfél óráig tartott neki, mert amikor elért száz húszig, akkor mindig eltévesztette. Reggel korán megérkezett a doktor, már amilyen doktor volt. Legfeljebb ha felcser. Megkérdezte, hogy kinek mi a baja. Nyakában lógott egy láda, abban valamennyi tabletta. Mondta az egyikünk, hogy neki fekélye van. »Igen? Október 23. előtt nem volt?« »De volt.« »Miért nem gyógyíttatta meg akkor?« És már lépett is tovább. Nem felejttem el soha, fiatal csendőr tizedes állt mellettem. Azt kérdezte tőle a felcser: »Ugye maga hallgatta a Szabad Európa rádiót?« »Én? Nem! Nincs is rádióm.« »De ha lett volna, biztos hallgatta volna!«”⁶⁸

Végállomás: Tököl

1957. április végén és május elején a kb. nyolcezer fős kistarcsai tábor őrizeteseinek nagy részét, főleg a vidékieket Tökölre szállították. A tököli internálótábor a kistarcsai túlszűfoltása miatt nyitották, és kialakítottak egy külön részleget a letartóztatott papoknak és apácáknak.

⁶⁵ HU OSA 300-40-4:1/5892/57. Two reports on increasing internment and Kistarcsa camp. 1957. October 17.

⁶⁶ HU OSA 300-40-4:1/5892/57. Part II. Two reports on increasing internment and Kistarcsa camp. 1957. October 17.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Ferenczy, 2006: 24–25.

Tóth Ede sümegprágai lakos így emlékezett vissza a tököli táborban eltöltött idejére: „Másik két társammal együtt augusztus 21-én elvittek minket [...] Többszöri arculcsapások következtek. A minket kísérő egyik rendőr megmondta ennek az ávós századosnak, hogy elszavaltam a Nemzeti dalt. Átvitt egy másik szobába, ott gumibottal megvert. A szám, a lábam, a kezem – mindenem véres volt. Az volt a szerencsém, hogy a vesémet kevésbé érték az ütések. Véresen vánszorogtam fel egy nagy épület emeletére. Ott kb. 60-80-an voltunk. Éjjelente felzavartak bennünket, az udvaron volt a sorakozó. Pár napig az udvaron kellett dolgoznunk. Homokot talicskázunk az ott folyó építkezésekhez. Itt történt a következő eset. Egy bátor pap barátom, Fábos Pál – mivel látta, hogy gyenge vagyok – többször eltolta helyettem a talicskát. Egyszer csak hallottam, hogy az egyik ávós így kiabált a barátomnak: »Futás, te pap!« [...] Az én pap barátom megállt, letette a talicskát és odakiáltotta: »Nem futok!« Az ávós erre ordítva odaszaladt hozzá, de nem ütötte. Elkezdte mondogatni, hogy »nincs Isten, nincs pokol«. A barátom erre azt felelte, hogy van Isten, aki tőle is számon kéri a cselekedeteit; pokol is van, hiszen ami itt van, az is egy kis pokol. Ezt követően többször nem kiabálta a papoknak, hogy fussanak, amikor a talicskát tolták. [...] 1957. augusztus 7–21-ig a rendőrségi börtönben, 1957. augusztus 21-től 1958. március 1-ig a tököli internálótáborban voltam. [...] Amikor hazajöttem, mindennap féltem, hogy visszavisznek. Amíg ott voltam, sok embert visszavittek.”⁶⁹

Tökölre került Pécseli Sándor is, és ott rossz, görbe szögeket kalapált. „Huszonnégy ember volt egy csoportban, s ezt szakasznak hívták. Ennek a huszonnégy embernek volt egy parancsnoka is, a rendőrön vagy katonán kívül. Úgy hívták, hogy Kockás. Azért hívták Kockásnak, mert rabruhát viselt. Életfogytiglanra ítélt rablógyilkos volt. Nem mondom, hogy nem volt durva, de sok esetben emberibb módon viselkedett, mint a legtöbb pufajkás. Tőle függött, hogy kaphatok-e csomagot vagy levelet, látogathat-e valaki” – emlékezett meg fogva tartásának újabb helyszínéről.⁷⁰ Nem csak a Kistarcsai és Tököl megjárta visszaemlékezők tudtak ezekről a táborokról, Mindszenty József memoárjában a következőket írta: „20–22 000 személy van »magyar« börtönökben, ismeretlen számban felújított és új táborokban. A hírhedt Recsk és Kistarcsa újra megnyílt, a különleges budai tábor is »for troublemaking children under 14«.”⁷¹ A bíboros információinak az egyik fele valós, a másik téves. A recski kényszermunkatábor újrainyításáról születtek ugyan tervezetek, de a forradalmat követően csak a kistarcsai internálótábort reaktívták, míg a recski tábort márciusban lebontották.⁷²

1957. november 26-án kelt a belügyminiszter 48. számú parancsa, amelyben azonnali hatállyal és december 1-jéig tartó végrehajtási határidővel összevonta a kistarcsai és a tököli Közbiztonsági Őrizet Végrehajtó Országos Parancsnokságokat.⁷³ Az új szerv elnevezése a továbbiakban: Közbiztonsági Őrizet Végrehajtó Országos Parancsnokság, Tököl lett. A parancsnokság állománya az ORFK-hoz tartozott, annak külső szerveként működött, illetve felügyeletét és ellenőrzését az ORFK illetékes szakosztályai látták el. A kistarcsai tábort 1957 végén kiürítették.

⁶⁹ Tóth, 1993: 3–6.

⁷⁰ Ferenczy, 2006: 26.

⁷¹ Soós–Kovács (szerk.), 2016: 48.

⁷² Vö. Bank, 2014.

⁷³ HU OSA 300-40-4:1/6-200/1957. A Magyar Népköztársaság belügyminiszterének 48. számú parancsa, 1957. november 25.

Zárt kapuk – nyitott kérdések

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található az 1956-os forradalom és szabadságharc után közbiztonsági őrizet alatt álló személyek személyi anyaga, illetve a kistarcsai és a tököli internálótábor naplói. A nyilvántartási naplók két kötete szerint Kistarcsán 10 914 közbiztonsági őrizet alá helyezett személyt tartottak nyilván.⁷⁴ A női internáltak itt nem voltak feltüntetve. A tököli internálótábor naplói 7689 férfi őrizettest regisztráltak, és 1722 női internáltat tartottak nyilvántartásban.⁷⁵ Természetesen a két internálótábor nyilvántartó könyvei között vannak átfedések, de annak kiderítése, hogy ezek között hány százalékos az átfedettség, a következő időszak kutatásaitól várható. Végezetül egy újabb kérdés: mi lett azokkal, akik szabadultak a táborokból? Hasonlóan az 1953-as nyári–őszii szabadításokhoz, az 1957 és 1960 között szabadultak egy részét rendőrhatalósági felügyelet alá helyezték, megfigyelték, és voltak olyanok is, akik csak úgy szabadulhattak, ha aláírták, hogy ettől kezdve dolgoznak a belsőreakció-elhárításnak, vagyis – a politikai rendőrség kifejezésével élve – operatív célra lettek felhasználva. A szabadultakon túl meg kell emlékezni azokról az áldozatokról is, akik az internálótáborokban vagy a szabadulásukat követően a kihallgatások során szerzett sebesüléseikbe haltak bele. Ezen áldozatok számának megállapításához is kutatások szükségesek. A rendelkezésre álló dokumentumokból megállapítható az is, hogy a közbiztonsági őrizet alá helyezettek között nagy arányban voltak Budapesten kívüli lakosok, akiket Magyarország különböző tájegységeinek községeiből és városaiból gyűjtöttek ide össze valós vagy vélt forradalmi részvételükért.

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.5.7. Közbiztonsági őrizettel kapcsolatos iratok

148., 149. kötet. Tököli közbiztonsági őrizeteseinek nyilvántartó könyve 150., 151. kötet. Közbiztonsági őrizeteseinek nyilvántartó könyve

– Kistarcsa

Open Society Archivum (OSA)

HU OSA 300 Records of Radio Free Europe 300-40 Hungarian Unit

1-1-1 ct Files

1-1-2 ct File sin English 300-40-4 Information Items

⁷⁴ ÁBTL 2.5.7. 148. kötet, 149. kötet.

⁷⁵ ÁBTL 2.5.7. 150. kötet, 151. kötet.

Hivatkozott irodalom

- Bank, 2014: Bank Barbara: „Semmi nem vész el csak átalakul” – avagy a recski internálótábor újraindítására tett kísérlet 1955-ben. In: *Veritas évkönyv 2014*. Szerkesztette: Ujváry Gábor. Budapest, Magyar Napló. 333–347.
- Ferenczy, 2006: Ferenczy Erika: *Doku '56 Siófok. Visszaemlékezések*. Siófok, Balatonpress Kft.
- Horváth et al. (szerk.), 1991: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János és Zinner Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „Párt”-ítéletek, Rehabilitációk, Az '56-os megtorlás iratai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Némethné–Sipos (szerk.) 1993: Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk. és jegyzetekkel ellátta): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. 1956. november 11. – 1957. január 14.* 1956-os tanulmánykötet. Budapest, Intera Rt.
- Soós–Kovács (szerk.), 2016: Soós Viktor Attila – Kovács Attila Zoltán (szerk.): *Mindszenty József 1956. Írások a hagyatékából*. Budapest, Szépműves Könyvek.
- Tóth, 1993: *Tóth Ede visszaemlékezése*. A másolat a szerző tulajdonában.
- Zinner, 2001: Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet

Megjelent: Bank Barbara: És újra nyitnak a táborok... A közbiztonsági őrizet intézménye 1956 és 1960 között. In: *1956: Erőszak és emlékezet. Tanulmányok*. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Jaffa, Budapest, 2017. 165–177.

Egykori recski internált emigránsok az állambiztonság célkeresztjében

A recski tábor utóélete¹

1953. július 26-án a Nagy Imre-kormány rendeletben szabályozta az internáló- és kitelepítő-táborok feloszlását. A tervek szerint augusztus elejétől megindultak az internáló- és kitelepítő-táborokban levő személyek felülvizsgálatai. Akiket a felülvizsgáló bizottság nem ítelt a „demokratikus államrendre veszélyesnek”, azokat szabadon bocsátották. A szabadon bocsátás mellett voltak olyanok is, akiket bizonyos városból és/vagy területről kitiltással vagy rendőrhatalósági felügyelet alá helyezés mellett engedtek el. Akiket a vizsgálóbizottság továbbra is veszélyesnek gondolt, azokat Kistarcsán különbíróság további börtönbüntetésre ítéltette. A szabadítások zökkenőmentesen folytak, a visszaemlékezések, illetve levéltári dokumentum alapján 1953. szeptember 19-ével a recski internálótábort bezárták, vagyis a jelentések szerint nem volt már több internált a táborban. 1954 nyarán Erdey Sándor és Benkő Zoltán volt recski internált visszament a tábor helyszínére, de csak a kőbányába mentek fel, mivel a tábor területén focimeccs volt éppen.²

Garasin Rudolf büntetés-végrehajtási ezredes, parancsnok 1955. június 16-i keltezéssel egy jelentéstervezetet készített.³ A címzés Berecz Béla államvédelmi vezérőrnagy, a Belügyminisztérium Anyagi és Technikai Osztálya vezetőjének szólt. A jelentésben az állt, miszerint Garasin utasítást kapott arra, hogy a recski tábort „M” (mozgósítás) esetére készítsék elő. Megvizsgálták a tábor állapotát, az épületeken való javítási lehetőségeket, illetve a bővítések szükségességét. A tervet három szakaszban akarták megvalósítani. Az elképzelések szerint 1955-ben a táborban meglévő épületek állagának a megóvása volt a cél, a tetőzetek megjavítása, ajtók, ablakok rendbehozatala. A lényeges az volt, hogy a felújítás és a tatarozás mind a felső, mind pedig az alsó táborra vonatkozott. Garasin végig két táborban gondolkodott, nem csak az eredeti felsőben. 1956-ban tataroznák a barakkokat, folytatnák a fürdőhelyiség megépítését és a vilamos berendezések rendbe hozását, helyreállítását. Erre az évre tervezték még a kétszázötven férőhelyes laktanya építését is. Az 1957-es évre tervbe vették, hogy a tábor kapacitását további ezerötven főnyi befogadóképességgel bővítik, ezzel párhuzamosan a konyhához is hozzá kell építeni még. A felújításokhoz és a bővítésekhez szükséges összeget az egri megyei börtön részére kellett kiutalni. Hogy Garasin Rudolf tervezete miért nem valósult meg, arról jelenleg nem állnak rendelkezésre dokumentumok, de annyi biztos, hogy a tábort 1957-ben lebontották, nem újjáépítették. 1957. február 7-én nyitották a Belügyminisztériumban azt az ügyiratot, amely

¹ Bank 2017.

² Erdey 2001, 293–295.

³ MNL OL XIX-B-1-ax 3. d.

„A recski bontási anyag felszámolása” címet kapta.⁴ A Belügyminisztérium Építési és Elhelyezési Osztályának lett a feladata, hogy téglánként felszámolja a volt recski kényszermunkatábort. A javaslat értelmében elsősorban több büntetés- végrehajtási intézet kapta meg a bontott anyagokat. Az 1950–1953 között működött recski kényszermunkatábort „véglegesen” 1957. február–márciusban bontották le, csak az államvédelmi hatóság belső őrségének törzsepületét nem bántották, valamint a mögötte levő aggregátorházat sem bontották le teljesen.⁵

A recski internáltak 1953–1956 között szabadultak. A többségük ugyan 1953 őszén elhagyhatta a tábort, de sokan csak az azt követő években szabadulhattak. Az 1956-os forradalom leverését követően a volt recski internáltak közül is többen elhagyták Magyarországot. Az első sikeresen külföldre szökött recski rab Michnay Gyula „Jules” volt. 1951. május 20-án heten megszöktek a titkos kényszermunkatáborból, amely ezzel dekonspirálódott.⁶ A csapatból” egyedül Michnay Gyulát nem fogták el, és 1951. június 4-én sikerült átjutnia az osztrák határon.⁷ Ő adott hírt a nagyközönségnek a Szabad Európa Rádión keresztül a recski kényszermunkatábor létezéséről. Ezt követően az ország elhagyására nagyobb tömegben a forradalom és szabadságharc leverését követően került sor. Ekkor hagyta el Magyarországot többek között Kiss Dániel,⁸ Faludy György,⁹ Benkő Zoltán,¹⁰ Egri György,¹¹ Gábori György,¹² Nyeste Zol-

4 MNL OL XIX-B-1-ax 3. d.

5 Bővebben Bank 2015, 333–347.

6 Bővebben a szökésről Bank 2017, 231–244.

7 A szökésről és Ausztriába való kijutásáról ír Michnay 2001, 39–63.

8 Kiss Dániel (Derecske, 1930 – Budapest, 2018) volt joghallgató. 1948-ban tartóztatta le a politikai rendőrség, kémkedés és szervezkedés gyanúja miatt internálták. Megjárta Buda-dél, Kistarcsa, Recsk táborait. A recski kényszermunkatáborban egy gúzsbakötés-büntetés alkalmával az egyik államvédelmi tiszt nekirúgta a kályhának, ebből kifolyólag amputálni kellett a jobb kézfejét. 1953-ban szabadult, majd az 1956-os forradalom alatt megalakították a Politikai Foglyok Országos Szervezetét. A forradalom és szabadságharc leverését követően 1956 végén Ausztriába szökött. Bécsben megjelentette – Aczél Tamás íróval – a *Magyarok Világlapja* című újságot, illetve pénzgyűjtő akciót indított az emigrált forradalmárok otthon maradt családtagjai részére. Először 1983-ban térhetett haza Magyarországra.

9 Faludy György (Budapest, 1910 – Budapest, 2006) magyar költő, műfordító, író. Budapesten született zsidó polgári családban. 1928-ban érettségizett a Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnáziumban. Ezután a bécsi, a berlini, a párizsi és a grazi egyetemen tanult. 1933–1934-ben katonai szolgálatot teljesített zászlósi rendfokozatban, amelyről később megfosztották. 1937-ben jelentette meg a Villon-átköltéseket. 1938-ban elhagyta Magyarországot. Párizsig menekült, itt találkozott Arthur Koestlerrel és az emigráns magyar művészek közösségével. Később a német megszállás miatt innen is távozni kényszerült. Marokkón keresztül az Amerikai Egyesült Államokba jutott, ahol a Szabad Magyar Mozgalom titkáráként és lapszerkesztőjeként tevékenykedett, majd három évig tisztként az amerikai hadseregben szolgált. 1946-ban hazatért, a *Népszavánál* helyezkedett el. 1949-ben hamis vádak alapján internálták, először Kistarcsára, majd a recski kényszermunkatáborba. Itt írt versei 1983-ban Münchenben jelentek meg *Börtönversek 1949–1953* címmel. 1953-as szabadulása után fordításokból élt, majd 1956-ban ismét elhagyta az országot.

10 Benkő Zoltán (Budapest, 1923 – Németország, 2005) közgazdasági egyetemen végzett, 1947-ben doktorált. Egyetemistaként 1944–1945-ben részt vett a Magyar Diákok Szabadságfrontja nevű ellenállási mozgalomban, a háború után pedig a Demokratikus Ifjúsági Mozgalomnak volt a tagja. 1948-ban letartóztatták, majd internálták Buda-délre, Kistarcsára, majd Recskre. 1953 őszén szabadult a recski kényszermunkatáborból. 1956-ban részt vett a forradalomban, majd elhagyta az országot, és Nyugat-Németországban telepedett le.

11 Egri György (Budapest, 1922 – Toronto, 2003) író, szerkesztő, újságíró. A háború után a Szociáldemokrata Párt ifjúsági mozgalmának volt a főtítkára, újságíróként is dolgozott. 1950-ben egy nagyvállalat igazgatójaként tartóztatták le. Internálták Recskre. 1953 szeptemberében szabadult. Részt vett az 1956-os forradalomban, majd emigrált. 1957-től Kanadában dolgozott újságíróként.

12 Gábori György (Putnok, 1924 – Toronto, 1997) író, politikus. Tizenhat éves kora óta tagja volt a Szociáldemokrata Pártnak. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944-ben deportálták a dachau koncentrációs lágerbe. A felszabadulás után hazajött, a Szociáldemokrata Párt nagy-budapesti titkárá lett. 1950 őszén letartóztatták, és a recski kényszermunkatáborba internálták. 1953 szeptemberében szabadult. Részt vett az 1956-os forradalomban, majd emigrált. Részt vett a strasbourgi konferencián 1957-ben. Kanadában telepedett le. Könyvet írt dachau és recski élményeiről.

tán,¹³ Sztáray Zoltán¹⁴ is. Az egyik „utolsó” között, 1967-ben szökött külföldre Erdey Sándor,¹⁵ majd 1968-ban a családját is sikerült kicsempésznie. Az „ittthon” maradtak közül Zimányi Tibor,¹⁶ Kéri Kálmán¹⁷ és Pártay Tivadar¹⁸ aktivitását ismertetik a vizsgált dokumentumok és a jelen tanulmány.

Nemcsak a kényszermunkatáborban „működött” a vamzerszolgálat, hanem az állambiztonság megfelelő szervei a későbbiekben is figyelemmel kísérték a volt recski internáltak te-

- 13 Nyeste Zoltán (Mezőtelki, 1922 – USA, 2001) a Partiumban született, református lelkészi családból származott. A műszaki egyetemen szerzett mérnöki diplomát. Egyetemistaként részt vett a diákok ellenállási mozgalmában, a háború után pedig a Demokratikus Ifjúsági Mozgalomban. 1948-ban letartóztatták és internálták. 1950 őszén Recskre vitték, ahonnan 1953 őszén szabadult. Részt vett az 1956-os forradalomban, majd elhagyta az országot. Először az NSZK-ban élt, majd az USA-ban.
- 14 Sztáray Zoltán, dr. (Magyarcsaholy, 1918 – USA, 2010) közgazdász. Letartóztatásakor, 1948-ban az Országos Árhivatal Statisztikai Osztályán dolgozott mint miniszteri osztálytanácsos. Letartóztatását követően internálták, majd 1950 őszétől 1953 őszéig a recski internálótábor foglya volt, ahol ő szerkesztette az illegális újságot cigarettapapírra. 1953 őszén a kistarcsai bíróság elé állították, és öt év börtönbüntetésre ítélték, amelyet kitöltöttnek vettek, így 1953 karácsonyán szabadulhatott. Részt vett az 1956-os forradalomban, majd elhagyta az országot, és Párizsba emigrált. Később az USA-ban telepedett le.
- 15 Erdey Sándor (Pusztavacs, 1920 – Leányfalu, 2010). Először 1945. március 2-án tartóztatták le Szentesen. 1946. június 3-án a Budapesti Népbíróság jogerősen felmentette a vádak alól. Felmentése után nem mehetett haza az „át-kísérési” parancs miatt, és még aznap az ÁVO központjába, az Andrássy út 60-ba szállították, ahonnan a Buda-déli internálótáborba vitték. 1947. szeptember 24-én szabadult. 1948. március 3-án Szombathelyen tiltott határátlépési kísérlet gyanúja miatt ismét letartóztatták. Újra az Andrássy út 60-ba, majd innen a Buda-déli internálótáborba, végül a Kistarcsai Központi Internálótáborba került. 1950. augusztus 18-án Kistarcsáról a recski kényszermunkatáborba hurcolták, ahonnan 1953. szeptember 18-án Kistarcsára vitték. 1953. október 27-én szabadult. 1957. januárjában egy hétre újra letartóztatták az 1956-os forradalomban való részvétele miatt, de szabadon engedték. 1967. február 28-án elhagyta az országot. Kalandos úton, hamis papírokkal Svédországon keresztül az NSZK-ba ment, ahová 1967. december 19-én érkezett meg. 1968. decemberében sikerült a családját is kimenekíteni Magyarországról. Münchenben telepedtek le. A németországi magyar emigráció életébe tevékenyen bekapcsolódott, jelentős szerepet játszott. Egyik szervezője volt a recski foglyok szabadulása harmincéves évfordulójának emlékére Münchenben 1983. november 26-án megrendezett találkozónak.
- 16 Zimányi Tibor (Törökzentmiklós, 1922 – Budapest, 2007) közgazdász. 1944-ben a Demokratikus Diákközpont nevű ellenállási csoport szervezője, a Magyar Diákok Szabadságfrontjának egyik alapítója. A nyilasok 1944. december 21-én letartóztatták, de megszökött. 1945. januárjában belépett a Magyar Kommunista Pártba, majd három hónap után kilépett onnan. 1945 és 1947 között rendőrtiszt volt. 1948-ban szerezte meg a közgazdász diplomáját. 1948-ban letartóztatták, Kistarcsára, majd 1950 őszén Recskre internálták. 1951. decemberében szabadult a recski kényszermunkatáborból. 1956-ban a Bács-Kiskun megyei MÁG pénztárosa, pénzügyi, majd beruházási előadója volt. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága munkájában. 1956. október 31-én Dudás Józsefet képviselte a Kilián laktanyában azon az értekezleten, amelyen létrehozták a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. 1957-ben letartóztatták, 1958. nyarán a bíróság öt év börtönbüntetésre ítélte. 1960-ban amnesztiával szabadult. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) egyik alapító tagja, 1988-ban a Recski Szövetség egyik megszervezője, 1994-ig főtitkára, ezt követően az elnöke volt haláláig. 1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője.
- 17 Kéri Kálmán (Igló, 1901 – Budapest, 1994) vezérkari ezredes, politikus. Mozdonyvezető apja katonaiskolába adta. Túztérítész lett, majd vezérkari iskolát végzett. A második világháború végén vezérkari ezredesként ő volt az 1. magyar hadsereg vezérkari főnöke. Részt vett a fegyverszüneti tárgyalásokon. Megbízást kapott az új Honvédelmi Minisztérium megszervezésére. Rövid idő múlva leváltották beosztásából, és leszerelték. A polgári életben helyezkedett el. 1949-ben letartóztatták és internálták. Kistarcsára, majd a recski kényszermunkatáborba került. 1953. szeptemberében Recskről Kistarcsára vitték, ahol a bíróság négy év börtönbüntetésre ítélte. Mivel beszámították addigi internálását, a büntetését letöltöttnek vették. Szabadulása után az Országos Fordító Irodánál helyezkedett el, ahonnan rövidesen eltávolították. Ezután az Astoria Szállodában dolgozott éjjeliorként. A rendszerváltás után visszakapta tisztí rangfokozatát, 1990–1994 között országgyűlési képviselő volt.
- 18 Pártay Tivadar (Dombóvár, 1908 – Balatonszárszó, 1999) újságíró, politikus. A Független Kisgazdapárt alapító tagja volt 1932-ben. 1945 után országgyűlési képviselő lett. 1949-ben letartóztatták, majd internálták. 1950–1953 között a recski kényszermunkatáborban raboskodott. Az 1956-os forradalom és szabadságharc alatt az egyike volt azoknak, akik újjászervezték a kisgazdapártot. 1957. május végén letartóztatták, 1958. július 1-jén szabadult. 1988-ban az egyike volt azoknak, akik megalapították a TIB-et.

vékenykedését mind külföldön, mind Magyarországon. Az itthon maradtak közül többekről figyelődossziét¹⁹ nyitottak, akik pedig elhagyták az országot, azok esetében egyeseknél körözési dossziét²⁰ fektettek fel, illetve tiltónévjegyzékre vették őket.

Az országot elhagyók letelepedését illetően a legfontosabb célterület Ausztria, Németország, Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok és Kanada voltak.²¹ A hatvanas-hetvenes években főként a Magyarországra írt leveleiket ellenőrizték, családtagjaikra állambiztonsági kapcsolatokat állítottak, illetve külföldről is kaptak róluk jelentéseket, információkat. Az események a hetvenes évek végére gyorsultak fel, illetve ekkorra sokasodtak meg az információk. A recski kényszermunkatáborot megjártak közül már megismerhettük e tanulmány szereplőit, ám a „másik” oldal, az állambiztonság részéről is fontos a főbb szereplőket bemutatni, ugyanis összehangolt információcseréről és -átadásokról beszélhetünk az esetükben, eseteikben. A magyar állambiztonság oldaláról az ügyekben legtöbbször szerepet játszó osztályok, alosztályok a következők voltak: a III/I-7. Osztály,²² a III/I-2. Osztály,²³ a III/III-B Önálló Alosztály,²⁴ a III/III-3. Osztály,²⁵ a III/V. Osztály²⁶ és természetesen a Budapesti Rendőr-főkapitányság, illetve az illetékes vidéki rendőrkapitányságok állambiztonsági osztályai, alosztályai.

Amit a Napi Operatív Információs Jelentésekről (NOIJ) tudni kell

A tanulmány nagy része a NOIJ-ra épülő jelentésekből válogat, ezek nyomán mutatja be a volt recski internáltak „működésének”, megfigyelésének egy kis szeletét, illetve azt, hogy a kapott, szerzett információkra milyen megnyilvánulásai, reakciói voltak a magyar állambiztonságnak, hogyan „közlekedtek” egyes hírek a csoportfőnökségek, osztályok, alosztályok között. A Napi

¹⁹ Figyelődosszié – 1960-tól vezették. Korábbi kompromittáltság, későbbi ellenséges magatartás alapján a társadalomra veszélyes elemek ellenőrzésére rendelték el a dosszié nyitását. Így lehetővé vált a kiválasztott személy tevékenységének állandó ellenőrzése, kapcsolatainak felderítése. Bővebben: Petrikné Vámos Ida 1999, 29–60.

²⁰ Körözési dosszié – 1950-től vezették. A „kapitalista” hírszerző szervek ügynökei és „más államellenes bűnözők” körözésére nyitották. Ezen személyek lehetnek olyanok, akik megszöktek a börtönből, vagy kivonták magukat az államvédelmi szervek bizalmas nyomozása alól. A körözési dossziét akkor irattározták, ha a körözött személyt letartóztatták, meghalt, vagy megszüntették ellene a körözést. Petrikné 1999, 53.

²¹ Ez nem azt jelenti, hogy Európa más országaiba, mint Franciaországba, Svájcba, Hollandiába, Spanyolországba, Portugáliába, illetve Dél-Amerika országaiba, Ausztráliába ne vándoroltak volna ki magyarok, de a jelen tanulmányban kiválasztott személyek ezen országokban telepedtek le.

²² III/I-7. Osztály – a Hírszerző Csoportfőnökségen belül ez az osztály foglalkozott a hírszerzéssel és a bomlasztással emigráns szervezetekben.

²³ III/I-2. Osztály – a Hírszerző Csoportfőnökségen belül a külföldi elhárítással foglalkozott.

²⁴ III/III-B Önálló Alosztály – a Belsőreakció-elhárítási Csoportfőnökségen belül önálló alosztályként működött, amelynek a feladatkörébe tartozott az elemzés, értékelés, tájékoztatás.

²⁵ III/III-3. Osztály – a Belsőreakció-elhárítási Csoportfőnökségen belül ez az osztály foglalkozott a társadalomra veszélyes úgynevezett „F-dossziés” személyek, volt politikai foglyok, röpcédulázók, falfirkálók tevékenységének ellenőrzésével.

²⁶ III/V. – Operatív Technikai Csoportfőnökség, amelyen belül foglalkoztak lehallgatóeszközök beépítésével, üzemeltetésével, kiemelésével, vegyészettel, okmánykészítéssel, fotóeszközök fejlesztésével, operatív eszközök javításával, üzemeltetésével. A főcsoportfőnökség munkájának elemzése, értékelése is a feladatuk volt, illetve ezen belül működött egy önálló írásszakértői csoport, amely írásszakértői és igazságügyi szakértői véleményeket adott.

Operatív Információs Jelentések 1979. január 2. és 1990. január 12. között informálnak állambiztonsági szinten. A budapesti és a megyei rendőr-főkapitányságok, állambiztonsági szervek – a BM III/I., III/II., III/III. és a III/IV. Csoportfőnökség, a III/3. Osztály (postai küldemények ellenőrzése), illetve esetenként a „szocialista tömbbe” tartozó országok elhárító szervei – készítették a jelentéseket. Ezeknek mindenképpen rövidnek, lényegre törőnek kellett lenniük. Fontos volt feltüntetni az információ forrását,²⁷ megbízhatóságát, ellenőrzöttségét, az ügygel kapcsolatos koordinációs feladatokat és az ügyben megtett és tervezett intézkedéseket. Egy 1990-ben készült kimutatás szerint a rendszer fennállása alatt felterjesztett információk nagy része a központi szervektől származott, és ennél sokkal kevesebb jött a BRFK-tól, illetve a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveitől.²⁸ Az alapjelentések mellett, amelyeket legtöbb esetben a csoportfőnökségek tettek, mindig ott vannak az ügynevezett összefoglalók is, amelyek az alapjelentésekből tevődtek össze. A napi összefoglaló jelentést miniszterhelyettesi jóváhagyás után felterjesztették a miniszternek, és másolatban megküldték a belügy és a főcsoportfőnökség meghatározott vezetőinek.²⁹ A NOIJ összeállításának feladatát a belügyminiszter-helyettes a 22/1978. számú intézkedésében összegezte.³⁰ Az információk mennyiségéhez sajátos katalógusszerű nyilvántartási rendszerek párosultak. Az egyikben nevek alapján lehet/lehetett visszakeresni, ugyanis a névkartonra rávezették azoknak az információs anyagoknak a „jelzetét, számát”, amelyekben az illető szerepelt. A „fokozottabb” belügyi érdeklődést kiváltó személyeket ügynevezett célszemélyi fedőnévvel is ellátták. Ilyen célszemélyi fedőnevet kapott Csoóri Sándor is – „Csókás” – vagy Sztáray Zoltán, akit „Követelő”-nek neveztek el. A harmadik rendszerezési szempontot a híryanag tematikája adta. Ezeken az ügynevezett tárgyszavas kartonokon objektumok (egyetemek, vállalatok), szervezetek (emigrációs és hazai szervezetek, szövetségek, társaságok stb.), pártok, szamizdat irodalom, évenkénti megemlékezések, ünnepek (március 15., október 23.), de hadgyakorlatokról beérkezett jelentések gyűjtőkartonjai is megtalálhatók.³¹

Kiss Dániel „körözése”

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található Kiss Dániel 3.1.5. O-13336/1 és O-13336/2 számon irattározott, K-72 számon megnyitott körözési dossziéja. Rédei Miklós, a BM II-2. Osztály beosztottja megvizsgálta Kiss Dániel anyagát, s ennek alapján országos körözésre adott ki határozatot. Ebben megállapította, hogy Kiss Dániel 1956 novemberében „kiszökött az országból. Nevezett hozzátartozói, édesanyja és nővére a fenti címen laknak, velük illegális levelezést folytat. Kiss Dánielt az állambiztonsági szervek 1948 novemberében

²⁷ Az információ kitől, honnan származott: állambiztonsági tiszt, szigorúan titkos és titkos állományú beosztottak, ügynök, hivatalos kapcsolat, titkos megbízott, titkos munkatárs, ügynök, határőrszervek, határőr-felderítés, munkásőrség, rendőri szervek, postai küldemények operatív ellenőrzése, telefonlehallgatás, lakossági bejelentés, társadalmi kapcsolat, helyiség-, szobalehallgatás vizsgálati formák voltak legtöbb esetben. Ezeket a személyeket, az információszerzés módjait kódokkal jelölték. Például: ASZA – állambiztonsági tiszt, HÜ – ügynök, HMB – titkos megbízott, TE – szobalehallgatás, K/3 – postai küldemények operatív ellenőrzése stb.

²⁸ Erről bővebben: Müller 2004, 147–164.

²⁹ Uo. 162.

³⁰ ÁBTL 4.2. Magyar Népköztársaság belügyminiszter-helyettesének 22/1978. sz. intézkedése. 1978. november 2.

³¹ Müller 2004, 162.

kémkedésért és szervezkedésért őrizetbe vették, majd internálva lett. 1955-ben szabadult. Az ellenforradalom alatt aktívan tevékenykedett. A volt Hadifoglyok és Politikai Foglyok Szövetségének elnökhelyettese volt. Az országból való kiszökése után kapcsolatba lépett az imperialista hírszerző szervezetekkel. Ügynököket bízott meg és küldött be az országba az ellenforradalmi tevékenység folytatására. Bécsben ügynöki tevékenységét Mauthner János, Tormai Gábor, Bakos József imperialista ügynökökkel végzi. Szoros kapcsolatot tart Lengyel tábornokkal, aki az amerikai hírszerző szervek egyik vezető ügynöke. Kiss Dániel magyarországi kapcsolataival Donáth Géza, Wein, VII. Richter gasse 1. sz. fedőcímrre levelez”.³²

Mindezek alapján kérték Kiss Dániel ellen a körözés elrendelését és személyére a körözési dosszié felfektetését. 1957. március 17-én „Hadházi” fedőnevű ügynök a következő jelentést írta Kiss Dánielről: „A kiszabadulása után egy időszokról nem tudok. Az első működéséről, amit ismerek, az a Cserép és Díszkerámia Szövetkezet volt, ahol a műanyagrészeleget vezette. Mint bedolgozók ennél a szövetkezetnél több internálttársa volt, köztük Kaas Ervin, akit 1956 novemberében szovjet röpcédulák terjesztése miatt őrizetbe vettek.”³³ „Kissnek további kapcsolatai Gábori, Egri, volt internálttársai, akik 1956. november 4-e után illegálisan hagyták el az ország területét, és ott azonnal felvették a régi szocdem kapcsolatukat, miután korábban mindketten a szocdem ifjúsági vonal vezetői voltak, és így Justus Pálhoz kapcsolódtak.”³⁴ „A következő kapcsolata Münchenben a »Szabad Európa« szervezetben az ugyancsak 1956. november 4-e után illegálisan távozott volt internálttársa, Benkő Zoltán és Nyeste Zoltán. Nevezettek mindketten a Szabad Európánál vannak alkalmazásban havi 400 dollár fizetésért. Az említettek külföldi nyelvet csak egész gyengén beszélnek. A Kiss Dániel az említett két szabad európai személlyel tájékozódás és tájékoztatás címen rendszeres levelezéses és telefonbeszélgetéses kapcsolatot tart. Ezeket a személyeket keresztül (Benkő és Nyeste) Kiss szintén kapcsolatot tart a Párizsban és Strasbourgban székelő forradalmi tanács egyes személyeivel, pl. Jónás Pál volt MEFESZ-vezetőségi taggal és Egri Györggyel, szintén MEFESZ-vezetőségi taggal, Sztáraival, a forradalmi tanács gazdasági vezetőjével, valamint Kővágó Józseffel.”³⁵

Ekkor ősszel készítette el az ORFK II/4-d csoportja a „Magazin” fedőnevű ügy intézkedési tervét.³⁶ Ebben a tervben az szerepelt, hogy „Hadházi fedőnevű ügynökünk a Magyar Optikai Művektől hivatalos kiküldetésben volt Ausztriában”. Hadházi évek óta ismerte Kiss Dánielt, akivel együtt ült Recsken is. A jelentés szerint „bizalmas kapcsolat” alakult ki közöttük.

„Hadházi ügynökünkkel párhuzamosan február 18. – március 2-ig Fenyvesi fedőnevű ügynökünk, a Belkereskedelmi Minisztérium megbízásából hivatalos kiküldetésben Bécsben járt. Ez alkalommal több ízben felkereste Kiss Dánielt, akivel együtt volt Recsken internálva, s ahol bizalmas kapcsolatba kerültek egymással.”³⁷

³² ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 4. Budapest, 1957. október 24. Konrád Árpád rendőrnagyvezető és Rédei Miklós rendőrnagyvezető őrnagy kezdeményezte, és Hazai Jenő rendőrnagyvezető ezredes osztályvezető aláírta.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 102.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 105.

³⁵ Uo.

³⁶ ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 121.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 121.

1960. november 28-án a 300. számú körözési értesítő rendelkezett arról, hogy országos konspiratív körözést rendeltek el Kiss Dániel ellen.³⁸ Az országos körözést 1968. augusztus 1-jével a 40-4069-68. szám alatt visszavonták, és személyét a BM III-II-7. Osztályon tiltónévjegyzékre vették.³⁹ Ez azért is érdekes, mert már egy 1967. augusztus 28-án kelt irat szólt arról, hogy Kiss Dánielt a III/II-5-c Osztály tiltónévjegyzékre vetette fel.⁴⁰ Ezt a tényt megerősítette az 1972. szeptember 1-jén kelt felülvizsgálati határozat, Kiss Dániel továbbra is nemkívánatos személy volt Magyarországon.⁴¹ Többszöri próbálkozások után, 1983. június 2-án Kisst törölték a tiltónévjegyzékből, így beutazhatott Magyarországra.⁴²

Kiss Dániel 1982-ben is szeretett volna Magyarországra jönni. *„Eddig többször kért, de nem kapott beutazóvizumot Magyarországra. Elmondta, hogy ez év elején levelet intézett az MNK belügyminiszteréhez, amelyben elpanaszolta az őt ért sérelmet. Levelére választ kapott, amelyben közölték, hogy továbbra sem kívánatos személy Magyarországon.”*⁴³ Az ügynök a jelentésében kitért arra is, miszerint Kiss Dánielnek az a véleménye, hogy a levele nem jutott el a címzetthez, ezért azt gondolja, hogy a volt recski internálótábor vezetői, felügyelői gondoskodnak arról, hogy ne utazhasson be Magyarországra, mert internálása alatt jobb kezének két ujját elvesztette az egyik őr tudatos cselekedete miatt. Kiss Dániel az ügynök szerint arra készül, hogy Bécsben és Budapesten ügyvéd útján pert indít az állítólag vele szemben elkövetett embertelen magatartás miatt a recski internálótábor egyik felügyelője, Sikala Ferenc államvédelmi őrmester ellen. *„Csak így látja lehetségesnek, hogy a vele szemben érvényben lévő utazási korlátozásokat megszüntessék.”*⁴⁴ A BM III/I. Csoportfőnökség ügynöke adta a jelentést, amelyről tájékoztatták a III/III. Csoportfőnökség megfelelő szerveit. Magyarországról nemcsak a belsőreakció-elhárítás küldött ki ügynököket azért, hogy Kiss Dánielről, illetve Kiss Dánieltől információkat szerezzenek, hanem a BM Hírszerző Osztály is (II/2-i Alosztály).⁴⁵ *„A HM I/E-2. ügynöke szintén kapcsolatba került Kiss Dániellel. I/E-2. bécsi tartózkodása alatt – amikor Kiss Dánielt megismerte – közöttük üzleti tárgyalásról volt szó. Kiss arra kérte I/E-2.-t, hogy Magyarországon teremtsen piacot az általa korlátlan mennyiségben leszállítandó csempészőrákra, és az érte járó pénzüsszeget Kiss Dániel által megadott magyarországi címekre juttassa el. I/E-2. tartója utasítására hazaérkezve Budapestre, az ajánlat elől virágnyelven írt levélben kitért. [...] A HM I/E-2. ügynöke más irányú feladatainak végrehajtására 1957. november közepén Bécsbe, majd onnan pedig továbbutazik. Szükséges, hogy más irányú feladatai mellett Kiss Dániel és társaira vonatkozó feladatokkal is megbízzuk, és az illetékes elvtársakkal együtt eligazítsuk.”*⁴⁶ Még az októberi jelentésben a javaslat erre a következőképpen hangzott: *„Hogy Kiss Dániel és feltehetően kiterjedt magyarországi kapcsolatai felderíthetők legyenek, szükségesnek látszik az ügybe tevékenyen belefolyani. A pesti személyesen kézbesítendő összegeket saját embereink vihetnék el, ami esetleg támpontot ad az ügylet természetét illetően, egyúttal környezettanulmányozást is eredményezhet, valamint tippelhetőségeket rejt magában.”*⁴⁷

38 ÁBTL 3.1.5. O-13336/2. 6. A körözést ugyancsak Hazai Jenő rendőr ezredes osztályvezető írta alá.

39 ÁBTL 3.1.5. O-13336/2. 66.

40 ÁBTL 1.11.13. 0002/469/5/KSI. 3.

41 ÁBTL 1.11.13. 0002-469-5-KSI. 11.

42 ÁBTL 1.11.13. 0002-469-5-KSI. 55.

43 ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 200/3. (1982. október 8.)

44 ÁBTL 2.7.1. III/I. – 194/5. (1982. október 8.) ügynöki jelentés (HÜ).

45 ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 217–218. 1957. október 15.

46 ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 219–222. 1957. november 5.

47 ÁBTL 3.1.5. O-13336/1. 218. 1957. október 15. Kardos György alezredes aláírásával.

„Dunai” fedőnevű személyi dossziés ügy

A történet 1966-ban kezdődött Fejér megyében. A Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. Alosztályának 1966. évi összefoglaló jelentésében Harai János rendőr őrnagy és Karaszi Márton rendőr őrnagy alosztályvezető a következőket összegezték.⁴⁸ Az alosztály elhárítási területe a tervén során alapvetően megváltozott. 1965. október 1-jével feladata volt a veszélyes elemeket ellenőrző csoport munkájának irányítása és a belügyminiszter-helyettes 0019/65. számú utasítása végrehajtásának megszervezése és irányítása. 1966 júniusában felmentették az első feladat további végzése alól, és kizárólag csak a 0019/65. számú utasítás végrehajtásán dolgozik, amely a *„volt vezető ellenforradalmárok operatív feldolgozása, külön operatív nyilvántartásba sorolásuk, a Nyugatra szökött ellenforradalmárok ellenőrzésének megszervezése”*.⁴⁹ Illetve 1966 novemberében az alosztály megkapta a *„volt politikai elítéltek és ellenforradalmárok vonalának vezetését”*.⁵⁰ 1966. március 12-én nyitotta az alosztály a „Dunai” fedőnevű személyi dossziés ügyet az említett utasításra hivatkozás alapján. „Dunai” tőkés származású. *„1950–1953 között ellenséges felfogása és magatartása miatt internálva volt. Köztörvényes bűncselekmény miatt 1955-ben 1 év 6 hónap börtönbüntetésre volt ítélve. Az ellenforradalom alatt helyben a városi Nemzeti Bizottság titkára lett. Törvénytelen intézkedéseket fogatosított. Tevékenységéért 15 év szabadságvesztésre ítélték. 1964 novemberében egyéni kegyellemmel szabadult.”*⁵¹

„Dunaira” két ügynököt foglalkoztattak, ám a munkájukkal nem volt megelégedve az alosztály, mivel *„nagyon kevés hírszerző lehetőséggel rendelkeznek”*. Az ügynököknél hatékonyabbnak bizonyult az operatív levélellenőrzés alkalmazása. Az alosztályvezető jelentése szerint „Dunaival” kapcsolatban a legtöbb és legértékesebb adat ezen az úton jutott a birtokukba. Illetve 1966. június 29-én „Dunai” lakásán bevezették a 3/e rendszabályt, vagyis a szoba lehallgatását. A K-ellenőrzés során, azaz „Dunai” postai küldeményeinek operatív ellenőrzésével *„felszínre került 9 ellenséges, többségében Nyugaton élő kapcsolata”*. A szóban forgó személyekkel „Dunai” együtt ült börtönben vagy internálótáborban. Az alosztály ezen személyekből három embert különösen érdekesnek tartott operatív szempontból. A három különösen érdekes emberből „Dunai” kettővel a recski internálótáborban volt együtt. Az egyik dr. Rainprecht Antal, a másik Faludy György volt. A jelentésből megtudjuk, hogy Rainprecht Antal Bécsben lakik, 1956-ban hagyta el az országot. *„Jelenleg ellenőrzötten kapcsolata van az »Europa Haus« bécsi irodájának vezetőjével, Varga Józseffel, aki ugyancsak közös recski internálttársuk volt. Rainprecht hajtja fel »Dunai« részére azokat a személyeket és segélyszervezeteket (az utóbbiaknál konkrétan nyilvántartja »Dunait«), amelyek útján csak ebben az évben már 9 esetben kapott különböző összegeket. Rendkívül szoros és bensőséges levelezésben állnak egymással, leveleikben politikai koncepcióikat is megírják egymásnak.”*⁵²

„Dunai” Rainprechttől érdeklődött Faludy Györgyről, akivel együtt voltak Recsken kényszer-munkán. A szervnek nincs ismerete arról, hogy közvetlen kapcsolatban áll-e „Dunai” az íróval,

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-18597. 106–116. 1966. október 25-i jelentés.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-18597. 106.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ ÁBTL 3.1.5. O-18597. 110.

⁵² Uo.

ők még nem fogtak el ilyen levelet.⁵³ Itt megszakadt a szál, „Dunai” személye és levelezésének a megfigyelése további kutatásokat igényel.

A hetvenes évek vége

1979. augusztus 28-án a III/III-B Önálló Alosztály jelentette, hogy Benkő Zoltán, a Politikai Foglyok Világszövetségének volt vezetője a családjával Magyarországon tölti a szabadságát.

„Igyekszik az oktatás területén magasabb beosztású vezetők felé kapcsolatokat kiépíteni. Nyugaton megjelent ellenséges tartalmú irodalmi anyagokat terjeszt ismerősei körében.”⁵⁴

Az osztály tájékoztatja az információkról a BM III/I. Csoportfőnökséget, illetve Benkő Zoltán mozgásának megfigyelésére is további parancsot adtak.⁵⁵ Benkőről a következő megbízható ügynöki jelentést 1980. január végén adták, miszerint Benkő és *„Nyugaton élő egykori internáltársai könyvet jelentetnek meg a recski internáló-tábor történetéről”*.⁵⁶ A megszerzett információt továbbították a III/I-7. Osztálynak,⁵⁷ tájékoztató jelentést készítettek, és a III/III- B Önálló Alosztály előzetes ellenőrzést kezdeményezett. A recski kényszermunkatáborról szóló könyv további alakulásáról az 1982. március 19-i napi operatív jelentésből kapunk információt, miszerint Benkő Zoltán elmondta a „Mesterkedő” fedőnevű bizalmas nyomozás célszemélyének, hogy *Recski dokumentumok* címen szeretné megírni a könyvét. A szobalehallgatásból kapott információ alapján a szerv arról is értesült, hogy Benkő a beutazásai alkalmával „Nyugaton kiadott ellenséges propagandaanyagokat is behoz az országba”.⁵⁸

A „Recski Szövetségek”

Sztáray Zoltán az USA-ban 1979-ben megszervezte a Recski Segélyt. Ez azt jelentette, hogy az emigrációban élők meghatározott időnként „csomagot” küldtek a Magyarországon élő volt recski raboknak, hogy ezzel segítsék őket. Sztáray nem sokkal később ennél is tovább ment: 1981-ben megalakította a Recski Szövetséget, amelynek volt egy kiadványa is, a *Recski Tanú*. A szövetség létrejöttének ténye a BM III/III. Csoportfőnökség 1981. december 11-i napi jelentésében olvasható,⁵⁹ vagyis értesüléseik naprakészek voltak.

A Recski Szövetség létrehozását Sztáray egy 1983. október 23-án kelt körlevelében ekképp határozta meg: *„Amikor közel két esztendeje életre hívtuk a Recski Szövetséget, három célt*

⁵³ Uo.

⁵⁴ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 185/1. (1979. augusztus 28.) ügynöki jelentés (HÜ).

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 16/4. (1980. január 31.) 12-3. számú ügynöki jelentés.

⁵⁷ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 26/6. (1980. január 31.) Az eredeti jelentésben a III/I-7. Osztály tájékoztatása volt a feladat, amelyet a hivatalos jelentésben és az úgynevezett Összefoglaló jelentésben a BM III. Főcsoportfőnökség Operatív Koordináló, Ellenőrző és Titkársági Osztálya készített.

⁵⁸ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 47/3. (1982. március 19.)

⁵⁹ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 198/1. (1981. december 11.)

tűztünk magunk elé: hogy bizonyítsuk a tábor egykori létezését; hogy dokumentációs jelleggel megírjuk ennek történetét; s végül, de nem utolsósorban, hogy a magyarországi hivatalos szervek munkában töltött és a nyugdíjba beszámító időnek ismerjék el a recski esztendeinket. Elsősorban azokat, akik ma is Magyarországon élnek, s akik közül sokan nyomorognak. [...] Példaképpen említem meg, hogy az egyik társunk hetvenkét évesen ma is kazánfűtőként dolgozik, mert az alacsony nyugdíjából megélni nem tud. Nemcsak a recski esztendeit nem számították be neki, de a letartóztatása előtti, közszolgálatban töltött tizenhét évét sem.”⁶⁰ A magyar Belügyminisztérium III/III-B Önálló Alosztálya erről a megalakulásról a következő információkat kapta napi operatív jelentésben: „Az USA-ban Recski Szövetség néven új szervezetet hoztak létre, amelynek célja: »A recski kényszermunkatábor volt rabjainak nemzetközi képviselője.« A szövetség programját Sztáray Zoltán fogalmazta meg egy körlevélben. Ebben többek között kimondja, hogy a szövetség tagjának tekintik valamennyi volt recski internáltat, és okmányyszerűen igazolják Recsken eltöltött idejüket. Beadvánnyal fordulnak a magyar hivatalos szervekhez, hogy a nyugdíjra jogosultaknak a Recsken ledolgozott éveiket munkában eltöltött időként számítsák be. Szükség esetén az ENSZ segítségét is igénybe veszik. Recski Tanú címen időszakos közlönyt adnak ki, amely közli a munkatábor tagjainak tanúvallomásait, és ezek alapján fogják megírni, majd kiadni a tábor történetét. A programot tartalmazó körlevél másolatát a »Történész« fn. bizalmas nyomozás célszemélye⁶¹ megkísérelte eljuttatni »Csókás«⁶² címére, de az anyagot a szerv elkobozta.”⁶³ A III/III-B Önálló Osztály intézkedése szerint az információ tartalmát részben ellenőrizték, és az ügyben tovább folytatták az ellenőrzést, az információt pedig tájékoztató jelentéshez használják fel.⁶⁴ Ezt követően nagy energiákkal szervezték a Recski Szövetség létrehozását és a volt rabok összefogását. 1982 márciusában a Recski Szövetséggel kapcsolatos „szervezések” ügyében Benkő azt is megjegyezte „Mesterkedő” fedőnevű „bny. célszemélyének”, hogy „ha a tárgyalásaik a magyar szervekkel nem vezetnek eredményre, akkor az 1200 fő volt politikai fogoly nevében az ENSZ Munkaügyi Bizottságához vagy a Hágai Nemzetközi Bírósághoz fordulnak”.⁶⁵ Egy Baranya megyéből 1982. április 14-én kapott jelentésből kiderül, hogy Benkő Zoltán április 7-én felkereste a jelentést leadó hírforrást, akivel együtt voltak internálva Recsken.⁶⁶ Benkő kifejtette neki is, hogy kezdeményezője volt „a recski internáltak intézőbizottsága létrehozásának”. A kezdeményezést 1981-ben az USA-ban Sztáray Zoltánnal, Faludy Györggyel és Gábori Györggyel hangolták össze. Benkő az elképzeléseiket is elmondta ismerősének, miszerint: „Az intézőbizottság nyomást kíván gyakorolni a magyar kormányra, a volt recskiek jogi helyzetének rendezése végett, pl. a nyugdíj. Ennek érdekében Benkő szorgalmazta a Nyugaton és az itthon élő volt internáltak együttműködését, és elmarasztalta a hazaikat mérsékelt aktivitásuk miatt. Elégedetlen volt dr. Jégh Károly pécsi jogász és Pártay Tivadar budapesti lakos hozzáállásával. Úgy véli tudni, hogy Pártayt az »ÁVO« félemlítette meg. Elmondta továbbá, hogy Sztáray megbízásából megkísérelte Recsken felkutatni a volt internáltak névsorát, ez azonban a megadott helyszínvázlat alapján nem sikerült.”⁶⁷

⁶⁰ Sztáray Zoltán egyoldalas körlevele a Recski Szövetség tagjai felé, San Bernardino, 1983. október 23. (Fénymásolt példány Bank Barbara tulajdonában.)

⁶¹ „Történész” fedőnevű bizalmas nyomozás.

⁶² „Csókás” – Csoóri Sándor.

⁶³ ÁBTLL 2.7.1. III/III-198/1. sz. jelentés. (1981. december 11.)

⁶⁴ K/3 (postai küldemények operatív ellenőrzése) során kapott információ.

⁶⁵ ÁBTLL 2.7.1. III/III. – 47/3. (1982. március 19.) Szobalehallgatásból származó információ. (TE)

⁶⁶ Hmb (titkos megbízott) által adott jelentés.

⁶⁷ ÁBTLL 2.7.1. Baranya 15 – 76/7. sz. jelentés. (1982. április 14.)

Benkő azt is elmondta volt recski társának, hogy a *Mozgó Világ* februári számában megjelent egy recski internáltakkal foglalkozó cikk, amelyet ajánl neki is elolvasásra. Azt is megtudta a hírforrás Benkőtől, hogy az ilyen cikkek megjelenését Kodolányi Gyula, a folyóirat szerkesztőbizottságának a tagja segíti. Benkő szerint az ÁVO elkobozza az Illyés Gyulának küldött emigránsirodalmat, ezért azt személyesen viszi el neki, mármint az *Új Látóhatár* legfrissebb számát is.⁶⁸ A megszerzett információról a baranyai osztály tájékoztatta a III/III. Csoportfőnökséget.

A Borsod megyéből 1982. június 14-én leadott napi operatív jelentésből megtudjuk,⁶⁹ hogy az osztály aznap kiemelte a postai forgalomból, majd fotózás után továbbengedte dr. Kövesi Pál Angliából küldött levelét, amelyet Novák Jánosné miskolci lakosnak címzett.⁷⁰ Ebben Kövesi elmeséli, hogy kapcsolatba került az USA-ban megalakult „recski kényszermunkatábor volt rabjainak nemzetközi képviseletével. Év eleje óta a szövetség vezetőivel levelezési kapcsolatban áll”.⁷¹ Sztáray Kövesinek is elküldte mellékletben a recski táborral kapcsolatos és Kövesire vonatkozó határozat másolatát, a recski indító cikkéről készült különlenyomatot, illetve Sztáray Zoltán Kádár Jánoshoz írt levelének a másolatát. Ebben Sztáray kifejtette, hogy elsősorban az itthon élő volt recskiek rehabilitálására gondolt, és a megszerzett nyugdíj jogosultságnak a recski évekkel való kiegészítésére. Sztáray úgy vélte, hogy a magyarországi jogszolgáltatás számukra nem ad-adhat segítséget. Sztáray érdekesnek tartotta, hogy Kövesit rehabilitálták, ugyanis az ő ismeretei szerint egyetlen Nyugaton élő volt szociáldemokratát sem rehabilitáltak. Itt említette meg a Torontóban élő Faludy György, Egri György és Gábori György nevét.⁷² A borsodi osztály a levelezés fotómásolatát további intézkedésre és felhasználásra megküldte a BM III/III. Csoportfőnökségnek és a BM III/3. Osztálynak – azok kérésére.

1982 októberében a volt recski rabok érdekeinek védelmében már ott található az információs jelentésekben Jónás Pál és Nyeste Zoltán neve is. 1982. október 8-án a Szabad Európa Rádió adásában egy kerekasztal-beszélgetésben szerepeltek, amelynek a témája a recski munkatábor volt.⁷³ Nyeste és Jónás üzenetet küldött S. Katalin színésznővel – aki akkor a Pécsi Nemzeti Színház művésze volt – az alosztály egyik kapcsolatának, titkos megbízottjának részére, a III/III-B Önálló Alosztály pedig postai küldemény operatív ellenőrzése során értesült arról, hogy a recski internáltak ügyében tovább folytatják a tevékenységüket, és ismét írni akarnak az MSZMP első titkárnak, mivel a korábbi levelükre nem kaptak választ.⁷⁴ „Sztáray Zoltán egy Los Angeles-i fedőcímet is küldött kapcsolatunknak, mivel szerinte sok címzett küldeményt nem kap meg. S. Katalin hírforrásunknak átadta elolvasásra a »szamizdatirodában« vásárolt »Recski Tanú« c. kiadványt.”⁷⁵

⁶⁸ ÁBTL 2.7.1. Baranya – 15. (1982. április 14.)

⁶⁹ ÁBTL 2.7.1. Borsod 23/2. (1982. június 14.) postai küldemény operatív ellenőrzésével szerzett információ.

⁷⁰ ÁBTL 2.7.1. Borsod 23/2. (1982. június 14.)

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 205/7. (1982. október 15.) postai küldemény operatív ellenőrzésével szerzett információ.

⁷⁴ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 200/2. (1982. október 8.) Az első levelet Sztáray 1982 elején írta Kádár Jánosnak – a BM III/I. Csoportfőnökség információja szerint –, amelyben követelte a recski kényszermunkatábor volt „lakóinak” rehabilitálását. Sztáray a levél másolatát elküldte mintegy nyolcvan külföldi személynek és szervnek, így a Szabad Európa Rádióknak is, amely igen hosszan foglalkozott az ügyükkel.

⁷⁵ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 172/1. (1982. október 15.)

Ugyancsak postai küldemény operatív ellenőrzése során tudta meg a III/III-B Önálló Alosztály, hogy Nyeste Zoltán, a Szabad Európa Rádió külső munkatársa a Brunswicki Öregdiákok Szövetségének közvetítésével felvette a kapcsolatot a Mátrai Állami Gyógyintézet főorvosával, aki előző évben felajánlotta a segítségét a szövetségnek. A főorvos tanácsot kért Nyestétől, hogy a volt kényszermunkatábor helyén hová kellene kopjafát állítani.⁷⁶ Intézkedésnek az alosztály annyit írt be, hogy a „Követelő” fedőnevű bizalmas nyomozás keretében „szoros ellenőrzést végeznek az emlékoszlop felállításának megakadályozása céljából”.⁷⁷

Az 1983-as müncheni találkozó előzményei és visszhangja

A volt recski rabok közül kevesen emlékeznek meg memoárjaikban erről a találkozóról. Annál jobban érdeklődött iránta, és foglalkozott az előkészületeivel, a programjával és a résztvevőkkel a magyar állambiztonság. Már csak azért is, mert a volt recski rabok között 1983 nyarától vita alakult ki, hogy rendezzenek-e találkozót, vagy ne. Provokációnak veszi-e a magyar politikai felső vezetés, vagy nem. Az ellentéteket ezek után a magyar állambiztonsági szervek is ki- és felhasználták arra, hogy a „baráti kapcsolatok” megromoljanak. „1983. november 26-án rendeztük meg a Recski Szövetség európai tagjaival előadóestünket a müncheni Bayerischer Hof különtermében, »A recski kényszermunkatábor – egy korszak keresztmetszete« címmel. A 180 főnyi közönség nagy érdeklődéssel kísérte a hatóság mamutprogramot, melyben mi, a tábor egykori kényszermunkásai dokumentáltuk a haláltáborban és az azon kívül történeteket. A kényszermunkatábor élete a Rákosi-diktatúra mélypontját és lényegét tükrözi. A szép számban jelen lévő ifjabb generáció is ízelítőt kaphatott, hogy mi is volt az a bizonyos »személyi kultusz«, a sztálini önkény mesterségesen homályba burkolt korszaka. Bevezetőként Basilides Barnabás élethűen előadta Faludy György »A vérebe« című recski versét, majd Benkő Zoltán tartotta meg áttekintő ismertetését a kényszermunkatáborról. Ezt követően én [Erdey Sándor] olvastam fel ebből a könyvemből megdöbbentő részleteket a tábor szomorú és derűs hétköznapijairól. Majd Michnay Gyula, a legendás szökés kitervezője beszélt el menekülésük történetét. Befejezésül Kiss Dániel tanúskodott a vele történt kegyetlen eseményről. Az ÁVH-sok elevenen elégették bal kézfejük két ujját, gúzsba kötve odalógték az izzó vaskályhához. Az előadásokat követte Faludy György volt recski kényszermunkás, híres Villon-fordító, költő és író estje. Faludy nemcsak verseiből adott elő, hanem életéből is elbeszélte részleteket. Máté Imre költő nagy tárgyismeretre valló bevezetőjével mutatta be őt a müncheni közönségnek. Az est alkalmával – Európa minden részéből – 16 volt recski kényszermunkás jelent meg, akikkel másnap meghitt ebéd keretében tartottuk meg találkozónkat. Elhatároztuk, hogy sűrűbben összejövünk, mindig más és más országban, hogy szomorú közös emlékeinkre alapozott barátságunk szálait szorosabbra fonhassuk. A 30 éves szabadulási évforduló alkalmából kiadott ezer számozott példányban Faludy börtönverseinek gyűjteményét a szerző személyesen dedikálta”⁷⁸ – emlékezett meg a találkozóról Erdey Sándor.

⁷⁶ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 11/3. Összefoglaló – 17/6. (1983. január 24.)

⁷⁷ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 17/6. (1983. január 24.)

⁷⁸ Erdey 2002, 357–358.

A szerv hírforrása – titkos megbízott – 1983. november 26–27-én részt vett a Recski Szövetség nemzetközi képviselőtételének Münchenben megtartott ünnepségén, amelyet a tábor felszámolásának harmincadik évfordulója alkalmából rendeztek. A találkozón mintegy háromszáz fő jelent meg. A szövetség vezetőségi tagjai közötti ellentétre utal, hogy Sztáray Zoltán a levelében igyekezett visszatartani volt internálttársait az összejövetelen való részvételtől.⁷⁹ A kiadott intézkedés a jelentésre a következő volt: értesítést kapott a III/I. Csoportfőnökség (III/I-7. Osztály), és az információt felhasználták a vezetőségi tagok közötti ellentét szítására. Levéllenőrzés során Sztáray Zoltán tájékoztatta a magyarországi ismerősét (kapcsolatát) a szövetség és annak Európában élő egyes tagjai között kialakult ellentétekről és azok valós okairól. „Tájékoztatása szerint a szövetség céljaként nem emigrációs központ, holmi »egyesületesdi« vagy vádaskodó intézmény lett meghatározva, hanem az otthon és külföldön támogatásra szorulóak megsegítése. Kifejtette, hogy míg ő a tevékenységével elérte azt, hogy a dolgok megnyugtató módon kezdenek rendeződni, amelyet több nemzetközi szervezet is jelzett, és azt kérte tőle, hogy egy ideig ne zavarják a folyamatot semmiféle rendezvénnyel, propagandával, addig néhány társuk megszervezte a müncheni találkozót. Erre kiadványt készítettek – Faludy György: *Börtönversek 1949–1952* (Az ávó pincéjében és Recsken) címmel. A találkozón a kiadványnak, valamint készülő könyvüknek igyekeztek nagy nyilvánosságot, propagandát teremteni. A könyvvel – amely Sztáray megítélése szerint is – különböző elferdített, nem valóságghű anyagot tartalmaz, a szerzők egymást is igyekeznek becsapni, és ezzel sokakat félrevezetnek. Ehhez meg akarták szerezni a szövetség támogatását is. Sztáray ezt megtagadta, és levélben szólította fel a szervezőket a rendezvény elhalasztására, amely miatt mindenféle rágalmakat zúdítottak rá. Benkőt – az egyik szervezőt – nyomatékosan figyelmeztette, hogy ne szélhámoskodjon a szövetség nevében, mert amennyiben megteszi, a német hatóságoknál keres védelmet. Tájékoztatójában kifejtette, hogy a szövetség semmiféle olyan tevékenységet nem kíván folytatni, amely a magyar kormány érdekeit sérti, és kérte kapcsolatát, hogy a tájékoztató tartalmát széles körben terjessze.”⁸⁰ Az alosztály további intézkedéseket tett, ami azt jelentette többek között, hogy az ellentéteket operatív úton fenn kellett tartaniuk, segíteniük és elmélyíteniük a szövetség tagjai között. Tájékoztatták a III/I-7. Osztályt, és az ügyben tovább folytatták az ellenőrzést.⁸¹

A szövetségen belüli ellentétekről 1984. május 9-i jelentésében a titkos megbízott is beszámolt, miszerint olyan mértékű nézeteltérések vannak a Recski Szövetség európai és amerikai tagozata között, hogy a vezetők egymást jelentik fel a bíróságon, és körleveleket küldözgetnek a volt recski elítélteknek, hogy a maguk oldalára állítsák őket. „Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a Recski Szövetség felbomlóban van.”⁸² 1985 februárjában levéllenőrzés során „elkaptak” egy levelet, amelyet Sztáray Zoltán, a „Követelő” fedőnevű bizalmas nyomozás célszemélye írt Pártay Tivadarnak. Ebben Sztáray tájékoztatta Pártayt a Recski Szövetség szervezői közötti nézeteltérések alakulásáról. A levélben az USA-ban és Európában élő volt recski internáltak közötti személyes ellentétekért Benkő Zoltánt teszi felelőssé, aki mellé „beállt” Erdey Sándor is. Az ellentétek addig fajultak, hogy már pereskednek.⁸³ A BM III/III-B Önálló Alosztály

⁷⁹ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 15/5. (1984. január 24.)

⁸⁰ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 125/2. (1984. július 4.)

⁸¹ Uo.

⁸² ÁBTL 2.7.1. III/III. – 86/3. (1984. május 9.)

⁸³ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 30/6. (1985. február 18.)

tájékoztatta a III/I-7. Osztályt, ezenfelül az operatív lehetőségeik felhasználásával folytatják a szövetség bomlasztását, és Pártay Tivadart felhasználják a nézeteltérések fokozásához.⁸⁴

A szerv 1988. szeptember 9-én operatív levéllenőrzés folytán kapott információt arról, hogy szeptember 16-án a volt recski kényszermunkatábor internáltjai meg akarják alapítani az érdekvédelmi szervezetüket. A meghívót lefotózták, és az eredeti NOIJ-hoz mellékelték.⁸⁵ A BRFK tájékoztatta a BM III/III-3. Osztályt, és folytatta Kéri Kálmán és Zimányi Tibor ellenőrzését. A BM III/III. Csoportfőnökség titkos megbízottjának 1988. szeptember 19-én kelt jelentéséből információt kaptak arról, hogy szeptember 16-án 17 órakor a Budai Vendéglőben (Budapest XII., Kázmér u. 2.) megalakult a Recski Szövetség, mintegy negyvenöt-ötven fő jelenlétében. Zimányi Tibor előterjesztette az alapszabály-tervezetet, és javaslatot tett a héttagú vezetőség személyi összetételére vonatkozóan. *„A jelenlévők egyhangúlag megválasztották vezetőségi tagnak Kéri Kálmán, Zimányi Tibor, Pártay Tivadar, Michnay Gyula (NSZK) volt internáltakat, valamint a szerv által még nem azonosított további három személyt.”*⁸⁶ Az összejövetelen Zimányi Tibor aláírásgyűjtési akciót kezdeményezett Nyeste Zoltán érdekében, akinek a Belügyminisztérium három napra engedélyezte az országban való tartózkodását.⁸⁷ A beadványt a Magyar Szocialista Munkáspárt, a kormány és a Külügyminisztérium illetékeseihez juttatták el – a terv szerint.⁸⁸ Az alakuló ülésen a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság képviselője (dr. Vígh Károly) és a Történelmi Igazságtétel Bizottság képviselője (Hegedűs B. András) is felajánlotta az együttműködését és támogatását a Recski Szövetségnek. 1988. szeptember 20-án állambiztonsági tiszt értesülésének és az operatív levéllenőrzésnek köszönhetően a BRFK Állambiztonsági Szerv III/A Alosztálya további információkat kapott arról, hogy Kéri Kálmán volt vezérkari ezredes és Zimányi Tibor Recski Szövetség néven egyesület megalapítását kezdeményezték. 1988. szeptember 16-án a Budai Vendéglőben tartandó összejövetelre nyolcvanöt személyt hívtak meg, nagyobb számban volt recski internáltat. *„A tájékoztató szervek közül meghívást kapott a Magyar Nemzet, a Mozgó Világ, az MTI, valamint a Magyar Rádió Bagoly Szerkesztősége. Írógépen készített, sokszorosított anyagon mindenki elismertették a leendő szövetség létrejöttének indokát, a megvitatásra javasolt alapszabály elvi szempontjait, tervezett működési módját, kereteit.”*⁸⁹ A leendő egyesület lényege és célja a jelentés szerint, hogy elérjék a volt recski internáltak rehabilitálását, *„legalább nyugdíj-jogosultság szempontjából”*. *„»Harcukat« az alkotmány sáncain belül óhajtják megvívni, törvényes eszközökkel. Együtt kívánnak működni minden olyan független egyesülettel, szövetséggel, társasággal, melynek célja a magyar népnek a szolgálata. Az alapszabály szerint a szövetség-*

⁸⁴ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 35/4. (1985. február 19.) A BM Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság összefoglalója ugyanezen jelentésről egy nappal később már egy kicsit más tartalmat takar. Vagyis az intézkedésből kimaradt Pártay felhasználása, illetve a III/I. Csoportfőnökségen belül az ügyel foglalkozó konkrét osztály megnevezése.

⁸⁵ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 162/2. (1988. szeptember 9.)

⁸⁶ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 185/2. (1988. szeptember 19.)

⁸⁷ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 175/3. (1988. szeptember 28.) Nyeste Zoltán nem jött Magyarországra három napra, újra kérelmezte a Belügyminisztériumban a beutazását, és így a Zimányi Tibornak írt, 1988. szeptember 29-én levéllenőrzés során „elkapott” leveléből megtudható, hogy október 3-ától három hétre jön Magyarországra. Intézkedésként a BRFK Állambiztonsági Szerv III/A Alosztálya figyelemmel kísérte Nyeste Zoltán tevékenységét Magyarországon, és jelentették az itthon tartózkodását a III/III. Csoportfőnökségnek.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 169/3. (1988. szeptember 20.)

nek tagsága: volt internáltak, pártoló tagok és tiszteletbeli tagok. A költségeket önmaguk adakozásából teremtik elő.”⁹⁰

Az előző napi jelentéshez annyival tettek többet, hogy a hozzászólók közül többen a „recski élményeikről”, jelenlegi életükről, megélhetési problémáikról, az erkölcsi elégtételük szükségességéről beszéltek. Az alakuló ülésen határozatot hoztak arról, hogy levélben fordulnak az igazságügy-miniszterhez, és kéri a Recsken történetek felülvizsgálását.⁹¹ Az előző napi III/III-as jelentéshez képest bővült a beazonosított tagok köre, és a személyeket is megnevezték a különböző pozíciókban. Vagyis a szövetség elnökségének hét tagja közül az elnök Kéri Kálmán lett, a titkár Zimányi Tibor, az elnökség beazonosított személyei dr. Benkő Zoltán, Michnay Gyula és Pártay Tivadar voltak. A másik két embert nem tudták azonosítani. Tiszteletbeli taggá választották Murányi Gábort, a Magyar Nemzet újságíróját, B. Rácz István feleségét, Romhányi Lászlót, a Jurta Színház igazgatóját, Vígh Károlyt és Gyarmathy Livia filmrendezőt. A megjelentek közül huszonnégy személyt tudtak azonosítani. A BRFK az ügyben a további operatív felderítést a III/III-3. Osztállyal közösen folytatta.

Könyvek és filmek

Az emigrációban a hetvenes-nyolcvanas években egyre többen írták meg visszaemlékezéseiket, élményeiket kéziratban, vagy beszéltek arról, hogy ideje lenne megírni. Ezek a kéziratok, írások több esetben meg is jelentek, amelyekről a magyar állambiztonsági szervek is más-más utakon, de tudomást szereztek. A következőkben nem a teljességre törekvés, inkább a mód és az út bemutatása kerül sorra, hogy hogyan is jutottak haza ezek a visszaemlékezések, és a szervezeteknek milyen reakciójuk volt erre.

Titkos megbízott 1981. december 3-i napi operatív információs jelentésben jelentette, hogy a „Történész” fedőnevű bizalmas nyomozás célszemélye elkezdte a volt recski internáltak visszaemlékezéseinek összegyűjtését. *„Panaszolja, hogy nehezen halad, mert az érintettek bizalmatlanok, és nem vállalják emlékezéseik leírását.”*⁹² „Történész” kapcsolatba lépett Nyeste Zoltánnal, aki mint volt recski rab vállalta az „ügy” képviseletét az Amerikában élő volt recskiek között. A III/III-B Önálló Alosztály intézkedése szerint tovább folytatják a bizalmas nyomonjárást az ügyben.

1983. március 23-án jutott a III/3. Osztály birtokába az az információ, miszerint Nyeste Zoltán a recski kényszermunkatáborról írt *Recsk – Emberek az embertelenségben* című könyvet, amelyet a New Brunswick-i Magyar Öregdiákok Szövetsége adott ki. A „Jelkes emberek” – írja a jelentés – körülbelül száz vagy kétszáz példányt hoztak be Magyarországra.⁹³

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

⁹² ÁBTL 2.7.1. III/III. – 192/2. (1981. december 3.) Az információ forrása – a jelentés szerint – megbízható és ellenőrzött.

⁹³ ÁBTL 2.7.1. III/3 – 26/2. (1983. március 23.) Megjegyzésként a jelentés alatt az található, hogy a könyv megjelenéséről az 1983. január 10-i 4. számú operatív információban már jelentést tettek. Ám abban konkrétan az szerepel, hogy „a szerv az USA-ból érkező postaforgalomból kiemelte dr. Nagy Károlynak, a Magyar Öregdiákok Szövetség-

Egy nappal később a napi operatív információk között olvasható egy másik jelentés, amelyben a BRFK társadalmi kapcsolata jelentette, hogy március 18-án beszélgetett Cselik Ferencsel, aki odaadta neki Sztáray Zoltánnak *A recski kényszermunkatábor* című szamizdat írását, amelyet az ÁB Független Kiadó jelentetett meg 1982-ben, illetve annak két mellékletét is megkapta: az egyik A Recski Szövetség célja, a másik pedig a Kádár Jánosnak címzett levél volt.⁹⁴

Az 1983. novemberi találkozót követően felmerült egy dokumentumfilm készítésének gondolata a recski kényszermunkatáborról. 1984 áprilisában erről az ötletéről és a tervekről, a dokumentumfilm résztvevőiről, szervezőiről már elég sok információ birtokában volt a Hírszerző Csoportfőnökség (III/I). Jól tájékozottságról tanúskodik az ügynök jelentése, miszerint: „*A jobboldali magyar emigráció dokumentumfilm elkészítését tervezi a Recsken működött internálótáborról. Céljuk annak bemutatása, hogy Magyarországon internálótáborok működtek, ahol több évig ítélet nélkül fogva tartottak embereket, s velük szemben kegyetlen, kíméletlen módszereket alkalmaztak. Dokumentálni kívánják, hogy igenis működtek ezek a táborok, annak ellenére, hogy ezt itthon nem ismerik el.*”⁹⁵ *Olyan személyeket keresnek és szólaltatnak meg, akik Recsken raboskodtak.*”⁹⁶

Az ügynök arról is kapott információt, hogy a dokumentumfilm elkészítéséhez mintegy kétmillió márkára van szükség. Hogy ezt a pénzt honnan tudják összegyűjteni, vagy megvan-e már, azt az ügynök nem tudta. Azt viszont tudta, hogy az „előkészítő és végrehajtó” munkában kik vesznek részt. Így került bele a jelentésbe Cserháti János, Erdey Sándor, Hajnal László Gábor, Kecskési Tollas Tibor, Nyeste Zoltán és Sztáray Zoltán neve is. A megbízható, ellenőrzött információról a hírszerzés részletesen tájékoztatta a Kémelhárítási és a Belsőreakció-elhárítási Csoportfőnökséget.⁹⁷ A készülő filmről a következő információt operatív levéllel ellenőrzés útján ismerte meg az állambiztonság: „*Ez év májusában többször jelentettük a BM III/I., valamint a III/III. Csoportfőnökség információi alapján, hogy az NSZK-ban megjelent Erdey Sándor »A recski tábor rabjai« című könyve, valamint, hogy a Recski Szövetség egy film forgatását is tervezi a tábor helyszínéről.*”⁹⁸ Ám a postai forgalomból újabb levelet emeltek ki, amelyet Zakar András „F-dossziés” személynek címeztek, és amelyben az áll, hogy Pontai F. Béla, a Milos Musik Bonn Film G. Video GMBH egyik vezetője felhívta a Nyugaton megjelenő magyar nyelvű újságok szerkesztőit, hogy minden lehetséges módon publikálják a volt recski internáltak által tervezett, *A tizenhárom esküdt* című kilencvenperces dokumentumfilmet. A film elkészülte után szorgalmazták, hogy bemutassák a televízióban, klubokban és a mozikban is. Pontai anyagi támogatást kért a filmhez. A levélből még megtudjuk, hogy a film írója Erdey Sándor volt recski internált és társai, Sztáray Zoltán, Nyeste Zoltán, a dramaturg Hajnal László Gábor, a rendező pedig Albert Sándor. Az információt ellenőrizték. A kiadott intézkedési feladat szerint pedig a belsőreakció-elhárítás a kémelhárítással közösen akadályozza meg, hogy a film forgatása

ge elnökének 21 magyar írónak, illetve irodalmárnak címzett küldeményét. A küldemények különböző nacionalista hangvételű – USA-ban megjelent – kiadványokat és programokra szóló meghívókat tartalmaznak. Mellékeltek hozzá a fenti szervezet 1982. évi őszi programját is”. Az intézkedés szerint az anyagokat a továbbítást illető állásfoglalás céljából megküldték a BM III/III. Csoportfőnökségnek. ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 7/3. (1983. január 10.)

⁹⁴ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 35/2. (1983. március 24.)

⁹⁵ Ezt a jelentésben áthúzták.

⁹⁶ ÁBTL 2.7.1. III/I. – 70/1. (1984. április 9.)

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 157/4. (1984. augusztus 10.); III/III. – 151/1. (1984. augusztus 10.)

céljából bárki is beutazzon az országba, illetve a hírszerzéssel és a belsőreakció-elhárítással együttműködve azonosítsák Pontai F. Bélát, és tegyék tiltónévjegyzékre.⁹⁹

1985 júniusában Kiss Dániel arról tájékoztatta a szerv kapcsolatát, hogy egy kanadai filmvállalat filmet készít a recski tábor életéről.¹⁰⁰ A forgatást szeretnék összekapcsolni Faludy György hetvenötödik születésnapjának megünneplésével. Erre az alkalomra meghívást kapott – többek között – Kiss Dániel, Michnay Gyula, Benkő Zoltán is. A „hírforrás” arról tájékoztatta a III/III. Csoportfőnökséget, hogy nehezen tudja elképzelni a meghívottak közös munkáját, mivel éles ellentétek felszülnek közöttük több kérdésben is. Az intézkedéshez „csak” annyit írtak, hogy az *„ellentétek további szítása operatív úton tovább élezi az ellentéteket a recski internáltak között”*.¹⁰¹ Pár héttel később a szerv kapcsolatának jelentéséből kiderült, hogy Kanadában – a korábbi értesüléssel ellentétben – nem a recski táborról készítenek filmet, hanem Faludy György életéről, amelyhez egy időben hozzátartozott a recski kényszermunkatábor is. Kiss Dánielen kívül a rendezvényre még mintegy harminc volt recski internáltat hívtak meg, köztük Magyarországról Czebe Valért és Tabódy Istvánt. *„Tabódy a szerv értesülése szerint nem kíván a rendezvényen részt venni.”*¹⁰² Intézkedésként a III/I. Csoportfőnökséget tájékoztatták az ügyről. Magyarországról operatív úton támogatják a két meghívott kiutazását elutasító álláspont helyességét, és folyamatosan végzik az operatív ellenőrzésüket.¹⁰³

Hogy a film mennyire készült el, mit forgattak le belőle, azt nem tudni, de három évvel később Magyarországon Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia ténylegesen megkezdték egy, a recski kényszermunkatáborról szóló dokumentumfilm elkészítését. 1987. június 18-án a III/III-7. Osztály levéllenőrzése során „elfogtak” egy levelet, amelyben Böszörményi Géza tájékoztatta Sztáray Zoltánt a recski internálótábor történetét bemutató film előkészületeiről.¹⁰⁴ Filmterveinek megvalósításához anyagi és szervezési segítséget, illetve a riportalanyokra vonatkozó ötleteket kért Sztáraytól. A jelentés szerint Böszörményi terveiben mintegy tíz, emigránsokkal készítendő interjú szerepel. *„Az igényelt segítséget feltehetően megkapja, mivel a jobboldali emigráció évek óta törekszik a recski tábor bemutató dokumentumfilm elkészítésére.”*¹⁰⁵

Az intézkedési rovatban további utasításként az áll, hogy a belsőreakció-elhárítás tájékoztatja a III/I. Hírszerző Csoportfőnökséget, és az információt tovább pontosítják, kiegészítik.

Ténykedések 1983–1989 között

1983 nyarán Benkő Zoltán ismét itthon volt a családjával. Erről a tényről nemcsak a határon való átlépésük – ez 1983. augusztus 20-án történt meg Hegyeshalomnál – miatt kaptak információt a III. Főcsoportfőnökség megfelelő csoportfőnökségei és osztályai, hanem azért

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 112/2. (1985. június 28.)

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² ÁBTL 2.7.1. III/III. – 121/3. (1985. július 12.)

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 104/2. (1987. június 18.)

¹⁰⁵ Uo.

is, mert Benkő ellátogatott a családdal Recskre is. Ott lakossági bejelentés alapján újabb információval gazdagodott a belsőreakció-elhárítás, miszerint: „1983. augusztus 23-án az MDT 51-46 rendszámú gépkocsival NSZK-állampolgárok (4 felnőtt és 2 gyerek) érkeztek Recskre, ahol fizetővendég-szolgálati lakásban szálltak meg. Közülük az egyik Benkő Zoltán néven mutatkozott be. Az 1950-es években a recski internálótáborban volt fogoly. Többször érdeklődött név szerint két személy iránt, akik a tábor őrségében teljesítettek szolgálatot. Megemlítette, hogy már 5 vagy 6 alkalommal járt a községben beutazásai során. 1984-ben szintén idelátogat. Visszaemlékezéseiről egy novellát ír, melyet be kíván mutatni Aczél elvtársnak is. Benkő a Párizsban megjelenő Irodalmi Újság 1983. évi 1. számának 1 példányát a szállásadónál hagyta. Az újságban »A gentleman« címmel megtalálható Benkő Zoltánnak a recski táborral összefüggő írása. Állítása szerint jelenleg a SZOT-nál van egy beadványa, melyben kéri a recski táborban töltött három év munkaviszonykénti elismerését. Benkőék augusztus 24-én eltávoztak a községből Heves, illetve Jászszentandrás környékére.”¹⁰⁶ A Benkő által a szállásadónál hagyott újság bevonása érdekében operatív intézkedést hajtott végre a Heves megyei alosztály, azonban ezt sikertelenül tette, mivel a vendéglátó általános iskolai tanár elhallgatta, hogy birtokában van a szóban forgó újság. Az alosztály egyéb intézkedést is tett, így tájékoztatta a BM III/III-3. Osztályt a további intézkedések megtétele miatt.¹⁰⁷

1983 októberében levéllenőrzés során a BM III/III-B Önálló Alosztály kezébe került az a levél, amelyben Sztáray Zoltán felajánlotta az Országos Széchényi Könyvtárnak az eddig összegyűjtött dokumentumokat és a Recski Szövetség közleményeit. „A szervezettel kapcsolatban kifejti, hogy azt szociális, emberbaráti szempontok figyelembevételével hozták létre.”¹⁰⁸ Az alosztály tovább folytatta az ellenőrzést.

1986 augusztusában a szerv egy levéllenőrzés során kapott információt arról, hogy az NSZK-ban élő „jobboldali emigráció” az 1956-os forradalom harmincadik évfordulójának megünneplésére készül, illetve ezzel párhuzamosan előadásokat, megemlékezést terveznek a recski kényszermunkatábor megszüntetésének emlékére is. Ezekre az előadásokra Világhy Ernő egyetemi tanár és felesége, Világhy Katalin, aki a Deutschlandfunk kölni rádió szerkesztője volt, felkérte Benkő Zoltánt és Faludy Györgyöt.¹⁰⁹ A III/III-B Önálló Alosztály – továbbra is együttműködve a III/I-7. Osztállyal – figyelemmel kísérte a „nyugati jobboldali emigráció évfordulós törekvéseit, terveit”.¹¹⁰

1988. január 7-én a III/I. Csoportfőnökség ügynöke jelentette, hogy a Magyar Szabadsággharcos Szövetség Los Angeles-i tagozata 1987. november 21–22. között szimpóziumot tartott a magyar politikai eseményekkel kapcsolatban. „Az amerikai magyarság új feladatai a megváltozott világpolitikai, illetve a változó magyarországi politikai és gazdasági helyzetben” című tanácskozáson mintegy hatvan fő vett részt. Az előadók között volt Sztáray Zoltán is. A csoportfőnökség tájékoztatta az eseményről a III/III. Csoportfőnökséget is.¹¹¹

¹⁰⁶ ÁBTL 2.7.1. Heves – 40/1. (1983. augusztus 30.)

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 170/1. (1983. október 4.)

¹⁰⁹ ÁBTL 2.7.1. III/III. – 139/4. (1986. augusztus 18.)

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ ÁBTL 2.7.1. III/I. – 4/1. (1988. január 7.)

1988. július 21-én operatív levéllenőrzés során kiderült, „Csókás” tájékoztatta Sztáray Zoltánt, hogy a Magyar Demokrata Fórum szeretne szervezni ősszel Ausztriában egy tanácskozást a nyugatiakkal „*Mi a magyar ma, a nyolcvanas években*” címmel. A Belsőreakció-elhárítási Csoportfőnökség tovább folytatja az ellenőrzést az ügyben, illetve a két személy levelezésében.¹¹²

Nyeste Zoltán szeretett volna Magyarországra utazni Amerikából a Recski Szövetség alakuló gyűlésére, 1988. szeptember 16-ára. Nem tudott hazajönni, mert csak három napra kapott itt-tartózkodási engedélyt. Tovább „ostromolta” kérelemmel a Belügyminisztériumot, így tudjuk, hogy 1988. szeptember végén Magyarországra küldött levelében már informálta Zimányi Tibort, hogy három hétre utazik haza. A háromhetes itthon tartózkodásának időpontjába beleesett október 23-a is. Telefonlehallgatás útján szerzett információk szerint aznap az esti órákban Zimányi Tibor felhívta Tárkány Szűcs Gézával azzal, hogy Nyeste Zoltán még az itthon tartózkodása alatt, október 25-én, kedden délből koszorúzni akar a Feneketlen-tónál lévő Magyar Ifjúság Szabadságfrontja-emlékműnél, és mivel Tárkányinál van a telefonjegyzék, ezért kérte, hogy minden recskit értesítsen a koszorúzásról.¹¹³ A BRFK Állambiztonsági Szerv intézkedése az volt, hogy megszervezték a koszorúzás operatív biztosítását, és tájékoztatták az ügyről a BM III/III. Csoportfőnökséget. Október 25-én megtörtént a koszorúzás az emlékműnél, amelyen mintegy huszonöt személy volt jelen, többek között Zimányi Tibor, Nyeste Zoltán, Kéri Kálmán,¹¹⁴ M. Kiss Sándor, Czebe Valérné. „*Elhangzott egy rövid megemlékezés, majd elhelyezték a koszorúkat, végül elénekelték a Szózatot. Az egyik koszorú szalagfelirata: Nyeste Zoltán és a Magyar Baráti Társaság USA.*”¹¹⁵ A készített felvételek alapján intézkedtek a megjelentek azonosításáról, illetve értesítették a BM III/III-3. Osztályt. A BRFK Állambiztonsági Szerv titkos megbízottja jelentette, hogy 1988. október 21-én részt vett a Jurta Színházban tartott előadáson. Az est második felében kerekasztal-beszélgetést tartottak a volt recski internáltakkal. Nyeste Zoltán a nyugatnémet nyugdíjrendelkezésről beszélt, és elmondta, hogy csak hosszas utánajárás során kapott egy igazolást a társadalombiztosítástól, így beszámították a recski idejét. Lefénymásolta az itthoniaknak ezt a levelet, hogy erre való hivatkozással kérjék a recski évek beszámítását a nyugdíjukba. Aztán felszólalt Böszörményi Géza, aki szerint félnek kimondani a recski történeteket, ezért ő a filmjében nem merte nevén említeni a falut. Azt is elmondta, hogy Gyarmathy Líviával új dokumentumfilmet készítenek, amelyben az ÁVH-s örök és az internáltak is nyilatkoznak.¹¹⁶ Ugyanerről a rendezvényről egy másik titkos megbízott több információt osztott meg a hivatalosan leadott jelentésében. Ebből kiderült, hogy a teljes rendezvény a Jurta Színházban „A recski tábor foglyai” címet viselte. Este hat órára volt meghirdetve, de csak egy órával később kezdődött a program. A nézőtér kilencven százaléka megtelt, túlnyomó többségben érdeklődőkkel, nem pedig volt recski internáltakkal. Az est első felében irodalmi művekből olvastak fel szemelvényeket, verseket fiatal színészek, akiket a titkos megbízott nem ismert. Az est második feléről már az előző jelentés is beszám-

¹¹² ÁBTL 2.7.1. III/III. – 145/2. (1988. július 29.)

¹¹³ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 192/1. (1988. október 25.) Kiegészítő jelentés.

¹¹⁴ A BRFK Állambiztonsági Szerv által leadott jelentésben (BRFK – 193/1. [1988. október 26.]) Kéri Kálmán az állambiztonsági tiszt jelentése szerint nem volt jelen. Az összefoglalóban viszont a koszorúzott személyek között sorolják fel.

¹¹⁵ ÁBTL 2.7.1. Összefoglaló – 211/5. (1988. október 26.) A Nyeste Zoltán által letett koszorú szalagfeliratán még volt egy rész, amely a BRFK jelentésében szerepel, de az Összefoglalóban nem. A teljes szöveg: „Nyeste Zoltán és a Magyar Baráti Társaság USA; Szeretettel emlékezve.” ÁBTL 2.7.1. BRFK – 193/1. (1988. október 26.)

¹¹⁶ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 195/1. (1988. október 28.)

molt, de itt megtudjuk azt a lényeges dolgot, hogy a kerekasztal-beszélgetés tagjai főként a szövetség elnökségi tagjaiból kerültek ki. Így ott volt Kéri Kálmán, Zimányi Tibor és két külföldön élő volt recski, akik közül az egyik Nyeste Zoltán volt – ez a másik jelentésben olvasható. „A HMB véleménye szerint az összejövétel célja a rehabilitáció volt, politikai szempontból »fogatlan oroszlánok gyülekezetének« nevezte a rendezvényt.”¹¹⁷ A BRFK Állambiztonsági Szerv tájékoztatta a BM III/III. Csoportfőnökséget.

Sztáray Zoltán is üdvözölte a magyarországi Recski Szövetség megalakítását, olyannyira, hogy a szövetség számára, Kéri Kálmán címére eljuttatott száz dollárt, amelyet tetszés szerint felhasználhatnak. „Hajlandó vagyok mindig támogatni anyagilag is a kezdeményezést, amíg a tevékenység az adott körülmények között elfogadható. A cél: a megújuló magyar politika és szellemi élet támogatása. Ebbe nem lehet belekötni” – írta.¹¹⁸ Az operatív levéllelőrzésen pedig nem „csúszott át” a levél. A Recski Szövetség tevékenységét továbbra is figyelemmel kísérik, és folytatják Kéri Kálmán ellenőrzését is.¹¹⁹

A következő évben Zimányi Tibor és Benkő Zoltán közösen feljelentést tettek a Legfőbb Ügyészségen Pelach Kornél egykori volt recski internáltságuk ellen, aki körletparancsnokként kiszolgált az ÁVH-s öröket. Pelachhal szemben kérték emberiség elleni bűntett miatt a büntetőeljárás megindítását.¹²⁰

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

- 1.11.13. A Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) iratai 2.7.1. Belügyi információs jelentések. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) 3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)
- 4.2. Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-B-1-ax A Belügyminisztérium Építési Osztályának iratai

Irodalom

Bank Barbara 2015: „Semmi nem vész el csak átalakul” – avagy a recski internálótábor újraindítására tett kísérlet 1955-ben. In: Veritas Évkönyv 2014. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet – Magyar Napló. 333–347.

¹¹⁷ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 195/4. (1988. október 28.)

¹¹⁸ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 199/2. (1988. november 4.)

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ ÁBTL 2.7.1. BRFK – 16/4. (1989. január 23.)

- Bank Barbara 2017: Recsk. Internálótáborok Magyarországon 1950–1953. Budapest, Szépművészeti Múzeum.
- Erdey Sándor 2002: A recski tábor rabjai. Budapest, Püski.
- Michnay Gyula 2001: Mint Mohamed koporsója. Életrajzi írások. Szeged, Belvedere Meridionale. 39–63.
- Müller Rolf 2004: Belügyi információs jelentések (1964–1990). In: Gyarmati György (szerk.): Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 147–164.
- Petrikné Vámos Ida 1999: Iratok a Történeti Hivatalban. In: Gyarmati György (szerk.): Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve 1999. Budapest, Történeti Hivatal. 29–60.

Megjelent: Bank Barbara: Egykori recski internált emigránsok az állambiztonság célkeresztjében. In: *Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság*. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila. NEB, Budapest, 2018. 43–76.